K k ç

ns n l ml r çnk yn k r şturın l rı r s

ISSN 13 -2

Tansu Açık • Neşe Yeşilkaya • Serdar Öztürk
Ayhan Aktar • Damla Demirözü
Konstantinos Svolopoulos • Jak den Exter
Zafer Önler • Mustafa Yılmaz
Yasemin Doğaner • M. Bülent Varlık
Meral Demiryürek • Bülent Danışoğlu
Mehmet AKAN

22

sanat kitabevi

" Sahaf "

antiquarian bookseller

www.sanatkitabevi.com.tr

TÜRKİYE ve YAKIN DOĞU'YLA İLGİLİ / TURKEY and NEAR EASTERN

Her Dilde Kitaplar / Old Books Varying Languages
Dergi Kolleksiyonları / Collections of Periodical
Fotğraf ve Kartpostallar / Old Photographs and Post-Cards
Berat ve Fermanlar / Berats and Firmans
Harita ve Eski Evraklar / Maps, Old Manuscript and Papers

Karanfil Sokak, Birlik İş Merkezi 5 / 60 Kızılay 06650
ANKARA - TÜRKİYE

Tel : (90.312) 418 62 03
Faks : (90.312) 425 93 77
E-mail : sanat@sanatkitabevi.com.tr
sahaf@sanatkitabevi.com.tr

K k ç

ns n l ml r ç n k yn k r ştırm l rı r s

Sayı 22 • 2006 ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli bir dergidir
Kebikeç Türkologischer Anzeiger/
Viyana tarafından taranmaktadır.
Altı ayda bir yayımlanır
Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında sadece **600 adet** basılmış ve numaralandırılmıştır.

SAHİBİ VE SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Ahmet Yüksel
YAYIN YÖNETMENİ
Kudret Emiroğlu
YAYIN ve HAKEM KURULU
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi), Etem Coşkun, Mehmet Ölmez (Yıldız Teknik Üniversitesi), Oktay Özel (Bilkent Üniversitesi), Ezgi Deniz Özsoy (Hacettepe Üniversitesi), Andreas Schachner (Ludwig-Maximilions-Universitat Munchen), Ömer Türkoğlu, Horst Unbehaun (Georg-Simon-Ohm-Fachhochschule Nürnberg), Süha Ünsal, M. Bülent Varlık
DANIŞMA KURULU
Jak den Exter, A. Sami Güneyçal, Selim İlkin, Uygur Kocabaşoğlu, Sami Önal, İlhan Tekeli, Metin Turan

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut (222) 335 05 80/6026-6027
kyakut@aanadolu.edu.tr
İzmir Temsilcisi
Onur Kınlı (232) 388 40 00/2268
onurknl@yahoo.com

BASKI
Başkent Klişe Matbaacılık
Bayındır Sok. No: 30/E
Tel: 0(312) 431 54 90

YAZIŞMA ADRESİ
Karanfil Sokak Birlik İş Merkezi 5/60
06650 Kızılay / ANKARA
Tel: (312) 418 62 03
Fax: (312) 425 93 77
İnternet: www.sanatkitabevi.com.tr
E-mail: kebikec@ada.net.tr

YEREL SÜRELİ YAYIN
ABONE KOŞULLARI
İki sayı için: Yurt içi: 55.^{00}.-YTL
Yurt dışı: 50 EURO, 50 $
Abone bedeli için:
Yurt içi: T. İş Bankası, Sanat Kitabevi 4218-3432220 (TL)
Yurt dışı: T. İş Bankası, Ahmet Yüksel 4218-6177022 (EURO)
T. İş Bankası, A. Yüksel 4218-5880622 ($)
Fiyatı: 27.00.-YTL (KDV dahil)

İÇİNDEKİLER

Sunuş / Kudret EMİROĞLU 4

Klasik Nedir ya da Yazılı Kültürün Savunusu / Tansu AÇIK . . . 5-24

Askerî Talimlerden Gezintiye Beyazıt Meydanı'nda Kamusal Yaşamın Dönüşümü / Neşe YEŞİLKAYA 25-50

***Türkiye'nin Düzeni*'ni İletişim Açısından Okumak**
Serdar ÖZTÜRK. 51-83

Yunan Tarihyazımında Mübadele ve Göç
Ayhan AKTAR - Damla DEMİRÖZÜ. 85-98

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine Giden Siyasal Süreç
Konstantinos SVOLOPOULOS 99-119

Türkiye'nin Rengarenk Ormanında Soyağaçlarının Peşinde
Jak den EXTER 121-134

***Divânü Lügâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de Tıp Terimleri**
Zafer ÖNLER. 135-150

Yayın Tarihi

Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar / Mustafa YILMAZ-Yasemin DOĞANER . 151-204

Osmanlı Devleti'nde Farsça Süreli Yayınlar (1832-1923)
M. Bülent VARLIK 205-210

Hatay Halkevleri Dergisi / *M. Bülent Varlık*. 211-216

Biyografi

Paşazade Bir Muharrir: Sermet Muhtar Alus
Hayatı ve Eserleri Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi
Meral DEMİRYÜREK 217-283

Polonyalı Azeri Gelini Vanda Resulzade / Bülent DANIŞOĞLU . 285-296

Şehrengiz

Posta Malzemelerinin Anlattığı:
Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Ankara Esir Kampı
/ Mehmet AKAN. 297-306

SUNUŞ

Kebikeç'in on yılını idrak ettikten sonra, ikinci bir dosyasız sayı daha çıkarıyoruz; birçok değerli ve bağımsız yazıyı, böylelikle yazarlarını ve okuyucularını daha fazla bekletmeden gün ışığına çıkarmış oluyoruz.

Böylece 'klasik' tanımından yazılı kültüre, Beyazıt Meydanı'nın kavramsal değişiminden Sermet Muhtar Alus'un biyografi ve bibliyografyasına, ilk Azerbaycan cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade'nin Polonyalı eşi Vanda'dan DP döneminde bakanlar kurulu kararı ile yasaklanan yayınlara ve ilk kez derli toplu biçimde posta malzemesi, kartpostal ve damgalardan tarihini öğrendiğimiz Birinci Dünya Savaşı'ndaki Ankara esir kampına uzanan, çok farklı alan ve disiplinlerde taze ve meraklı bilgilerle donatılmış, yeni sorular ve sonuçlara giden bir sayı hazırlamış olduk.

Bu sayımızla başlayarak, ilk sayılarımızda düzenli biçimde yer verebildiğimiz, sonraları dosyalarımız kabardıkça ve sayılarımız kalınlaştıkça özel bir çaba sarf edemediğimiz "köşe"lere dönme gayreti içindeyiz. Bu sayıda 'Yayın Tarihi', 'Biyografi', 'Şehrengiz' adlarıyla gördüğünüz köşeler, ilerdeki sayılarımızda da 'Evrak-ı Metruke', 'İleti', 'Değini' köşeleriyle zenginleştirilip geliştirilirse, özellikle makale konusu olmak için kısa ve fakat okuyucularla paylaşmaya değer belge, anımsatma, not ve görüşleri iletme işlevini yerine getirebilirler diye düşünüyoruz.

Gelecek sayımızın dosya konusu ise, ürünü ve üreticisi yani coğrafya, biyoloji, sosyoloji ve ekonomisiyle 'Tarım Tarihi'dir, ilgililere duyurulur.

Gelecek sayıda buluşmak üzere, saygılarımızla.

Kudret Emiroğlu

KLASİK NEDİR YA DA YAZILI KÜLTÜRÜN SAVUNUSU*

Tansu AÇIK[1]

Demokrasi, toplumsal sınıf, kitle, ulusal bilinç, uygarlık, kültür, ilerleme, standart, sanat, edebiyat, eğitim, hümanizma. Bu kavramları kimi zaman bir şeyleri açıklamakta, kimi zaman betimlemekte kullanırken tümünün de bugünkü anlamlarını, Avrupa dillerinde 19. yüzyılda edindiğini bilmeyiz. Raymond Williams böylesi yüz on kadar kavramın geçirdiği anlam değişiklerini irdeler[2]. Aslında bu gün insan bilimlerinde tartışılan soruların, sorunların çoğunun kaynağı, ilgili bilgi dallarının kendileri gibi 19. yüzyıla çıkar.

* Bu makale Bilim ve Sanat Vakfı'nın 8-10 Ekim 2004 tarihinde İstanbul'da düzenlediği "Klasiği Yeniden Düşünmek" adlı uluslarası sempozyuma sunulan bildirinin genişletilmiş biçimidir.

1 AÜ DTCF Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü. e-mail: acik@humanity.ankara.edu.tr

2 R. Williams, *Keywords, A Vocabulary of Culture and Society*, Fontana, 1976; *Anahtar Sözcükler Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*, çev. S. Kılıç, İletişim, 2005. Kitaptaki tarihsel irdeleme İngilizcenin verilerine göre yürütülürse de, pek arada bir, yer yer başka dillerin tanıklıklarına yer verilir. Kitabın önsözünde araştırmanın öyküsü anlatılır: 1950'li yıllarda yazar *The Oxford English Dictionary*'nin aracılığıyla "anahtar" kavramların 19. yüzyıl kaynaklarını adım adım bulgulamış, böylece bu tarihsel araştırmaya yönelmiştir. Araştırmalarının ilk verimini *Culture and Society 1780/1950* (Columbia University Press, 1958) kitabında yayımlanmıştır. Burada Büyük Britanya'nın belli başlı, düşün, yazın kişilerinin metinlerini, yalnızca belli birkaç kavram açısından enine boyuna ele alır; ulaştığı sonuçlardan birisi, daha önceki yüzyıllarda doğal gelişim, eğilim anlamına gelen kültür kavramıyla, insanın belli yetileri anlamına gelen sanat kavramının bu yüzyılda "kendinde bir şey olarak" bugünkü anlamına kavuştuğu yolundadır. "Anahtar Sözcükler" başlangıçta bu kitaba bir ek olarak tasarlanmışken sonunda bağımsız bir kitap haline gelmiştir. R. Williams 1980'li yıllarda edebiyat fakültelerinde ayrı bir bölüm olarak açılan "kültür araştırmaları"nın başlatıcısıdır.

Başta sıraladığımız kavramlar, bir biçimde "klasik" kavramıyla az ya da çok ilintili olması bakımından seçilmişti. Biz de burada R. Williams'ın irdelediği kavramlara klasik ile klasikçilik gibi türevleri ekleyeceğiz; bunu yaparken önce sözlükleri, başvuru kaynaklarını kullanarak kavramın anlam alanını, tarihsel olarak kuşbakışı tarayalım, ardından 19. yüzyıl eğitim ülküsü üzerinde duralım. Sonra da İngilizce şiirin tarihinde, eleştiri akımlarında kurucu bir rol oynamış olan Thomas Stearns Eliot'un konu hakkındaki görüşlerini aktaralım; onunla aynı sıralarda, bizde klasikler tartışmalarını kuşbakışı gözden geçirelim.

Kavramların hangi anlamlara geldiğini açığa çıkartmanın en kestirme yolu, onların hangi kavramlarla karşıtlık içerisinde kullanıldığına bakmaktır; kavramları daha belirme anlarından itibaren, içine yerleştikleri soyut, somut bağlamları da göz önünde bulundurarak anlam değişimlerini yakalayan incelemeler, örneğin R. Williams'ınkiler, tarihsel, eleştirel görüş açıları geliştirebilmenin yollarını açar. Sözlüklerle başvuru kitaplarının verilerini[3] kabataslak bölümleyecek olursak, "klasik" sözcüğünün üç asal anlamı seçilir gibidir: ilki belli bir büyüklük, kalıcılık, belli bir anlamda önemli metin, belli bakımlardan ölçün yani standart metin –alışılagelen, basmakalıp anlamı da bu anlamların tersine çevrilmesiyle türemiştir-, ikincisi Yunan-Latin edebiyatı ürünleri, örneğin İngilizcede sözcüğün çoğulu, tek başına bu anlama gelir; son olarak da yazında romantik akımın karşıtı anlamında klasik ki tarihsel olarak kavramın edindiği yük aslında edebiyatçıların romantiklik tartışmaları sırasında ortaya çıkmıştır. Sözcüğün Latincedeki kökeni *classicus*, vergi yükümlüleri arasında birinci sınıfı gösterir, değişmeceli (mecazi) kullanımına Cicero'dan sonra rastlanır, ancak bu sıfatı yazarları niteleme yolunda Aulus Gellius (İS 2. yüzyıl) kullanmıştır. Gellius *scriptor classicus non proletarius* derken (*Noctes Atticae*, 19, 8,15) deyimi *scriptores antiqui* ya da *veteres* yani eski yazarlar tamlaması yerine kullanmaktadır. Gelgelelim bu değişmeceli (mecazi) kullanım nadirdir, sözcük ortaçağ Latincesinde bütünüyle kullanımdan düşmüştür, dolayısıyla Avrupa dillerindeki türevleriyle Latince kullanımı arasında kesintisiz bir süreklilik söz konusu değildir. Vergi sınıfı ile derslik anlamın-

[3] Dünyanın en geniş kapsamlı tarihsel sözlüğü olan *The Oxford English Dictionary* başta olmak üzere, Fransız akademisinin sözlüğünün çeşitli basımları *Dictionnaire de L'Académie Française*, *Le Petit Robert* sözlükleri; İtalyancanın kökenbilgisi sözlüğü, C. Zolli, *Dizionario Etimologico della Lingua İtaliana*, Bologna, 1979; *Dictionary of the History of Ideas*, yay. haz. P.P. Wiener, New York, 1968. Bu kitap içerisindeki René Wellek'in "Classicism in Literature" makalesi konu hakkında tek bir dilin tarihi gözetilmeden yazılmış son derece özlü, yetkin bir incelemedir; kitaba genel ağ üzerinden erişmek olanağı vardır. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, yay. J. Ritter, K. Gründer, Stuttgart, 1976; *Reallexicon der Deutschen Literatur Wissenshaft*, yay. H. Fricke, Walter de Gruyter, 2000, bu kitaplardaki ilgili maddeler son derece ayrıntılı, son derece kapsamlı değerlendirmelerdir. Son olarak geniş, derinlemesine okumalarıyla benzersiz bir başvuru kitabı: Ernst Robert Curtius, *European Literature and The Latin Middle Ages*, çev. W. R. Trask, The Bollingen Library, 1953, [1948].

daki sınıf, sözcüğün Avrupa dillerindeki ilk kullanımlarına damgasını vurmuştur. İrdelememize geçmeden önce değinilmesi gereken bir başka kavram daha var. Klasik ile onun bağlılaşığı (*correlative*) kanon kavramlarının, yalnızca içinde belirdikleri bağlamlar bakımından anlam taşımadığını, son yıllarda özellikle Jan Assmann ile Adeila Assmann'ın çalışmaları sayesinde, kimi doğal dillerin verisi olan bu sözcüklerin aynı zamanda çözümleyici güç taşıyan birer bilim kavramı haline gelişine değinelim.

Son otuz kırk yılda açılan bir araştırma yolu, yazıyla aktarılan kültür ile sözlü aktarılan kültür arasında düşünce yapıları bakımından kökten farklılıklar bulguladı[4]. Aslında bu tür çalışmaların dolaylı kaynağı, sözlü edebiyat ile yazılı edebiyat araştırmaları alanında dönüm noktası sayılan, 1930'lu yıllarda Milmann Parry'nin Homeros sorununun bir bölümünü aydınlatmak üzere Sırp-Hırvat destanlarıyla yaptığı karşılaştırmalı çalışmalardır. Ancak burada sözünü ettiğimiz kuramsal çıkışlı çalışmalar belli bir kültür bütününü aydınlatmak üzere geliştirilen kavramlarla iş görür. Klasik filoloji yetişimli mısırbilimci J. Assman'ın, klasik ile kanon kavramlarının eskiçağdaki biçimsel yapısını, kural koyucu yapısını bilince çıkarttığı incelemesi, konumuz açısından da önemli ipuçları içerir[5]. J. Assmann kanon kavramını klasik kavramıyla karşıtlık içerisinde, eskiçağın yüksek yazılı kültürlerinde irdeler. Assmann'ın çözümlemesine göre cetvel, ölçek, metre anlamına gelen "kanon" sözcüğünün, somut ölçek anlamından türeyen örnek (b) ile tablo, liste (d) anlamları; soyut ölçek anlamından türeyen ölçüt (a), ilke, norm, kural (c) anlamlarına doğru evrim geçirmiştir. Metin kanonu, (c, d) anlamlarına dayanır; metin kanonu ya da yaygın deyişle kanon, en yüksek düzeyde bağlayıcılık, en ileri düzeyde resmilik içerir. Kanon oluşumunun *Tevrat* ile Budizm'in dinsel metinlerinde birbirinden bağımsız olarak başladığını saptayıp, geri kalanların aksine dindışı nitelik taşıyan Yunan klasiklerinin, İskenderiye'de kanonlaştırılması ile Hıris-

4 Kültürlerin yapısını aydınlatmada verimli bir araştırma alanı açan bu yol, ilk kez 1960'lı yıllarda E. A. Havelock'un *Preface to Plato* kitabıyla açıldı; bu yolda oluşturulan buldurucu, çözümleyici kavramlar yalnızca yüksek kültür ürünlerine uygulanmadı, aynı zamanda kitle iletişim araçlarının, basının, yazısız kültürlerin incelenmesinde de kullanıldı; sözgelişi "metinsellik" bu tür kavramlardandır. Bu tür kuramsal temelli araştırmanın geçmişini, ana doğrultuları, bulgularını Walter J. Ong şu kitabında çok özlü biçimde serimler, *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözün Teknolojileşmesi*, çev. S. P. Banon, Metis Yayınları, 1993, [1982]; söz, düşünce, yazı arasındaki bağıntıları yapısalcı yöntemle irdeleyen araştırmacılardan şu anda en önde geleni, antropolog Jack Goody'i de, bu meyanda konuya ilişkin denemelerini içeren bir kitabıyla anabiliriz; *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, çev. K. Değirmenci, Dost Yayınları, 2001.

5 J. Assmann, *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. A. Tekin, Ayrıntı yayınları, 2001, [1997], s. 89-129. Kimi yanlarını özetleyeceğimiz bu bölümün sonunda tarihselciliğe karşı "dipsiz relativizm"e karşı çıkan üç muhalif görüş anılır: ilki klasik filolog Werner Jaeger'inki, Rüstow ile bir başka klasik filolog olan Wilamowitz'in içinde olduğu tarihselci pozitivizme karşı Jaeger'in "üçüncü hümanizm"i; ötekisi ilerde anacağımız Gadamer'in yorumsamanın (hermeneutik) karşı çıkışı, son olarak da belli bir tarihçilikte kendini gösteren M. Weber'in "değer yargısından bağımsız" bilim yapma düşüncesine karşı son on yılların karşı çıkışıdır.

tiyan, Konfüçyüsçü, Taocu metinlerin kanonlaştırılmasını hep bu ilk örneklere başvurarak açıklar; eskiçağda birbirine yakın tarihlerde tekrara dayalı kuttörensel (ritüel) bağdaşıklıktan yoruma dayalı metinsel bağdaşıklığa geçiş diye bir şeyin gerçekleştiğini, bunun da yazı aracı sayesinde değil, geleneğin kanonlaşması aracılığıyla, geleneğin yenileştirici bir tarzda kesintiye uğratılması yoluyla gerçekleştirildiğini öne sürer. Assman'ın tür-çeşit ölçütlerine göre sınıflandırmasındaki dallanmaların hepsini kapsayan kültürel bellek üst kavramdır, onun altına gelenekle kanonu, kanon dalına da klasik ile kanonu yerleştirir. Gelenek ile kanon arasındaki belirleyici, ayırt edici ayrım, kanonda belirleyici ölçütün seçeneklerin dışlanmasına, seçilenin sınırlarının belirlenmesine dayanır; klasik ile kanon arasındaki ayrım ise klasik kavramında dışlananın değersiz sayılmamasına. Klasik seçimler kesin bağlayıcı değildir; öte yandan klasik olup olmama ayrımı aynı zamanda yetke, bağlanılabilirlik, ölçülebilirlik arasındaki ayrımlara da dayalıdır. Assman kanonlaşmayı geleneğin güçlenmesi, varolan kültürün kutsallaşması olarak değil, yeni öğretilerin ortaya çıkması olarak belirler.

Türkçede sıfat ile ad arasında biçimbilgisel açıdan bir ayrım gözetilmez; dolayısıyla kaynak dillerde de bu iki biçim arasındaki ayrımları genellikle gözardı ederek, klasik sözcüğüyle ilintili sözlük verilerini gözden geçirmeye başlayalım. İngilizcede birinci sınıf anlamına gelen sıfata 16. yüzyılda rastlanır, 17. yüzyılda önemli, örnekçe (model), ölçüt anlamları eklenir; sıfat 19. yüzyılda belli bir dilin, kültürün belirli bir evresi için kullanılacaktır; 17. yüzyılda ad hem birinci sınıf şey , hem de Yunan Latin edebiyatlarının toplamı anlamına gelmeye başlar, buradan türeme İngiliz klasikleri kavramınaysa ilk kez 18. yüzyılda rastlanır; ayrıca sözcük 18. yüzyılda 19.yüzyılda Yunan-Roma biçemine uygun anlamına gelir. İtalyancada da 17. yüzyılda sözcük, sıfat olarak birinci sınıf anlamına gelirken 19. yüzyılın başında sanat yapıtları için bir ölçüt anlamına gelir. Fransızcada ise ilk 16. yüzyılda rastlanan sözcük, 17. yüzyılda öykünülecek örnekçe, yetke, sınıfta okutulan öğretilenler anlamına gelir[6]. Diderot ile arkadaşlarının 18. yüzyılın ortalarında yayımlanan ünlü *Ansiklopedi*'sinde de 17. yüzyıldaki bu anlam sürdürülür; kavramın kaplamı, Augustus'un çağdaşı yazarlardan, birkaç tane de İ.S. 2. yüzyıldan Romalı yazar adından, XIV. Louis döneminin Racine, Moliére Corneille, La Fontaine gibi yazarlarından oluşur; kavramın içlemine ba-

6 İngiliz ortaöğretimi ile üniversitelerinde okutulan Latince yapıtların yüzyıl yüzyıl dökümü, bize bunların pek çoğunun hiç de "klasik" yapıtlar olmadığını, dini metinleri bir yana bırakırsak bir bölümünün Roma İmparatorluğu sonrasında okullar için yazılmış kitaplar olduğunu gösteriyor: bkz. M.L. Clarke, *Classical Education Britain 1500-1900*, Cambridge University Press, 1959.

kacak olursak, tanımlamada zarif, düzgün yazı ölçü olarak alınır, ayrıca bir ölçütten söz edilmez. Hiçbir Yunanlı yazarın anılmadığı listede, yapıtlar değil yazarlar sıralanmaktadır; bunlar arasında örneğin Valerius Maximus, Frontinus gibi yalnızca tarih araştırmasına malzeme veren ikincil, üçüncül yazarlar da vardır.

İmdi Avrupa yazınında, yaşayan bir dilin ürünlerini klasik diye nitelemek, Fransızların 18. yüzyıl ortalarında, kendi yazı geleneklerine geri dönüp baktıkları zaman ortaya çıkmıştır[7]. Yaşayan dillerin yüzyıllara dağılmış kimi yazarları, kesintisiz olmasa bile ayrı ayrı "büyük" nitelemesiyle anıla gelmişlerdir, ancak 19. yüzyıla değin tümünü niteleyecek ortak bir kavramdan söz edilemez; bu anlamda sıfat ilk kez Fransız edebiyatının belli bir döneminin değerlendirilmesinde kullanılır. 18. yüzyıldan başlayarak diğer dillerde de onlarınkine benzer klasik yapıtların var olup olmadığı sorgulanacaktır; örneğin 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde Thoulier d'Olivet İtalya'nın klasik yazarları var, bizim ise hiç olmamıştır demektedir; Nietzsche de *Gezgin ve Gölgesi*'nde aynı soruyu Almanca için sorup olumsuz yanıt verir; tek tek Dante'nin, Shakespeare'in, Goethe'nin Avrupa'nın klasik yazarları sayılması 19. yüzyılda gerçekleşir[8]. Klasik, klasikçilik kavramlarını ilk kez Goethe ile onun çevresindeki yazarlar bugünküne yakın bir anlamda kullanır. Schlegel kardeşler klasiği, klasikçiliği sürmekte olan romantizm tartışmalarında işe katarlar -burada Almanca *classik, klassik, klassizmus, klassische* biçimleri arasındaki dalgalanmalar, gidip gelmeler üzerinde durmuyoruz. Böylece sözcüğün anlamı bir değer terimi olmaktan çıkıp bir biçem (üslup) akımı, modası ya da içinde başka başka niteliklerin yan yana var olmasına elveren bir dönem adlandırmasına dönüşme yoluna girmiştir.

J. J. Winckelman'ın 18. yüzyılın ikinci yarısında kurucusu olduğu sanat tarihi araştırmalarında dönemlendirme terimi olarak klasiği, klasikçiliği ortaya

7 Hans Ulrich Gumbert, "Phoenix to Ashes or: From Canon to Classic", çev. R. Norton, *New Literary History*, cilt 20, no 1, 1988, s. 141-163. Yazar burada, ayrıca Voltaire'in konu üzerine can alıcı kısa bir metnini tartışıyor; ağırlıklı olarak tiyatro oyunlarından oluşan Fransız klasiklerinin, Fransa'da düzenli olarak sahnelenmesinin 19. yüzyılın ikinci yarısında başladığını belirtiyor, çağdaş anlamına yakın klasik kavramını, Alman romantiklerinin dolayımıyla Madame De Stael'in 19. yüzyıl başında Almanya üzerine yazdığı bir kitapta bulguluyor. Öne sürüp temellendirdiği savlar arasında can alıcı önemde bir tanesi var ki o da, 18. yüzyılda hâlâ geniş, çeşitli, derin bilgi, mütebahhirlik *erudition* anlamına gelen edebiyatın, klasik kavramı aracılığıyla aşkınlaştığı, özerk bir toplumsal alt-dizge haline geldiği yolundadır; ayrıca Gumbert, 18. yüzyıldaki edebiyatın, yazı aracılığıyla toplumsallaştırma işlevinin 19. yüzyılda yitip vurgunun eğitsel bir ton kazanmakla yazmaktan okumaya, yorumlamaya doğru kaydığını da savlar.

8 E. R. Curtius ayrıca, İtalya'da Dante'nin uzun süre unutulmuş olduğunu da yazıyor; Alfieri'nin 18. yüzyılda İtalya'da *Commedia*'yı okumuş otuz kişi bulunmadığı savını aktarıyor, Stendal'ın demesine göre şairin 1800'de İtalya'da küçük görüldüğünü aktarıyor, *European Literature and The Latin Middle Ages*, çev. W. R. Trask, The Bollingen Library, 1953, s. 348-350.

atışını bir yana bırakıp salt edebiyat açısından ele alırsak, deyim yazın tartışmaları dolayısıyla ortaya çıktığı 19. yüzyılın İngilizcesinde, Fransızcasında nadiren kullanılır; Almancaya gelince terim, ilk kez 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanca edebiyat tarihini değerlendirenlerce yaygınlaştırılacaktır. 20. yüzyıl başında ise ortak yanları romantikçilik karşıtlığı olan çeşitli kesimlerden edebiyat adamlarınca bu nitelemeye çok sık başvurulur. Toparlarsak klasik kavramıyla türevleri, 17. - 18. yüzyıllarda özellikle Roma eskiçağının yazarlarına yüklenen bir üstünlük, yetkinlik terimiyken, romantik ardından da tarihselci düşünüşün devrimleriyle birlikte, romantik kavrayışa koşut ya da karşıt biçemlere meydan okuyan bir biçemi nitelemeye başlamıştır. Böylece kavramda tarihsel-betimleyici yanlarla kural koyucu yanlar biribirine karışmıştır.

Zamanının en önde gelen eleştirmeni Sainte-Beuve 1850 yılında "Klasik Nedir?" adında ünlü denemesini yazar[9]. Sainte-Beuve, Yunan-Roma geleneği üzerinde durmakla birlikte kavramın uygulanma alanını genişletir. Bu nitelemenin yavaş yavaş oluşup bir bütün halinde kuşaktan kuşağa aktarılan istikrarlı, sürekli bir kaynak gerektirdiğini öne sürerek XIV. Louis dönemini örnek olarak tartışır. Ölçüt olarak "eleştiri dünyasının kralı" Goethe'nin görüşlerine başvurup tartışırsa da onu klasik olarak nitelendirmez. Oysa, Homeros, Dante, Shakespeare, tek klasik çağ olan XIV. Louis dönemi ölçütlerine uymasa bile klasik sayılır. Ölçüt dedik ama tutarlı olarak tartışılan ölçütlerden daha çok, biçeme ilişkin kimi niteliklerden söz etmeli; çünkü esinini yönetenlerle, kendini ona bırakanlar gibi tastamam romantiklerin ortaya attığı karşıtlıklar aracılığıyla düşünür; bu arada elbette 17. yüzyıl Fransa'sının ünlü eskiler yeniler tartışmasına (*Querelle des anciens et des modernes*) değinir[10]. Aslında denemesinin büyücek kesimi klasikler Pantheon'una girmeye layık eski, yeni yazarları belagatle küme küme saymaktan ibarettir; genel olarak yapıtlar değil yazar adları sözkonusu edilmektedir. Hintlilerin Valmikisi, Vyasa'sı, Eyüp, Süleyman (son ikisi için yalvaç nitelemesini kullanmaz), İranlıların Firdevsî'si, Konfüçyüs de sayılanlar arasındadır. Homeros üzerine başkalarından aktardığı yargıları, Sofokles ile Aiskhylos'a ilişkin eksik, sa-

9 Sainte-Beuve, *Pazartesi Konuşmaları, Seçmeler I*, çev. F. Baldaş, MEB, 1952, 1990, s. 270-290. Bu metin yalnızca konu üzerine yazılmış en eski, ayrıntılı yazı olmakla kalmayıp yazarların tartışmalarında hep başvurduğu bir metin olagelmiştir. T. S. Eliot aynı konudaki denemesinin en başında bu ünlü denemeyi otuz yıldır okumadığını, konuşmasını hazırlarken metne erişmediğini belirtir.

10 Eskiler ile yeniler, modernler tartışmasının başlangıçlarıyla, çeşitli yankılarını Avrupa'nın yüzlerce yıllık kültür tarihi üzerinde enine boyuna irdeleyen François Hartog'un "Eskiler ve Biz" makalesine başvurulabilir: F. Hartog, *Tarih, Başkalık, Zamansallık*, çev . M. E. Özcan ,vd., Dost Yayınları, 2000, s. 53-89.

kat, enkaz olma yargısını bir yana bırakalım; o zamanlar elde henüz eksiksiz bir metni bulunmayan komedya yazarı Menandros da sayılanlar arasında katılmıştır.

Klasik kavramının bugünkü anlamını kazanmasında birbirini izleyen kuşaklar boyunca Alman düşünürleri, yazarları belirleyici olmuştur; öte yandan Berlin'de gerçekleştirilen yeni bir öğretim ülküsü de bütün Avrupa'yı kökten etkileyecektir. Burada birer tümceyle bile olsa geniş bir araştırmada mutlaka uğranması gereken durakların kimisinden söz edelim. Sanat tarihinin kurucusu J. J. Winckelmann sanat alanında ilk kez klasiğin tanımını yapar; Yunan heykellerini kendi ortaya attığı ölçütlere göre klasik, arkaik diye sınıflandırırken, Yunan heykel başyapıtlarının en genel, ayırt edici özelliğini duruş, anlatım bakımından "soylu bir yalınlık, dingin bir görkem" olarak niteler; bu niteleme klasik sanat alanında çok uzun süre tek ölçüt olarak kalmıştır[11]. F. A. Wolf'un başlattığı yeni usullerle filoloji yapan bilginlerin, Winckelman'ın dostu Goethe'nin çevresindeki yazarların, düşünürlerin eski Yunanı yeni bir gözle ilk defa değerlendirip sahiplenmelerine, 19. yüzyıl başındaki engin Alman felsefesini, tarih felsefesini ekleyip bir de Goethe'nin dostu Wilhelm von Humbolt'un ilk kez Prusya'da yeni örgün, seküler, merkezi ortaöğretim ile yükseköğretim tasarını gerçekleştirmesini de göz önüne alırsak kabataslak bir resim çizmiş oluruz. Goethe Yunanca bilmese bile, Latincesi de *İtalya Seyahati* kitabının başlarında söylediği gibi Spinoza okumakla sınırlı olsa da Yunan, Roma metinlerine dayalı bir yüksek eğitim önermiştir, çünkü bu metinler aynı zamanda hem etik hem de estetik eğitim sağlarlar. W. Humbolt aydınlanma yazarlarının, düşünürlerinin ortaya attıkları *Bildung*, öz-biçimlenmesi, kavramını işleyip özgün dilden Yunan-Roma metinlerini incelemeye, matematiğe, tarih derslerine dayalı ortaöğretimi yani "gimnazyum"u, 1810'da da Berlin Üniversitesini, yani çağcıl (modern) üniversitenin ilk örneğini yaratır, dü-

11 J. J. Winckelman'ın 1765 yılında yayımlanan kitabının ünlü sayfalarının Türkçe çevirisi için bkz. "Resim ve Heykelde Yunan Eserlerinin Taklidi Üzerine Düşünceler'den", çev.İ. Eser, *Sanat Dünyamız*, sayı 92, Yaz 2004, s. 157-163. Burada Winckelmann, Yunan başyapıtı ölçütüne örnek olarak bugün Yunanlılaşma (Hellenistik) çağının ürünü diye bildiğimiz Laokoon heykelini tartışır; andığı özelliklerin Sokrates çağı düzyazısında da bulunduğunu kesinledikten sonra aynı özellikleri Rafaello'nun yapıtlarında da saptar. Bu bağlamda Werner Jaeger'in klasik anlayışını eskiçağla ilişkili olarak ele aldığı ama erişemediğimiz kitabını da burada analım: *Das Problem des Klassischen und Die Antikite*, Stuttgart, 1933. François Hartog "Model ve Kaynak: Johann Joachim Winckelmann" adlı makalesinde düşünce tarihi açısından, Fransa'daki alımlanması bakımından Wincklemann'ı ele alır: *Tarih, Başkalık, Zamansallık*, çev. M. Emin Özcan, Dost Yayınları, 2000, s. 91-118. Hartog'un aynı kitaptaki "Fransız Devrimi ve Antikçağ" makalesinde, Norbert Elias'ın *Uygarlık Süreci* kitabında (1. cilt, çev. E. Ateşman, İletişim, 2002) görüldüğü gibi, Yunan imgesinin oluşturulması, bir anlamda keşfi süreci, bu imgenin günlük siyasaya, düşünüşe girişi aslında Alman düşüncesinin 18. yüzyıl sonunda Fransızların *civilisation*'u karşısına başka bir toplumsal sınıf temeline dayalı *kultur* kavramını çıkartmasıyla eşzamanlıdır.

şünceleri, kurumları dalga dalga Avrupa'ya yayılacaktır[12]. Çeşitlendirdiği ortaöğretim kurumlarında, üniversitede teknik eğitime de yer vererek bütün Avrupa'nın elli yıl içerisinde izlemeye başlayacağı bir örnek yaratır. Üniversite özerkliği, aktarmaya değil özgün araştırmaya, incelemeye dayalı doktora çalışması ilk kez Berlin'de gerçekleştirilmiştir, yine burada ilk kez bilinenlerin aktarılması değil araştırma ile öğretimin birbirini pekiştirilmesi gözetilmiştir. Orta ya da yüksek öğretim, hem bir amaç hem de kesintisiz bir arayış olan yüksek eğitimin, kişinin kendini biçimlemesi uğraşının okumuşlar için ortak tabanını, ilk basamaklarını oluşturur yalnızca. Öğretim ise çeşitli düzeylerde klasiklerin okunmasına dayanır[13]. Bu yeni, eğitilmiş insan ülküsü, yalnızca örgün öğretim tasarımı çerçevesinde, gerçekleştirilebilecek bir iş olarak da görülmez; Platon *Politeia*'nın VII. bölümünde, kimileri için bir ömür sürecek ayrıntılı eğitim ütopyasında belli kuramsal çalışmalara, ancak otuz beşinden sonra başlanması gerektiğini söylüyordu.

---

12 David Sorkin, "Wilhelm von Humboldt: The Theory and Practice of Self-Formation (Bildung), 1791-1810", *Journal of the History of Ideas*, c. 44, No.1, 1983, s. 55-73; S. Rothblatt, B. Wittrock (yay. haz.), *The European and American University since 1800, Historical and Sociological Essays,* Cambridge University Press, 1993, içinde B. Wittrock "The Modern University: The Three Transformations", s. 303-362. Ayrıca erişme olanağı bulamadığımız: *A History of The University in Europe*, 3. cilt: *Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)*, (yay. haz.) W. Ruegg, Cambridge University Press, 2005. Matthew Arnold'un 1869 yılında yayımlanan *Culture and Anarchy* kitabı yüksek kültürün, yüksek hümanizmin en ünlü çağcıl savunusudur. Arnold'dan bir kuşak önce, şair yazar Coleridge, Alman düşüncesini İngilizceye taşırken Almancanın *bildung* kavramını ilk kez *cultivation* "işleme" biçimiyle kullanmıştır, onun kurduğu tümcelerle kavram doğal bir gelişim eğilimi olmaktan çıkıp genel maddi ilerleme anlamındaki uygarlık kavramıyla da karşıtlık içerisinde belli bir genel bilinç durumu anlamına gelir: R. Williams, *Culture and Society 1780/1950*, Columbia University Press, 1958, s. 49-70. "Kültür"ün anlam genişlemesi sürecek, bir yüzyıl içerisinde kişinin yetkinleşmesinden, toplumun genel gelişimine, sonra sanatlar bütününe, en sonunda gerek tinsel gerek maddi gerek düşünsel bütün bir hayat tarzı anlamına doğru yayılacaktır (R. Williams, *a.g.y.*). Arnold'un kitabının asıl tartışma konusu eğitim reformudur; liberallerin, aristokratların, orta sınıfın yani burjuvazinin, hemen hemen her kesimin eğitim karşısındaki tutumunu, güncel siyasal olaylar çerçevesinde tartışır, eleştirir. Her kesimi de eğitim anlayışı bakımından yetersiz bulur. Büyük Britanya'da ancak 1902 yılında sağlanacak olan "öğretim birliğini" "tevhid-i tedrisat"ı, dar uzmanlık karşısında insanın her yönünün uyumlu yetkinleşme çabası olan kültürün –ve eleştirinin- üstünlüğünü savunur. İngiliz düşünce dünyasının iki asal bileşeni saydığı "Hellenizma ile Hebraizmayı" tartışır. Güncel olaylarda adı geçen siyasa, din kişilerinin bolluğu arasında, öte yandan eski yeni örnek hiçbir yazar adının anılmayışı arasında göze çarpan tek özel ad, bir yerde övgüyle andığı Humboldt'unkidir. Humboldt'un ortaya attığı, Arnold'un benzerlerinin sürdürdüğü eğitim ülküsünün, Almanya'da aksini savunan görüşlere karşın içeriğiyle, amaçlarıyla ulusal değil, uluslarüstü bir yanı vardır (yukarda anılan David Sorkin'in makalesine bkz.). Burada bu eğitim tasarının yeni bir yurttaş ülküsüyle, kamu görevlisi yetiştirmeyle bağları üzerinde duramayız; ancak bu eğitimin uzman yetiştirmeye yönelmediğini, genel bir eğitim yürütüldüğünü anmakla yetinelim. Arnold'un eğitilmişlerinin ortaklaşa sahip olması gereken "tatlı ışık", "dünyada en iyi biçimde düşülmüş, en iyi biçimde yazılmış en iyi şeyle tanışıklık kurmaya" dayanır. Öte yandan Ziya Gökalp'ın 1924 tarihli *Türkçülüğün Esasları* kitabında Fransızca *culture* sözcüğünü ulusçu amaçları bakımından tuhaf biçimde ikiye ayırılır; ulusal olanına *hars*, Arnold'un "tatlılık ve ışık mezhebi" diye nitelediğine ise *tehzip* karşılıklarını önerir (Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 1972, s. 104-105); *hars* düşünce dünyamızda hep yinelenmişse de *tehzip* dile, düşünceye yerleşmemiştir, sözlüklere de düşünce dünyamıza da girmemiştir; Gökalp'ın bu terimi "süs" kökünden türetmesi kavramı nasıl anladığına ilişkin bir ipucu sayılabilir.

13 Yazıya dayalı 19. yüzyılın örgün öğretim anlayışı, klasiklere ilişkin yaygın toplumsal bellek oluşmasında belirleyici etken sayılabilir. Öyleyse, 19. yüzyıl Avrupa'sının belli başlı devletlerinin öğretim usullerine geçerken değinmek gerek. Ülkeden ülkeye beliren siyasal başkalıkları hatırda tutarak Büyük Britanya'dan temsil edici örnekler, tutamaklar sıralayalım. Fransa'da da devrimin etkisiyle Prusya'dakine benzer bir öğretim birliği 19.

Şair, eleştirmen Thomas Stearns Eliot (1888-1965), 20. yüzyılın ilk yarısında klasik üzerinde düşünen öncü yazarlar kümesine aittir, konu üzerinde en geniş kapsamlı olarak durmuş yazar odur[14]. E. Pound'la birlikte çağcıl İngiliz şiirinin kurucusudur, o kısacık *Hamlet* (1919) denemesinde ortaya attığı, şairin belli bir duyguyu dile getirmediğini, şairin belli bir duygunun nesnel bağlılaşığını (*objective correlative*) bulmakla yani bir nesneler kümesi, bir durum, bir olaylar dizisi bulmakla şiirini yaptığını öne sürmesi, poetikada ender yeniliklerden sayılmalıdır. İki dünya savaşı arasında çıkarttığı *Criterion* dergisiyle geniş bir Avrupa kültürünün savunuculuğunu yapar. Edebiyat ürünlerine ahlaki, tarihsel, filoloji yönünden yaklaşmak yerine "şiiri şiir olarak" alan me-

yüzyıl başında oluşabilmiştir ama Alman örneğini benimsemeleri yüzyılın son çeyreğindedir; Büyük Britanya'da ise yüzyıl sonunda. Göndermeler, *Classics Transformed, Schools, Universities and Society in England 1830-1960* adlı kitaptan (yay. haz. C. Stray, Oxford, 1998). Büyük Britanya'da 19. yüzyıl sonuna kadar, yani köklü eğitim reformlarından önce, Fransa ile Almanya'nın aksine ilk öğretimde, ortaöğretimde birden çok ders izlencesi (müfredat) bulunmaz (s. 30-32); okulların dörtte birinde Yunanca Latince, dörtte birinde Latince, gerisinde yalnızca temel okuma yazma, hesap dersleri görülür; *public school* denen seçkin yatılı okullarda ise öğretim yalnızca Yunan, Latin klasiklerine dayanır. Ücretsiz devlet ilköğretimi, 1891 yılında, ücretsiz ortaöğretim ise 1902 yılında gerçekleştirilir, oysa bunlar Almanya ile Fransa'da 19. yüzyıl başından beri vardır. 20. yüzyıl başı İngiltere'sinde tipik bir ortaöğretim ders izlencesi şöyledir: haftalık 25 saatin 10'u klasik diller –oysa 19. yüzyıl ortasında bu diller derslerin en az yarısını oluşturuyordu (s. 185-186) – 8'i matematik, 3'ü Fransızca, 2'si bilim, 1'i dolgu dersleri (s. 167; 255). Bugün bildiğimiz araştırmacı Oxford ile Cambridge üniversiteleri 19. yüzyılın ikinci yarısında reform hareketlerinin zorlamasıyla ortaya çıkmıştır, araştırmayı öne alması ise yüzyılın son çeyreğine rastlar. Cambridge'de Matematik öğretiminin Klasikler bölümünden (*tripos*) 1854 yılında ayrılması uzmanlaşmanın başlangıcı anlamına gelir; sırasıyla Latince kürsüsü (1869), Almanları örnek alan Eskiçağ Tarihi (1899), Antik Felsefe ile Karşılaştırmalı Filoloji (1931) kürsüleri birbirini izleyecektir. Üniversitenin sekülerleşmesinde önemli bir adım 1870'de Oxford Cambridge gibi üniversitelere girişte, üniversitenin bağlı olduğu kiliseye, mezhebe biçimsel olarak bağlılık gösterme, din bilgisi sınavından geçme koşullarının kaldırılması olmuştur. Fransa'da bütünüyle seküler öğretime 20. yüzyıl başında geçilmiştir. Alman araştırma üniversitesini, doktorasını örnek alan ilk Amerikan üniversitesi 1876 yılında kurulan John Hopkins'tir. Öte yandan İngilizce bir edebiyat kanonu 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başlamış, Yunan Roma klasikleri öğretimi kerte kerte İngilizce klasikler öğretimine dönüşmüştür. İngiliz dili bölümü Cambridge'de ancak 1917'de kurulacaktır (s. 16, 282). Avrupa ülkelerinde de ortaöğretimde, yükseköğretimde durum farklı değildir, ortaöğretimde kendi dillerinin dilbilgisi, klasikleri 19. yüzyıl sonunda dersler arasına katılır: bkz. *A Cyclopedia of Education*, (yay. haz.) P. Monroe, [New York, 1912], 1968, "vernacular", "literature", "modern languages" maddeleri.

14 İnsan bilimlerinin, sosyal bilimlerin en seçkin dergilerinin tamamıma bütün sayılarıyla birlikte erişme olanağı tanıyan *Periodicals Archive Online* ile *Periodicals Index Online* (bir önceki sürümlerinin adlarıyla *PCI (Periodical Content Index)* ile *PCI Full Text*) gibi bir veri tabanında konu üzerine yapılmış akademik araştırmaların azlığı, - bunların hemen hemen hepsine bu yazıda gönderme yapılıyor- konuya baştan beri yazı zanaatkarlarının, şairlerin, yazarların eğildiğini de gösteriyor. Hepsi de çağcıl (modern) klasik sayılan bu yazarların başında günlüklerinde, gazete yazılarında, makalelerinde klasikçiliğe saygılarını gösteren P. Valery, A. Gide gelir. Anacağımız yazarlar dillerinin en ileri, öncü ürünlerini vermiş, yuvarlak bir deyimle şiiri, yapıntı düzyazıyı 20. yüzyıl başında kökten değiştirmiş, edebiyat tarihçilerinin deyimiyle yüksek çağcıllık (modernizm) akımının oluşturucularındandır. Bir fikir vermesi bakımından kimi tümcelerini *Encyclopaedia Universalis* (Paris, 1985) "classicisme" madde başından alıntılayalım. E. Pound, "bütün eleştiri klasiği tanımlama çabasıdır" diyor. A. Gide 1921'de kendisini klasikçiliğin en iyi temsilcisi sayar, dönemin edebiyatta en etkili olmuş dergisini yayımlar, dergi de deruni bir klasikçiliği savunur; klasiği överken onun sıradan görünme çabasını, "çekingenlik, alçakgönüllük sanatı" çabasına büyük değer biçer; klasik yapıt özgünlüğünü öne çıkarmaz, biçemde yeğnileştirmeyi, arıksayışı (*litotes*) kullanır. A. Camus klasiğin "tutkulu tekdüzeliği"ini, uygun düşen biçimde yinelemeyi bilmesini, alçakgönüllüğünü, çekingenliğini över, "sanatta tek bir açınsama tanıyorum: biçimin, temelde dilin, maddeye titizlikle uygun düşürülmesi. Bu bakış açısına göre Fransız klasik edebiyatından başkasını bütün gönlümle sevemem" diye yazar. Bu gün klasik biçemi düşünürken edebiyat araştırmacılarının işe kattığı kavram dağarından kimisini sıralayacak olursak bunlar, nesneye yönelme anlamındaki nesnellik, ussal denetim, olabildiğince az yerel renk, kişisizlik ülküsü, kapalı biçim, katılıkla dağılıp gitme arasında bir orta konum, orantıların uyumu, denge ile yetkinlik arayışı, doğa sezişi, insancıl içeriktir.

tin odaklı yeni eleştirisinin başlatıcısıdır; zamanının en önde gelen eleştirmenidir de[15]. İngilizce'nin 16. yüzyıldan bu yana gelmiş geçmiş bütün büyük şairleri, yazarları üzerine yazmıştır. İngiliz edebiyatçıları arasında T. E. Hulme'la birlikte edebiyatta klasikçiliğin savunmasını yapmıştır. Örneğin klasik düzyazıdan ne anladığını 17. yüzyıl başında ölmüş bir piskopos üzerine yazdıklarında bulabiliriz: *Lancelot Andrews* (1926), *For Lancelot Andrews* (1928).

Şimdi Eliot'un Vergilius Derneği'nde 1944 yılında yaptığı "Klasik Nedir?" başlıklı konuşmasını ele alabiliriz. Konuşmasının ana savı, yerleşik yargıların aksine Vergilius'un Avrupa'nın tek klasiği olduğu yolundadır; geliştirdiği ölçütlerini tek tek klasik sayılan Avrupalı yazarlar, şairler üzerinde sınar; İngiliz edebiyatı üzerine geniş değerlendirmeler yapar, bizi burada geliştirdiği ölçütleri ilgilendiriyor. Klasiği tartışmak için ilk ölçütü olgunluktur: öne sürdüğü dil olgunluğu edebiyat içi bir ölçütken bununla yetinmez, dil olgunluğunu belirli bir toplum, uygarlık bütününün olgunluğuna bağlar. Dilin belli bir olgunluğa erişmiş oluşu, düzyazıda şiirden daha kolay saptanabilir, klasik biçemin bir belirtisi de tümce, yan tümcecik yapısının daha karmaşıklaşmaya doğru gidişidir. Dilin dile getirdiği dünya ham, kaba olmamak gerektiğinden toplumun adap, görgü olgunluğunu da işe katar. Dil olgunluğunun bulunduğu yerde yalnızca gazete dili gibi ortak bir yazış biçemi değil bir beğeni topluluğu da oluşmuş olmalıdır. Yine dil olgunluğunu geçmişin eleştirel duyuşu, şimdiye güven, gelecekten kuşku duymamak gibi zamanı kavrayışla bağıntılı özelliklerle birlikte düşünür. Latin edebiyatının ardındaki Yunan edebiyatı örneği uyarınca –Elizabeth çağı bu bakımdan Shakespeare'iyle büyük olsa da klasik değildir- en azından bir yüksek uygarlığın, bizimkiyle bir "hısımlığı" olan, bizim tarihimize katılmış bir uygarlığın tarih bilinci, bilgisi gerekir. İngilizce edebiyatta klasik çağ diye adlandırılagelen 18. yüzyılı da, A. Pope'u da klasik olarak nitelendirmez. Büyük yapıtlarla klasik yapıtlar arasında değerlilik bakımından ayrılık aramanın yersizliğini de ayrıca belirtir. Milton, Shakespeare gibi büyük şairler ilk ve son kez dilin olanaklarının bir bölümünü gerçekleştirir; klasik şiir ise bir biçimi değil zamanın dilinin tümünü tüketir, bütünüyle

15 Louis Menand onun edebiyat eleştirmenliğini ondan önce gelen akademik olmayan eleştirmenler katarıyla ondan sonra gelen üniversiteli Yeni Eleştiri akımının arasına yerleştirir: "T. S. Eliot and Modernity" *New England Quarterly*, cilt 69, no. 4, 1996, 555-579. Ronald Schuchard ise Eliot'un düşünsel oluşumunun ilk evresini inceliyor: "Eliot and Hulme: Toward a Revaluation of Eliot's Critical and Spiritual Development", *Proceedings of Modern Language Association*, cilt 8, no.5, 1973, 1083-194. T. S. Eliot'un anacağımız metinleri şu kitaplarında bulunuyor: *What Is A Classic*, Londra, 1945; kimi denemelerinin, eleştirilerinin yanısıra "Klasik Nedir?" konuşmasının çevirisi: *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, çev. S. Kantarcıoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990. *Selected Prose*, Penguin, 1953; *Selected Essays*, Londra, 1951, bu kitaplarda bulunan denemelerine göndermeleri, başlıklarını yazılış yılıyla belirterek yapıyoruz.

klasik bir şair söz konusu olduğunda onun dili, yetkinliği içerisinde zamanının dili haline gelmiş demektir. Bu noktada ek bir ayırt edici özelliği işe katar; olabildiğince çok duyuşun dile getirilmesiyle erişilen kapsayıcılık sayesinde yapıta evrensel denebilir. Vergilius'un biricikliğini, benzersizliğini onun Avrupa edebiyatının merkezindeki yerine bağlar, o en büyük ya da en çok borçlu olduğumuz yazar değildir gerçi, oysa klasiğe ilişkin ölçütlerinin bir çoğunu Avrupa ona borçludur. Bu uslamlamasındaki son savı döngüsel sava, kanıtlanması gereken şeyin kanıt olarak kullanılmasına yani *petitio principii*'ye bir örnek olarak görebilir. Zaten geliştirdiği ölçütler sanki Vergilius'un özelliklerinden türetilmiştir. Klasiği ikiye ayırır: bir dilin kendi ürünleriyle, belli bir evresiyle ilişkili olan görece türü, bir de Vergilius gibi evrensel, saltık klasik. Oysa örneğin Goethe bütün bir Avrupa geleneğini temsil etmez, 19. yüzyılın İngiliz yazarları gibi bir parça yereldir (*provincial*). Her Avrupalının onu tanıması gerekir anlamında evrensel bir yazardır da. Eliot evrensele bu yargıda yüklediği yeni anlamı ilerde aydınlatmaz oysa. Klasik, çeşitli dillerin edebiyatları arasında ortak üstünlük, yetkinlik (*excellence*) ölçüsü oluşturur. Vergilius'u yalnızca yazınsal özelliklerinden dolayı böyle görmediği konuşmasının sonunda, iki yerde kendini açığa vurur; Roma imparatorluğu, Latin dili, herhangi bir imparatorluk, herhangi bir dil değildir, çünkü bunlar Avrupa'nın yazgısını belirlemişlerdir. Son tümcesindeki Dante alıntısıyla, Vergilius'u üstü örtük biçimde, Hıristiyanlığın bir tür bilinçsiz öncüsü haline getirir[16]. Eliot'un ölçütleri, kimi zaman aykırı da olabilen karşılaştırmalı edebiyat yargıları son derece verimli ipuçları sunuyor bize, üstelik o zamanlar edebiyat için pek kullanılmayan kanon kavramını işe katmasa da, ilginç biçimde J. Assman'ın klasikle, kanon arasında saptadığı ayrımlar yazıda kendini duyuruyor. Ne var ki serimlemesinin mantıksal denebilecek bir açmazı var: tanımı gereği bir küme olması gereken bir genel adın tek bir üyesi bulunduğu kesinleniyor. Coğrafya örneksemesiyle olanaklı bir dünyada tek bir "doruk" düşünelim, coğrafya bilgisinde bunun genel değil özel bir adı olur, dolayısıyla bir coğrafya terimi olarak doruktan söz edemeyiz. Bu düşünüşünün ardında elbette tarihsel süreklilik açısından bir haklılık payı var; kesintisiz aktarım, yoruma konu olma bakımın-

16 Bugün pekala bağnazca görülebilecek koyu Katolik görüşleri, ilginçtir, has bir yazar olarak ne şiirlerinde, ne de doğrudan Hıristiyanlığa, dine değindiği denemeleri dışındaki yazılarında kendini asla duyurmaz. *Vergilius ve Yazgı* (1951) adlı yazısında da Roma İmparatorluğu'nu, Vergilius'u salt Hıristiyanlık bakımından yüceltir. "Modern Eğitim ile Klasikler"de (1932) nihai olarak yaşam hakkında iki, yalnızca iki savunulabilir varsayımın bulunduğunu, bunların Hıristiyanlık ile materyalizm olduğunu öne sürer; aynı yazıda Hıristiyanlık söz konusu olmasa Yunan, Latin metinlerinin yokluğuna yerinmezdim diyebilmiştir. Öte yandan Yunan-Roma dünyasıyla her düzeyden ilgililerin oluşturduğu en büyük dernek olan Klasikçiler Derneği'nin (*Classical Association*) "Yunan Roma Klasikleri ile Yazın Kişisi", "The Classics and the Man of Letters" başlıklı 1942 yılı başkanlık açış konuşmasında, Yunanca ile Latinceyi İngilizce edebiyatın geçmişindeki gerekliliği açısından değerlendirir; İngilizce edebiyatın sürekliliği açısından bu dillerin öğretimi gereğini savunur.

dan dindışı tek eskiçağ metni Vergilius'unkidir, ancak bu özelliği kendi başına ele almayıp Hıristiyanca bir zaman kavrayışını işe katar, gerçi düşünüşünün bu yanı deyim yerindeyse bütün yargılar verildikten sonra en son tümcede onu ardıllarına bağlamak üzere bir anıştırmayla açığa vurulmuştur. Ama metnin yazınsal özelliklerinden değil metnin dışından söz ederek, sonraki etkilerine, hatta metni sonraki bir uygarlık tasarımına bağlı olarak ele almasına, öncüsü olduğu eleştiri anlayışı bakımından bir kusur gözüyle bakabiliriz. Geçen yüzyılın ikinci yarısında özellikle Alman düşünce geleneğinde, başta Gadamer'in yorumsamasında nasıl olup da klasiklerin içinden çıktıkları tarihsel koşulların dışında başka başka zamanları yaşayan kişilerin şimdisinde, sanki onlara özel bir şey söylermişçesine etkide bulunduğu tartışılmıştır. Bir kavrama hangi nesnelerin girdiğini, kaplamını tartışmak olanaklı, bunu ya kümenin üyesi olduğu söylenen tek tek örneklerin ortak özelliklerini aydınlatmaya çalışarak yapabiliriz ya da saptanmış ayırt edici özelliklerin varsayılan üyelerdeki dağılımını araştırabiliriz. Ya da böyle bir kavram çözümlemesi yapmaktansa, 1981 yılında "Ne İçin Klasikleri Okumak?" adlı enfes denemesinde Italo Calvino'nun giriştiği gibi, okuyucuların klasik karşısındaki tutumları temelinde bir değerlendirmeye yönelebiliriz[17]. Calvino genişleye genişleye ilerleyen yazısında, hepsi de bir öncekinden çıkartılan on dört klasik tanımlaması yapar.

Bu konuda düşünenlerin ağırlıklı olarak yazarlar olduğu şimdiden açığa çıktı. Peki bizde bu konuda kimler ne ölçüde düşündü? Avrupa klasikleri üzerine ilk yazılı tartışı, 1897 yılında gazete sütunlarında baş tartışmacısı Ahmet Mithat Efendi olmak üzere, altı yazarın katılımıyla, üç ay kadar süren tartışmadır[18]. Aslında başlıca tartışma konuları, Avrupa klasiklerinin çevirilip çevirilmemesi gerektiği, çevirilecekse çeviride tutulacak yollar, çevirilecek yapıtların neler olacağı üzerinedir; yan sorular ise bizde klasik var mı yok mu, klasikler nelerdir gibi sorulardır. Ahmet Mithat Efendi'nin yazılarında adını andığı tek kaynağı yukarıda sözünü ettiğimiz Sainte-Beuve'ün

17 Italo Calvino (1923-1985), 1963 yılında Umberto Eco, Giorgio Manganelli gibi yazarların oluşturduğu öncü "Gruppo 1963" yazarlarından, herhalde geçen yüzyıl Avrupa'sının en önemli yazarlarındandır. Kitapla aynı adı taşıyan denemesi, eski yeni klasikler üzerine yazdığı denemeler toplamı içerisindedir: *Why Read the Classics*, çev. M. McLaughlin, Random House, 1999 [1991]. Bu deneme, 1960'lı yıllarda U. Eco'nun başını çektiği okuyucu odaklı edebiyat kuramının verilerini bir başka düzlemde tartışmaktadır. Harvard Üniversitesi'ndeki ünlü Charles Eliot Norton (üniversitesinde ilk kez seçmeli ders gibi köklü yenilikler gerçekleştiren bu bilimci, T. S. Eliot'un kuzenidir) Şiir seminerlerinde (aynı semineri vermiş olanlar arasında, T. S. Eliot, N. Frye, J. L. Borges, U. Eco sayılabilir) sunmak üzere yazdığı, sunmaya ömrü vefa etmediği yazılarında deyim yerindeyse salt poetika önerileri üzerinde durmuştur: *Amerika Dersleri, Gelecek Binyıl İçin Altı Öneri*, çev. K. Atakay, Can Yayınları, 1994. Italo Calvino'nun kuşağından klasik üzerinde duran edebiyatçılar arasında sanırım, şair F. Ponge'u, eleştirmen, deneme yazarı R. Barthes'ı da anabiliriz.

18 Tartışma metinlerinin tamamı, bir incelemeyle birlikte yeni yazıya çevrilmiştir: K. Kaplan, *Klâsikler Tartışması: Başlangıç Dönemi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998.

denemesidir, o denemeden sözcük kökenini uzun boylu aktarır, sözcüğün anlamları üzerinde pek durmaz. "Sid'in Hulâsasına" yazdığı önsözde klasik yapıtta başlıca iki "meziyet" bulmuştur, "hayâl, belâgat". Klasik yapıtların örnek olma özelliği üzerinde duran tartışmacılar da vardır: sayılan adlar arasında Balzac da vardır, Shakespeare de, Yunanlılar Romalılar üzerinde pek durulmaz. Ruşen Eşref Ünaydın'ın dönemin on sekiz kalburüstü edebiyatçısıyla 1914-1926 yıllarında yaptığı söyleşiler dizisi önemli bir belgedir, ne var ki Ziya Gökalp ile Fuat Köprülü dışında konuya değinen yoktur[19]. Ziya Gökalp Tanzimat'la birlikte Fransız klasik edebiyatını kendimize örnek alsaydık, "dolaylı olarak Rönesans'a nail olup" Yunan Roma edebiyatının üstünlüklerini kendimize uydurmuş olsaydık, klasik bir edebiyata ulaşabilirdik görüşündedir; ona göre örnek tuttuğumuz Acem edebiyatı klasik değildir yani açıklıktan, sağlamlıktan yoksundur. Öte yandan Fuat Köprülü ona örtülü yanıtında Acem edebiyatını klasik sayar. Ziya Gökalp Türkçülerin romantik bir sanat ile klasik bir edebiyat yanlısı olduğunu söyler; bu iki akımı nasıl olup da bağdaştırabildiğini, herhalde, kendi ulusçu bakış açısından Romantiklerin ana kaynak olarak gördükleri halk edebiyatını yüceltmeleri olgusundan yola çıkarak anlayabiliriz. *Türkçülüğün Esasları*'ında gelecekteki ulusal edebiyatın kaynakları arasında Yunus Emre'yi, Dede Korkut'u, Homeros ile Vergilius'tan başlayarak Avrupa klasiklerinin bulunması gerektiğini öne sürer (s. 143).

Cumhuriyet döneminde konu üzerine neler söylenmiştir?[20] Burada ayrıntılarına girmeyeceğimiz, 1938-1948 yıllarının canlı tartışma ortamında, konu ulusal bir edebiyat yaratmak, uygarlık değiştirmek bağlamlarında gündeme gelir. Tartışmalarda kendini gösteren bir yan da sözcüğün birden çok anlam taşımasının yarattığı belirsizlikler, anlam kaymalarıdır; bir yandan Fransız edebiyatının klasik dönemi öte yanda Yunan Roma ürünleri, beri yanda diğer Avrupa klasikleri vardır, bunların arasında kolayca birinden ötekine geçilebilmektedir. Dönem aynı zamanda Milli Eğitim klasiklerinin yayımlanmaya başladığı, başlangıç olarak üç lisede haftada beş saat Latincenin okutulduğu "klasik şube"nin açıldığı bir dönemdir -tasarlananın aksi-

19 Ruşen Eşref Ünaydın, *Diyorlar ki*, yay. haz. Ş. Kutlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, [1918].

20 Cumhuriyet döneminde düşünce ortamının oluşturucusu, tanığı belli başlı dergilerin 1928 sonrası sayıları hümanizm, klasik kavramları bakımından birer birer taranmıştır. Burada, daha önce hümanizm tartışmaları bağlamında değinmiş olduğumuz klasikler tartışmalarını yinelemeden, daha önce üzerinde durmadığımız yazıların kimi yönleri üzerinde duracağız: Tansu Açık, "Türkiye'de Hümanizm Tartışmalarına Bir Bakış", *Toplum ve Bilim*, Ulus ve Felsefe sayısı , no 98, Güz 2003, s.111-151. Nüvis – Milli Kütüphane işbirliğinde hazırlanan eksiksiz olmaktan çok uzak *Türkiye Makaleler Bibliyografyası* -Milli Kütüphane, Tarih Kurumu gibi kütüphanelerin genel ağ sayfalarında taraması yapılabilir- bize "klasik" teriminin en çok, aslında Bizans musikisi olan Osmanlı musikisini "klasik Türk Musikisi" olarak nitelemekte kullanıldığını gösteriyor.

ne Yunanca dersleri başlamadığı gibi 1949 yılında bir oldubittiyle liselerden bu şube kaldırılacaktır[21]. Dönemin evrenselci yönsemesinin en bütünlüklü belgeleri, Hasan Âli Yücel'in yazdıklarında bulunabilir: klasikler için yazdığı 1941 tarihli önsözünde başka dillerin edebiyatlarının çevrilmesindeki ereği, kişinin "kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır" diye saptarken, *Tarih Vesikaları* dergisinin ilk sayısının önsözünde hümanizmi, insanlığın "en derin mazisinden bugüne kadar geçirdiği hayatın mana ve tecrübesini tanımak, bilmek ve onu kısa ömrümüzde tekrar yaşayıp yaşatmaktır" diye tanımlarken ya da Devlet Konservatuvarı'nın ilk mezuniyet töreninde verdiği söylevde canlandıracakları, seslendirecekleri eserlerin yaratıcısı başka milletten olsa da "bizimdir, Türktür, millî"dir derken dar ulusalcı sınırlamaların dışına çıkmaktadır. Hümanizm tartışmalarında olduğu gibi klasik konusunda da tutarlı, özgün düşüncelere

21 Bu atılım döneminde anmaya değer yazılar yaratılmakta olan yeni yazı dili üzerinde odaklanır. TDK kolbaşkanı Ahmet Cevat Emre "Klasik Türkçeye Doğru" adlı yazısında (*Varlık*, sayı 214, 1942, s.506-511) Türkçenin gelişmiş kullanımı için bugün zengin malzemesini "kaynaştırmağa hazırlanan iyice hazırlanmış bir dildir; başarıya engel olan: dildeki kullanılmağa anık (müheyya) zenginliklerin hepsini birden benimsemiş olanların azlığıdır" saptamasını yapıp Ahmet Vefik Paşa'nın uyarlamalarının klasik Türkçe bakımından değerlendirmesine girişir. "Klasik Tercümeler İçin Tenkit Ölçüleri" adlı yazısında da (*Varlık*, sayı 220, 1942, s.81-86) Sofokles'in bir tragedyasından tümce örneklerini çeşitli Avrupa dillerine yapılmış çevirilerini, sözdizim ilkeleri saptamak açısından tartışır. Bu yazılarını, ayrıca Suat Sinanoğlu ile Yunan tragedyası çevirileri üzerine yürüttüğü tartışıyı Homeros çevirisinin sonuna eklemiştir (*Odüsseia*, cilt II, TDK, 1942). A. C. Emre'nin baş savı yeni yayımlanan Türkçenin eski metinlerinden, Dede Korkut gibi metinlerden, bir de konuşma dilinden yararlanarak yeni bir Türkçe yazı dili kurulacağı yolundadır. Tek tek metin çevirilerini tartışan yazıları dışarda tutacak olursak, Maarif Vekâleti'nin yayımladığı klasikler üzerine bulabildiğim tek bir genel değerlendirme var: Orhan Burian "Milli Eğitim Bakanlığı Klâsikleri Üzerine" adlı yazısında (*Yücel*, sayı 124, 1947, s.140-142) dizide, çeşitli dillerin dengesiz temsil edildiğini, örnekleriyle gösterir; örneğin Macarca yapıtlara, Rönesans'ı besleyen İspanyol edebiyatı kadar yer ayrılmıştır. Ayrıca yayımlanan beş yüz cildin on beş kişilik kurulca hakkıyla denetlenebilmesine olanak yoktur; üstelik şimdilik böyle çıksın ileride yeniden ele alınır demek de olanaklı değildir; çünkü düşünce tarihimizin en toplu işini gördüğümüz böyle bir *külliyat* kolay kolay tekrar gerçekleştirilemez. O. Burian bu öngörüsünde haklı çıkmıştır. Başta hazırlanan listeye yapılan ekleme, çıkarmalara değinir, yeni bir liste hazırlanmasını, Bacon, Newton, Russel'ın listede yer almasını önerir. Bu arada Descartes'ın, Leibniz'in hâlâ Türkçedeki tek çevirisinin, o zamanlar yapılmış lise felsefe yardımcı kitapları dizisinden çıkmış çeviriler olduğunu, Hint-İran söylencelerinin baş kaynağı sayılan Osmanlı edebiyatçılarının pek iyi bildiği Firdevsi'nin destanın hâlâ bu dizideki tamamlanmamış çevirisi dışında çevirisi bulunmadığını hatırlamakta yarar var. Dönemin bir başka sorunu da kendi geçmişimizi yeni, insan bilimleri çerçevesinde değerlendirme talebidir. Bu tür görüşlere iki örnek verelim. Ahmet Hamdi Tanpınar "Asıl Kaynak" adlı yazısında (*Ülkü*, sayı 38, 1943; bu yazı Ahmet Oktay'ın *75 Yılın İçinden*, Cumhuriyet Kitapları, 1999 derlemesinde de yayımlanmıştır) bizdeki büyük değişimi tarih görüngesinden (perspektif) değerlendirir; Şark ile Garp iki ayrı kaynağımızdır ya asıl mirasımız "önümüzde çözülmemiş bir yumak gibi duran hayatımızdadır"; Sabahattin Eyüboğlu ise "Yaşayan Mazi" yazısında (*İnsan*, sayı 5, 1938; bu yazı S. Eyüboğlu'nun *Sanat Üzerine Denemeler*, 1974 kitabından başlayarak yazılarının sonraki derlemelerinde de basılmıştır) tarih bilincinin gereği üzerinde çeşitli yorumlama örnekleri üzerinde durarak ısrar eder; Fuzuli'yi, Yunus Emre'yi bugünün değerleri açısından değerlendirmek gereğinden söz eder. Doğal olarak bu ortamda Türkçe bir "kanon" belirlemekle ilintili sorular ortaya atılır. *Yücel* dergisi 1940 yılında dünya klasikleri ile birlikte yürütmek üzere Türk klasiklerinin neler olabileceği, yeni harflere hangi yapıtların çevrilmesi gerektiği "umumi kültür" için Türkçe yazılmış hangi kitapları okumak gerekir sorularını yirmi beş kişiye gönderir; yanıt veren yalnızca N. Ataç, H. Ziya Uşaklıgil, Mükrimin Halil Yınanç olmuştur, yanıtlar 1945 yılında basılır (sayı 103, 1945). Son on yıllarda Amerika'daki güncellik kazanan edebiyat kanonu tartışmalarının bir uzantısı *Kitaplık* dergisinde (sayı 68, 2004) edebiyatçılarımızın konuya ilişkin yazılarını içeren bir dosyada bulunabilir.

Hilmi Ziya Ülken'de rastlarız. Gününün en göz doldurucu dergisi olan *İnsan*'da "Yeni Klasik" adlı iki sayfalık yazısında (sayı 13, 1941) kendi edebiyatımızda Fuzuli, Baki gibi şairlerin klasik diye adlandırılmasını iki bakımdan yanlış bulur. İlkin yeni edebiyatın temelini oluşturabilecek bir ölçüt sağlamazlar, hem dil hem de zevk yönünden apayrıdırlar. Dar anlamıyla bizde klasik diye adlandırılan şiir geleneğinin, mısraya dayalı olup kendine özgü mimarisiyle bütüne yükselmeyişini, düzyazının cılız kalışıyla birlikte ele alır. Ona göre klasik adlandırması basit bir örneksemeden (*analogie*) başka bir şey değildir; biz bugün yeniden klasiklerimizi oluştururken bir yandan Yunan-Latin köküne inmek, öte yandan tamamıyla modern, ileri olmak zorundayızdır. Modern açıdan eski şiirimizin her türünden öğeler alınabilir ama bunlar klasiğin kökleri olamaz. Sonuçta A. C. Emre'nin yeni yazı dili konusundaki görüşleri, H. Z. Ülken'in yeni klasikler konusundaki görüşleri bir sonraki kuşağın yazarlarının yapıtlarında doğrulamasını bulmuş görünmektedir.

Bizde klasik kavramını tarihsel olarak anlamlandırmaya çalışan tek bir çalışma sayabiliriz. DTCF felsefe bölümünden Mübahat Küyel "Klâsik, Skolâstik, Modern" adlı bildirisinde üç kavramı birbiriyle bağlantılı olarak ele alır[22]. Klasiği Yunan Roma örnekleriyle, eğitim tasarısı bakımından *artes liberales*, *paideia* kavramlarını işe katarak modern çağın başlangıcına 15. yüzyıla kadar irdeler. Yunan-Roma dünyasının oluşturduğu bu eğitim ülküsü, ilk basamağında dilbilgisi, retorik, diyalektik ikinci basamağında aritmetik, geometri, gökbilim, müzik eğitimi içerir. Söylemesi bile gereksiz bu tür eğitimin meslek edinme, geçimlik kazanma, pratik yarar gibi amaçları yoktur. M. Küyel geri kalan iki kavramdan daha çok, başka başka hümanizm çeşitlerini sıralar. Bildirisi belli izleklerin zaman içerisinde izlenmesinden çok, çeşitli sözlük maddelerinin, terimlerin başka başka kullanımlarının arka arkaya getirildiği bir serimlemedir. Bildiri üzerine söz alanlar arasında yalnızca Suat Sinanoğlu'nun saptaması konumuzla doğrudan ilintilidir; Tercüme Bürosu'nda vardıkları sonuca göre evrensel, dünya klasiği ile ulusal klasik arasındaki ayrımlar üzerinde durur.

22 *I. Simpozyum, Klâsik Çağ Düşüncesi ve Çağdaş Kültür*, bas. Haz. S. Sinanoğlu, F. Öktem, C. Türkkan, Ankara, 1977, s. 29-43. Burada söz arasında "modern" kavramının Türkçedeki yaygın kullanımına dikkat çekebiliriz; aslında Osmanlıcanın "muassır" ile "asrî" arasındaki ayrımı Fransızcanın *contemporain, moderne* çifti arasındaki ayrımı aktarırken, günümüzde her ikisi için de yaygın olarak "çağdaş" sözcüğü kullanılmaktadır, "çağcıl" kavramı gündelik kullanıma girmemiştir. Bunlara bir de 19. yüzyıl sonunun belli sanat akımları *modernité, modernisme* işe katılınca anlam alanı daha da bulanıklaşmaktadır.

Melih Cevdet Anday kırk yıl sonra 1988 yılında üst üste iki yazıyla konuyu yeniden, son kez gündeme getirir[23]; "Herkesin Kendi Klasiği" adlı ilk yazısında, 1930'larda divan şiiri için klasik sıfatını kullananlar olsa da "klasik sözcüğünün anlamını bilen neredeyse yoktu" saptamasında bulunur. Hasan Âli Yücel "Garip" şairlerine, divan şiirinin öyle sayılıp sayılamayacağını sormuştur. Anday bu tutumun kaynağında Yahya Kemal'i görür. Sözü Yunus Emre'ye getirip ona Divan, Tanzimat dönemlerinde hiç değer verilmediğini Cumhuriyet'ten sonra Burhan Toprak'ın onu tanıttığını belirtir, yine Cumhuriyet döneminde tanıtılan başka halk ozanlarının, Yunus'un tekniği ile biçeminin şimdi bir yazıya örneklik edemeyeceğini ileri sürer[24]. "Bizim klasiğimiz yok" demekte bir sakınca görmez, yeni Türk şiirinin modern olarak doğduğu yolundaki önemli saptamayı yapar. Nazım, Garip, İkinci Yeni için geçerli olan düzyazı için de geçerli değil midir diye sorabiliriz bugün? Bir ay sonraki yazısı "Gene Klasik Üstüne"nin neredeyse tamamı, biraz olsun konuyu aydınlatır diye umduğu Sainte-Beuve'ün "Klasik Nedir" yazısından uzun alıntılara ayrılmıştır. En başta şaşırtıcı tepkiler aldığını, işin Mevlana Türk mü, değil mi gibi konulara sıçratıldığını söyler.

---

23 M. C. Anday, *İmge Ormanları*, Adam Yayınları, 1994, s. 276-279; 297-300.

24 Örnek bir durum olarak, Yunus Emre'ye eleştirel yaklaşımların geçmişini ele almak, kendi başına öğretici olurdu. Yalnız Yunus Emre'nin şiirlerine hayran olmayıp onun üzerine söylenenleri de merak eden bir okur olarak kuşbakışı gözlemlerimizi aktaralım. Türk edebiyatı tarihi söz konusu olduğunda ilk bilimsel yaklaşımlar hep Fuat Köprülü'den gelir; Yunus'u da 1913'de ilk ele alan odur. Yunus Emre'nin şiirlerinden derlemelerin ilk kez 20. yüzyıl başında taşbaskıyla yapıldığını ama bunların herhangi bir incelemeye temel oluşturamayacak gelişigüzellikte olduğunu uzmanlar belirtiyor. Cumhuriyetin ilk on yıllarında henüz, Aşık Paşa'yla aynı kişi mi, Batinî mi, nereli gibi konular tartışılırken halk edebiyatı çerçevesinde ele alınmaktadır. Yunus'un ilk yayımını Güzel Sanatlar Akademisi müdürü Burhan Toprak 1933 yılında yapar; ilk basımda 350 şiir bulunmasına karşılık, özgün olmadığını düşündüklerini çıkara çıkara 1966 yılındaki üçüncü basımda yalnızca 115 şiir kalmıştır. O yıllarda Yunus Emre'yi merak eden bir kişi, P. N. Boratav ile H. V. Fıratlı'nın 1943 yılında yayımlanan "İzahlı Halk Şiiri Antolojisi"deki on beş şiire de ulaşabilir, bu kitabın türünün ilk örneği olduğunu da belirtmek gerekir. B. Flemming'in, H. Mazıoğlu'nun makalelerinden öğrendiğimize göre yazmaların nüsha farklarını gözeten Abdülbaki Gölpınarlı'nın, 1940 yıllarındaki Yunus Emre divanının eleştirel yayımı yedi yazmaya dayanırken, 1990'lardaki M. Tatçı'nın yayımı onbir yazma ile bir deftere dayanıyormuş, oysa Yunus Emre'nin toplam 28 yazması bulunuyormuş. Dolayısıyla henüz sağlam bir metin saptaması gerçekleştirilmemiş durumda. 1950'lerden başlayarak şiirlerdeki halkbilgisi öğeleri üzerinde durulmaya başlanır. Yunus Emre üzerine en çok araştırma 1960'lı yıllarda yapılır; başta S. Eyüboğlu olmak üzere N. Araz, S. Karakoç gibi yazarlar Yunus Emre'nin yaygınca tanınmasında etken olurlar. Akbank'ın katkısıyla 1971 yılında düzenlenen "Uluslararası Yunus Emre Semineri" bir ilk toplu çalışmadır; burada öyle bir bildiri vardır ki Yunus Emre yorumumuzu kökten genişletir; Andreas Tietze onu Avrupalı çağdaşlarıyla inceden inceye karşılaştırarak benzersizliğini teslim eder, Tietze'nin gimnazyum mezunu olduğunu da burada belirtelim. Ancak benzeri bir çalışma Arapça, Farsça, Türkçe şiir geleneği açısından halâ yapılamamıştır. 1991 yılında Yunus Emre'nin 750. doğum yılında toplanan Uluslararası toplantıda Talat Sait Halman "onu evrensel anlamda klasik hümanizmanın en büyük düşünürü, şairi" diye nitelendiriyordu. Klasik yapıt demek aynı zamanda o yapıt üzerine çok uzun sürelerde birikmiş devasa bir eleştirel metinler toplamı da demektir. Yunus üzerine eleştirel üretimin enikonu cılız kaldığını görülüyor. Son yıllarda Yunus Emre'nin kimi yönlerini dinsel, düşünsel bağlamı içerisinde aydınlatan Ahmet Yaşar Ocak'a göre Yunus Emre'ye yaklaşımlar üç öbekte toplanabilir. A. Y. Ocak bunların üçünü de yetersiz, savunulamaz bulur: Köprülü'nün, M. Kaplan'ın ulusçu yorumları, Yunus'u Yesevilikle bağlantılandıran F. Timurtaş'ın Türk sufiliği dediği dinsel yorumlar, salt insancıllık temelli yorumlar ("Türkiye'de Yunus Emre Araştırmaları Üzerinde Genel Bir Değerlendirme ve Yunus Emre Problemi", *Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Yunus Emre Dönemi Semineri, VIII. Vakıf Haftası*, Ankara, 1991, s. 29-33; bu inceleme yazarın bir kitabında da yayımlanmıştır: *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim, 1996).

Şimdi de klasikler bakımından öğretim usulleri geçen yüzyılda genel çizgileriyle nasıldı sorusunu sorabiliriz. Ortaöğretimle, yükseköğretimde 19. yüzyılın ikinci yarısında daha önce sözünü ettiğimiz değişiklerin teknik öğretim yararına sürüp gitmesi, herhangi bir düşünsel birlik taşımayan, bir ders yığıntısı izlencesiyle sonuçlanmıştır, ayrıca ek bir etmen olarak anılması gereken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra orta öğretimle yüksek öğretimin artan ölçüde kitleselleşmesi bu gün de hızını kesmemiştir. Üstelik 20. yüzyılda bilimin çeşitli dallarında görülen kökten dönüşümleri de hesaba katacak olursak; fen bilimleriyle insan ya da toplum bilimlerinin arasında birbirilerine ilgisizlik, kapalılık neredeyse kural haline gelmiştir. Eskiden bilgi dalları arasındaki birliği ortak öğretim tabanı, felsefece bir bakış sağlayabiliyordu; bugün komşu insan bilimleri dallarında bile "uzmanlık" adı altında salt tekniklere indirgenmiş bilim yapma usulleri sonucunda karşılıklı olarak bilgi alanlarının birbirlerini çoğu kez haklı olarak teknisyenlik olarak görmeleri en sık rastlanan durumlardandır[25]. Ülkemizde en iyi olanaklara eriştiği düşünülen bir kişiyi ele alalım, yüksek lisans çalışması yapmak için yurtdışına gitmiş olsun, resmi öğretiminin dışında özel ilgisi onu yönlendirmediyse, ne gittiği ülkenin ne de daha geniş dünyanın "en iyi kafalarının, en iyi biçimde dile getirdiği" ölmez yapıtlarla ilişkiye girmemiş birisi olarak dönecektir. Dolayısıyla kişisel değerler yalnızca yazılı, görsel basından günübirlik esen rüzgarlara göre bölük pörçük bir yığıntı halinde biçimlenecektir. Yüzyılların birikimine dayalı olarak olgunlaşan yazıya, okumaya, yazmaya dayalı eğitim ülküsünün Birinci Dünya Savaşı sonunda genişleyip başkalaşmak yerine teknik, pragmatik öğretim yararına çöküşüne karşı yeni öğretim seçenekleri ortaya atılmamış değildir. Bunlar arasında etkisi bugün de duyulan önemli çıkış, ABD'de geçen yüzyılın

25 Doğa bilimleri ile insan bilimlerinin arasında açılan uçurumun açmazlarını ilk kez C. P. Snow'un 1959 yılında saptamıştı; gözlemleri bugün de geçerliliğini koruyor: bkz. C.P. Snow, *İki Kültür*, çev. T. Birkan, Tübitak, 2001. Ağırlıklı olarak Amerika'nın en önde gelen doğa bilimcilerini buluşturan sanal bir forumda Snow'un ayrımlarına dayanan bir tartışma birkaç yıl önce yeniden canlandı: www.edge.org içerisindeki "The New Humanist" tartışmasına bakınız. Beri yandan geçen on yıllarda insan bilimcilerin bir bölüğü, doğa bilimlerinin verilerini temellerini gözönüne almadan, salt eğretilmeli olarak belli bir "retorik" etki yaratmak, savlarına fizik dünyasından destek bulma amacıyla kullanmağa başlamıştır. Bilgi alanında "hakikat ölçüt"lerinin aşınmasına, "ne söylesen gider" "anything goes" anlayışına en somut örnek, tarihe "Sokal Hoax" "Sokal Sahteciliği" diye geçen olaydır . Fizikçi A. Sokal birkaç yıl önce ABD'nin önde gelen bir kültür araştırmaları dergisinde moda jargonla onlarca sosyal bilim, fizik, matematik kuramlarına göndermelerle dolu bir makale yayımlatmayı başarır. Ardından tümcelerinin hepsinin saçmalıktan ibaret olduğunu birer birer gösterir, sonra da bir meslekdaşıyla bu olay üzerine bir kitap yazar: bkz. A. Sokal, J. Bricmont, *Son Moda Saçmalar: Postmodern Aydınların Bilim Kötüye Kullanmaları*, çev. M. Baydur, O. Onaran, İletişim Yayınları, 2002. Geçen yüzyılın son yıllarında doğa bilimleriyle sosyal bilimlerin, insan bilimlerinin yeniden söyleşime girmeleri konusunda, ayrıca sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılmasıyla ilgili bir girişim oldu; başı çekenler arasında Nobel kimya ödüllü İ. Prigogine, ünlü tarihçi I. Wallerstein da vardı; bkz. *Sosyal Bilimleri Açın, Gülbenkyan Komitesi*, çev. Ş. Tekeli, Metis, 1996. Girişim her ülkede benzer bir tartışma açılmasını öngörüyordu; tartışmanın Türkiye ayağında kuramsal sorunlar üzerinde durulurken, bütün olarak lisans, yüksek lisans ders izlencelerinin yeniden tasarlanmasına hiç değinilmedi: bkz. *Defter*, sayı 31, Sonbahar 1997; *Defter*, sayı 33, Bahar 1997.

ikinci çeyreğinden başlayarak Columbia, Chicago, Wisconsin gibi seçkin üniversitelerde oluşturulmuş izlencelerdir[26]. Bunlar arasında da Chicago Üniversitesi'ndeki başkanlığı sırasında (1929-1951) Robert Maynard Hutchins'in, meslekdaşı Mortimer Adler'in yardımıyla bir bütün olarak hazırladığı öğretim izlencesi geçen yüzyıldaki en önemli eğitim reformu girişimi sayılabilir. Bu girişim Humboldtçu çizgide çağdaş bir "artes liberales", "liberal arts" öğretimidir; yaşam boyu eğitim öngörülmektedir. Orta öğretimin son iki yılıyla bütünleşik olarak tasarlanan yüksek öğretim, yalnızca klasiklerin doğrudan gerçekten okunmasına, bunların Sokratesçi usulle gerçekten tartışılmasına, son olarak bunlar üzerine gerçekten yazmaya dayanır; iki yüz yıldır bilim, felsefe, edebiyat diye ayırdığımız temel metinlerin incelenmesi bütün öğrencilerin ortak zorunlu ders izlencesini oluşturur.[27] Sağduyu, büyük metinlerin, büyük geleneğin tanınmasını apaçık bir gerçek olarak gösterse de, tuhaf biçimde hangi fakültenin hangi bölümü olursa olsun öğretim, büyük yapıtların incelenmesine değil, ikinci üçüncü elden malumatların aktarılmasına dayanır. Çünkü öğretici de büyük gelenekle bütünlüklü, dolaysız temas kuramamıştır; o yüzden metinlerin kendileri değil onyıllarda bir yana atılan el kitapları, modalar öğretimi belirler. Günümüzde Hutchins'in olgunlaştırdığı bu öğretim iz-

26 Edward Said'e göre Columbia Üniversitesi'nde 1937 yılından beri uygulanan bir izlence yani "üniversiteye yeni gelen birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinin haftada dört saatlik bu zorlu dersi alması gerektiği fikri, üniversite eğitimine –akla gelebilecek her türlü olumlu açıdan- mutlak, hatta belki de asla vazgeçilmez bir statü kazandırmıştır. Bunun bir sebebi, yapılması gereken okumaların (Homeros, Herodotos, Aiskhylos, Euripides, Platon, Aristoteles, *Kitab-ı Mukaddes*, Vergilius, Dante, Augustinus, Shakespeare, Cervantes, Dostoyevski)…." niteliğidir: E. Said, *Hümanizm ve Demokratik Eleştiri*, çev. O. Akınbay, Agora Kitaplığı, 2005 [2004], s. 3-4. Columbia Üniversitesi'nde en üst düzeye kadar yöneticilik yapmış olan J. Barzun'un çok özlü biçimde teknik, mesleki eğitimle hiçbir ilişkisi bulunmayan yüksek öğretim ülküsünü, yani "liberal arts"ı tarihsel olarak serimledikten sonra, ABD'de halihazırda anlamsızlaşmış insan bilimleri öğretiminde neler yapılıp yapılamayacağı konusundaki düşüncelerini tek bir sayfada özlü biçimde ortaya koyar: "Trim The College?—A Utopia", *The Chronical of Higher Education*, 22 Haziran, 2001. Hary Levin "Core, Canon, Curriculum" makalesinde ise (*College English*, c. 43, no. 4, 1981, s. 352-362) yüksek öğretimin ortak tabanı konusunu, bu kez Harvard Üniversitesi bağlamında ayrıntılarıyla tartışır; burada bizi özellikle ilgilendiren T. S. Eliot'un Harvard'ta gördüğü eğitim ile kuzeni Charles Norton Eliot'un 20. yüzyıl başında herkes için dar kapsamlı klasikler külliyatı yayınlamasıdır. Şu ana kadar adı geçen ABD üniversiteleri ülkenin 3500 kadar yüksek öğretim kurumunun en seçkin on tanesi arasındadır, şu ya da bu biçimde bütün bölümlere ortak bir öğretimi verebilmelerinin de çeşitli sıralamalarda önde gelmelerinin bir sonucu değil aksine nedeni olduğunu da belirtmek gerekir.

27 Yine bu hukuk kökenli felsefeci ikili Britannica şirketi aracılığıyla 1952 yılında eski Yunan'dan bu yana dört yüz kadar eski yeni, bilim, felsefe, edebiyat klasiğini içeren "Great Books of Western World" ciltlerini yayımlarlar. 1941 yılında Chicago Üniversitesi'yle ansiklopedi arasında bir bağ kurulur; Hutchins 1974 yılına kadar Adler de ondan sonra *Britannica* ansiklopedisinin editörler kurulunun başkanlığını yürütecektir. Bu külliyat on yıllık bir düzenli okuma öngörmektedirler: ayrıntılar için bkz. http://en.wikipedia.org'dan "Great Books of Western World" maddesi. İlk cilt Hutchins'in büyük metinlere dayalı, bunların birbiriyle yaptığı büyük "söyleşime" dayalı eğitim ülküsünü, çağdaş öğretimin eğitim açısından anlamsızlığı üzerine eleştirilerini içerir. İkinci, üçüncü ciltler 100 kadar başlık altında toplanmış bini aşkın konuyu dizinler, böylece seçilen izlekleri yüzlerce yapıtta, iki bin beş yüz yıl boyunca izleyebilmek, böylece belli kavramların içten bağlantılarını kavrama olanağı sunar. Chicago Üniversitesi'nin Hutchins döneminde, lisans öğrenimi görenler arasında Nobel ödülü alacak beş bilim adamı da vardır; A. N. Whitehead onun üniversitesini çağdaş dünyada eski Atina'ya en çok benzeyen yer olarak nitelendirir; B. Russel da G. Murray'a yazdığı bir mektupta dünyada felsefe eğitiminin en iyi verildiği yer olarak; orada eğitim görmüş ünlü bilimcilerin benzeri tanıklıkları için bkz: http://www.bayarea.net/%7Ekins/AboutMe/HutchinsStartFrame.html

lencesini sürdüren sanal okuma grupları, vakıflar olduğu gibi, ABD'de on kadar yükseköğretim kurumu da vardır. Bunlardan kimisinin dört yıllık öğretim izlencesi bütünüyle klasik yapıtlara dayanır; kimisinde ek olarak her dönem belli bir çoksesli musiki yapıtının incelenmesi de yer alır. Bu kurumlarda bir örnekten ötekine değişmeden kalan özellik, çekirdek ders izlencesi, *core curriculum* denilen, yani yüksek öğretim kurumundaki bütün lisans öğrencileri için klasikleri içeren zorunlu derslerden oluşan öğretimdir. Chicago Üniversitesi'nde 1990'lı yılların sonunda, lisans öğretiminde çekirdek izlencesinin toplam dersler içindeki payının yüzde kırka düşürülmesi, Nobel Edebiyat Ödülü sahibi S. Below'un da aralarında bulunduğu eski mezunların sonuçsuz kalan protestosuyla karşılaşmıştır. Bizim üniversitelerde, eskiden "devrim tarihi", YÖK sonrası buna eklenen birkaç ders dışında, belli bir ereğe göre tasarlanmış ortak bir ders izlencesi yoktur; yasal düzenlemeler özel ortaöğretim kurumlarında da değişik ders izlencesine izin vermemektedir; yükseköğretimde ancak bir iki vakıf üniversitesi olağan bölümlemeler dışında bir öğretim izlencesi geliştirebilmiştir. Son yıllarda kimi vakıf üniversitelerinde, çoğunlukla yalnızca insan bilimleri, toplum bilimleri ya da edebiyat fakültelerinde "uygarlık tarihi" adı altında temel metinlerin tartışılmasına dayalı bir yıllık zorunlu dersler, - ABD'de sözünü ettiğimiz reformların bir yan ürünü olarak üniversitelere girmiş olsa da- herhalde baştan beri doğrudan dolaylı olarak tartıştığımız belli bir yazı, düşünce eğitimini amaçlamamaktadır; üstelik bu derslerin Türkçe dışında bir dilde verilmesi kendi başına bir sorundur. Öte yandan Milli Eğitim Bakanlığı'nın 3126 sayılı, 29 Ağustos 2004 tarihli genelgesiyle bütün orta öğretim öğrencilerine zorunlu tutulan "100 Temel Eser" girişimi ilkece doğru, bir ilk girişimdir[28].

---

28 Gerçi burada öğretim izlencelerinde seçilen yapıtların niteliği üzerinde durmasak da, bu listeye kısaca değinebiliriz. Geçen yüzyılda insan bilimleri alanında yürütülen karşılaştırmalı çalışmalar, özellikle Batı dışı geleneklerde git gide daha çok klasik nitelemesine yakışan yapıtlar bulgulayıp öğretime katmaktadır. Bakanlığın 100 Temel Eseri hiçbir bilim klasiğini içermemektedir; çünkü fen dersleri arasında içerden bağ kurma, bilimsel, düşünsel bir bakış kazandırma gibi bir amaç zaten söz konusu değildir. Türkçenin doğru, düzgün kullanılması, okuma alışkanlığı, zevki edindirmek amacını (bu son amacın ilköğretimin işi olduğu açıktır) gerçekleştirmek üzere bu kitapların "boş zamanları olumlu uğraşlarla değerlendirmek" için tavsiyesine, metinlerin nasıl okunacağının belirsiz bırakılmasına değinmeden yalnızca seçilen yapıtlar üzerinde duralım. Yüz yapıtın dörtte üçü Türkçenin yapıtlarıdır; Türkçe yapıtların kimisi o yaşlarda bir tarih bilincine erişilemeyeceği için kavranamaz görünmektedir; A. F. Başgil, B. Özkişi gibi geçmiş kuşakların biçimlendirilmesinde payı olmayan yazarlar da seçilmiştir. Oysa "Great Books of Western World" dizisi üçte biri İngilizce yazılmış yapıtlardan oluştuğu için eleştirilmiştir; oysa bir iki bilim klasiğini saymazsak gerisi dünya ölçüsünde gerçekten de doruk noktaları, sıçrama noktalarıdır. Listede "dünya edebiyatı" diye adlandırılanların çoğunluğu ise 19. yüzyıl Batı romanlarıdır, üstelik Müslüman ya da Türk asıllı olduklarından seçilmiş üç dört yazar vardır. 19. yüzyıl öncesinden listeye alınan beş altı yapıt arasında Homeros yoktur. Yine de gerçekten okunursa bu kitapların hiç değilse ortaöğretim mezunlarında ortak bir dil beğenisi yaratmakta bir katkısı bulunabilir, bunu da azımsamamak gerekir, ama bu kitapların nasıl okunacağı, okumaların nasıl değerlendirileceği konuları açık bırakılmıştır. Öğretim konusunda 1940'lı yılların atılımı dışında, belli ereklere göre ders izlencesinin bütünlüklü olarak tasarlanması söz konu olmamıştır; bu durum şimdi vakıf üniversiteleri için de geçerlidir. Düşünce düzeyinde de bir tasarımlamaya rastlanmaz. Tek örneğimiz Suat Sinanoğlu'nun deyim yerindeyse evrenselci ulusal ütopyasının eklentisinde

Klasik denen şeyin ne olduğu konusunda birkaç noktayı daha iyi anlayabilmek için iç içe değirmiler çizdikten sonra artık dönüp kendi kendimize şunları içtenlikle sorabiliriz. Calvino'nun yukarıda andığımız denemesinin ölçütlerinden yardım alalım. Calvino en sağlıklı okumanın eskilerle, yenileri harmanlayarak okumak olduğunu, klasikleri okumanın onları okumamış olsak bile hep bir tekrar okuma olduğunu söylüyordu. Klasiklerin okunmasına dayalı yazı eğitimi, gönül, kafa eğitiminin bir kesimi, eninde sonunda kişisel beğeninin, yatkınlıkların belirleyeceği kişisel listelerde özetlenir. Şimdi, burada bizim belli doğa gerçeklerini, insana özgü gerçekleri en iyi biçimde dile getirdiği için, çeşitli "görevler" sayesinde değil, salt kendileri için döne döne okuduğumuz eski, yeni, uzak, yakın klasiklerimiz neler, okuduklarımızdan, okuyacaklarımızdan ne kadarı klasik yapıt?

Özet: Avrupa dillerinde 'klasik' teriminin kavram alanı incelendikten sonra, 19. yüzyıl yüksek eğitimine yansıması ve T. S. Eliot üstünden klasik ölçütlerinin incelendiği yazı, Türkiye'deki klasik tartışmalarını da değerlendirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Klasik, kanon, kültür, eğitim, edebiyat, T. S. Eliot, yazılı kültür, 19. yüzyıl, çekirdek ders izlencesi, cumhuriyet Türkiyesi.

What is 'Classical' or in Defence of Written Culture

Abstract: This article examines the semantic field of term "classic" in European languages and the formation of modern higher education in the 19th century. It also scrutinizes the notion and criteria of classic in T. S. Eliot, while evaluating the discussions of classic in Turkey.

Keywords: Classic, canon, culture, education, literature, T. S. Eliot, written culture, 19th century, core curriculum, republican Turkey.

---

bulunur; DTCF yayınları arasında Fransızcası 1960 yılında (*L'Humanisme à Venir*), Türkçesi 1980 yılında TTK yayınları arasında çıkan (*Türk Humanizmi*) kitabının "Ek: eğitim sorunu" bölümünde Batılı olmayan bir ülkede klasik ortaöğretim üzerine bir sayfalık tasarı ortaya koyulurken (sayfa sayıları Türkçe baskıdandır, s. 200) yükseköğretim konusu geçmez, oysa bütün kitap aslında klasik okulun gereğini, Türk devrimini Batı'ya göre konumlandırarak temellendirme girişimidir. Kitabın tarih felsefesi açısından geniş bir değerlendirmesi için bkz.: Tansu Açık, "Türkiye'de Hümanizm Tartışmalarına Bir Bakış", *Toplum ve Bilim*, Ulus ve Felsefe sayısı, no 98, Güz 2003, s. 132-148. İnsanlığın manevi gelişimine katkıda bulunmanın tek yolunun Batı uygarlıklarının bir bütün olarak tanınması incelenmesi (s. 150) olduğu kesinlenirken, Batı eğitiminin temelinin filolojik eğitim olduğu öne sürülür (s. 183); ortaöğretimde Yunanca, Latince, bir yaşayan Batı dili temel bilgi dallarını oluşturur; ulusal dil, tarih kişinin Batı evrenince biçimlendirilmesinden sonra verilir (s. 200-201).

ASKERÎ TALİMLERDEN, GEZİNTİYE BEYAZIT MEYDANI'NDA KAMUSAL YAŞAMIN DÖNÜŞÜMÜ[1]

Neşe YEŞİLKAYA

Tarihi Yarımadayı gezen ve Süleymaniye, Fatih, Sultan Ahmet camilerini gören İstanbul'a yabancı bir göz bile, Beyazıt Camisi'nin kent içindeki duruşunda, onu diğer camilerden ayıran bir farklılık olduğunu kolaylıkla hissedebilir. Beyazıt Camisi'nde bir gariplik ya da bir eksiklik vardır. Bu gariplik Beyazıt Camisi'nin bir dış avlusu, eskilerin deyimi ile harîmi olmamasından kaynaklanır. Beyazıt'ta Meydan'dan caminin direk iç avlusuna geçmek, bu camiyi, Süleymaniye, Fatih ya da Sultan Ahmet camilerinde olduğu gibi, peş peşe sıralanan avluların ardından caminin iç mekânına geçmek ayrıcalığından mahrum bırakmıştır. Böylelikle caminin en kutsal alanı, yani kapalı iç mekânı, kentin kalabalığına, meydandaki günlük ve kentsel kamusal yaşama daha yakın hale gelmiştir. Aynı zamanda caminin ana kütlesi, onu kentten koparan, çevresinde adeta koruyucu bir tampon bölge oluşturan dış harîminden, adında da anlaşılacağı üzere mahrem/özel alanından mahrumdur ve meydanın ortasında, kentsel kamusal mekânda yer alır.

[1] Bu yazı, TÜBİTAK (SBB - 5003) ve ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (AFP- 2001-07-02-00-05) tarafından desteklenen ve ODTÜ Mimarlık Bölümü'nde 28 Nisan 2003 tarihinde kabul edilen *Transformation of A Public Space In the Nineteenth Century İstanbul: Beyazıt Meydanı* başlıklı doktora tezimin bir bölümüne dayanarak hazırlanmıştır.

Beyazıt Camisi dış avlusu hakkında çelişkili bilgi ve yorumlar vardır. Kimi araştırmalarda konuya değinilmezken (Örneğin Kuban ve Kahya 1987), kimi araştırmacılar belirsizliğinden ötürü tartışmaktan kaçındıklarını ifade etmiş (Öz, 1987: 34), kimi araştırmacılarsa Beyazıt Camisi'nin bir dış avlusu yani bir dış harîminin hiçbir zaman olmadığını ileri sürmüştür (Cezar, 2002: 97). Ancak Eyice (1997:47), Beyazıt Camisi'nin diğer Sultan Camileri gibi bir dış avluya sahip olması gerektiğini belirtmiş ve ileri araştırmalarla tartışılması gereken konunun önemini vurgulamıştır[2]. Gerçekte de Beyazıt Camisi'nin diğer Selâtin Camileri gibi bir dış harîme sahip olduğuna ve bu harîmin 19. yüzyıla kadar varlığını koruduğuna inanıyoruz.[3] Ancak erken 19. yüzyılda yaşanan, Yeniçeriliğin kaldırıldığı 1826 Vak'a-i Hayriyye ile başladığını ileri sürdüğümüz dönüşümler, caminin harîminin, cami ve caminin vakfı için özel olan alanın parçalanmasına, harîmin meydanla birleşmesine, yani kamusallaşmasına ve modern kentsel kamusal eylemlerin bu alanda şekillenmesine neden olmuştur.

Mekânı yalnızca fiziksel nitelikleri ile ele alan klasik mimarlık ve kent tarihi yazımı bugün eleştirilmekte ve mekânın çok daha derin ve geniş bir perspektiften ele alınmasının önemi vurgulanmaktadır. Mekânın geçirdiği fiziksel ve sosyal dönüşümlerin karşılıklı ilişkiler içerisinde ele alınması, incelenen konunun daha kapsamlı bir şekilde anlamlandırılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde kamusal mekânların geçirdiği dönüşümü, yalnızca mimari/kentsel nitelikleri ile değil, yer aldığı sosyal bağlamları içerisinde incelemek gereklidir. Beyazıt Meydanı, Beyazıt Camisi harîminin aşama aşama yıkımı ile genişleyen alanda modern anlamda yeni bir kentsel kamusal mekâna dönüşümü, bu mekânı donatan sosyal/kamusal eylemlerin gelişimi ve dönüşümü ile birlikte yaşamıştır. Bu yazıda amaç gelişen modern kamu hayatının tarihi yarımadanın kalbi olan Beyazıt Meydanı'nda 19. yüzyıl boyunca nasıl yeşerdiğini ve gelenekselden farklı bir sosyal/kamusal yaşam biçiminin nasıl yer almaya başladığını incelemektir. Bu dönüşüm fiziksel dönüşüme paralel gelişmektedir. Fiziksel mekânın dönüşümü ile sosyal mekânın dönüşümü bir arada ve karşılıklı ilişkilerle şekillenmektedir. Bu yazının konusu fiziksel olarak yeniden tariflenen ve devlet iradesi ile yeniden tanımlanan bu mekânın sosyal kullanımlarında görülen değişimleri incelemektir. 1826 Vak'a-i Hayriyye ile başladığını ileri sürdüğümüz ve kısaca özetlediğimiz fiziksel dönüşümlerle birlikte gelişen sosyal kullanımlardaki çeşitlilik ve zenginliğe dikkat çekmek hedeflenmiştir. Tartışma konumuz olan Beyazıt örneğinde, devlet iradesi ile başlatılan bir fiziksel dönüşümün, devletin kontrol altında tutmakta zorlandığı zengin ve çeşitli eylemleri barındıran yeni bir sosyal mekânın gelişimine sebep olduğunu izlemek mümkündür.

2 Daha detaylı bir literatür taraması için bakınız Yeşilkaya, 2003: 43.

3 Konu ile ilgili ayrıntılı araştırma ve elde edilebilinen dokümanlar için bakınız Yeşilkaya, 2003: 93-161

Kamusal mekân içinde yer alan sosyal eylemleri, politik aktiviteler ve günlük yaşam pratikleri olarak ayırt edebiliriz. Politik aktiviteler İmparatorluğa ve orduya ait resmi törenlerle (Habermas'ın [1992] kavramsallaştırdığı şekli ile temsili kamusallıkla) birlikte, mitingler, gösteriler gibi siyasi eylemleri de kapsar. Yani hem devletin, siyasi erkin, hem de yığınların kamusal mekânda görünümü söz konusudur. Diğer taraftan günlük yaşam pratikleri arasında kentte gezinti, tiyatroya gitmek, kıraathanede kitap okumak, alışveriş, vs. sıralanabilir. Bu açılımlardan anlaşılabileceği üzere bu araştırmada "kamusallık" kavramı Arendt'in de (1958) tanımladığı şekliyle herkes tarafından görülebilir ve duyulabilir olandır. Kamusal mekân ise evin özel alanı dışında olan ve herkes için erişebilir (accessible) olan (sokaklar, meydanlar, cami avluları) ve aleniyet (publicity) ve görünme (appearance) mekânlarıdır. 'Geleneksel Osmanlı kentinde kamusal mekân yoktur' şeklinde özetlenebilecek yaygın görüşün aksine kamusallığın farklı durumlarının bulunduğu ve kentin modernleşmesi ile modern bir kamusal mekân ve yaşamın şekillendiği kanaatindeyiz. Beyazıt Meydanı'nda görülen bu modern kamusal eylemleri incelemeye başlamadan önce alanda gerçekleşen fiziksel dönüşümün önemini tarihi açıdan belirlememiz gerekir.

1. KENTİN DÖNÜŞÜMÜ VE BEYAZIT MEYDANI'NDA FİZİKSEL DEĞİŞİMLER

Bu güne kadar İstanbul kent tarihi yazımı, kentsel dönüşümleri özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı üzerinde odaklanarak açıklamıştır (Örneğin Çelik, 1993 ve Kuban, 1996). 1856 yılında projelendirilen Aksaray Meydanı, modern kentsel mekân anlamında bir ilk düzenleme olarak değerlendirilmiştir (Çelik, 1993:54). Şüphesiz 19. yüzyılın ikinci yarısı İstanbul kent tarihi için önemli bir dönemdir. Ancak 19. yüzyılın ilk yarısı, özellikle II. Mahmud'un Yeniçerilere karşı verdiği mücadele de, kent üzerinde önemli izler bırakmıştır. Ne var ki, Osman Nuri Ergin (1995) ve İlhan Tekeli'nin (1994) katkıları dışında Yeniçeriliğin kaldırılışının kentsel mekân üzerinde oynadığı dönüştürücü rolü ele alan çalışmalara rastlanmamaktadır. Oysa Vak'a-i Hayriyye (1826) ile Yeniçeriliğin kaldırılışını takiben Beyazıt Meydanı'nın kuzeyinde yer alan Eski Saray'ın (bugün İstanbul Üniversitesi kampusu) Seraskerlik, Beyazıt Meydanı'nın ise Seraskeriye Meydanı olması, meydanın dönüşümünde önemli bir kırılma noktası olmuştur (Yeşilkaya, 2003). 1826 yılından itibaren Beyazıt Meydanı'nda yaşanan dönüşümler Çelik'in (1993) örneklendirdiği Aksaray Meydanı projesinden (1856) daha erken bir kentsel dönüşüm olarak ortaya çıkmak-

tadır. Böylelikle Beyazıt Meydanı'nın dönüşümü, İstanbul kenti modernleşme tarihinde erken bir örnek olarak önem kazanmaktadır.

Burada modernleşme ve kent tarihinin yalnızca modern kent idari sistemlerinin, imar ve şehirleşme örgütlerinin kurulması, gelişmesi, kurallarının belirlenmesi ve bu kuralların uygulanmaları ile açıklanamayacağı ortaya çıkmaktadır. Modern kentsel örgütlerin gelişiminden ve uygulamalarının ortaya konmasından önce, II. Mahmud'un Yeniçerilere karşı verdiği mücadele kent mekânına yansımış ve özellikle Tarihi Yarımada'nın erken 19. yüzyılda önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. Kentsel dönüşümleri yalnızca inşa edilenler ya da planlama dâhilinde yapılan yıkımlar belirlememektedir. Kentteki iktidar mücadelesinin yarattığı yıkımları ve kurulan yeni düzeni İstanbul'un kent tarihinde önemli bir başlangıç olarak incelemek gerekir.

Çamuroğlu'na (2002) göre, Yeniçeriliğin kaldırılması modern gelişmelere karşı direnen gerici bir gücün tasfiyesinden çok, iktidara talip yeni bir güç odağının tasfiyesidir. İster modern karşıtı güçlere karşı bir mücadele, ister iktidar mücadelesi olsun, sonuç olarak bu tasfiye oldukça kanlı ve yıkıcı olmuştur. II. Mahmud'un Yeniçerilere ait alanları tümüyle yıkması önemli bir mekânsal stratejidir. Bu yıkımlarla yeniçerilerin kentteki tüm izleri, II. Mahmud'un da özellikle ifade ettiği şekliyle 'hatıraları' silinmiş ve yıkımın ardından Tarihi Yarımada içinde önemli mekânsal dönüşümler gerçekleşmiştir (Yeşilkaya, 2004).

Yeniçeriliğin kaldırılmasının ardından yeni bir düzen kurulması, kent mekânının da bir dizi değişiklik ile yeniden konfigüre edilmesini gerektirdi. Bunlarla birlikte, kentin kalbi Beyazıt Meydanı alışveriş gibi geleneksel eylemlerin dışında askeri törensel bir meydan niteliği kazandı. Yeni adı ile Seraskerlik Meydanı İmparatorluğa ve yeni orduya ait törenler için bir temsil alanı oldu. Böylelikle II. Mahmud (Lefebvre'in de [1993] bir rejimin sürekliliği için gereğini ifade ettiği gibi) kendi rejiminin mekânını üretmiş ve kente damgasını vurmuştur. Seraskerlik Kapısı (İstanbul Üniversitesi Kapısı - Eski Saray'dan sonra burada inşa edilen ikinci kapıdır) ve Seraskerlik Kulesi (Beyazıt Kulesi) İmparatorluğu ve yeni orduyu temsil eden simgeler olarak kentsel mekâna yerleştirilmiş önemli yapılardır. Beyazıt Camii dış avlusunun yıkımı ile genişleyen meydan Seraskerlik Kapısı ile taçlandırılmış, yeni oluşturulan bu kentsel sahnenin arka zemini, dekoru tamamlanmıştır.

Yaratılan bu yeni kentsel mekânda İmparatorluğa ve yeni orduya ait törenlerin gerçekleştirildiğini izleyeceğiz. Seraskerlik Kapısı önünde Seraskerlik

Meydanı (Beyazıt Meydanı) olarak yaratılan kentsel açık alan, yalnızca törenlerde kullanılan, dokunulamayan, görsel bir sahne halinde kalmamıştır. Yani bu mekân, yalnızca iktidara ait sembollerle kurulu, kent hayatından kopuk bir mekân olmamıştır. Beyazıt Meydanı modern kentsel/kamusal eylemlerin popüler bir mekânı olmuştur. Araba ile gezmek, yürüyüş yapmak, kıraathanelerde gazete dergi okumak, tiyatroya gitmek için Beyazıt ilk akla gelen merkezlerden biridir. Gelişen bu sosyal yaşama paralel olarak, 1860'lı yıllarda fiziksel dönüşüm devam etmiş, alanın sınırları yeniden tariflenmiştir. Modern kamusal hayatın dışa, kent yaşamına dönük kalabalıklarına uygun hale getirmek üzere sokaklar ve meydanlar genişletilmeye, yeniden biçimlendirilmeye başlanmıştır. Tramvay geçişinin de etken olduğu yeni yol düzenleme çalışmaları 1826'dan itibaren başlayan dönüşümlerin 1860'larda yeniden hız kazanmasına sebep olmuştur. Şimdi bu alandaki politik ve günlük yaşama ait eylemleri izleyebiliriz.

Şekil 1: Beyazıt Meydanı, Ayverdi Haritası (1880'ler)

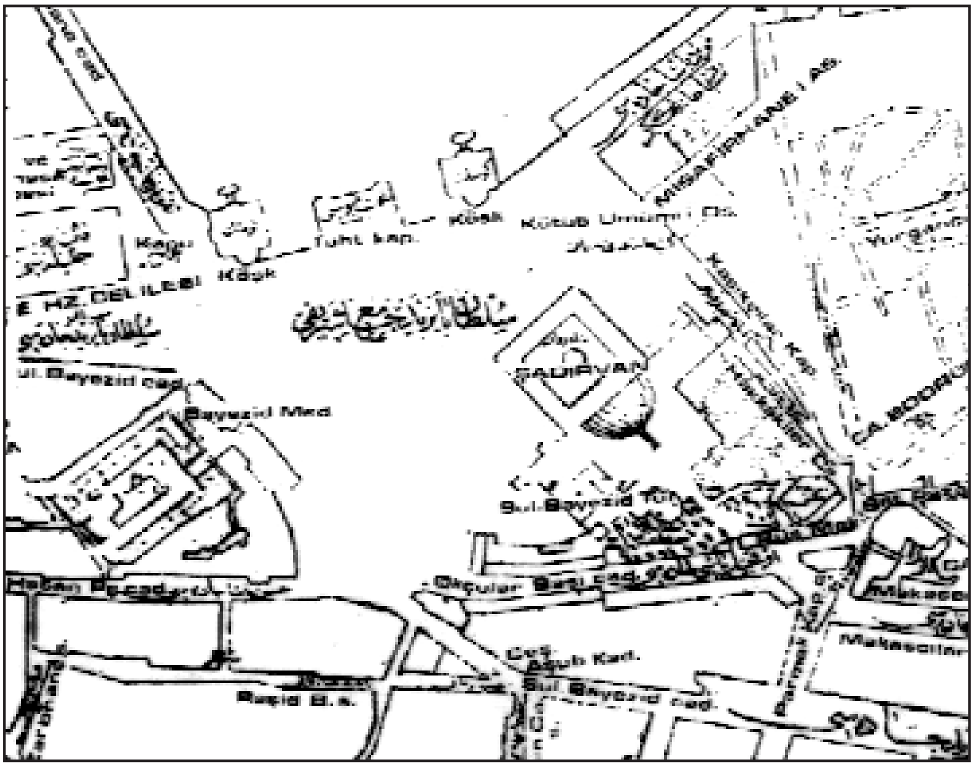

KAYNAK: Ekrem Hakkı Ayverdi (ed.), 1978, *19. Asırda İstanbul Haritası*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları).

2. TÖRENLER VE TEMSİLLER

İmparatorluğa ait törenler ve askeri talimlerin sergilenmesi

Eski Saray nedeniyle Beyazıt her zaman resmi törenlere sahne olmuştur. Ancak Eski Saray'ın Seraskerliğe dönüşümü ile yeni orduya (Asakir-i Mansure-i Muhammediyye) ait askeri törenlerde rol alır. Vak'a-i Hayriyye'den sonra II. Mahmud'un kent içinde sık sık seyahat ederek görünmeye ve varlık göstermeye özen gösterdiğini vakanüvislerin anlatılarından takip edebiliriz. Yüzyılın sonlarına doğru Abdülhamit'in tercih ettiği gibi bir görünmezlik (Deringil,1994) halindense, varlığının birebir görünürlüğü II. Mahmud için önemlidir. Vak'a-i Hayriyye'nin hemen ardından Sadrazamı, ulemayı ve Şeyhülislam'ı, Vak'a-i Hayriyye sırasında gösterdikleri gayretten ötürü hediyelerle kutladığı debdebeli törenler Beyazıt Meydanı'nda ve Seraskerlik'de gerçekleşmiştir. Son Yeniçeri Ağası, ilk Serasker Ağa Hüseyin Paşa'yı da Seraskerlik de ziyaret etmiş, üzerinde Mısır kostümü ile askerler eşliğinde bir törenle Seraskerliğe gelmiştir (Lûtfî Tarihi:109). Asakir-i Mansure-i Muhammediyye askerleri Sultan'ın önünde askeri talimlerini sergilerler. Padişaha törenlerde eşlik eden Solak askerlerinin yanısıra, askeri talimlere düzen vermek, uyum ve ritim sağlamak için Müzika-i Hümayun da bu dönemde kurulmuştur. II. Mahmud'un François Dubois'e, tören ve temsillerin başaktörü, yeni ordusunun resimlerini yaptırışı da bu konudaki gururunu yansıtıyor olmalıdır. Yeniçerilerin askeri talimleri reddetmelerinden dolayı bu talimlerin kamuoyu gözü önünde yapılmasının önem taşıdığı yine vakanüvislerin metinlerinden anlaşılabilmektedir. Es'ad Efendi Beyazıt Meydanı'nda gerçekleşen böyle bir askeri törenin örneğini verir. Gülhane Meydanı'nda başlayan tören "*vâcibül-i'tinâyı şehir halkına tefhîm ü tergib*" amacıyla Seraskerlik'e gelir. Seraskerlik önünde "*ta'allüm ü azmayişlerin temâşâ*"sı yapılır. Tam bu sırada Bektaşi kılıklı bir şahıs fark edilerek "*derhâl idam*" olunur. Seraskerlik'ten Saray'a doğru alay "*debdebe-i sâbıka-i cihangirane*" devam eder. Alay boyunca İstanbul halkı, askerleri dualar ve alkışlarla selamlar (Es'ad Efendi Tarihi: 671).

Beyazıt Meydanı'na ait daha geç tarihli resimlerde de (II. Mahmud dönemine ait görsel kaynaklar oldukça sınırlıdır) kentsel mekânın düzeninin askeri birliklerin düzenine yansıdığı görülebilir (Şekil 2, 3). Seraskerlik Kapısından geçen simetri ekseni askerin sıralanışı için belirlenen düzene de yansımıştır.

Şekil 2: Sultan II. Abdülhamit, tahta çıktıktan sonra Beyazıt Meydanı'nda tören

KAYNAK: October, 1876, *Illustrazione Italiana*, Yayınlayan, Pars Tuğlacı, 1990, *The Role of the Balian Family in Ottoman Architecture,* (Istanbul: YCK).

Şekil 3: Harbiye Nezareti Önünde Askeri Tören

KAYNAK: 1912, *Resimli Kitap,* No: 44, Yayınlayan, Mustafa Cezar, 2002, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, (İstanbul: Erol Kerim Aksoy Vakfı Yayını).

Vak'a-i Hayriyye'yi izleyen günlerde çok sayıda insanın idam edildiği görülür. 1827-1837 yılları arasında Serasker Hüsrev Paşa'nın yönetimi kenti baskı altına almıştır. Yukarıdaki Bektaşi örneğinde de görüldüğü gibi, "Serasker Kapusu pişgâhı" (Es'ad Efendi Tarihi: 645) ve Beyazıt Parmakkapı idamlarda kullanılan alanlardır (Lûtfî Efendi Tarihi: 893 ve Cevdet Tarihi: 2784) . İdam sahneleri, iktidarın varlığını kente duyuran askeri törenler kadar önemli törenlerdir.

Sultan'ın Beyazıt Ziyaretleri

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, II. Mahmud için kent içinde görünme, varlık gösterme önemli bir mesele olmuştur. Askeri törenlerin yanısıra Cuma Selamlıkları da bu çerçevede görülmelidir. Bunların yanısıra Ramazan ayında cami ziyaretleri de önemlidir. Bu ziyaretler detaylı bir protokol ile gerçekleşir. Bu ziyaretler için Serasker, kadıyı halkı kurallar konusunda uyarmakla görevlendirir. Örneğin 1834 tarihli bir tezkire, Serasker Hüsrev Paşa'nın ilan ettiği, törende uyulması gereken kurallar bakımından ilginç bir örnektir (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey: 195-8). Ziyaret sırasında halkın yollarını değiştirmemesi, elleri önünde yere bakarak Sultan'ın geçmesini beklemeleri konusunda uyarılar yapılır. Sultanı takip etmek ya da alay önünde kalabalık oluşturmak yasaktır. Dilekçe sunmak isteyenler görevlilerin dilekçelerini toplamasını beklemek zorundadır. Kurallara uymayan kişiler oturdukları mahallelerin muhtarları ve imamları ile birlikte cezalandırılacaktır. *Takvîm-i Vekayî*'de yayınlanan bu tür uyarılarda, kalabalıkların yoğun olarak görüldüğü Beyazıt ve Şehzadebaşı semtleri için özel kuralların önemle ifade edildiği görülür. Alay sırasında Beyazıt ve Şehzadebaşı'nda insanların kahvehane önlerinde oturması, arabalarınsa durması yasaktır (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey: 198-9).

II. Mahmud'un Bâb-ı Seraskerîyi özel ziyaretleri de vakanüvislerin kayıtları arasında bulunur (Örneğin Lûtfî Tarihi: 1271). Vüsera ve kübera'nın Ramazanda Beyazıt'taki kağıtçı dükkanlarını ziyaretleri oldukça yaygın bir gelenektir (Abdülaziz Bey, 2000: 256-7). II. Mahmud da Beyazıt'taki bu dükkânlarda oturup gelip geçenleri izleyerek vakit geçirir (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey: 219). Görüldüğü gibi II. Mahmud'un bu bölgeyi ziyaretleri ve kent içindeki görünür varlığı, resmi törenlerle sınırlı değildir. Bu alana özel bir önem verdiği Beyazıt'ta inşa ettirdiği ahşap köşkünden de (Şekil 4, yıkılmıştır) anlaşılabilir. Ölüm döşeğinde iken son bir defa Beyazıt Camii'ne getirilmeyi isteyecek (Moltke, 1969: 234) kadar buraya özel bir önem verir.

Şekil 4: Beyazıt Camii yanında II. Mahmud'un Hünkar Köşkü

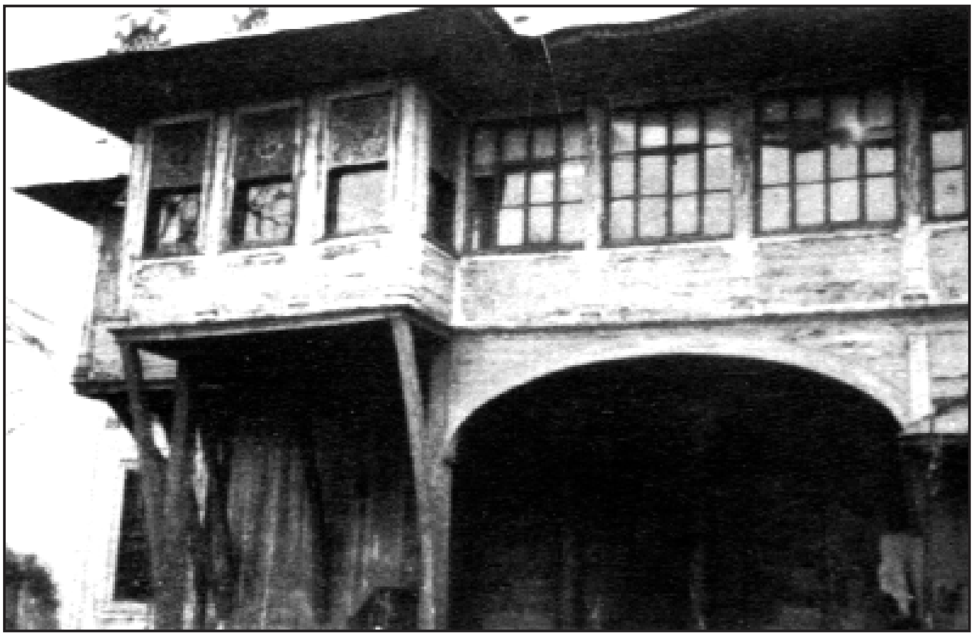

KAYNAK: Sedad Hakkı Eldem, 1987, *Türk Evi Osmanlı Dönemi: Turkish Houses Ottoman Period,* (İstanbul: Türkiye- Anıt –Çevre- Turizm Değerlerini Koruma Vakfı), c. II, s. 230.

Sûr-ı Hümayun'lar

II. Mahmud İmparatorluğa ait törenleri yalnızca velâdet, hıtan, nikâh gibi geleneksel törenlerle sınırlı bırakmamış, tahta geçiş yıldönümleri, resminin asılacağı dairelere resimlerin alayla taşınması gibi yeni törenler geliştirmiştir. Bir anlamda Hobsbawn"ın (2005) tanımladığı gibi modern "gelenekler icat" etmiştir. Ancak biz icat edilen bu yeni törenlere değil, nikâh törenlerine değineceğiz. Çünkü Eski Saray'ın bu alandan kaldırılmış olmasına rağmen bölgede hâlâ nikâh törenlerine rastlanıyor olması şaşırtıcıdır. Bunun sebebi II. Mahmud'un kızlarının Serasker Hüsrev Paşa'nın yetiştirdiği kölelerle evlenmeleri, dolayısıyla damada ait nişan alayının Seraskerlik'ten Saray'a doğru alay eşliğinde götürülmesindendir.

Saliha Sultan ve Hüsrev Paşa'nın yetiştirdiği kölesi Halil Rıf'at Paşa ile nikâh törenleri 24 Mayıs 1834 tarihinde Seraskerlikteki nişan alayı ile başlar ve 13 gün sürer (*Saliha Sultan'ın Düğününü Anlatan Surnâmeler*: 9). Tö-

ren için *Takvîm-i Vekayi*'de halkın uyması gereken kurallar duyurulur. Yüzlerce asker ve muzika takımının eşlik ettiği nişan, Serasker Paşa ve Halil Rıfat Paşa'nın ardından büyük bir debdebe ile Seraskerlik'ten çıkar, meydanın güney ucundaki Buğdaycılar kapısından geçerek Saray'a doğru gider. Beyazıt Meydanı'nda ve yol boyunca halk nişan alayını izleyerek alkışlar (Lûtfi Tarihi: 806).

Bu tören iki yıl sonra, 7 Nisan 1836 tarihinde, Mihrimah Sultan ve yine Hüsrev Paşa'nın yetiştirdiği kölesi Sait Mehmet Paşa'nın nikâhında tekrarlanır. "Mükellef ve müzeyyen" alay Seraskerlik'ten Divan Yolu'na geçer (Lûtfi Tarihi: 869). İngiliz seyyah Miss Pardoe "nişan" alayının Seraskerlik'ten çıkışına geniş alanı geçişine ve dar sokaktan devam edişine tanıklık etmektedir (Pardoe, 1997: 72). Pardoe meydanı, Seraskerliği, Seraskerlik kulesinin etkileyici azametini ve meydanı dolduran büyük kalabalığı heyecanla anlatır. Lûtfî Efendi ise böyle bir kalabalığın daha evvel görülmediğini ifade eder (Lûtfi Tarihi: 870).

Aleniyet Mekânı Olarak Beyazıt

Seraskerlik protokolde Sadrazamdan sonra gelen hatta kimi zaman sadrazamın serasker olması nedeniyle sadrazamlık seviyesinde itibar gören önemli bir mevki idi. Ancak Seraskerliğin itibarı kimi olaylarda Saray'ın bile önemini geride bırakacak kadar artmıştır. Sultan Reşad'ın (V. Mehmed) tahta çıkışı buna bir örnektir. İttihat ve Terakki tarafından 1909'da tahta çıkarılan bu padişahın cülus töreni hanedanlığın geleneğinde olduğu gibi Topkapı'da değil Seraskerlik'te gerçekleşir. Padişahın Sirkeci'den Beyazıt'a varışı halk tarafından alkışlarla izlenen bir törenle gerçekleşir (Sakaoğlu, 1994, 344-9). İlber Ortaylı'nın (2002) ifadesi ile Sultan Reşad'ın Harbiye Nezareti'nde tahta çıkışı bir "skandal"dır. Seraskerliğin bu "skandal"a sahne oluşu bir ilk değildir. Sultan V. Murad'ın biat töreni de 1876 yılında burada gerçekleşmiştir. Bu da askeri bir devrim olarak Seraskerliğin önemini yansıtır (Cezar, 2002: 512).

Bir başka sıra dışı olay Enver Paşa zamanında Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanır. Kamuoyunun ilgisini manipüle etmek isteyen Enver Paşa, halkı birkaç gün oyalayacak bir sansasyon yaratabilmek için Seraskerliğin geniş açık alanını kullanır. 14 Nisan 1914 tarihinde bir uçak bu alana iniş yapar (Özgürel, 2002).

Şekil 5: Sultan V. Mehmed Reşad, Harbiye Nezareti Balkonunda

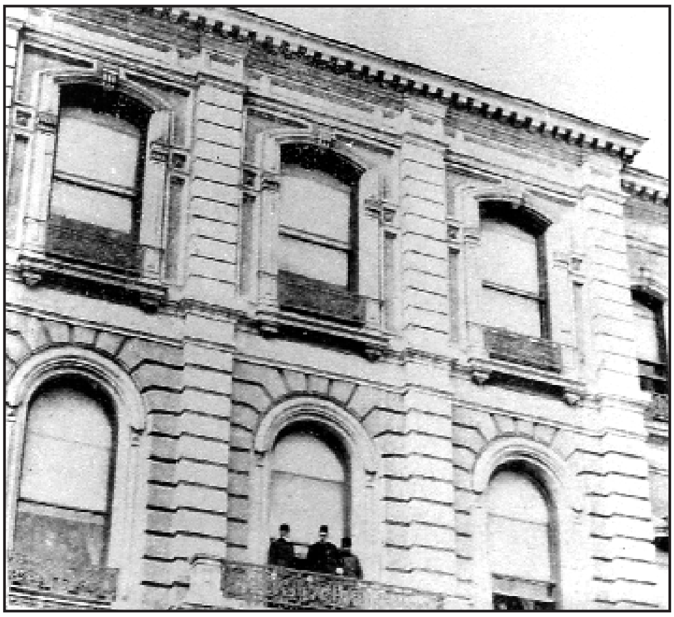

KAYNAK: Yayınlayan, Pars Tuğlacı, 1990, *The Role of the Balian Family in Ottoman Architecture,* (Istanbul: YCK).

Seraskerliğin bu gün farklı idareler altına alınmış çok sayıda görevi vardı. Kentte güvenliğin sağlanması, yangınların söndürülmesi, vergi toplanması gibi kamu hizmetlerini yerine getirmekte idi. Bu nedenle Seraskerlik yalnızca bir askeri alan değil halkla yönetimin buluştuğu önemli bir idari merkezdi.

Örneğin 1826 nüfus sayımında "esame" adı verilen belgeler için gereken işlem Bâb-ı Seraskerî'de görülüyordu (Es'ad Efendi Tarihi: 775). Askerlerin kayıt işlemleri de "esame ve künye"ler aracığı ile Bâb-ı Seraskerî'de gerçekleşiyordu (Lûtfî Tarihi: 186). Resimde görüldüğü üzere (Şekil 6), bugün öğrenci eylemlerinde olduğu gibi bir miting alanı idi. Kent güvenliğinden sorumlu olan Seraskerlik içinde, tutukluların korkulu rüyası meşhur Bekirağa Bölüğü yer almaktaydı. Halkın çeşitli konularda bilgilendirilmesi için de Seraskerlik kullanılıyordu. Sözgelimi veba salgınında ölen insanların listelerinin buradan duyurulduğunu Moltke'nin (1969: 90) mektupları aracılığı ile öğrenebiliyoruz.

Şekil 6: Medrese Öğrencilerinin Mitingi

KAYNAK: 23 Aralık 1876, *Le Monde Illustré*, Yayınlayan Pars Tuğlacı, 1990, *The Role of the Balian Family in Ottoman Architecture,* (Istanbul: YCK).

Şekil 7: Harbiye Nezareti önünde, savaş için askere alım

KAYNAK: Yayınlayan Pars Tuğlacı, 1990, *The Role of the Balian Family in Ottoman Architecture,* (Istanbul: YCK).

Seraskerlik aynı zamanda toplumsal birlik ve dayanışma gereken zor zamanlarda bir merkez görevini yürütüyordu. 10 Aralık 1875 tarihli *Basîret* gazetesinde savaştaki askerler için Bâb-ı Seraskerî'de yardım toplandığını izleyebiliriz. İki yıl sonra aynı gazete Kurban Bayramlarında kurban derilerinin askerlere yardım için Bâb-ı Seraskerî'de toplanmasını önerir (Basîretçi Ali Efendi: 646). Seraskerlik Ramazan ayında top atışlarında da kullanılmaktaydı (Alus,1994: 133).

Seraskerlik önü ve Beyazıt Meydanı çok sayıda insanın katıldığı büyük cenaze törenlerinde de kullanılan bir alandı (Şekil 8). Beyazıt Camii'nin öneminin yanısıra, Beyazıt Meydanı'nın geniş bir alan oluşu da önemli cenaze törenlerinin burada gerçekleşmesinde rol almış olmalı. Büyük bir kalabalığın katıldığı, sevilen dersiam Laz Hasan Efendi'nin 1833 yılında cenaze töreni burada gerçekleşir (Lûtfî Tarihi: 810). 1913 yılında öldürülen Şevket Mahmud Paşa'nın cenaze töreninde olduğu gibi, bazen cenaze törenleri kitlesel gösterilere dönüşür.

Şekil 8: Mahmud Şevket Paşa'nın Cenaze Töreni, Beyazıt Meydanı, 1913

KAYNAK: Süheyl Ünver Arşivi, Süleymaniye Kütüphanesi, Dosya No:489.

3. ENTELEKTÜEL YAŞAM

II. Mahmud'un kâğıtçı dükkânlarını ziyaretinde değindiğimiz gibi bu bölge kentin ileri gelenlerinin ve okuryazarlarının sıklıkla ziyaret ettiği bir alandı. Modern kamu araçlarının gelişmesi, gazete ve dergilerin yayınlanması ve okur sınıfın artması ile Beyazıt Meydanı kıraathanelerin merkezi olmuştur. Meşhur Küllük kahvehanesi yanı sıra, ilk kıraathane olarak bilinen, 1857 yılında açılan Sarafim Kıraathanesi burada yer alır.

Takvim-i Vekâyi ve *Ceride-i Havadis'in* yanı sıra *Tercüman-i Ahval*, *Tasvir-i Efkar*, *Mecmuai Fünun*, *Mir'at* gazetelerinin okunduğu Sarafim, ileri gelen entelektüellerin buluşma mekânı ve adeta bir kütüphanedir (Ünver, 1962). Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanında bu bölgedeki kıraathanelerden birinin atmosferini şöyle aktarır:

> Bu kahvehanede neler konuşulmazdı? Tarih, Bergson felsefesi, Aristo mantığı, Yunan şiiri, psikanaliz, ispritizma, alelâde dedikodu, çıplak hikâye, korkunç veya meraklı macera, günlük siyasi hadise, birbiriyle sarmaş dolaş, biri öbürünü yarıda bırakarak, çok yüklü, beraberinde her rast geldiğini taşıyan bir bahar seli gibi kabarık bu konuşmada beyhude ve şaşırtıcı, akar giderdi. (Tanpınar, 1998: 108).

Salâh Birsel'in (1975) sıraladığı bu bölgedeki meşhur kahvehanelerin bir kısmı şunlardır: Hacı Reşit, Mehmet Ağa, Yakup, Mersin Efendi, Hacı Mustafa, Ali Baba, Şule vd. Bu bölgede kahvehaneler tiyatrolarla yan yana yer alır. Direklerarası, Şehzadebaşı ve Beyazıt bu canlı ve yeni şekillenen modern kamu hayatının merkezidir. Beyazıt Camii iç avlusunda her Ramazan ayında kurulan sergiler de yoğunlukla ziyaret edilen mekânlardandır.

Şekil 9: Beyazıt'ta Kağıtçı Dükkanları

KAYNAK: Süheyl Ünver Arşivi, Süleymaniye Kütüphanesi, Dosya No:489.

4. BOŞ ZAMAN ve EĞLENCE

François Georgeon'un (2000) ifade ettiği gibi Ramazan ayının gelişen kamu hayatında özel bir yeri vardır. Bu yeni hayat kente ait açık alanlarda, sokaklar ve meydanlarda kendini gösterir (Georgeon, 2000:131). Beyazıt bu alanlar içinde önemli bir yere sahiptir.

Direklerarası İstanbul'un "Broadway"idir (And, 1964: 77) ve Beyazıt'taki yaya hareketlerinin devamında yer alır. Modern tiyatronun yanı sıra tulûat, meddah, karagöz ve kukla bu bölgede sahnelenir. Bölgedeki en önemli tiyatrolardan biri Beyazıt Meydanı'nın güneyinde, yakın bir bölgede yer alan Gedik Paşa Tiyatrosu'dur. 1864 yılında kurulan Gedik Paşa Tiyatrosu ilk Türk Tiyatrosudur (And, 1964: 68). Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* adlı eseri burada gösterilmiş ve büyük ilgi görmüştür. Seyircilerin "çok yaşa Kemal" diye tezahürat ettiği oyun yasaklanmış ve Namık Kemal sürgüne gönderilmiştir (And, 1964: 69).

Özellikle Ramazan'da kentsel açık alanlarda gezinti, "piyasa" ya da araba ile dolaşma popüler bir hal alır. Az önce belirttiğimiz gibi Direklerarası Beyazıt Meydanı'nın devamında yer alan önemli bir "promenade" olur. Koçu denilen arabalarla kent içinde dolaşma II. Mahmud zamanında başlar (Lûtfî Tarihi: 891-2). Abdülmecîd döneminde de yaygınlaşmış olduğu bilinir (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey: 334). Beyazıt Meydanı'nın meşhur kalabalıkları resimlere de yansımıştır (Şekil 10, 11). Balıkhane Nazırı Ali Rıza Ramazan aylarında bölgedeki büyük kalabalıkları şöyle anlatır:

> Aksaray, Şehzadebaşı, Tophane gibi caddelerde Ramazan geceleri insan bir cereyana kapılır âdeta hendese ile adım atmak zarurî görünür. Ol vakitler caddeler daha dar ve eğri büğrü olmasından dolayı omuz kalkmasında, dirsek çarpmasından, ayak çiğnemesinden azade kalabilmek mümkün olamaz, hele dalgın bulunmaya hiç gelmez, alabildiğine gidenlerden birinin çarpmasıyla insan sendeleyip şerbetçi tablasına çarpar, manav dükkânlarının önüne atılan karpuz kabuklarının üzerine basarak ayağı kayar düşer. Yaya kaldırımlarına çıkmak da mümkün olamaz, çünkü kahveciler, çaycılar, iskemleler, sandalyelerle işgal etmişlerdir. (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey: 223).

Şekil 10: Beyazıt Meydanı'nda günlük yaşam ve kalabalıklar

KAYNAK: Nuri Akbayar, 2000, *İstanbul: bir albüm = Constantinople: an album,* (İstanbul: Oğlak Yayıncılık).

Şekil 11: Beyazıt Meydanı'nda günlük yaşam ve at arabaları

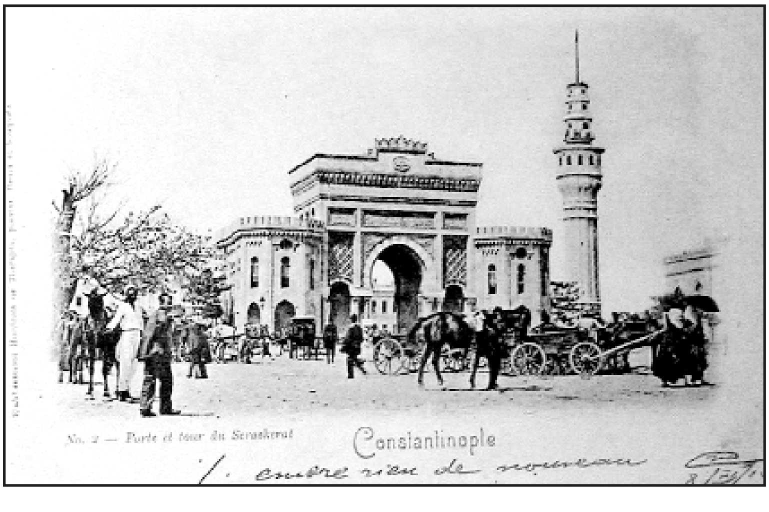

KAYNAK: Yayınlayan, Perihan Sarıöz, 1996, *Bir Zamanlar İstanbul*, (İstanbul: İDEA), s.53.

5. KADINININ KAMUSAL MEKÂNDA GÖRÜNÜMÜ

Geleneksel ile modern yaşam arasındaki fark özellikle kadının kamusal mekânda varlık göstermesi ile açıklık kazanmaktadır. Aslında kuruluşu itibari ile askeri bir mekân olan "Seraskeriye Meydanı" kısa zamanda kadının serbestçe varlık gösterebildiği bir sosyal mekâna dönüşür. Mac Farlane, Vak'a-i Hayriyye'den önce sokağa çıkamayan kadınların 1828 yılında sokağa çıkabildiğine tanıklık etmektedir (aktaran Georgeon, 2000: 92). Yeniçerilerin yaratığı terör ve güvensizliğin sona ermesiyle, kadının kent hayatındaki varlığının kolaylaştığı anlaşılmaktadır. 1830'ların sonlarında, Vak'a-i Hayriyye'den yalnızca 14 yıl sonra, yabancı bir seyyah Beyazıt'ta kadınların serbest hareketlerini gözlemler. Eugène, "Seraskeriye Meydanı"nı Paris'in ünlü Longchamp'ına benzetir (aktaran Georgeon, 2000: 94). Bu anekdotta dikkati çeken nokta Beyazıt Meydanı'nın ya da Seraskerlik Meydanı'nın burada gerçekleşen sosyal yaşamdan ötürü Paris'te ki bir mekâna benzetiliyor olmasıdır. Bu anekdot da dönüşümün son derece erken bir zamanda görüldüğünü teyit eder. 1867 tarihinde Namık Kemal de Osmanlı kadınlarının yirmi ya da otuz yıldır rahatlıkla sokağa çıkabildiğini kaydetmektedir (aktaran Georgeon, 2000: 92).

Daha önce özetlediğimiz gibi, Beyazıt Meydanı Beyazıt Camii dış harîminin yıkılması ve açılan geniş alanın Seraskerlik kapısı ile taçlandırılması ile yeni bir kamusal mekâna dönüşmüştür. Gelişen modern kamu hayatının bu mekânda yeşerdiğini ve kadın erkek ilişkinin gelenekselden farklı biçimde yeniden tanımlandığını görüyoruz. Kadının kamu mekânında görünümü tartışmaları da beraberinde getirir. 1834 yılında Seraker Hüsrev Paşa'nın duyurularını yaptığını izlediğimiz kurallara benzer şekilde 1870'li yıllarda da Babıâli'nin Beyazıt'ta dolaşmayı kurallara bağlayarak denetim altına almaya çalıştığı görülmektedir (Örneğin, Basîretçi Ali Efendi: 87 ve 205). Bu önlemlerin Beyazıt'taki canlı sosyal yaşamın önüne geçemediği, *Basiret* gazetesinin bu konuyu sık sık ele almasından anlaşılır. Bu tür uyarıların 1830'lardan itibaren yaygınlaştığı görülmektedir. Kamuya açık alanlarda kadınlara saygı gösterilmesi, kadınların da kendilerine ayrılan camiler dışında başka camileri ziyaret etmemesi gerektiği duyurulur (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey: 198–200). Bütün bu uyarı ve kurallara rağmen, kadın ve erkeğin bir arada olduğu kentsel açık alanları denetim altına almakta zorluk çekildiği izlenir. Bu durum karikatürlere de sıkça konu olacaktır (Şekil 12).

Şekil 12: Salih Direklerarasında "*Piyasa*", **Karikatür**.

KAYNAK: 1941, *Tarihten Çizgiler Mecmuası*, Yayınlayan, Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayar, 1999, *Binbir Gün Binbir Gece Osmanlı'dan Günümüze Eğlence Yaşamı*, (İstanbul: DenizBank).

5. KAMU MEKÂNINA KARŞI DUYARLILIK

Kamu mekânının artan kullanımı ile bu mekânın niteliğine karşı ilgi ve duyarlılığın da arttığı gözlemlenebilir. Bu ilgi hem sosyal kullanım hem de mekânın fiziksel kalitesi ile ilgilidir. Yukarıda değindiğimiz gibi kadının kamu mekânındaki varlığı günlük gazetelerde tartışılan bir konu olmuştur. Kamu mekânlarının fiziksel niteliği ile de ilgili pek çok yazıya rastlamak mümkündür. Beyazıt Meydanı bu konuların başında gelenler arasındadır. Özellikle *Basiret* gazetesinde Beyoğlu'nun Tarihi Yarımda ve Beyazıt ile kıyaslandığı izlenebilir. Bu iki bölge arasındaki kıyaslamalarda Beyoğlu'nun aydınlatma ve kaldırım açısından üstünlüğüne karşı, Beyazıt'tan şikâyet edilir (örneğin, Basîretçi Ali Efendi: 90 ve 333). Beyazıt'tan Simkeşhane'ye yol genişletme çalışmalarının tamamladığı halde yolları işgal eden satıcılar yüzünden hâlâ geçişin zor olduğu belirtilir (Basîretçi Ali Efendi: 237). Beyazıt Meydanı'nda kal-

dırımların yetersiz olduğu ve yağmurlu günlerde çamurdan geçilemediği anlatılır (Basîretçi Ali Efendi: 333). Pahalı olmasına rağmen Direklerarası'nda kullanılan kaldırım türünün, kalitesinden ötürü Beyazıt'a da uygulanması istenir (Basîretçi Ali Efendi:477). 1826 yılında başlayan fiziksel dönüşümlerin ardından 1860'lı yıllarda büyük çaplı yeni dönüşümler gerçekleşir. Kent yaşamının popüler bir mekânı haline gelen Beyazıt Meydanı bu sosyal yaşantının gereklerine cevap verebilecek hale getirilmeye çalışılır. Yollar genişletilir, kaldırımlar düzenlenir, sokak aydınlatmaları yapılır. Tramvayın da Beyazıt'tan geçişi bu dönüşümlerde önemli etkenlerden biridir.

Beyazıt Meydanı 1870'lerden beri belediye tarafından temizlenmektedir (Basîretçi Ali Efendi: 175). Çöp arabaları da çöpleri toplamak için dolaşmaktadır. Ancak bu yeni kamu hizmetleri yetersiz görüldüğünden halka kendi eski yöntemleri ile temizlik meselesini çözmelerinin tavsiye edildiğini görebiliriz (Basîretçi Ali Efendi: 487). Beyazıt Meydanı'nda hayvan kesiminin yasak olmasına rağmen bu kurala uyulmamakta ve kirliliğe yol açılmaktadır (Basîretçi Ali Efendi: 620). Resimlerde de görülebileceği gibi (Şekil 14, 15) Beyazıt Meydanı Kurban Bayramlarında hayvan satış alanı olarak kullanılır.

Şekil 13: Beyazıt Meydanı

KAYNAK: Yayınlayan, Engin Özendes, 1999, *Osmanlı'nın Son Başkenti İstanbul Geçmişten Fotoğraflar*, (İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları).

Şekil 14: Beyazıt Meydanı, Kurbanlık Koyunlar

KAYNAK: Ahmet Eken, 1992, *Kartpostallarla İstanbul* (İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları), fig. no: 71.

Şekil 15: Beyazıt Meydanı, Kurbanlık Koyunlar

KAYNAK: Yayınlayan, Perihan Sarıöz, 1996, *Bir Zamanlar İstanbul* (İstanbul: İDEA), s. 46.

Beyazıt Meydanı'na gösterilen ilgili yalnızca şikayet şeklinde yansıtılmamıştır. Beyazıt'ın fiziksel güzelliğine karşı bir duyarlılık da görülebilir. Beyazıt Meydanı, Seraskerlik Kapısı ve Kule pek çok resme, fotoğrafa ve kartpostala konu olmuştur. Beyazıt Meydanı ve kent peyzajına duyulan ilgi ve sevgi bu kartpostallardan okunabilir. (Şekil 16, 17).

Şekil 16: Deniz Kabuğu İçerisinde Beyazıt Meydanı

KAYNAK: Yayınlayan, Engin Özendes, 1999, *Osmanlı'nın Son Başkenti İstanbul Geçmişten Fotoğraflar*, (İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları).

Şekil17: Beyazıt Kulesi ve Galata Kulesi

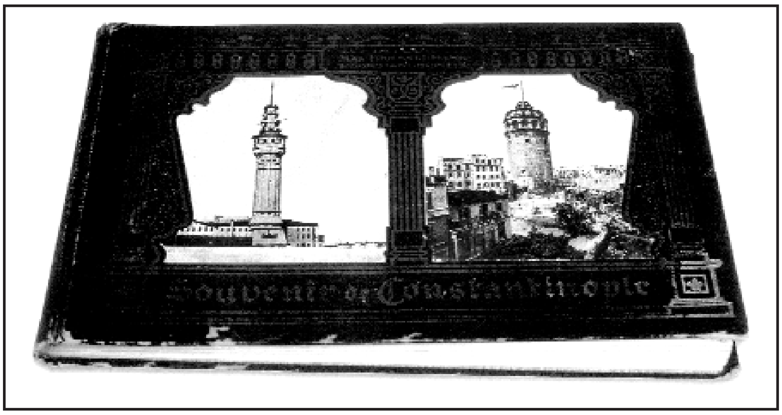

KAYNAK: *Max Fruchtermann Kartpostalları*, 2000, (İstanbul: Koç Bank).

SONUÇ: İÇE DÖNÜK AVLU'DAN KENTSEL MEYDANA

Başlangıçta ifade ettiğimiz gibi mekânı yalnızca fiziksel nitelikleri ile ele alan klasik mimarlık ve kent tarihi yazımı yerine mekânın geçirdiği fiziksel ve sosyal dönüşümlerin karşılıklı ilişkileri içerisinde ele alınması gereklidir. Bu yazıda da Beyazıt Meydanı'nın geçirdiği fiziksel dönüşümlere paralel olarak barındırdığı sosyal eylemlerle birlikte tartışılmasına çalışılmıştır. Beyazıt örneğinde fiziksel mekânda devlet iradesi ve gücü ile başlatılan bir dönüşüm, yalnızca devlet törenleri ve askeri törenlerle sınırlı soyut bir mekân olarak kalmamış, kent yaşamı içerisinde canlı bir sosyal merkez olarak benimsenmiştir. Bu da mekânın dönüşümde rol alan, kolaylıkla baskı altına alınamaz sosyal etkenlerin gücünden kaynaklanır. Mekânın yeni ve modern anlamda bir kentsel/kamusal mekâna, yeni bir törensel alana dönüşümü, devletin irade alanı dışında gelişen yeni bir sosyal yaşamı geliştirmiş ve desteklemiştir. Bu yeni kamusal mekân, cenaze törenlerinden, entelektüellerin buluşma mekânı olan kıraathanelere, Ramazan gezintilerinden, kurbanlık koyun satışına, devletin kontrol altına almakta güçlük çektiği geniş çeşitlilikte ve zenginlikte eylemler barındırır. Bu yazıda Beyazıt Meydanı'nda görülen bu zengin sosyal ortam aktarılmaya çalışılmıştır. Tüm bu dönüşümlerin başlangıcı ise 1826 yılına dayanır.

1826 yılında Seraskerlik Meydanı (yeni ordunun idari merkezi) olan Beyazıt Meydanı, II. Mahmud'un Yeniçerilere karşı verdiği mücadelenin hem tanığı, hem de sonucudur. Beyazıt Meydanı'nın dönüşümü, kentin fiziksel ve sosyal dönüşümünde Yeniçeriliğin ortadan kaldırılışının ve II. Mahmud'un rolünün önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu dönüşüm, Beyazıt Camii dış avlusu yani caminin dış harîmi (özel/mahrem alanı) pahasına biçimlenmiştir. Geleneksel kent dokusunda, cami harîmleri, vakıf arazisi olarak vakfa ait özel mülkiyeti kamu hizmetine sunarken, harîminin parçalanması, bu yapılanmaya bir müdahale olarak anlamlıdır. Özel mülkiyete ait bir alan, adı konmuş olmasa da kamu malına, modern kamusal bir mekâna dönüştürülmüş olmaktadır. Caminin ve vakfının kamu yararına açık fakat kentten ayrılmış bir parça gibi içe dönük özel alanı olan avlusu yerine, kente ait, kente ve kent yaşamına dönük yeni bir kamusal mekân tarif edilmiştir. Bu mekân kısa zamanda yukarıda aktarılmaya çalışılan yeni kamusal eylemlerle donatılır.

II. Mahmud'un başlattığı gelişmeler sonucu, Beyazıt Meydanı, hem İmparatorluğa ve yeni orduya ait temsiller için bir sahne, hem de gelişmekte olan modern kamu yaşamının canlı bir merkezi olmuştur. 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin bu yeni kamusal alanı, itinalı ve debdebeli askeri törenlerle

iktidara ait temsillerin sahnesi olmakla birlikte, halkla yönetim arasında ilişkinin kurulduğu, duyuruların ve çağrıların yapıldığı bir aleniyet mekânıdır. Yeniçeriliğin kaldırılması ile kent hayatındaki terör havası kalkmış, kent yaşamının canlanabileceği güvenli bir ortam doğmuştur. Modern kamusal yaşamın günlük pratikleri olan kent içinde gezinti, yürüyüş, kahvehanelerde buluşma ve kitap okuma, kadının kamusal mekânda görünümü, kamusallığı yeniden tariflenen Beyazıt'ta izlenebilmektedir.

Tüm bu tartışmalara paralel olarak, kentsel dönüşümlerin geleneksel yapı ile çelişkisi ve geleneksel sistem üzerindeki etkilerini izleyebilmek için cami dış avlularının geçirdiği dönüşümlere bakmanın faydalı olduğunu düşünebiliriz. Beyazıt örneği, geleneksel avludan, modern kent meydanına dönüşümü ve meydanı donatan sosyal yaşamı okumamızı sağlamıştır. Kanaatimizce benzer durumların incelenmesi her durumun kendi bağlamı içerisinde yeni anlamlarını keşfetmemizi sağlayacaktır. Sözgelimi Eminönü Yeni Camii dış avlusunun yıkımının 20. yüzyıl başlarına ve farklı bir bağlama işaret ettiğini tahmin etmek mümkündür. Bu konular araştırılması gereken önemli sorular taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Abdülaziz Bey (2000), *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, trankripsiyon Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Akbayar, Nuri (2000), *İstanbu : bir albüm = Constantinople : an album*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Alus, Sermet. Muhtar (1994), *İstanbul Yazıları*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

And, Metin (1964), *A history of Theater and Popular Entertainment In Turkey*, Ankara: Forum Yayınları.

And, Metin (1972), *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Arendt, Hannah (1958), *The Human Condition*, Şikago: University of Chicago Press.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1978) (ed.), *19. Asırda İstanbul Haritası*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey (2001), *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı,* trankripsiyon Ali Şükrü Çolak, İstanbul: Kitabevi.

Basiretçi Ali Efendi, *Istanbul Mektupları*, hazırlayan Nuri Sağlam, İstanbul: Kitabevi.

Birsel, Salah (1975), *Kahveler Kitabı*, İstanbul: Koza Yayınları.

Cevdet Paşa, A. (1983), *Tarihi Cevdet*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Cezar, Mustafa (2002), *Osmanlı Başkenti İstanbul*, İstanbul: Erol Kerim Aksoy Vakfı Yayını.

Çamuroğlu, Reha (2002), "Yeniçeriler, Bektaşiler ve Modernleşme Süreci", Röpörtaj, Mete Tunçay ve Bülent Can, *Toplumsal Tarih*, Ocak, No: 97, s. 7-16.

Çelik, Zeynep (1993), *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City In the Nineteenth Century,* Seattle ve Londra: University of Washington Press.

Deringil, Selim (1994), "Abdülhamit Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Törensel ve Simgesel Doku: Görünmeden Görünmek", *Toplum ve Bilim*, no: 62, ss. 34-56.

Eken, Ahmet (1992), *Kartpostallarla İstanbul*, İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları.

Eldem, Sedat, Hakkı (1987), *Türk Evi Osmanlı Dönemi: Turkish Houses Ottoman Period,* İstanbul: Türkiye- Anıt –Çevre- Turizm Değerlerini Koruma Vakfı. C. I-II-III.

Ergin, Osman Nuri (1995), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları. 9 cilt.

Es'ad Efendi, Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed (2000), *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, transkripsiyon Ziya Yılmazer, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Eyice, Semavi (1997), "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı.

Fruechtermann, Max (ed.) (tarihsiz), *Vues De Constantinople.* Constantinople. Les vues sont réproductions d'apres des photographies de la Maison Sébah & Joaillier Constantinople.

Georgeon, François (2000), "İmparatorluktan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan", François Georgeon ve Paul Dumont (ed.). *Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak.* İstanbul: İletişim, ss. 41-137.

Habermas, Jürgen (1992), *The Structural Transformation of the Public Sphere, An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, çev. Thomas Burger, Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Hobsbawn, Erich (2005), "Introduction: Inventing Traditions", ed. Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kuban, Doğan (1996), *İstanbul an Urban History, Byzantion, Constantinopolis, Istanbul*, İstanbul: The Economic and Social History Foundation of Turkey.

Kuban, Doğan ve Kahya, Yegan (1987), "Beyazıt Meydanı Tarihi Gelişimi", *Beyazıt Meydanı Kentsel Tasarım Proje Yarışması*, İstanbul: İBŞB.

Lefebvre, Henry (1993), *The Production of Space*, Oxford, Cambridge: Blackwell.

Lûtfî Efendi (1999), Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, trankripsiyon Ahmet Hezarfen, İstanbul: YKY.

Max Fruchtermann Kartpostalları (2000), İstanbul: Koç Bank.

Moltke, Heltmuh Karl Bernard Graf. von. (1969), *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi.

Ortaylı, İlber, 29 Eylül 2002, "Sultan V. Mehmed Reşad", *Milliyet.*

Öz, Tahsin (1987), *İstanbul Camileri*, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, s. 34.

Özendes, Engin (1999), *Osmanlı'nın Son Başkenti İstanbul Geçmişten Fotoğraflar*, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

Özgürel, Avni, 1 Aralık 2002. "Beyazıt 'Havaalanı' Oldu", *Radikal.*

Pardoe, Miss.Julia.(1855), *The Beauties of The Bosphorus Illustrated In a Series of Views Constantinople and Its Environs, From Original Drawings By W. H. Bartlett.* 3. ed., Londra: Virtue and Co.

Pardoe, Miss. Julia (1997), *18. yy'da İstanbul*, çev. Bedriye Şanda, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Sakaoğlu, Necdet (1994), "Sultan Mehmed V", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, c. 5, ss.344-49.

Sakaoğlu, Necdet ve Akbayar, Nuri (1999), *Binbir Gün Binbir Gece Osmanlı'dan Günümüze Eğlence Yaşamı,* İstanbul: DenizBank.

Saliha Sultan'ın Düğününü Anlatan Surnâmeler-1834 (1995), transkripsiyon: Hatice Aynur, Harvard University.

Sarıöz, Perihan (1996), *Bir Zamanlar İstanbul*, İstanbul: IDEA.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1998), *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Tekeli, İlhan (1994), *The Development of the Istanbul Metropolitan Area: Urban Administration Planning,* Istanbul: IULA-EMME, s. 5.

Tuğlacı, Pars (1990), *The Role of the Balian Family In Ottoman Architecture*, Istanbul: YCK.

Ünver, Süheyl (1962), "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", *Türk Etnografya Dergisi*, no: 5, s. 53.

Walsh, Robert (1838), *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor,* Londra.

Yeşilkaya, Neşe (2003), *Transformation of A Public Space In the Nineteenth Century İstanbul: Beyazıt Meydanı,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Ankara.

Yeşilkaya, Neşe (2004), "Transformation of Istanbul in the Early Nineteenth Century", *International Gazimagusa Symposium 2004 Medi-Triology: Momentum, Metamorphosis, Manifesto.* 12-16 April 2004, Eastern Mediterranean University, Gazimagusa, North Cyprus, s: 396-402.

Özet: Bu yazıda amaçlanan, Beyazıt Meydanında gerçekleşen dönüşümün Osmanlı İmparatorluğunda kamu alanının modernleşmesiyle ilişkili, kapsamlı bir tarihsel çözümlemesidir. Söz konusu araştırma, mekânı yalnızca mimari ya da kentsel bir nesne olarak değil tüm sosyal ve politik bağlamları ile bir arada ele almayı öngörür. Araştırma, 19. yüzyılın ikinci yarısına ağırlık veren yaygın görüşün aksine, İstanbul kent mekanının 19. yüzyılın başlangıcından itibaren dönüşüme uğradığını vurgulamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kamu Alanı, Kamu Mekânı, Osmanlı Modernleşmesi, II. Mahmud, Yeniçeriler, Seraskerlik, Meydan, Avlu, Harem, Harîm.

Tranformation of the Public Realm in the Beyazıt Meydan from Military Exercise to Recreation

Abstract: The present article aims to analyse the history of the transformation of the Beyazıt Square, İstanbul, during the modernisation of the public realm in the late Ottoman Empire. It proposes, from a wider perspective, to understand space not only as an architectural or urban product, but also as a social and political issue. Contrary to the mainstream interpretation that the reshaping of urban spaces in İstanbul dates to the second half of the 19th century, the present article argues that the transformation process in İstanbul began in the early 19th century.

Keywords: Public Realm, Public Space, Modernisation of the Ottoman Empire, Sultan Mahmud II, Janissaries, Square, Courtyard, Harem.

TÜRKİYE'NİN DÜZENİ'Nİ İLETİŞİM AÇISINDAN OKUMAK

Serdar ÖZTÜRK*

GİRİŞ

Türkiye'nin geri kalmışlık sorununu, geçmişi, bugünü ve geleceği kapsayacak şekilde tek bir eserde inceleyen araştırmacı sayısı azdır.[1] Hikmet Özdemir'in "tek kişilik araştırma merkezi" (Özdemir, t.y., 37) olarak nitelediği Doğan Avcıoğlu, bir akademisyen olmamasına karşın, 1969'da ilk baskısı yapılan *Türkiye'nin Düzeni* isimli eseriyle bu tür bir çabaya girişen ender araştırmacılardan birisidir. Avcıoğlu'nun bu yapıtı, yayımlandığı yıllarda (Türkdoğan, 1970; Cengiz, 1969; Alpay, 1969) ve sonrasında hem akademisyenlerden, hem de akademisyen olmayanlardan genellikle olumlu eleştiriler almıştır. Ör-

* G.Ü. İletişim Fak. Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü.

1 Türkiye'nin uzun soluklu macerasını tek bir eserde işleyen akademisyenler arasında *Türkiye'nin Çağdaşlaşması* (2002) adlı yapıtıyla Niyazi Berkes başta gelir. Berkes, makalelerini topladığı *Türk Düşününde Batı* Sorunu (1975) isimli eserinde de yine uzun dönemli sorunları ele alır. İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması* (1994), aynen Avcıoğlu gibi Türkiye'nin niçin kapitalistleşemediğinin yanıtı arar, ancak Avcıoğlu'ndan farklı bir sonuca ulaşır: Küçükömer'e göre bunun nedeni Asyatik Despotizm'in özelliğinden kaynaklanır. Şerif Mardin (1994) ise, bir makalesinde Türkiye'nin geri kalmışlık macerasının nedenlerini Osmanlı'dan başlatarak Cumhuriyet'in çok partili rejimini kapsayacak şekilde sorgular. Avcıoğlu gibi akademik hayatın dışında yer alan İsmail Cem de *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* (1977) isimli eserinde benzeri sorunları işler. Cem, bu eserinde şu soruların yanıtlarını arar: "Türkiye'nin dengesi, temel nitelikleri, gerçek kimliği nedir, nasıl bozulmuştur? Dengenin yüksek bir düzeyde yeniden kurulabilmesi için tarih ve çağımızın gerçekleri ne gibi yollara ışık tutuyor? Kökümüz ve dünya görüşümüzle kalkınma yöntemleri arasında yeni bir uyum sağlanabilir mi?", (s. 43).

neğin, Gülten Kazgan, eser hakkında "çığır açtı" diyecek kadar olumlu nitelemelerde bulunur.[2] Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Düzeni* hakkında "aydınların başucu kitabı, bilim adamlarının sık sık göndermede bulunduğu bir araştırma kaynağı halini aldı. Kerelerce basıldı. Ödüller aldı." der (Aktaran Özdemir, t.y.: 265). Akademik hayat dışından Ali Sirmen (1983) *Türkiye'nin Düzeni*'ne kadar hiçbir kitabın Türkiye'nin tarihi, toplumsal ve ekonomik yapısı ve sorunları hakkında ilgi ve yankı uyandırmadığını ileri sürer. Fikret Otyam (1983) ise, kitabın sadece yurt içinde değil, yurt dışında bile ilgi uyandırdığını yazar.

Buna karşın Avcıoğlu'nun kitabına olumsuz eleştiriler yönelten aydınlar yok değildir. Örneğin Mete Tunçay'ın gerek *Türkiye'nin Düzeni*'nin içeriği, gerekse bu kitapla ilgili olumlu görüş yazanlar hakkındaki nitelemeleri olumsuzdur:

> 895 dipnotuyla bu kitap, akıllı bir gazetecinin, geniş okuyucu kitlesine ulaşmayan bilimsel araştırmaların, kendi çözümlemesine ve strateji anlayışına uygun düşen yanlarını ayırıp çarpıcı bir dille sunmasından ibaretti. Nitekim gazetelerde, dergilerde ona övgü düzenler, hep aktardığı malzeme parçalarını alıntıyorlar, bunların gerisindeki teorik çerçeveyi, asıl Avcıoğlu'na özgü fikirleri tartışmıyorlardı. Kitabı okuyan asker-sivil yarı aydın bürokratlar –Avcıoğlu'nun istediği- pek çok şeyi bir çırpıda öğrenmiş oluyorlar ve yine onun çizdiği stratejide kendilerine düşen görevden pek hoşlanıyorlardı. (akt. Özdemir, t.y.: 316).

Sonuçta *Türkiye'nin Düzeni*, Hikmet Özdemir'in de belirttiği gibi büyük yankılar uyandırmış, yapıtın yöntemi ve yapıtta ileri sürülen görüşler pek çok çevrede tartışılmıştır (Özdemir, t.y.: 37). Doğan Avcıoğlu'nun, *Türkiye'nin Dü-*

2 "Türkiye'nin Düzeni 1969'da ilk yayımlandığında, toplumsal bilimlerin bir toplumun dünü ve bugünü yoluyla yarınına da ışık tutmakta ne denli yararlı olabileceği ortaya çıktı. Nasıl Y.K. Karaosmanoğlu'nun "Yaban"ı, Mahmut Makal'ın "Bizim Köy"ü, İ.H. Tökin'in "Türkiye'de Köy İktisadiyatı" ya da Ş. R. Hatipoğlu'nun "Türkiye'de Zirai Buhran"ı 1930'lar ve 1940'lar Türkiye'sinde köy gerçeğinin ne olduğunun anlaşılmasına katkı yaptıysa, "Türkiye'nin Düzeni" bunu çok daha geniş boyutlar içinde gerçekleştirdi. Zaman boyutu daha kapsamlı idi. Osmanlı toplum yapısından başlayıp, bugüne geliyor ve bunların ışığında yarına bakıyordu. Kapsamı daha genişti: Bütün Türkiye'yi ekonomisiyle, politikasıyla, insanıyla, kurumlarıyla birlikte ele alıyordu. Kısacası, dünden bugüne bizi bize tanıtıyor, bir toplumun dününden soyutlanmış bugünü olmadığını gösteriyordu. Yenilik yaratan her öncü gibi, bu kitap da bir çığır açtı: Çok sayıda toplumbilimci, araştırmacı, kimisi daha gerilere gidip zaman boyutunu uzatarak, aynı yöntemle Türkiye gerçeklerini araştırmaya koyuldu. Bu bakımdan 'Türkiye'nin Düzeni' sadece kendi içinde değil, aynı zamanda getirdiği bu yeni yöntemle de önem taşıyor." (Aktaran Özdemir, t.y.: 274).

zeni dışında 5 kitabı, 3 çevirisi ve *Yön* ile *Devrim* dergilerinde yayımlanmış toplam 286 makalesi bulunmasına karşın (Özdemir, t.y.: 47-62) hiçbirisi bu eser kadar yankı yaratmamıştır. Üstelik yapıt, Avcıoğlu'nun ilk eseridir. Eserin yayımlanma zamanı, Avcıoğlu'nun ilk dergicilik deneyimi olan *Yön*'ün 1967'de yayın hayatının bitmesinden sonrasına ve 1969'da başlayan ikinci dergicilik deneyimi olan *Devrim*'in öncesine rastlar. Ama *Türkiye*'*nin Düzeni*, sadece zaman olarak bu iki dergi arasında bir yerde değil, aynı zamanda Avcıoğlu'nun çizgisinin *Yön* ile *Devrim* arasında bir yerde konumlanışını temsil etmesi açısından da önemlidir. Daha açık deyişle belirtilirse, *Türkiye'nin Düzeni* Avcıoğlu'nun *Yön*'de başlayan ve *Devrim*'le en uç sınırına varan radikallik çizgisinin orta noktasındadır.

Bu makale, *Türkiye'nin Düzeni* üzerine yazılanlardan farklı olarak, yapıtı, Türk iletişim araştırmalarına yapabileceği katkılar açısından okumuş ve değerlendirmiştir. Aslında iletişim, bizatihi toplumsal ilişkiler ve yapıdan soyutlanamayacağına göre sadece Türk toplumsal yapısı ve ilişkileri üzerine yapılan çözümlemelerin dahi Türk iletişim araştırmaları açısından bir anlam ve önem taşıdığı ileri sürülebilir. Buna karşın, bu makalede, Avcıoğlu'nun eserinde sunduğu verilerin ve yaptığı tarihsel ve sosyolojik analizlerin Türk iletişim çalışmaları açısından doğrudan ilgili olanları çıkarılmıştır. Çalışma için Avcıoğlu'nun 1995 yılı basımlı toplam 1257 sayfa olan iki ciltlik eseri ve Avcıoğlu ile ilgili yazılanlar okunmuştur. Bunun dışında, yeri geldiğinde, Avcıoğlu'nun fikirlerinin diğer sosyal bilimcilerimizin görüşleriyle bağlantılı olan yönleri vurgulanmıştır.

Avcıoğlu, eserinde Türkiye'nin geri kalmışlık sorununun nedenlerini bulmayı ve bu sorunu aşmada çözümler üretmeyi amaç edinmiştir. Bu noktada "iletişim" eksenli bir okuma faaliyetinin Avcıoğlu'nun yanıtını bulmayı amaçladığı bu "nedenler" ve önerdiği "çözümler" arasında iletişimin yerini bulmayı amaç edinmesi doğaldır. Böylece bu makalenin ana sorusu, "Avcıoğlu'nun Türkiye'nin geri kalmışlık sorununun nedenlerine ve çözümlerine dair açıklamaları arasında iletişime dair neler bulunmaktadır" üzerine yoğunlaşmıştır.

Ancak böyle bir sorunun yanıtının *Türkiye'nin Düzeni*'nde "iletişim" sözcüğünün geçtiği yerlerin aranmasıyla verilemeyeceğini baştan belirtmek gerekir; çünkü böyle bir kavram eserde bulunmaz. Bulunmaması doğaldır, çünkü Avcıoğlu'nun eserini yazdığı 1969 yılından başlayarak 1980'lere kadar "iletişim", bu alanda çalışanların bile hemen hemen hiç kullanmadığı bir kavramdır. Bunun yerine daha çok "haberleşme", "basın yayın", "komünikasyon" gibi terimler kullanılmıştır. İletişim sözcüğünün asıl yaygınlaşması 1980'ler son-

rasıdır. Türkiye'de iletişim kavramı kullanılmadan ve yaygınlaşmadan önce özellikle 1960'lı ve 70'li yıllarda iletişimin yerine kullanılan terim, asıl olarak, "haberleşmedir".[3] Avcıoğlu da ilk defa 1969'da basılan *Türkiye'nin Düzeni*'nde, birkaç yerde "haberleşme" (bkz. Avcıoğlu, 1995a: 177-8; 180; 1995b: 661; 997) ve "komünikasyon" (bkz. Avcıoğlu, 1995. 1163) kavramlarına yer vermesine rağmen, "iletişim" kavramını kullanmaz. Ama Avcıoğlu'nun eserinde iletişim, hatta haberleşme terimlerine yer vermese bile betimlediği ve analiz ettiği bazı olgular, bizzat iletişimin inceleme alanına girmektedir. Bu çalışma, bu olguları iletişim bilimi çerçevesinde yapılan bir okumayla ortaya çıkarmayı ve Türk iletişim araştırmalarına katmayı amaç edinmektedir.

TÜRKİYE'NİN DÜZENİ'NDE GERİ KALMIŞLIĞIN NEDENLERİ

Türkiye'nin Düzeni'nin temel çatısını oluşturan Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenlerini bulmaya yönelik böyle bir okuma faaliyeti, geri kalmışlığın nedenlerinin kabaca iki başlık altında toplanmasına olanak vermektedir. Aşağıda görüldüğü gibi bu nedenlerin tümü iletişimin konusuna girer:

A- Dışsal Nedenler

- Ulaşım yollarının değişmesi

- Ulaşım ve haberleşme alanındaki politikalarda dışarıya olan bağımlılık

B- İçsel Nedenler

- Devlet-toplum iletişimini engelleyen "aracı" unsurlar

- Rasyonel yatırımlar yerine lüks tüketim ve reklâmcılık gibi üretken olmayan sektörlere yönelme.

A- DIŞSAL NEDEN 1: ULAŞIM YOLLARININ DEĞİŞMESİ

İletişim, bir ileti paylaşımı, alışverişi olarak tanımlandığında aslında ulaşımın da iletişimin bir parçası olduğu ortaya çıkar. Nitekim Briggs ve Burke bu gerekçeyle ulaşımı "fiziksel iletişim" olarak nitelendirirler:

3 Nermin Abadan, 1960'da yayımladığı bir makalesinde iletişimi kullanmaz, onun yerine "haberleşme" sözcüğünü kullanır. Abadan'ın bu çalışması, "Kütle Haberleşme Vasıtaları" başlığını taşır (1960: 132-156). İletişim terimini en erken kullananlardan birisinin Ünsal Oskay olduğu görülmektedir. Oskay 1969'daki bir eserinde Türkiye'de çok yakın zamanlara kadar iletişim yerine Batı dillerindeki *communication* karşılığı olarak "haberleşme" sözcüğünün kullanıldığını belirtir (Oskay, 1969). 1980'lerle birlikte iletişim kavramı giderek yaygınlaşır. Korkmaz Alemdar'ın 1982'deki bir makalesinin başlığı "Tarih ve İletişim"dir. Alemdar, bu çalışmasında, kısa süre öncesine kadar tek başına kullanılan "haberleşme" kavramıyla birlikte "iletişim" kavramının kullanıldığını vurgular (1982: 1-9).

> Bir medya sisteminin terimleriyle düşünmek belli bir yer ve belli bir zaman içinde uygun olan farklı iletişim araçları arasında iş bölümü yapılmasını vurgular. Bu yapılırken bu eski ve yeni medyanın birlikte var olabileceğini ve varolduğunu ve farklı medyanın birlikte var olabileceğini ve varolduğunu ve bu farklı medyanın birbirini tamamlayabileceği unutulmamalıdır. Medya sistemindeki değişiklikler aynı zamanda ulaşım sistemindeki değişiklikler ile ilintilidir. Malların hareketleri ve insanların bulundukları yerler sistemi etkilemektedir. Mesajların iletişimi, fiziksel iletişim sisteminin bir parçasıdır (Briggs ve Burke, 2004: 24).

Bir iletişim sistemi olarak "fiziksel iletişim" veya "eski medya" terimleriyle belirtilen ulaşım yollarının Türkiye ve Batı tarihinde nasıl maddi sonuçlar ürettiği Avcıoğlu'nun eserine damgasını vurmuştur. Avcıoğlu'na göre, Türkiye'nin Batı'ya göre az gelişmişliğinin temel nedeni, ulaşım sisteminin Akdeniz'den ve İpek Yolu'ndan Batı lehine olacak şekilde açık denizlere kaymasıdır. Kendi deyişiyle "Coğrafi keşifleri izleyen denizaşırı seferler ve sömürgecilik ile hızlanan bu süreç, Batı'nın üstünlüğünü" sağlamıştır. (1995a: 47). Avcıoğlu'na göre Toynbee'nin Türklerin geri kalmasının nedenini göçebeliğe bağlama tezi, onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda Türklerin artık göçebelikle ilintisi olmadığı göz önüne alındığında geçerli değildir (1995a: 48-49). Batılı insanın ırk üstünlüğü, Hıristiyan uygarlığı, Müslümanlığın ilerlemeye engel olduğu yönündeki görüşler de yanlıştır. Onaltıncı yüzyıla kadar Müslümanlar, bankacılık, ticaret, bilimsel ve teknik alanlardaki gelişmelerden geri kalmamıştır (1995a: 49). Avcıoğlu, Osmanlı'nın onaltıncı yüzyıla kadar içten gelişmeye olanak verecek bir potansiyel birikime sahipken, ulaşım sistemi temelli değişiklikler gibi dışsal nedenlerin İmparatorluğu geri bıraktığını çalışmasının ana tezi yapar, tezini desteklemek üzere çok sayıda tarihsel veriden yararlanır. Ona göre onaltıncı yüzyıla kadar aynı prekapitalist ilişkileri yaşayan Batı ve Osmanlı İmparatorluğu, bu yüzyıldan sonra farklı gelişim süreçlerine girmişlerdir. Ticaret yollarının Batı lehine değişiminin de etkisiyle Batı, kapitalist bir gelişim mecrasına kaymıştır. Bir zaman sonra öne geçen Batı, Türkiye'nin normal gelişiminin, içten evriminin önüne set çekmiştir

(1995a: 50). "Türkiye, geri kalmış değil, emperyalizmin geri bıraktığı bir ülkedir." (1995a: 224).[4]

Avcıoğlu, Ömer Lütfi Barkan'a yaptığı atıfla, denizciliğin ve ticaret yollarının Batı lehine olan gelişimini iki nedene bağlar. İlki Batı'nın açık denizlere açık coğrafi konumudur. Batı'nın açık denize açılmaya uygun olan coğrafik mevkisi, Batı'da denizciliği ve deniz ticaretini teşvik etmiştir[5] (1995a: 50). Ancak Batı'da denizciliği ve deniz ticaretini teşvik eden asıl unsur, Batı'nın hammadde ve doğal kaynaklar açısından Doğu'ya bağımlı olmasıdır. Batı, kendi ihtiyaç duyduğu baharata, çaya, fildişine, indigoya, yüksek kaliteli Doğu kumaşlarına, ziynet eşyasına ve değerli madenlere sahip değildir. Batı'nın bunları uzak ülkelerden sağlama durumunda kalışı, buradaki denizciliği ve deniz ticaretini teşvik etmiştir.[6]

Büyük coğrafi keşifler, bu koşullar altında olmuştur. Amerika'nın keşfi, Afrika'dan dolaşılarak Asya'ya ulaşılması, Atlantik ve Pasifik'in bağlanması, öteki kıtaların Avrupa ülkeleri tarafından "barbarca" yağma edilmesine yol açmıştır. İlk sömürgecilik döneminde Batılılar, Amerika ve Asya'nın zenginliklerini, altın ve gümüşünü yağmalamışlar, İnka ve Aztek uygarlıklarını yok etmişler ve 900 bin Afrikalı köleyi onaltıncı yüzyılda Amerika'ya götürmüşlerdir. Bu dış talan sayesinde Batı'da ilk sermaye birikimi öteki ülkelere nazaran çok güçlü olmuştur (1995a: 50). Tüccarın bu sayede biriktirdiği "ticari sermaye Batı'da kapitalizmin zaferini sağlayan belirleyici unsur olmuştur." (1995a: 51). Ticari sermayeyi sanayi sermayesi izlemiş ve Batı toplumları böylece "yeni bir düzene geçmişlerdir." (1995a: 223).

Batı'nın üstünlüğünün asıl başlatıcı gücü okyanuslardır. Doğu-Batı ticaret yolunun Akdeniz'den okyanuslara kayması, Doğu'daki buhranın başlatıcısı ol-

4 Benzer tezleri İsmail Cem (1977) de savunur. Cem'e göre ticaret yollarının yön değiştirmesi, "Osmanlı dengesini sarsan ilk darbe"dir (s. 138). Bundan sonra, Osmanlı ülkesinde ticaret yolları boyunca oluşan zanaatler ölmüş, hanlar ve kervansaraylar kapanmış, işsizlik artmış ve Osmanlı, kervan ticareti sayesinde elde ettiği gelirlerinden yoksun kalmıştır (s. 137). Avcıoğlu ve Cem'in tersine Niyazi Berkes, Şerif Mardin ve İdris Küçükömer Osmanlı'nın kendi iç evrimiyle kapitalizme geçeceğine inanmazlar. Avcıoğlu ve Cem, İmparatorluğun böyle bir prekapitalist birikime sahip olduğunu, gelişmemesinin asıl nedenini dışsal gelişmelere bağlamak gerektiğini savunurlarken, Berkes, Mardin ve Küçükömer Osmanlı toplum yapısının merkeze dayalı statikliğinin bizatihi kapitalist gelişmeye engel olduğunu düşünürler.

5 İktisatçı Sabri Ülgener'in de vurguladığı gibi, Batı'nın açık denizlere uygun konumu, Batı'yı Doğu'dan gelen göçebe akınlarına ve seferlere karşı korumuştur. Böyle bir coğrafik mevkii, aynı zamanda Batı'daki denizciliği ve deniz ticaretini de kamçılamıştır. Doğu'nun açık denizlere uzak olması ise burasının karayollarına bağımlı kalmasında etkili olmuştur. Ancak karayollarına bağımlılığın tek nedeni bu değildir. Ülgener'e göre bir diğer sebep, Doğu'da açık denize açılmanın tehlike içerdiğine yönelik toplum katındaki inançtır. Doğu'daki birçok öğüt ve telkin yazısında açık denize açılmanın tehlikelerine dair uyarılar sıralanmıştır (2006: 178).

6 Ülgener'in ticaret yollarının değişimiyle ilgili açıklamaları Avcıoğlu'ndan bir miktar farklıdır. Ülgener, Batı'nın yeni ticaret yollarını keşfetmesini, macera arzusuna, kâr, ticaret, altın ve baharat hırsına bağlar. Batı, 16. ve 17. yüzyıllarda macera ve kâr heveslerini deniz yoluna yöneltirken ve geleceklerini bu ulaşım yolunda ararlarken, Doğu ticareti kervan yollarına dayalı kalmıştır (Ülgener, 2006: 177). Benzer görüşü İsmail Cem de dile getirir. Yazara göre coğrafi keşifleri "altın hırsı" "kamçı"lamıştır (1977: 136).

muştur. Ticaret yolunun değişmesi, o ticaretten yararlanan şehir ve köyler ile devlet hazinesi üzerinde sarsıntı yaratmıştır (1995a: 53). Avcıoğlu, tıpkı Ülgener'in vurguladığı gibi (2006: 18-19), bazı Osmanlı düşünürlerinin okyanuslarda yatan tehlikeyi fark ettiklerini Bernard Lewis'e atfen belirtir[7] (1995a: 55). Osmanlı düşünürlerinin uyarıları sonucunda ulaşım yollarındaki eski üstünlüklerini kurmak için harekete geçen Osmanlı yöneticilerinin, örneğin Avrupalılarla savaşa girişmeleri, Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirme ve Süveyş Kanalı açma gibi denemeleri başarısız kalmıştır (1995a: 55).

DIŞSAL NEDEN 2: ULAŞIM VE HABERLEŞME ALANINDAKİ POLİTİKALARDA DIŞARIYA OLAN BAĞIMLILIK

DEMİRYOLLARI ÖRNEĞİ

Avcıoğlu'na göre demiryolu gibi bir ulaşım sisteminin, bir ülkenin kapalı ve durgun tarımsal ekonomisini canlandırmak, ticari faaliyetlerini geliştirmek ve asayişi sağlamak gibi önemli işlevleri bulunmaktadır (1995a: 141). Ancak yarı sömürge olan Türkiye'de, demiryolu inşaatını yabancı şirketlerin üstlenmesi tehlikeli sonuçlar doğurmuştur (1995a: 141). Demiryolları, kilometre başına kâr garantisi verilerek yabancı şirketlere ihale edilmiş, onlar da "azami kârı" elde etmek için kıvrımlı uzun hatlar inşa etmişlerdir (1995a: 142).

Devlet, yabancı demiryolları şirketlerine çok çeşitli imtiyazlar vermiştir (1995a: 143-5). Aslında demiryolları ayrıcalıkları, şirketlerden daha fazla, Osmanlı üzerinde egemenlik kurmak ve bu egemenliği pekiştirmek isteyen devletleri ilgilendiren bir konudur. Çünkü demiryolları imtiyazlarını elde etmek, Türkiye topraklarında nüfuz bölgeleri kurma ve daha sonra bu bölgeleri kendi imparatorluklarına katma yolunda önemli bir aşama sayılmaktadır. Avusturya'nın Balkanlar'da, Rusya'nın Doğu'da, Fransa'nın Suriye ve civarında demiryolu inşa tekelini elde etmeye çalışmalarındaki amaçları, bu toprakları önce ekonomik, sonra siyasi bakımdan ele geçirmektedir (1995a: 145). Almanların demiryolu yapma amaçları arasında, sadece, Osmanlı'daki hammaddeleri Almanya'ya taşımak ve Almanya'da üretilen sanayi ürünlerini Osmanlı'ya satmak bulunmaz. Almanya, aynı zamanda, hızla artan Alman nüfusunu Doğu'ya aktarmak, Doğu'da mal ve servet sahibi kılmak için demiryolundan yararlanmak ister (1995a: 147). Almanlar Bağdat hattı sözleşmesinde hattın iki

7 Avcıoğlu'nun atıf yaptığı eser, Bernard Lewis'in *The Emergence of Modern Turkey* adını taşır. Bilindiği gibi Lewis'in bu yapıtı, Türk Tarihi Kurumu tarafından *Modern Türkiye'nin Doğuşu* başlığıyla dilimize çevrilmiş ve ilk defa 1970 yılında basılmıştır. Avcıoğlu, Lewis'in bu yapıtından yararlanarak kendi savına destek niteliğinde çok sayıda tarihsel kanıt getirir (1995a: 55).

yanına göçmenleri koymaya çalışmış, II. Abdülhamit bu girişimi ancak güçlükle önleyebilmiştir (1995a: 147-8).

Avcıoğlu'na göre, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki demiryolları, aslında "Türk parasıyla, fakat emperyalist çıkarları gerçekleştirmek için kurulmuştur" (1995a: 150). İttihat ve Terakki iktidarı bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı sırasında demiryollarını yabancıların elinden kurtarmaya çalışmıştır. Türk demiryollarını kuracak ve geliştirecek kişileri yetiştirmek için okul açmak ve demiryolları inşasını yabancılardan bağımsız gerçekleştirmek çabalar arasında yer alır (1995a: 264). Ancak bu girişimlere rağmen, demiryollarının kapasitesi, Türk ordusunun savaş boyunca ihtiyaç duyduğu cephane ve gıda maddelerinin taşınmasına bile yetmemiştir (1995a: 273).

CHESTER PROJESİ ÖRNEĞİ

Avcıoğlu, Chester Projesi'ne yönelik açıklama ve yorumlarını, demiryollarının emperyalizm sürecindeki yeri bağlamında yapar. Buna göre projenin geçmişi 1910 yılında ABD Dışişleri Bakanı Knox tarafından Washington'daki Osmanlı Maslahatgüzarına verilen mektuba kadar gider. Mektupta, Osmanlı hükümetinden Chester ayrıcalığı istenir. Osmanlı ile ilişkileri gelişmeye başlamış olan Almanya, böyle bir imtiyaza karşı çıktığı için Amerika'nın bu girişimi başarısız kalır. Amerika'nın projeyi, sonraki yıllarda yeniden gündeme getirmesi üzerine 1922'de Ankara hükümeti, projede öngörülen demiryolu ayrıcalığını Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi adına hareket eden Chester ve Kennedy'ye verir. Doksan dokuz yıllık bu imtiyaz, Musul'u da içermek üzere, şirketin demiryolu inşaatı ve hattın iki yanında kalan yirmişer kilometrelik alandaki bütün madenleri işletme konusundadır. Avcıoğlu'na göre bu, sömürge tipi bir ayrıcalıktır (1995a: 151).

Projenin niçin başarısızlıkla sonuçlandığı konusunda Avcıoğlu, Berkes'in *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz* adlı kitabındaki fikirlerine başvurur. Buna göre, Lozan Antlaşması'yla birlikte Musul dahil Arap topraklarının Türkiye'den çıkışı, Chester Projesi üzerine Amerikalıların besledikleri umutları suya düşürmüştür. Amerikalıların asıl ilgilendikleri konu demiryolu değil, petroldür. Petrol üretiminin merkezi olan topraklar Türkiye sınırları dışında kaldığına göre, proje, Amerikalılar gözünde artık cazip olmaktan çıkmıştır (1995a: 152-153).

KARAYOLLARI ÖRNEĞİ

Chester Projesi'nde demiryolu yapmayı hedefleyen, ancak çıkarlarının değişmesi üzerine bu isteğinden vazgeçen Amerika, Soğuk Savaş döneminde bu defa karayolu yapımına ilgi gösterir. Türkiye, Amerika'nın bu ilgisine kayıtsız kalmaz, 1948'de US Public Road Administration uzmanlarının yardımlarıyla

Karayolları İdaresi'ni kurar. Ne var ki demiryolu ile karayolu politikalarını eşgüdümsüzlüğü, demiryolu idaresinin kriz içine düşmesine yol açar (1005b: 571). Ancak bu dönemde karayollarının ıslahı alanındaki gelişmeler iç ulaşım olanaklarını geliştirir. Bu gelişme, köylülerin şehirlerdeki pazarlara "akın etme"lerine, köy ve şehirlerde yaşayan halkın tüketim mallarına yönelik taleplerinin artışına ve sonuçta ticaret merkezlerinin büyümesine etki yapar (1995b: 575). DP döneminde karayolları ağının ve kamyonla taşımacılığın gelişmesi tarımda üretim artışını kolaylaştırır (1995b: 620).

Ancak Avcıoğlu, ulaşımın demiryolları ve denizyollarından karayollarına kaydırılmasını olumlu bir gelişme olarak görmez. Avcıoğlu'na göre gelişmiş kapitalist ülkeler uzun mesafe taşımasını deniz ve demiryolu taşımacılığına kaydırırken, Türkiye'de tersine bir gelişim gözlenmekte, karayolu taşımacılığı hızla büyümektedir. Bu durum, deniz ve demiryolları taşımacılığında "âtıl kapasite" yaratmaktadır. Karayolları taşımacılığı, "milyarlarca lira yatırım yapılan" demiryolları ve denizyolları ulaşımı aleyhine bir gelişim sergilemektedir (1995b: 868). Yine kamuoyunun başarılı zannettiği Karayolları Genel Müdürlüğü, aslında masraflı bir kurumdur. Kurumun ödeneği çok fazla olmasına karşın, Türkiye'nin artık bellibaşlı yol ihtiyacı bulunmamaktadır (1995b: 1002). Karayolu şebekesinden ancak yüzde 14 oranında yararlanılmaktadır, geri kalan atıl kapasitedir. Bu durumda bu kurumu, "yol bakımına önem veren" küçük bir teşkilat haline getirmek gereklidir (1995b: 1003).

Demiryolları idaresi, büyük paralar yatırarak kendi yolunu kendi yapma ve bunun bakımını gerçekleştirme durumundadır. Yanısıra nakliye vergisi vermektedir. Oysa karayolu taşımacılığında nakliye vergisi yoktur. Yolu inşa eden ve bakımını sağlayan devlettir. Bu haksız rekabet şartlarında karayolu taşımacılığı özel sektör için cazip hale gelmiş, deniz ve demiryolları kapasiteleri ise kullanılamaz duruma düşmüştür. Son zamanlarda taşıma hizmetlerini eşgüdümlü kılma çalışmalarına karşın, güçlü baskı grupları haline gelen karayolu taşımacılarının direnmesi karşısında bu girişimler sonuçsuz kalmıştır (1995b: 868-869).

B. DEVLET-TOPLUM İLETİŞİMİNİ ENGELLEYEN "GÜRÜLTÜ" UNSURLARI

İletişim alanındaki ilk kuramlardan birisi olan Shannon ve Weaver'in 1949 yılındaki Matematiksel İletişim Kuramı'na göre, belirli bir enformasyon kaynağından gönderilen iletilerin, hedef tarafından kaynağın niyetleri doğrultusunda alımlanması, iletişimin başarıya ulaşmasının ön koşulu sayılır. Düz çizgisel olan ve geri beslemeye yer vermeyen bu kuramda böylece, gönderilen ile-

tilerin herhangi bir gürültü kaynağından kaynaklanacak bozulmalara uğramaması, iletişimin başarısı açısından önem taşır. Örneğin bir telefon konuşmasında sinyalleri zayıflatan unsurlar veya kişilerarası bir iletişimde içinde bulunulan mekânın çok gürültülü olması, alıcının, göndericinin iletmek istediği anlamı yanlış veya eksik algılamasına yol açabilir. Zamanla başkaları tarafından geliştirilen kurama geri besleme öğesi eklenmesine karşın, modelin özü olan doğrusallık ve hedefi istenilen yönde etkilemek unsurları değişmemiştir (Erdoğan ve Alemdar, 2002: 76-83; Mcquail ve Windahl, 2005: 30-33).

Avcıoğlu'nun, Türkiye'de devlet ve toplum arasındaki kopukluğun çözümüne ilişkin analizindeki vurguları, Shannon ve Weaver'in iletişimin başarıya ulaşması için ileri sürdükleri koşulu hatırlatır: Siyasal iktidarın topluma iletmek istediği iletiler, hiçbir aracı unsurun müdahalesine uğramadan doğrudan topluma ulaşmalıdır. Bu, yöneten-yönetilen kopukluğunun giderilmesi ve böylece Türkiye'nin geri kalmışlık probleminin aşılabilmesi için oldukça önemlidir. Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni*'nin çoğu yerinde tekrar tekrar vurguladığı temel savı şudur: Merkezi yönetimin toplumun geniş kesimleriyle doğrudan ilişki kurması, mesajlarını, aşağıda ayrıntılarıyla incelenecek olan ağa, bey, şeyh, ayan, derebeyi gibi aracı unsurlar aracılığıyla değil, kendisinin doğrudan halka iletmesi hem "yönetim" hem de "halk" yararınadır. Türkiye'nin geri kalmasının, kalkınamamasının, kendi deyimiyle prekapitalist ilişkiler yaşıyor olmasının en önemli nedenlerinden birisi, devlet ve toplum arasına giren bu aracı unsurlardır. Avcıoğlu'nın, onaltıncı yüzyılda Osmanlı'nın çöküşüyle birlikte başladığını ve Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren halen etkisini devam ettirdiğini belirttiği bu aracı unsurlar problemini aşağıdaki şekilde modelleştirmek mümkündür:

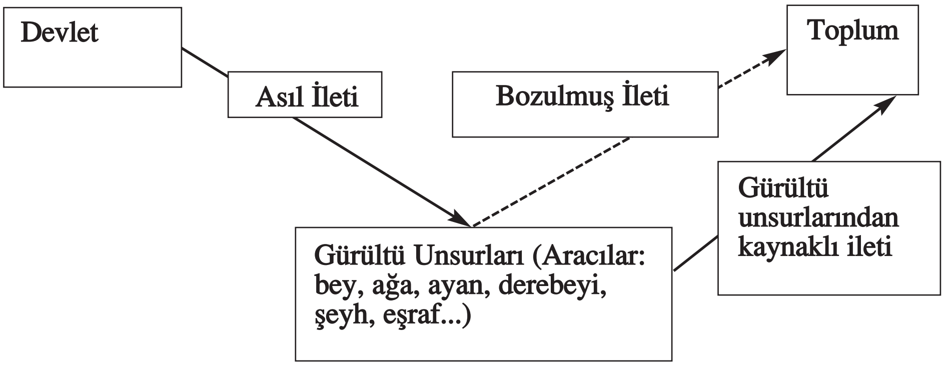

Şekil 1- Avcıoğlu'nun açıklamalarına göre Türkiye'deki devlet-toplum ilişkilerinin durumu

Şekilde görüldüğü gibi Shannon-Weaver modelindeki enformasyon kaynağı unsurunu burada devlet oluşturur. Avcıoğlu, aşağıda daha ayrıntılı görüleceği gibi, merkezi iktidarın toplumla doğrudan ilişkisine önem vermiş, merkezileşmeyi Osmanlı'dan başlayarak Türk toplumsal yapısı içindeki cemaat türü ilişkileri ortadan kaldırma ve Türkiye'nin kalkınma çabaları açısından birincil sıraya koymuştur. Devlet, merkezileşmeli, topluma yön vermeli, mesajlarını topluma doğrudan aktarmalıdır. Merkezileşme, topluma ulaşma ve aracı nüfuzların etkilerine karşı çıkma bağlamında devlet ile aynı düşünceleri paylaşan aydınlar da Avcıoğlu'nun düşüncesinde "tepede" (enformasyon kaynağı konumunda) yer alabilirler. Böyle bir düşüncenin mantıksal sonucu, devletin, topluma ilerici anlamda yön vermeyi kapsayan girişimlerine engel olan/karşı çıkan her unsurun, eğitimli olsun veya olmasın birer aydın değil, "gürültü" olarak nitelenebileceğidir.

Avcıoğlu'na göre, bu enformasyon kaynaklarının ürettikleri bir ilişkinin, bir icraatın, kısaca bir iletinin toplum katmanlarına bozulmadan aktarılması hayati derecede önemlidir. Avcıoğlu, bu iletimi engelleyen başlıca gücün, onaltıncı yüzyıldan sonra Osmanlı'nın çöküşüyle birlikte ortaya çıkan beyler, ağalar, ayanlar, tüccarlar ve derebeyleri gibi aracılardan oluştuğunu savunur. Dolayısıyla Avcıoğlu'nun açıklamalarına dayanarak oluşturduğumuz modeldeki gürültü unsuru, temelde "insan" öğesine dayanır. Oysa matematiksel model, gürültüyü, esas olarak, sinyalleri zayıflatan teknik bir olay görmüştür.

Tıpkı matematiksel modelde olduğu gibi, Avcıoğlu için de en önemli konu, enformasyon kaynaklarından üretilen ve yayılan iletilerin hiçbir aracı öğeye takılmadan (Shannon ve Weaver'in diliyle "gürültü", Avcıoğlu'nun diliyle "aracı", bizim Avcıoğlu için kurguladığımız modeldeki dille "gürültü unsuru" engeline uğramadan) toplum katmanlarına "en etkili" şekilde ulaşmasıdır. Böylece matematiksel iletişim modeli ile Avcıoğlu'nun görüşleri arasında, iletinin "doğrusallığı" ve "etkililiği" bağlamında bir benzerlik bulunur. Kaynaktan hedefe yönelik "en etkili" mesaj aktarımı, gerek matematiksel modelde gerekse Avcıoğlu'nun anlayışında temel amaç olur. Yanısıra, her ikisinde de geri beslemeye yer yoktur. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*'nde toplumdan devlete olan mesaj iletimi faaliyetinin özellikleri ve önemi üzerinde durmaz. Bu nedenle, Avcıoğlu'nun görüşlerini değerlendirmek amacıyla ortaya koyduğum, bu başlıkta geçen "devlet-toplum etkileşimi/iletişimi" ibaresini, bir "anlam paylaşımı" olarak iletişim değil, Shannon ve Weaver'in üzerinde durduğu, bir "aktarım" olarak iletişim biçiminde algılamak gerekir.

Enformasyon kaynağı ile gürültü arasındaki ilişki, böylece, enformasyon kaynağından gönderilen iletinin (asıl ileti) gürültü tarafından bozulup bozulmamasına temellenir. Bu noktada ortaya çıkan soru, matematiksel modelde ve Avcıoğlu'nun algılamasında, gürültü ile hedef kitle/toplum arasındaki ilintinin ne durumda olduğudur.

Buna göre Shannon ve Weaver modelinde iletiyi sadece enformasyon kaynağı üretir ve hedefe gönderir. Teknik bir konu olarak algılanan gürültünün, kaynağın yaptığına benzer mesaj üretme ve yayma işlevi yoktur. Gürültünün asıl işlevi, ileti üretmek ve yaymak değil, kaynak tarafından üretilmiş iletiyi bozmaktır. Oysa Avcıoğlu'nun analizinde sözünü ettiği aracılar, yukarıda belirtildiği gibi, insanlardan meydana gelir. İnsanlardan oluşan aracılar/gürültü unsurları, siyasi otoriteden kaynaklanan iletileri bozmanın ötesinde, bizatihi toplumu etkilemek üzere kendileri iletiler üretirler ve bunları topluma yayarlar. Bu unsurların toplum üzerindeki nüfuzları, bu üretim ve yayma faaliyetinin etkinliğine katkı yapar. Böylece Avcıoğlu'nun anlayışının modelleştirilmiş biçiminde gürültü unsurları, merkezi iktidardan gelen iletileri -kesikli okta gösterildiği gibi- topluma bozulmuş biçimde aktaracaklardır. Ama diğer yandan bu unsurlar, bizzat kendilerinin ürettikleri iletileri de topluma yayacaklardır. Kısaca gürültü unsurları, hem kaynaktan gönderilen mesajların bozucusu olarak bir *aktarıcı*, hem de kendisinin ileti ürettiği bir *kaynak* gibi ikili bir işleve sahiptir.

İletişim alanındaki kuramsal birikim açısından düşünüldüğünde bu aracıları/ gürültü unsurlarını, Lazarfeld'in "İki Aşamalı Akış" modelinde kavramsallaştırdığı "kanaat önderleri" ile de karşılaştırmak mümkündür. Kanaat önderleri de tıpkı gürültü unsurları gibi insanlardan oluşur, tıpkı gürültü unsurları gibi ileti kaynağından yayılan mesajların toplumun geniş kesimlerine iletilmesinde aracı rol üstlenirler. Buna karşın, kanaat önderlerinin işlevlerini ele alan "İki Aşamalı Akış" modeli ile Avcıoğlu'nun analizi arasında birkaç fark vardır. İlki, iletinin kaynağı konusundadır. Buna göre Batı'da geliştirilen iki aşamalı –ve sonra çok aşamalı- model, iletinin kaynağı olarak kitle iletişim araçlarına odaklanmıştır. Buna karşın, yukarıda görüldüğü gibi, Avcıoğlu, siyasal iktidarı ve elitleri topluma iletilecek mesajların kaynağı olarak görmüştür. Yani, iki aşamalı modelde iletinin üretim merkezi olarak düşünülen kitle iletişim araçlarının Avcıoğlu'nun düşüncelerinden çıkardığımız modeldeki karşılığı, bizzat siyasal iktidardır.

Diğer yandan Batı'daki araştırmalarda, toplumla yüz yüze iletişim içerisinde bulunmaları, eğitimli ve bilgili olmaları ve kitle iletişim araçlarının etkile-

rini sınırlandırmaları dolayısıyla kanaat önderlerine "olumlu" rol atfedilmiştir. Bu çalışmalarda kanaat önderleri asıl olarak kitle iletişim araçlarından gelen iletilerin "bozulmasındaki" işlevleriyle değil, "yorumlanmasındaki" işlevleriyle anılırlar. Kanaat önderleri, kitle iletişim araçlarından gelen iletileri topluma iletmede bir tür "yorumcu" konumunda algılanırlar. Oysa Avcıoğlu, Türkiye'deki aracı unsurlara böyle olumlu rol atfetmez; tam tersine, bunları, devletin ortadan kaldırması gereken "olumsuz" unsurlar olarak görür. Matematiksel modeldeki gürültü kavramı, işte tam bu noktada Avcıoğlu'nun aracılara yönelik olumsuz betimlemelerine uygun düşer. Çünkü, belirtildiği gibi matematiksel modele göre gürültü, enformasyon kaynağı açısından etkili bir iletişimi engelleyen olumsuz bir elemandır. Bu nedenle tıpkı Avcıoğlu'nun düşüncesinde olduğu gibi gürültünün ortadan kaldırılması ya da en azından etkisinin en asgariye indirilmesi gerekir. Dolayısıyla matematiksel modelde olduğu gibi, Avcıoğlu için de gürültü, iletişimin etkililiğinin sağlanması ve sürdürülmesi için ortadan kaldırılması gereken bir unsurdur. Ancak Avcıoğlu'nun algılamasında gürültü unsurlarının Türkiye açısından -daha önce kısaca değinilen ve aşağıda daha ayrıntılı incelenecek olan- daha önemli sayılabilecek bir başka olumsuz etkisi daha vardır: Gürültü unsurları/aracılar, devlet ile toplum arasındaki iletişimi engelledikleri için Türkiye'nin geri kalmasına yol açan etmenler arasındadırlar.

Avcıoğlu'na göre çözüm, merkezde (enformasyon kaynağında) ordu ve aydınlardan oluşan "ilericiler koalisyonu"nun yer alması, arada aracıların (gürültü unsurlarının) kaldırılması ve merkez ile çevrenin doğrudan ilişkiye geçebilmesidir. Avcıoğlu'nun idealindeki mesaj iletim düzenin modelleştirilmiş hali şöyle çizilebilir:

Aşağıda bu konuya yönelik açıklamalar, Avcıoğlu'nun getirdiği kanıtlar eşliğinde anlatılmaktadır.

YÖNETEN-YÖNETİLEN ETKİLEŞİMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan bazı oluşumların en büyük sorunlarından birisi halka doğrudan ulaşamamaktır. Örneğin, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlılar, mesajlarını toplumun geniş kesimlerine ulaştıramamışlar, sadece Tıbbiye, Mülkiye gibi okullarda, sayısı giderek artan genç aydınlar topluluğuna iletebilmişlerdir (1995a. 239). Oysa mesajların aydınlardan halka iletilmesi, girişilen reform, devrim ve kalkınma çabalarında hayati önem taşır. Buna karşın aydın-halk iletişimi Türkiye toplumunda gelişkin değildir, hatta İTC'nin ideologlarından Ziya Gökalp ve grubu "halk" ile "ay-

dın"nın birbirinden kopuk iki ayrı kategori gibi işlediğini ileri sürmüştür (1995a: 262). "Dil", bu ayrılığın ortaya çıkışında ve sürmesinde en önemli araçsal işlevlerden birisini üstlenir. Aydının ve geniş toplumların dili, neredeyse birbirinden tamamen ayrılmıştır (1995a: 262).

İki ayrı kategori gibi konumlanmış olan aydın ve halkı birbirine yaklaştırmak, birbiriyle bütünleştirmek için neler yapılmıştır, daha başka neler yapılabilir?

Türkiye'nin Düzeni'nin değişik yerlerine serpiştirilmiş açıklamalardan, bu sorunun yanıtını dört başlık altında sınıflamak olanaklıdır: 1) aydının halka gitmesi, 2) dilin sadeleştirilmesi, 3) eğitici kurumların kurularak halkın aydınlatılması ve 4) toplum ile devlet ve aydınlar arasındaki iletişimi engelleyen gürültü unsuru aracıların merkezi iktidar tarafından ortadan kaldırılması.

Avcıoğlu'nun yöneten-yönetilen kopukluğunun giderilmesi için aydına görevler yükleyen anlayışında Ziya Gökalp'in görüşlerinden yararlandığı anlaşılmaktadır. Avcıoğlu'na göre, aydın-halk kopukluğunu gidermek için, tıpkı Gökalp'in belirttiği gibi, aydın, halka giderek onun kültürünü (harsı) öğrenecek ve halktan aldığı kültürün karşılığı olarak ona "medeniyet" aktaracaktır (1995a: 262).

Kopukluğu gidermenin bir diğer yolu, dilde sadeleşme çabalarına girişmektir (1995a: 262). Avcıoğlu'na göre, girişeceği icraat ve reform programlarına kamuoyu desteği arayan bir siyasal iktidar için dil, araçsal bir merkezi konuma sahiptir. Yöneticiler topluma ulaşmak, iletiler yaymak için halkın düzeyine hitap edecek ifade yollarını geliştirmeye çalışmalıdır. Aslında Türkiye tarihinde bu tür çabalar görülmemiş değildir. Örneğin, topluma ulaşmak için dilin öneminin farkında olan İTC, Birinci Dünya Savaşı sırasında gazetelerde tarım bilgisi sütunlarına yer vererek halka pratik bilgiler iletmeye çalışmıştır (1995a: 265). Yine aynı yıllarda, kapitülasyonların kaldırılmasını takiben yabancı firmaların tabelalarını yabancı dil yerine Türkçe yazmaları, bütün defterlerini ve yazışmalarını Türkçe yazmaları kuralı getirilmiştir (1995a: 264). Konu, Birinci Dünya Savaşı'nda yayınlanan gazetelerde kullanılan eski yazının halk tarafından daha anlaşılabilir hale getirilmesi için değişik yöntemler denenmesine kadar varmıştır. *Tanin*, bir sütununu, Enver Paşa'nın eski yazının çeşitli biçimlerde yazılmasını önlemek amacıyla uyguladığı yöntemine ayırmıştır (1995a: 278). İsmet Paşa anılarında, savaşta karışıklık yaratır düşüncesiyle bu "harf inkılabını" durdurduğunu anlatır (1995a: 278-279).

Kopukluğu gidermenin üçüncü bir yolu, yukarıdan eğitici, bilgilendirici, kısaca halkı aydınlatıcı kurumsallaştırmalara gitmektir. Nitekim Birinci Dün-

ya Savaşı'ndan başlayarak gerçekleştirilen çeşitli kurumsal atılımlar bu konunun yöneticiler ve yöneticilerle aynı ideolojik anlayışı paylaşan aydınlar tarafından dikkate alındığını kanıtlar. Halka ulaşma çabaları, özellikle özel dernekler, Milli Talim ve Terbiye, Türk Ocakları gibi yeni kurulan kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kurumların öncülüğünde konferanslar ve akşam dersleri düzenlenmiş ve köylünün eğitimi için broşürler çıkarılmıştır (1995a: 277). Köylünün düzeyine hitap eden iletişim araçlarına başvurulmuştur. Ama bu düzeyi tutturalım diye her yayına göz yumulmamış, özellikle gerici yayınlar susturularak, laiklik yönünde temeller oluşturulmuştur (1995a: 278). Bu temele gidiş doğrultusunda kadınlı erkekli toplantılar teşvik edilmiştir. Böyle ilk toplantı Robert Kolej'de düzenlenmiştir (1995a: 278). Dolayısıyla Avcıoğlu'na göre Atatürk devrimlerinin kökeni birdenbire doğmamış, "uzun süre gazetelerde, kitaplarda yazılmış, tartışılmış, milliyetçilerce benimsenmiş ve hatta kısmen uygulama alanına konmuş bir birikimin sonucu" olarak ortaya çıkmıştır (1995a: 279).

Bu çabalara karşın devlet-toplum kopukluğu bir türlü giderilememiştir. Bunun temel nedeni, yüzyıllardır devlet ve toplum arasında yerlerini kalıcılaştırmış olan aracı unsurlardır. Bu nedenle, yöneten-yönetilen kopukluğunu gidermede daha esaslı bir yol, aşağıda ayrıntılı incelenecek olan gürültü unsurlarının tümünü ortadan kaldırmak veya en azından toplum üzerindeki nüfuzlarını azaltmaktır.

DEVLET VE AYDINLAR İLE TOPLUM ARASINDA BİR GÜRÜLTÜ UNSURU OLARAK ARACILAR

Avcıoğlu'na göre, Osmanlı'nın toplum düzeninin bozulması ve merkezi devletin çöküşünün bir ürünü olarak derebeylik, "zorba vali tipi" ve "ulema-asker ikilisi" gibi halk üzerinde nüfuz sahibi yeni iktidar odakları ortaya çıkarmıştır (1995a: 67-8). Avcıoğlu, Mustafa Akdağ'a atfen, İstanbul'da ulema-asker ikilisine ve "Anadolu'da sekban ve sarıcalara dayanan zorba-âyân valilerin devlet idaresini kendi kişisel çıkarlarına göre etkilemeleri biçiminde ifadelendiren durum, artık kurulu düzen gibi bir şeydir" (1995a: 69) der. Yine aynı esere dayanarak bu derebeylik düzeninin en az Tanzimat'a kadar devam ettiğini belirtir.

Avcıoğlu, bu aracı unsurları, merkezi hükümet tarafından girişilen yenilikleri ve devlet-halk etkileşimini engelledikleri için eleştirir. Her şeyden önce bu unsurların ortaya çıkışından en fazla zararı halk çekmiştir:

> Hüküm ve nüfuzlarını genişletmek için âyânlar, birbirleriyle çarpıştıklarında, halkın çekmediği kalmamış ve bir kısım halk, yerinden yurdundan ayrılmıştır. Halkın devlet merkezine yaptığı şikayetler bir sonuç vermemiş, hükümetin çaresizliğini gören halk, yerinden yurdundan ayrılmıştır (1995a: 68).

Bu noktada, şu soruları sormak gereklidir: Avcıoğlu'nun görüşüne göre devlet-halk iletişimini engelleyen bu aracı unsurlardan kurtulmak için neler yapılmış, bu çabalar nasıl sonuçlanmıştır? Bu konuda siyasal iktidarın gösterdiği gayretler yeterli olmamışsa başka neler yapılabilir?

Bu soruların yanıtlarını *Türkiye'nin Düzeni*'nde kategorik ve sistemli olarak görmek mümkün değildir, ancak kitabı dikkatli bir okuma bu konularda bazı ipuçları verir. Buna göre Avcıoğlu, merkezi iktidarın zor yoluyla da olsa, aracı unsurları ortadan kaldırmasını destekler ve *merkezileşmeye* halk adına olumlu rol biçer. Örneğin, II. Mahmut'un merkezileşmeyi sağlama adına yeniçeriliği kaldırması ve derebeylerini kontrol altına alma çabaları, Avcıoğlu'na göre, olumlu gelişmelerdir (1995a: 78, vurgu bana ait). İkinci olarak merkezi hükümetin *ulaşım ve haberleşme sistemindeki atılımlarını* aracı unsurların ortadan kalkmasına yardımcı olacak bir gelişme olarak düşünür. Örneğin Tanzimat'tan sonra Osmanlı'ya giren demiryolu ve telgraf sayesinde asayiş az çok sağlanmış, köylü, aracı unsurların egemenliğinden bir ölçüde kurtulmaya başlamıştır (1995a: 177-178, vurgu bana ait). Ulaşım ve haberleşme, ayrıca, derebeylik gibi tamamen sömürü, baskı ve tefecilik üzerine kurulu bir ilişkiler ağından, derebeyliğe göre bu yollara daha az başvuran ağalık gibi bir yapılanmaya dönüşümü hızlandırmıştır[8] (1995a: 180). 19. yüzyıldan başlayarak hükümete karşı çıkan "derebeylerini temizleme" ve daha düzenli bir idare kurma çabaları, ulaşım ve haberleşmede sağlanan kolaylıklarla daha başarılı sonuçlar vermeye başlamıştır (1995a: 180). Ancak iletişim araçları –Avcıoğlu haberleşme araçları der- ve ulaşımın da katkıda bulunduğu bu merkezileşme çabalarına rağmen, devlet ile toplum arasındaki etkileşimi engelleyen aracılar tamamen kaybolmamış, Avcıoğlu'nun deyimiyle "köylü, derebeylerin ve mültezimlerin elinden kurtulamamıştır." (1995a: 177-178).

---

8 Avcıoğlu, köylü üzerindeki nüfuzları bağlamında bu aracı unsurlar arasında ayrım yapar. Her şeyden önce derebeyi, ağadan farklıdır. Ağa, köylü üzerindeki nüfuzunu angarya, cizye gibi ekonomi dışı faktörlere değil, ekonomik faktörlere dayandırır, topraksız veya az topraklı köylüyü ortakçı ve yarıcı olarak toprağında çalıştırır, ayrıca borçlandırma yöntemiyle kendisine bağımlı yapar. Derebeyi ise köylü üzerindeki nüfuzunu tesis etmek için angarya dahil ekonomi dışı araçlara başvurabilir (1995a: 179).

Avcıoğlu, aracı unsurların tamamen ortadan kaldırılamamasının nedenlerini, bu unsurların toplum üzerinde yerleşmiş ve artık neredeyse *katılaşmış egemenliklerine* ve devletin/aydınların bırakmış oldukları *boşlukları doldurmalarına* bağlar. Bir başka neden, aracı unsurların yüzyıllardan beri merkezi iktidarın boşluğu doldurmaları sebebiyle halkın merkezi iktidar yerine bu odaklara daha fazla *güvenmeleridir.* Yönetenlerin ve yönetenlerle aynı anlayışı paylaşan bazı aydınların halka ulaşma yönündeki çeşitli çabalarına rağmen, yüzyılların getirdiği birikim ve toplumsal yapıdaki aracı unsurların rolleri, bu girişimleri tam başarıya ulaştıramamıştır. Bunun sancıları Kurtuluş Savaşı'nda dahi yaşanmıştır. Avcıoğlu'na göre, uzun yılların getirdiği güvensizlik ortamında yaşam mücadelesi veren köylüler, orduya, devlete, hükümete güvenden ziyade tefeciye, eşrafa ve derebeyine güvenmiş, onların peşinden gidebilmiş, sözlerine inanabilmiştir. Hatta "İttihatçı gâvur" diye yürütülen yoğun propagandaların etkisi altında, birçok köylü, milliyetçi subay ve aydına karşı düşmanlık beslemiştir (1995a: 281, vurgular bana ait). Yakup Kadri'nin *Yaban*'ı bu aydın-halk kopukluğunu anlatır (1995a: 282).

Kurtuluş Savaşı sırasında işgalci güçler, aydın-halk kopukluğundan kendi adlarına yararlanmasını bilmişlerdir. Örneğin, İtalyanlar işgal ettikleri yerlerde özellikle eşrafla iyi iletişim kurma yöntemlerine girişmiştir. Avcıoğlu, Tayip Gökbilgin'in *Milli Mücadele Başlarken* isimli eserine dayanarak, İtalyanların propaganda sayesinde Burdur, Isparta ve civar yerlerde dahi "havayı lehlerine çevirme"yi büyük oranda başardıklarını belirtir. İtalyanlar, "zayıf noktaları idari ve sosyal durumumuzu iyi bilmektedir" ve "Halk üzerinde nüfuzlu olanları birer suretle celbetmektedirler." (1995a: 287). Bu tür "propagandalar" halk ile devlet arasındaki aracı unsurlar üzerinde etkili olabilmiştir. Öyle ki, Avcıoğlu'nun, Erol Ulubelen'in *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye* başlıklı çalışmasına yaptığı atıfa göre, eşraf, zaman zaman ulusal mücadele yanlılarını işgalci güçlere şikayet etmiştir. Örneğin büyük bir Orta Anadolu ilinin 27 köyündeki eşraf, 28 Ekim 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserine Kuvay-i Milliye'yi şöyle şikayet eder: "Milli Kuvvetler adı altında bir grup, Müslüman ve Hıristiyanları öldürmektedir. Hayvanlarımızı elimizden alıyorlar, telgraf hatlarımızı kesip bizim sizlere haber vermemizi önlüyorlar." (1995a: 287). İzmir'in işgali sırasında yaşanan olayların Türklerin Yunanlılara karşı giriştiği "mukavemet" yüzünden başladığı şeklindeki Rum propagandasına, özellikle eşrafın inanması bir başka örnektir. Bu tür propagandalar aracılar üzerinde öylesine etkili olmuştur ki, örneğin Tire'nin yaşlı müftüsü Hacı Mehmet Efendi Yunanlılara karşı koyulmaması yönünde bildiriler yayınlamıştır (1995a: 297-298).

Mustafa Kemal ise eşraf üzerinde kaymakam, vali gibi idarecilerin etkisini bildiğinden, Anadolu'ya ayak basar basmaz "telgraf başında giriştiği psikolojik bir savaşla mücadele aleyhtarı idare adamlarının tasfiyesine büyük önem vermiştir." (1995a: 299). Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nı, kaymakam ve valiler dışında, halk üzerinde nüfuzunu bildiği aşiret reislerine, eşrafa ve din adamlarına dayanarak yürütebilmiştir (1995a: 311-312). Avcıoğlu, aydınların halka doğrudan ulaşma güçlüklerini, halk üzerinde nüfuz sahibi kimseler üzerinde niçin ısrarla durduklarını, Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam* yapıtına dayanarak anlatır:

> O devrin Anadolu'sunda eşraf, yani mahalli ileri gelenler, halkın sözcüleri durumundaydılar. Gerçi bu sözcülük, hemen her yerde bir tahakküm vasıtası oluyordu. Ama Osmanlı Anadolusunda aydınlar henüz ön planda görünecek kadar güçlü değillerdir. Eşrafın önünde daima mahallin uleması, yani başta müftü olmak üzere sarıklı hocalar, şeyhler görünürdü. Bunlar da eşrafın sözcüleri durumundaydı. Diğer aydınlar ister istemez eşraflarla iyi geçinmek durumundaydılar. Zaten bu aydınlar, nihayet şehir ve kasaba okuryazarlarından ibarettir. Mustafa Kemal de, gerek ilk defa Havza ve Amasya'da, gerekse daha sonra ve bütün milli hareket boyunca diğer şehir ve bölgelerde halkın öncüleri olarak elbette ki eşrafla karşılaştı. Mahalli aydınlar bu eşraf-ulema tabakasının içinde, nadir olarak önünde, halk hareketinin aktif unsurları oldular (1995a: 314, vurgu bana ait).

Avcıoğlu'na göre, Kurtuluş Savaşı'nın bu aracı unsurlara dayalı olarak yürütülmesi, sonraki yıllarda sağlam temellere dayalı "devrimci potansiyelin" hayata geçirilmesine engel olmuştur (1995a: 504). Devlet-halk etkileşiminde araya giren bu unsurlar, Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarındaki pek çok devrimci atılımları önlemiştir. Toprak reformu ve Köy Enstitüleri gibi hareketler "tefeci tüccarı, ağası, şeyhi, kompradoru ve tutucu bürokratı ile, kurulu düzenin kudretli güçlerinin, demokrasinin gerçekten işleyişini engellemeleri, azınlıktaki milliyetçi-devrimci kadronun ülkücü çırpınışlarını sonuçsuz bırakmıştır" (1995a: 502). Celali isyanlarından itibaren "can güvenliği" endişesiyle dağınık ve uzak yerleşme noktalarına çekilen köylü ise hareketsizdir ve geleneksel düzenin egemen sınıflarına sığınmıştır. Köylüler, kapalı ve dağınık yer-

leşim birimlerinde yöneticilerin eylemlerine karşı "pasif" ve "güvensiz"dirler. Bu nedenle yöneticiler, geleneksel düzenin egemen sınıflarına dayanarak halka ulaşmaya ve devrimleri gerçekleştirmeye çalışmıştır (1995a: 505). Ancak eşrafa dayanılarak gerçekleştirilen devrimler sadece "üst-yapı" devrimleri olarak kalmaya mahkumdur ki, Genç Cumhuriyet'teki gelişmeler buna işaret eder. "Ortaçağdan kalma eşraf "demirperdesi" kırılarak köylü kitlesine ulaşılamamıştır. Bunun da başlıca nedeni, "bugün" ağırlıklarını gittikçe hissettirmeye çalışan işçi ve köylü kitlesinin, o günlerde –tarihsel şartlar yüzünden- hareketsiz ve tepkisiz oluşudur. Tutucu eşraf desteği ile devrimcilik olumsuz sonuç yaratmıştır (1995a: 507).

Avcıoğlu'na göre çok partili rejim, devlet ile toplum arasında aracı olan şeyh, ağa, bey ve tefeci tüccarların yükselişleriyle sonuçlanmıştır. Bunlar sadece DP içinde değil, CHP içinde de sivrilmişlerdir. Hatta onların bu güçleri, örneğin Hasan Ali Yücel'in *Ulus*'ta yazı yazmasını yasaklatacak boyuta kadar varmıştır (1995b: 523).

Avcıoğlu, aracı güçlerin her iki partide güçlerini artırmalarının nedenleri konusunda, o tarihlerde Doğu Anadolu üzerine çalışmaya yeni başlamış olan İsmail Beşikçi'ye atıf yapar ve onun görüşlerini benimser:

> Atatürk Üniversitesi'nde Doğu bölgesinin toplumsal yapısı ile ilgili araştırmalar yapan genç bir bilim adamının [İsmail Beşikçi'nin] sözleriyle, "1945 tarihinde, yani çok partili siyasal rejime geçişle birlikte, ağalar ve şeyhler iki yandan birden kuvvet almışlardır. Birincisi, oy mekanizmasının kitlelere verilmesiyle birlikte halkın değer kazanması, ağa ve şeyhin halk üzerindeki geniş nüfuzlarını kullanarak siyasi partiler için rey kaynağı haline gelmeleri, dolayısıyla siyasi iktidar için kıymetli bir kişi olmaya başlamaları, ikincisi de siyasal iktidarın lütuflarına da mahzar olmaya başlayan ağa ve şeyhlerin halk önünde büsbütün kudretli kişiler haline gelmeleri." (Avcıoğlu, 1995b: 529).

Ancak Avcıoğlu, çok partili rejimin devlet-toplum etkileşimine katkılar da yaptığına inanır. Ona göre çok partili hayatın genel oy ve partiler arası rekabet ilkesi, iktidarın işçi ve köylülere karşı daha popülist politikalar izlemesine yol açmıştır. Avcıoğlu'nun deyişiyle, "jandarma baskısı azalmış, idare adamla-

rı ve fabrika müdürleri işçi ve köylüye daha yumuşak davranmak zorunda kalmıştır. Politikacılar, köyleri ziyaret eder olmuşlardır. İşçi ve köylüye bazı tavizler verme yoluna gidilmiştir. "Kitle" bu sayede, "vatandaş olma" duygusunu az çok duyabilmişlerdir." Bu anlamda çok partili hayat, ileri bir hareket olarak gözükür; ancak prekapitalist düzenin kalıntılarını taşıyan bir toplumsal yapıda genel oy, bey, ağa, şeyh (1995b: 531) tefeci, tüccar gibi egemen sınıfları tasfiye edecek yerde, onları güçlendirmiştir (1995b: 532).

Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*'nin ilk cildinde, daha önce belirtildiği gibi, aracılardan kurtulmak için Türk tarihinde merkezileşme ve ulaşım/haberleşme alanındaki gelişmeleri tespit eder. Yapıtının ikinci cildinde merkezileşmenin hayata geçirilmesinin altını tekrar çizer. Halk ile devlet arasındaki iletişimi engelleyen aracı unsurları ortadan kaldırmanın yolu olarak, ordu ve aydınlardan oluşan ve kendisinin "zinde güçler" veya "milliyetçi-devrimci" olarak nitelediği kesimlerin iktidar olmasını gerekli görür. Bunlar, toprak reformu gibi radikal veya halkın çıkarlarını halka öğretecek yolları seferber etmek gibi görece daha evrimci yöntemlerle aracı unsurları ortadan kaldıracaktır. Ancak Avcıoğlu, eğitim ve öğretime, yapısal değişiklikler kadar belirleyici rol biçmez; siyasal iktidarın, öncelikle, halkın eğitim ve öğretimi bir ihtiyaç olarak hissetmesine olanak verecek alt yapısal koşulları hazırlamasının gerekliliğini savunur (1995b: 678 vd.; 1003). Buna karşın, *Yön*'de, 1962'de yayımlanan bir makalesinde "halk ile devlet arasına giren aracılar nasıl ortadan kaldırılabilir" sorusunu şöyle yanıtlar: "Anayasanın tanıdığı haklardan faydalanarak teşkilatlanmakla ve halk efkârını aydınlatmakla." O'na göre bu unsurların güçleri, oyunlarını kapalı ve rejim içinde gizlilikle yürütebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Onların bu oyunları kamuoyuna duyurulduğunda, güçlerinin büyük bir kısmını kaybedeceklerdir (Aktaran Özdemir, t.y.: 81).

Görüldüğü gibi Avcıoğlu'nun bu konudaki çizgisi *Türkiye'nin Düzeni*'nde daha radikal bir niteliğe geçmiştir. Aslında bu, son noktada da değildir. *Türkiye'nin Düzeni*'nin basılmasının ardından 1969'da başladığı ikinci dergicilik deneyimi olan *Devrim*, yazarın giderek radikalleşen çizgisinin son halkasını oluşturur. Avcıoğlu, *Devrim* ile birlikte çizgisini *Türkiye'nin Düzeni*'nin ötesine taşımıştır (Özdemir, t.y.: 37).

KÖYDE İKTİDAR VE İLETİŞİM

Avcıoğlu, Türkiye'de yapılan çeşitli monografilerden yararlanarak Türk köylerindeki iktidar ve iletişim yapısının o günkü durumunu, "gürültü unsur-

ları"nın kaybolmayan işlevleriyle birlikte ele alır. Mübeccel Kıray'ın teksir halinde basılmış bir saha araştırması bu monografiler arasındadır.[9] Avcıoğlu, Kıray'ın bu çalışmasına, kendi yorumlarını da katarak Türkiye köylerindeki iktidar ve haberleşme ilişkisini, Türkiye'nin geri kalmışlık sorunu ve gelişmesi çerçevesinde ele alır.

Buna göre kapalı bir köy yapısında aşiret reisi, imam ve onların birinci dereceden akrabaları köylü üzerinde en fazla otoriteye sahiptir. Örneğin, Çukurova'nın Oruçlu köyünde aşiret reisinin muhtar olan genç oğlu, köy işlerinde sözü fazla geçmemesine karşın, köyün dış dünya ile bağlantısında öne çıkar. Avcıoğlu'nun belirttiğine göre muhtar, köyün gelişme aşamasında ilçedeki yetkililerle "temas kurmak yollarını" bildiği için köylü üzerinde nüfuz kurmada önemli bir avantaja sahiptir (1995b: 634). İletişim, böylece, nüfuz sahibi olmanın bir aracı olarak önemli işleve sahiptir. Ama iletişim, aynı zamanda köydeki nüfuzlu kimselerin etkilerini azaltmaktadır. Şöyle ki "kasabada iş görmesini, kredi istemesini, tarım memuru ile temas kurmasını ve hatta eğlenmesini bilen genç nesil, eski liderlerin otoritesinden kurtulmaktadır. Böylece eski liderler, köylülerin dışarıyla iletişim kurma –Avcıoğlu, "bağlantı" ve "temas" kurma ifadelerini kullanır- tekellerini yitirirler. Gelgelelim bu tip köylerde önemli yapısal değişiklikler olmadığı için, köylüler üzerinde etkili olabilecek yeni kişiler henüz ortaya çıkmamıştır (1995b: 634-635).

İkinci tip köy "geçiş halinde" olan Karacaören'dir. Oruçlu'da olduğu gibi aşiret reisi burada da köylülerin yaşamları ve ilişkileri üzerine egemendir (1995b: 636). Şehre yerleşen yeni zenginleşmiş bir köylü, köylülere kredi verme, köyde ortakçılığa girme, işgücünü kiralama ve köyün dışarı ile temasını, denetimini elinde bulundurma gibi yollarla, köydeki eski iktidar sahiplerinin köylüler üzerindeki nüfuzlarını kırmaya başlamıştır (1995b: 637). Ancak köydeki eski nüfuz sahiplerinin köylüler üzerindeki egemenlikleri tamamen kaybolmamıştır. Köylüler üzerinde nüfuz kurmak bağlamında eski ve yeni iktidar sahipleri arasında bir karşıtlık ilişkisi yaşanmaktadır (1995b: 637).

Üçüncü köy tipi, pazar için üretim yapan Yunusoğlu ve Sakız köyleri örneğinde açıklanır. Buralarda makinelı tarım başlamıştır, toprak sahibi ve işçi arasındaki sınırlar belirginleşmiştir. Köylerdeki işçiler üzerinde büyük toprak sahipleri egemendir (1995b: 639). Çoğu toprak sahibinin işçilerle "doğrudan doğruya teması yoktur." Bu işlevi, toprak sahiplerini temsilen aracılar yerine getirirler (1995b: 639). Ücretli işgücünün gelişmesi, işçileri arazi sahipleriyle

9 İlk olarak 1971 yılında basılan bu monografi, Mübeccel Kıray'ın *Toplumbilimi Yazıları* (1982) eserinde yayımlanmıştır.

"temasa" geçiren yeni bir mevkinin, "elçi" adı verilen aracıların oluşmasını sağlamıştır. Elçiler köylülere iş temin eder, "sözlü hizmet mukaveleleri yapar" ve bunlara uyulmasını izler. Bu aracılar, arazi sahiplerinden daha çok köylülerle ilişki içindedirler (1995b: 640). Bu tip köylerdeki büyük arazi sahipleri, 1960'a kadar köylülerin bütün yaşamlarına müdahale edebilirlerken, 1960 sonrasında özel hayatlarına daha az karışmaya başlamışlardır (1995b: 639). Ancak köylüler, büyük arazi sahiplerinin kendi yaşamlarına müdahale edilmesine karşı "örgütlenmiş bir köy içi direnme" sergileyebilmektedirler. Bu direnişin liderleri arasında öğretmen başta gelir. Öğretmen, köylüleri, köy işleri konusunda bilgilendirir, onlara örgütlenme konularında yardımcı olur (1995b: 640).

Türkiye'nin doğusunda yer alan köylerdeki iktidar ve bununla bağlantılı iletişim biçimi, batısında yer alan köylerdeki iktidar ve iletişim biçiminden farklıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki köylerde beyler ve ağalar, köylüyü çepeçevre kuşatmışlardır. Köylünün gündelik iletişimini –Avcıoğlu, "haberleşme" der- yürütebileceği iletişim mekânları dahi onların elindedir. Diğer yandan, iletişimin daha özgür yeşerebileceği, örneğin kahvehanenin dahi ortaya çıkabilmesine olanak verecek bir toplumsal yapı, Türkiye'nin doğusunda mevcut değildir:

> [Doğu'daki] Köylerde "kahve" yoktur, yalnız "ağanın odası" vardır. Köylü burada toplanmaktadır. Büyük aşiretler şehirlerde oteller yapmışlardır, aşiret mensubu köylü, şehre inince bu otellerde kalmak zorundadır. (…) Şehirde avukat, parti başkanı ve milletvekili, bey, ağa ve şeyh ailelerinden kişilerdir. (…) Bunlar devlet memurları ve köylü arasında bir "demirperde" kurmuşlardır. Yüksek memurlar onların politik baskısı altındadır (1995b: 661).

Avcıoğlu, Samet Ağaoğlu'nun "Doğu İlleri" başlıklı *Son Havadis*'te yayımlanmış 19 Ekim 1967 tarihli bir yazısına atfen, ağaların, beylerin ve diğer aracıların halk üzerindeki nüfuzunun, devletin işlevlerini tam yapamamasından kaynaklandığını belirtir. Bu boşluğu aracılar doldurmaktadır. Avcıoğlu'nun aynı yazıdan alıntıladığı, Doğu'da genel valilik ve komutanlık yapmış Abdullah Paşa'nın sözleri, bu gerçeği çarpıcı biçimde özetlemektedir:

> Bir hakikati bir türlü kavrayamadık. Bir adam iki efendiye birden hizmet edemez. Ya devlet, ya şeyh

> ve beyler! Devlet, şeyh ve beylerin bu halka yaptığı hizmetleri aynı surette, aynı kolaylıkla yerine getirmezse, elbette şeyhine ve beyine bağlı kalır. Şeyh ve bey mahallindeki haksızlıkları ve meseleleri kendi geleneklerine, inançlarına göre hemen hallediyor. Bize gelince, bir nüfus kağıdı çıkarmak için adamları on gün dağlardan, taşlardan yaya yürüterek şehre getiriyoruz. Şeyh bir koyun hırsızını kendi ölçülerine göre hemen cezalandırıyor. Biz aynı hırsızı, koyunu çalınan adamı, şahitleri günlerce yürüterek şehre indirip aylarca süründürüyoruz. Bu halk, şu şartlar içinde elbette şeyhine ve beyine bağlı kalır ve kalacaktır (1995b: 684).

Avcıoğlu'na göre, Cumhuriyet'ten beri şeyh ve beylerin devlet içindeki konumları hayli azalmasına rağmen, yine de köylülerin hükümet kapısındaki işlerinin çözümlenmesindeki işlevleri sürmektedir (1995a: 684). Doğu'da şeyhler, ağalar halk üzerinde halen etkilidir. Bu etkililiği kurmada ve yaymada medreselerin de rolleri bulunmaktadır. Doğu'daki şeyhlerin halen birçok medresesi vardır (1995b: 1167).

Avcıoğlu, Doğu Anadolu'daki düzeni anlatırken, Yiğit Gülöksüz'ün bir seminerdeki ifadesine atfen "komünikasyon" terimini kullanır. Buna göre Doğu'da iki şey ağanın denetimi altındadır: makinelı tarım ve "komünikasyon kontrolü". Köylülerin diğer toplum kesimleriyle ve devletle olan ilişkileri bu sınıf tarafından denetlenir. Bu sistem, topluluğun, ağaların ve şeyhlerin denetiminden kopmalarını engellemektedir (1995b: 1163). Dolayısıyla Avcıoğlu, iletişime bir sistemin varlığını sürdürmesine yardımcı olacak kadar güçlü bir maddi işlev yüklemektedir.

C. LÜKS TÜKETİM VE İRRASYONEL YATIRIMLAR

Avcıoğlu'na göre Türkiye'nin geri kalmasının nedenlerinin üçüncü ayağını, Türkiye'deki birikimin yüksek sınıfların gösterişçi ve verimsiz tüketimlerine gitmesi ve bu tür bir tüketim alışkanlığının medyayla toplumun geniş kesimlerine yaygınlaştırılması yatar. Türkiye'nin hali hazırda gelişmemiş bir ülke konumunu sürdürüyor olmasının nedeni, sermaye yetersizliğinden kaynaklanmaz. Tersine, çok partili rejim sonrası yeterli ve hızlı bir kapitalist birikim görülmeye başlamıştır. Asıl sorun, bu birikimi üretken yatırıma dönüştürememedir. Yüksek sınıflar, sahip oldukları sermaye birikimlerini rasyonel bir

planlamanın dışında ve genellikle kendi statülerini birbirlerine ve geniş toplum kesimlerine göstermek amacıyla harcamaktadırlar. Bu tür harcamalar, Türkiye gibi gelişmeye çalışan bir ülke için "lüks tüketim" anlamına gelmektedir. Ama Avcıoğlu, aşağıda görüleceği üzere, televizyon gibi bir medyanın bizzat kendisini de, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke için lüks tüketim sayar.

LÜKS TÜKETİMİN AYNASI VE YAYGINLAŞTIRICISI OLARAK MEDYA

Avcıoğlu, Türkiye'deki toplumsal kesimlerin "gösterişçi tüketim" alışkanlıklarını analiz edebilmek için basından yararlanır. Basındaki haber ve yorumlar, işadamlarının ve diğer zengin kesimlerin ulusal gelirden aldıkları payın çoğunu, verimsiz yatırımlara ve yurt içinde ve dışındaki lüks tüketime harcadıklarını göstermektedir:

> Türkiye'de, hayatının büyük kısmını yurt dışında geçiren, ikematgahı Avrupa şehirleri olan birçok işadamı türemiştir. Ayrıca, gazetelerin sosyete sütunlarına bir göz atmak dahi, yüksek gelirli ailelerin Türk Parasını Koruma Mevzuatı'nı hiçe sayarak yılın 3-5 ayını yurt dışında, Avrupa burjuvazi ile yarışır bir tempoda geçirdiklerini ve Paris modaevlerinin en son "kreasyon"larıyla Türkiye'ye döndüklerini göstermeye yeterlidir. İsviçre emlak firmaları, Türk gazetelerine villa satış ilanları vermeye başlamışlardır. Bu ilanlar, Türk zenginlerinin dış ülkelerdeki villa taleplerinin önemli bir düzeye ulaştığının belirtisidir (1995b: 991).

Böylece Avcıoğlu, medyanın magazin sütunlarını, yüksek sınıfların lüks yaşantılarını yansıtacak bir "ayna" gibi kullanır. Ama Avcıoğlu'nun açıklamalarından, Türkiye'de medyanın işlevinin, sadece var olanı "yansıtmak" olmadığı anlaşılır. Medyanın bizatihi kendisi, aynı zamanda gösterişçi tüketimin sembollerinden biridir. Avcıoğlu'nun deyimiyle, Türkiye'nin burjuvazisi Batı'nın burjuvazisi ile tüketim yarışına girmiştir. Pahalı eşyalara ve köşklere, villalara ve apartmanlara büyük kaynak ayrılmaktadır. "Yüzme havuzlu, sinema salonlu, Avrupa döşemeli milyonluk 50 bin villa, sıfır verimli 50 milyar lira yatırım demektir." (1995b: 994). Aynı şekilde televizyon alıcılarına yönelik talep sürekli artmaktadır (1995b: 834).

Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede sinema salonlu evlere veya televizyon alıcılarına yönelik talep, toplumsal bir ihtiyaçtan mı kaynaklanmaktadır; yoksa bunlar belirli kesimlerin statü sembolü müdürler? Avcıoğlu'nun yanıtı ikincisidir. Televizyon acılıları ve sinema salonlu evlere yönelik harcama biçimi, yüksek gelir gruplarının "statüleri gereği" yaptıkları israflı harcama olarak nitelenebilir (1995b: 994). Ama medya, sadece yüksek gelir gruplarının statülerinin sembolleri olarak işlevselleştirilmez; Avcıoğlu'na göre medya, aynı zamanda, o gösterişin temsiline ve yayılmasına etki eder: "Gazetelerin sosyete sütunlarını dolduran yüzbinlik partiler, milyonluk nişan ve düğünler, pahalı dünya gezileri, Dior elbiseler, yüksek gelir gruplarının israf" görüntüleri arasında yer alır (1995b: 994-5).

Avcıoğlu, eserinin birkaç yerinde televizyon alıcılarını Türkiye gibi bir ülke için lüks tüketim malı olarak görür, bu nedenle televizyona yönelik talebin artmasını olumlu değerlendirmez, sınırlandırılmasını ima eder (1995b: 834). Türkiye'de hazırlanan bir *Kalkınma Planı*'nda "lüks" ve "israf" yönelimli harcamalardan yakınılmış; ancak konu "televizyon", "otomobil" gibi lüks tüketim ürünlerine geldiğinde bu araçların Türkiye'ye girişlerine izin verilmiştir. Avcıoğlu'na göre, bu çelişki değerlendirildiğinde, plandaki şikayetler "boş"tur (1995b: 996).

Avcıoğlu'nun televizyon alıcılarının Türkiye'ye girişine karşı olması, bu aracın sadece bir statü sembolü gibi kullanılmak istenilmesinden değildir. Televizyon, aynı zamanda gazetelerin sosyete sütunlarını süsleyen gösterişçi tüketim alışkanlarının toplum katmanları arasına nüfuz etmesine, yaygınlaşmasına katkı sağlayacaktır. Böylece televizyon, verimsiz, üretimsiz bir üst sınıfın yaşamını toplumun her kesimine ulaştıran bir araç konumuna gelecektir. Nitekim televizyon alıcılarının Türkiye'ye girişinden sonra "yüksek gelir gruplarının Batılı zenginleri taklit eden yaşantısı orta gelir gruplarına doğru" yayılmaya başlamıştır (1995b: 997). Kamu ve özel kesimdeki ücretli çalışanlar, orta ve ortanın üstündeki serbest meslek sahipleri, Anadolu'da küçük sanat ve ticaretle uğraşanlar, orta çiftçiler, pahalı otomobillere ve dayanıklı lüks tüketim mallarına karşı artan bir talep gösterebilmektedirler. Bu gelişmede iletişim araçlarının rolü vardır. Avcıoğlu, Kalkınma Planı raporundan konuyla ilgili şu alıntıyı yapar:

> Şehirlerde, sayı ve çeşit bakımından çoğalan ve hızı artan modern haberleşme araçlarıyla dış alemle sıklaşan ve yakınlaşan ilişkilerin sonucu yeni tüketim kalıpları benimsenmekte ve buna bağlı olarak refah

> kavramı ve seviyesi için erişilen kişinin çok üstünde bir istek doğmaktadır. Türk toplumu, gün geçtikçe daha çok ve daha yukarı nitelikteki unsurları kendisinin tabii ihtiyacı olarak görmektedir. (1995b: 997).

Ancak Avcıoğlu, sinema gibi bir medyanın Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin kalkınması açısından olumlu rol üstlenebileceğini eserinin ikinci cildinde vurgular. Avcıoğlu'nun çizdiği kalkınma tablosuna göre, köylerde küçük işletme yapısıyla kalkınmaya gitmek zordur. Ufak işletme "bireyci, dar ve tutucu bir psikolojik yapıya sahiptir. Din sömürücülüğüne ve her türlü gerici eğilimlere açıktır." Bu nedenle küçük işletme yapısı yerine, modern atılımları gerçekleştirecek büyük işletme yapısına gitmek gerekir. Büyük işletme, Avcıoğlu'nun deyimiyle "köylünün zihni yapısını modernleştirmek" açısından gereklidir. Bu modernleştirme çabasında sinemanın, elektriğin, mağazanın katkısı olacaktır (1995b: 112). Dolayısıyla Avcıoğlu, medyanın belirli koşullarda da olsa kalkınma çabalarına yardımcı olabileceği ihtimalini göz ardı etmez. "Telekomünikasyon endüstrisi" sektörünü, belirli sektörlerin önünde görür. *Günaydın*'da 10 Aralık 1974'te yayımlanan Ertuğrul Soysal'ın şu yorumunu aynen alıntılar: "[A]zınlığın kişisel lüks giyim, süs ve tuvalet malzemesi ve mobilyalar, çeşitli tip ve markada otomobiller, acaba tarım gübresi, traktör ve motorü, çelik üretimi, telekomünikasyon gibi endüstrilerin önünde mi gelmektedir.[?]" (1995b: 835).

BÜYÜK ŞİRKETLERİN HALKLA İLİŞKİLER VE REKLÂMCILIK FAALİYETLERİ

Avcıoğlu'nun eserinden dört yıl sonra basılan Herbert Schiller'in *Zihin Yönlendirenler* başlıklı yapıtında belirttiği ayrımdan gidilecek olunursa, halkla ilişkiler ile reklâmcılık birbirinden farklıdır. Halkla ilişkilerde amaç, şirketin bizzat kendisini satmasıyken; reklâmcılıkta amaç, şirketin "ürünlerini" satmasıdır. Schiller, aynı eserinde bu iki faaliyete yönelik ağır eleştiriler getirir, her ikisinin de amacını şu cümleyle özetler: "[İ]çinde bulunduğu toplum için faydalı, kârlı, verimli" olduklarına "insanları inandırmaktır." (Schiller, 2005: 205).

Avcıoğlu, Schiller'in asıl olarak Amerika bağlamında eleştirdiği bu iki faaliyeti Türkiye koşullarında eleştirir; bunları, aşağıda görüleceği gibi, Türkiye için verimsiz ve irrasyonel etkinlikler olarak görür. Ancak, vurgulamak ge-

rekir ki, Avcıoğlu çalışmasında reklâmcılık üzerinde özellikle durmasına ve bu sözcüğü analizinde kullanmasına karşın, halkla ilişkileri ayrıntılı ele almadığı gibi, bu sözcüğü de kullanmaz. Buna rağmen, halkla ilişkiler faaliyetleri içerisine giren bazı olguları, reklâmcılıktan ayırır ve bunları verimsizlik ve lüks tüketim bağlamında eleştirir. Örneğin Avcıoğlu'na göre Türkiye'de bugün devlet ve Amerikan desteği ve yöntemleri sayesinde oluşan ve büyük kazançlar elde eden "sanayici" etiketli bir kapitalist sınıf, kendisini ve görüşlerini yaymak için seminerler ve konferanslar gibi etkinlikler düzenlemektedir. Bu sınıf, burslar veren bazı kuruluşlarla da ortaklaşa çalışmalara girişmektedir (1995b: 821).

Avcıoğlu, kitabının ikinci cildinde dünyada ve asıl olarak da Türkiye'deki özel şirketlerin reklâmcılık faaliyetlerini ele alır. Buna göre yirminci yüzyılda reklâmcılık, reklâm firmalarının, içlerinde psikolog, sosyolog, psikiyatrist gibi bilim insanlarını tüketicilerin "bilinçaltını etkileme[k]" üzere çalıştırdıkları bir sektör olmuştur (1995b: 980). Oscar Lange'in "Economie Politique" başlıklı eserinden naklettiğine göre, Şikago'da bir reklâm ajansı belli gıda maddelerinin satın alınmasını sağlayacak en etkili ikna yöntemini bulmak umuduyla, ev kadınlarının "adet devresini" ve bunun psikolojik sonuçlarını bile incelemiştir (1995b: 960). Avcıoğlu'na göre, bu şekilde bir etkileme faaliyeti içerisinde çalıştırılan bilim insanlarının ve "ihtiyaçların üstünde bir satıcılar ordusunun verimli sayılmasına" olanak yoktur (1995b: 960). Oysa "en iyi beyinler, [bu gibi] verimli olmayan alanlarda harcanmaktadır." (1995b: 930-931). "Verimli olmayan bu tip insan gücü, toplumun ekonomik fazlasının bir kısmını yutmakta, fakat gerekli (essential) üretime doğrudan doğruya bir katkıda bulunmamaktadırlar." (1995b: 931). Bilim insanları, aydınlar ve sanatçılar bu gibi üretken olmayan faaliyetlerle uğraşmak/uğraştırılmak yerine üretimin artması ve toplumun gelişmesi için çalışmalı/çalıştırılmalıdırlar (1995b: 981-2).

Avcıoğlu, Türkiye'deki reklâmcılık alanlarındaki gelişmelerin son yıllarda Batı'daki gelişmelere benzer bir yörüngeye girdiğini tespit eder. Gerek reklâmcılık alanında faaliyet gösteren firma sayıları, gerekse kitle iletişim araçlarına verilen reklâmlar artmıştır. 1962 yılına kadar sınırlı sayıda firma "milyonun üstünde" basın reklâm kampanyası düzenlerken, günümüzde sayısı yüzü geçen firma büyük boyutlu ve maliyetli reklâm faaliyetine girmekte, bu yolda basını denetim altına almaya gayret etmektedirler (1995b: 821). Avcıoğlu'nun deyimiyle, örneğin, çok az personel çalıştıran ve bir otobüsü 400-500 bin liraya satan "montaj sanayii", gazeteleri ve radyoları milyonlarca liralık reklâmla doldurmaktadır (1995b: 827). Çünkü sanayiciler reklâm faaliyetleri-

ni, gelecekteki kârlarını azamiye çıkarmalarının ön şartı gibi görmeye başlamışlardır. Reklâmın maliyete yansıyacağı bilinmesine rağmen, gelecekteki kârlarını düşünen sanayiciler, bugünün satış sıkıntısını çok fazla göz önüne almamaktadırlar (1995b: 871). Sanayiciler, fiyat rekabeti yerine bol reklâma başvurmaktadırlar (1995b: 872).

Sadece sanayiciler değil bankalar da aynı yola gitmektedir. OECD'nin 1967 Raporu'na göre Türkiye'de bankalar arasındaki rekabetin yeni şubeler açmak ve bol reklâm yapmakla sürdürüldüğü yazılıdır (Avcıoğlu, 1995b: 872).

Avcıoğlu'na göre reklâmcılık, ekonomik açıdan verimsiz bir faaliyettir. Buna karşın reklâmcılık faaliyetleri sürekli artmaktadır. 1970 başlarında 150'den fazla firma, reklâmcılık sektöründe çalışmaktaydı. Bu alanda, Basın İlân Kurumu kanalıyla yürütülen devlet girişimleri dışında, özel reklâm hizmeti yapan büyük kuruluşlar ortaya çıkmıştır. İlancılık Reklâm Şirketi'nin 1969'daki cirosu 28 milyon, Yeni Ajans'ın 22 milyon, Reklâmcılık ve Manajans'ın ise 14'er milyon liradır. 1968 yılında özel reklâm gelirleri 245 milyon liradır. *Hürriyet*'in özel reklâmları 1968 yılında 40 milyon lira iken, 1969'da 55 milyon liraya çıkmıştır. Vita ve Sana üreticisi Unilever, tek başına 10 milyon liranın üstünde reklâm harcaması yapmıştır (1995b: 873).

Avcıoğlu, reklâmcılığın üretken olmayan bir hizmet sektörü olması dolayısıyla yaygınlaşmasına eleştiriler getirir. Reklâmcılık ve yüksek sınıfların eğlencelerini lüks tüketim olarak niteler. Yazara göre bu tür verimsiz alanlar milli geliri görünüşte artırır; ancak gece kulüplerinde, lüks eğlence yerlerinde yüksek sınıfların yaptıkları harcamalar ve reklâmcılara ödenen yüksek ücretler gerçekte milli geliri azaltır (1005b: 964).

Sonuçta, Avcıoğlu'na göre reklâmcılık ve eğlence sektörleri Türkiye'nin kalkınmasına engeldir. Avcıoğlu, birçok iktisatçının Türkiye'nin kalkınamamasını sermaye yetersizliğine bağladığını, oysa günümüzde koşulların artık değiştini Türkiye'de yeterli sermaye birikimi olduğunu, asıl nedenin mevcut fazlanın verimli yatırımlara gitmemesinden kaynaklandığını yazar (1995b: 972-973). Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde maddi birikim, verimli yatırımlar yerine "aşırı lüks" yaşantının sembollerine harcanır. Lüks tüketimle ve sefalet yan yana bulunur (1995: 976). Bu ülkeler kalkınmak istiyorlarsa mutlaka lüks tüketime akan gideri verimli alanlara kanalize etmenin yöntemlerini bulmalıdırlar. Avcıoğlu, lüks tüketime ve verimsiz alanlara akan birikimleri verimli alanlara aktarmanın yöntemini şöyle açıklar: "Memleketin siyasi-ekonomik sistemine göre, oranları ve rolleri değişmek üzere, ikna ve teşvik ve nihayet

zorlama yolları ile varlıklı zümreler, gelirlerinin önemli bir kısmını yatırımlara yöneltmeye itilebilirler." (1995b: 977).

SONUÇ

Avcıoğlu'nun Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenlerine ve çözümüne dair ortaya koyduğu görüşler, büyük oranda iletişimin inceleme alanına girmektedir. Ulaşım yollarından aracı unsurlara, reklâmcılık gibi irrasyonel faaliyetlere kadar Avcıoğlu'nun vurguladığı hususlar, Türkiye'nin geri kalmışlığında iletişimin yerini anlamaya katkı yapar.

Avcıoğlu'nun ulaşım sisteminin maddi sonuçlara yol açtığına ilişkin açıklamalarını, dışsal ve içsel boyut açısından ayırmak gereklidir. Dışsal bağlamda ele alındığında Avcıoğlu, ulaşım sisteminde Batı lehine olan dönüşümün Osmanlı'nın çöküşünün niteliksel belirleyicisi olduğuna inanır. Ancak, ulaşım sisteminin dönüşümü kendiliğinden olmaz, ihtiyaçlar ve somut maddi koşullar böyle bir değişime neden olur. Batı açısından ulaşım yollarının değişimini zorunlu kılan ihtiyaç, açık denizlere açılmaya uygun coğrafik konuma sahip olmanın da getirdiği avantajla Batı'nın, ticaret yollarına sahip olan Doğu'ya bağımlı olmaktan kurtulmak istemesidir. Batı, Doğu'daki ticaret yollarının egemenliğini, yeni ticaret yolları arayışıyla kırmak istemiştir. Böyle bir arayış, ulaşım yollarının dönüşümü biçiminde meyvesini vermiş, açık denizler sayesinde ticaret yolları Batı lehine değişmiştir. Batı lehine başlayan ticaret ve onun sonucunda oluşan birikim ise, Osmanlı'nın çöküşünün niteliksel anlamda belirleyicisi olurken, Batı'nın da niteliksel anlamda gelişmesinin "asıl itici kuvveti" olmuştur.

Tarihsel bağlamda dışsal açıdan ulaşım sistemine böyle hayati bir rol veren Avcıoğlu, köylerde yapılan çeşitli monografilerden yola çıkarak günümüze geldiğinde ise, aynı merkezi rolü iç ulaşım yollarına ilişkin vermez. Doğu Anadolu'ya ilişkin açıklamalarında bile ulaşım –ve haberleşme- sisteminin gelişmemişliğinin bu bölgedeki prekapitalist ilişkilerin halen yaşanıyor olmasında bir "payı" olduğunu belirtir, tüm nedeni ulaşım ve haberleşme sistemine bağlamaz. Ulaşım ve haberleşme sistemi, bu bölgenin geri kalmışlığının görüngüsüdür ve kısmen nedenidir. Doğu Anadolu dışındaki köy monografilerinden yararlandığı açıklamalarında da Avcıoğlu, köylerdeki ulaşım ve haberleşme sisteminin sınırlılığının köylerin gelişiminde niteliksel değil, sadece gelişimin hızı bakımından etki yaptığını belirtir.

Avcıoğlu'nun Türkiye'nin geri kalması ve kalkınamamasındaki sorunu dışsal ve içsel boyutta gördüğü anlaşılır. Ancak asıl başlatıcı güç dışsal olmuştur,

içsel boyut bunun tarihsel süreç içindeki yansımalarıdır. Dışsal nedenler yukarıda belirtildiği gibi ulaşım yollarının değişmesiyle başlayan, sömürgecilikle süren ve sanayi devrimiyle pekişen Batı lehine birikim ve aynı nedenle Doğu'nun çöküşü biçiminde özetlenebilir. İçsel nedenler ikiye ayrılabilir. İlki, devlet-toplum arasındaki iletişimi engelleyen ve toplum üzerinde nüfuz sahibi olan aracı veya bu makalede Shannon ve Weaver'in matematiksel iletişim modelinden esinlenerek "gürültü unsurları" adını verdiğim toplum kesimleridir. Avcıoğlu, bazen bunlara, "tutucular koalisyonu" der. Gelişme için bu aracı güçlerin mutlaka kaldırılmaları gerektiğinin altını çizer. Avcıoğlu'na göre, aracıları ortadan kaldırmada, gerek "ulaşımın" (fiziksel iletişimin) gerekse "haberleşmenin" (kitle iletişimi, sözlü ve yazılı iletişim gibi iletişim türleri) belirli oranda etkisi olabilir. Örneğin, Tanzimat sonrası merkezileşme sürecinde telgraf ve demiryolu, aracı güçlerin toplum üzerindeki nüfuzlarının azalmasında etkili olmuş teknolojilerdir. Cumhuriyet döneminde Türk köylerinde yapılan sosyolojik araştırmalarına kanıtladığı üzere, köylerin ulaşım yolları aracılığıyla dışarıya bağlanması buralardaki yerel güçlerin köylüler üzerindeki nüfuzlarını azaltmaktadır. Diğer yandan Türkiye'nin doğusundaki aracılar, sahipleri oldukları köy odaları gibi iletişim mekânları aracılığıyla köylüler üzerindeki iletişimsel denetimi büyük oranda sağlarlarken, aynı denetimi kahvehane gibi ticari ve görece özerk mekânlarda temin edememektedirler. Kahvehaneler, ağaların ve beylerin bu denetimlerini kırmada etkin işlevler görmektedirler. Kudret Emiroğlu'nun da belirttiği gibi (2000: 193) Avcıoğlu, "Kahvehanenin varlığını toplumsal gelişmişliğin ölçütü olarak kullanan, köy, ağalık, aşiret bağlamında değerlendiren" birkaç yazardan birisidir.[10]

Türkiye'nin geri kalmasındaki ve gelişememesindeki ikinci içsel neden, bu "tutucular koalisyonunun" bir parçası olarak da nitelendirilebilecek olan yüksek gelirli ve lüks tüketime meraklı sınıfların verimsiz ve rasyonel olmayan harcamalarıdır. Belirtilen bu noktada Avcıoğlu ile Ülgener'in aynı çizgiyi paylaştığı görülür. Ülgener de, tıpkı Avcıoğlu gibi, Batı ile Doğu arasındaki asıl ayrımı, üretici enerjiyi rasyonel bir şekilde değerlendiren Batı'ya karşılık, aynı enerjiyi verimsiz, savruk bir şekilde ve gösteriş amaçlı harcayan Doğu olarak koyar. Avcıoğlu, bu bağlamda reklâmcılık ve halkla ilişkiler gibi faaliyetleri Türkiye için irrasyonel görür. Batı'da kapitalizmin varlığını sürdürmesinin neredeyse rasyonel bir koşulu haline gelmiş olan reklâmcılık ve halkla ilişkiler, böylece, Avcıoğlu'nun algılamasında Türkiye için verimsiz, tüketimi teşvik eden, gelişme ve kalkınmayı engelleyen irrasyonel faaliyetler olarak yerlerini alır.

10 Kahvehane-köy odası ayrımı ve köylerdeki iletişim mekânlarının toplumsal gelişmişlikle ilintilerini göstermek açısından kapsamlı bir çalışma için bkz. Öztürk, 2006.

Avcıoğlu, Türkiye'nin kalkınması için siyasiler tarafından medyanın verimli ve yararlı kullanılması faaliyetlerine birincil rol vermez, çünkü "ilericiler koalisyonu" adını verdiği devrimci yapılanmanın toplumun geri kalmış nesnel koşullarını değiştirmedikçe, toplumu eğitme ve bilgilendirme etkinliklerinin çok etkin olacağına inanmaz. İkisinin buluşması gerekmektedir. Öncelik sıralamasına bakıldığında televizyon gibi pahalı bir teknolojinin girmesi yerine, daha üretken yatırımlara yer verilmelidir. Buna karşın, geri kalmış yerlerde kurulacak modern işletmelerde, sinema ve basın gibi kitle iletişim araçları eğitim, öğretim ve kalkınma projelerine yardımcı olmak amacıyla kullanılabilir. Bu araçlar, bir statü sembolü olarak veya gösterişçi tüketimi yaygınlaştırmak amacıyla değil, ülkenin özgün ihtiyaçlarına ve kalkınmasına hizmet etmek amacıyla kullanılmalıdırlar.

KAYNAKLAR

Abadan, Nermin (1960), *"Kütle Haberleşme Vasıtaları",* SBFD, 15 (1), ss. 132-156.

Alemdar, Korkmaz (1982), "Tarih ve İletişim", *İletişim*, S. 2, ss. 1-9.

Alpay, Şahin (1969), "Türkiye'nin Düzeni Üzerine", *Aydınlık*, S. 12, Ekim 1969, ss. 448-477.

Avcıoğlu, Doğan (1995a), *Türkiye'nin Düzeni*: *Dün-Bugün-Yarın,* C.1, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Avcıoğlu, Doğan (1995b), *Türkiye'nin Düzeni*: *Dün-Bugün-Yarın,* C.2, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Berkes, Niyazi (1977), *Türk Düşününde Batı Sorunu*, İstanbul: Bilgi Yay.

Berkes, Niyazi (2002), *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* İstanbul: Yapı Kredi Yay..

Boran, Behice (1942), "Köyde Sosyal Tabakalanma", *Yurt ve Dünya*, Mayıs 1942, C. 3, S. 17, ss. 123-128.

Briggs, Asa ve Burke, Peter (2004), *Medyanın Toplumsal Tarihi*, Çev. İbrahim Şenel, İstanbul: İzdüşüm Y.

Cem, İsmail (1977), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Y.

Cengiz, Ertan (1969), "Teorisiz Bir Devrimci", *Emek*, S. 8, 11 Ağustos, ss. 8-11.

Emiroğlu, Kudret (2000), "Trabzon'da XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kahvehane ve Kitabevi Bağlamında Toplumsal Tabakalanma, Kültür ve Siyaset", *Kebikeç*, S. 10, ss. 187-222.

Erdoğan, İrfan ve Alemdar, Korkmaz (2002), *Öteki Kuram*, Ankara: Erk Y.

Kıray, Mübeccel (1982), "Sosyo-Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Kendiliğinden: Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması" [Sosyo-Ekonomik Hayatının Kendiliğinden Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması, S.Ö.], *Toplumbilim Yazıları* içinde, Ankara: G.Ü.İ.İ.B.F. Yay., ss. 133-157.

Küçükömer, İdris (1994), *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yay.

Lewis, Bernard (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 5. baskı, çev. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Mardin, Şerif (1994), "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre ilişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* içinde, (Ed.) Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Y.

Mcquail, Denis ve Windahl, Sven (2005), *İletişim Modelleri*, 2. baskı, çev. Konca Yumlu, Ankara: İmge Y.

Migdal, Joel S. (2001), *State in Society: Studying New States and Societies Transform and Constitute One Another*¸ Cambridge: Cambridge University Press.

Oskay, Ünsal (1969), *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş*, Ankara: SBF Y.

Otyam, Fikret (1983), "Doğan Avcıoğlu ile Bir Konuşma", *Cumhuriyet*, 5 Kasım.

Özdemir, Hikmet (t.y.), *Doğan Avcıoğlu: Bir Jön Türk'ün Ardından...*, Ankara: Bilgi Y.

Öztürk, Serdar (2006), *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar (1930-1945)*, İstanbul: Kırmızı Y.

Schiller, Herbert (2005), *Zihin Yönlendirenler*, 2.Baskı, İstanbul: Pınar Y.

Sirmen, Ali (1983) "Bir Yurtsever", *Cumhuriyet* 8 Kasım.

Thornburg, Max Veston (1950), *Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi*, Ankara.

Türkdoğan, Orhan (1970), *Sosyo-Ekonomik Sistem Tartışmaları,* Erzurum: Atatürk Üniversitesi İşletme Fak. Araştırma Enstitüsü Yayını.

Ülgener, Sabri F. (2006), *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası,* İstanbul: Der'in Yayınları.

Özet: Bu çalışma tarihsel ve sosyolojik açıdan Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenlerini sorgulamış olan Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* isimli eserini iletişime verdiği anlam açısından irdelemekte, üretim ve ulaşımın yeri ile devletle toplum arasındaki mesaj trafiğini ajanları ve aracıları açısından incelemektedir.

Anahtar Sözcükler: Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, iletişim, ulaşım, aracılar, gürültü unsurları, gösterişçi tüketim.

Reading *Türkiye'nin Düzeni* from the Perspective of Communication

Abstract: Inquiring the historical and sociological factors behind the underdevelopment in Turkey, *Türkiye'nin Düzeni*, the book by Doğan Avcıoğlu, has been very influential in Turkish intellectual history of the recent times. This study aims at understanding the place given to communication, both as the site of production and medium of transportation and as the traffic of messages between the state and the society, its agents and mediators.

Keywords: Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, communication, transportation, noisy agents, conspicuous consumption

TUHFETÜ'L-MÜTEEHHİLİN

EVLİLİK ARMAĞANI

Tabip Mustafa Ebu'l-Feyz

(Sadeleştirilmiş Metin)
İlter UZEL

kebikeç

YUNAN TARİHYAZIMINDA MÜBADELE ve GÖÇ

Ayhan AKTAR[1] ve Damla DEMİRÖZÜ[2]

30 Ocak 1923 günü Lozan'da imzalanan 'Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol' ve bunun toplumsal sonuçları üzerine son yıllarda ülkemizde bir yayın patlaması yaşanmıştır. Yakın zamana kadar üzerinde hiç konuşulmayan ve yakın tarihimizin 'üzeri ütülenmiş' konularından biri olan nüfus mübadelesi, Ermeni tehciri gibi tam anlamıyla 'tabu' konu olmasa bile genellikle 'suskunlukla geçiştirilen bir konu' özelliğini taşıyordu. Çağlar Keyder'in çok iyi ifade ettiği gibi, toplam olarak iki taraftan 1,600,000 insanın hayatını belirlemiş olan 1923-24 Türk-Yunan nüfus mübadelesi, resmi tarih içinde pek dile getirilmeyen bir mesele olarak Türkiye insanının 'yaşadığı tarih' ile 'resmi tarih' arasındaki kopukluğu arttıran konulardan biri haline gelmiştir.[3]

Son yıllarda bu konunun üzerinde konuşulur bir konu olmasından sonra, Müfide Pekin ve Çimen Turan tarafından hazırlanmış olan *Mübadele Bibli-*

---

[1] Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Marmara Üniversitesi, Göztepe, Kadıköy, İstanbul
[2] Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara DTCF, Sıhhiye, Ankara.
[3] Bk. Çağlar Keyder, "Nüfus mübadelesinin Türkiye açısından sonuçları," *Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004. s. 118

yografyası yayın patlamasının 2002 yılına kadar olan kısmını kapsamaktadır.[4] Fakat bu tarihten sonra da ülkemizde konu ile ilgili tez, bilimsel makale, anı ve diğer çalışmaların yayımlanmaya devam ettiğini görüyoruz.

Türkiye'de son on yılda ortaya çıkan mübadele ile ilgili yazının bazı ilginç özellikleri vardır. Bunlardan birincisi, ülkemizde yayımlanan çalışmalar Türk-Yunan Savaşı, mübadeleye giden yol, mübadele ile ilgili diplomatik temaslar ve Lozan Antlaşması, mübadelenin bilfiil gerçekleşmesi, Rumeli Müslümanlarının Türkiye'ye taşınması ve son olarak mübadelenin toplumsal sonuçları gibi alt süreçleri eşit ağırlıkta inceliyor olmasıdır. İkinci özellik ise, 1,200,000 Anadolu Rumunu ve 400,000 Rumeli Müslümanını kapsayan ve tarihin ilk uluslararası antlaşma ile gerçekleşen nüfus hareketinin insan dramını yansıtma konusunda cesur ve eleştirel yaklaşımların çoğunlukta olmasıdır.[5] Kısaca 1995 yılında Kemal Arı'nın doktora tezinin yayınlanması ve Lozan Mübadilleri Vakfı'nın kurulması ile başlayan süreç Türkiye'de bu konuda dengeli, eleştirel ve Ege'nin iki kıyısında yaşanan savrulmaları çok boyutlu olarak ele almaktadır.[6]

Yunanistan'da ise mübadele ile ilgili yazının bazı ortak özellikleri vardır. Her şeyden önce, Anadolu'daki yaklaşık 1,200,000 Rumun yurtlarından koparılarak Yunanistan'a gönderilmesi hadisesi bir 'milli trajedi' olarak ele alınmaktadır. Yunan tarihyazımında mübadele ile ilgili siyasal gelişmeler özetlenirken, esas olarak 9 Eylül 1922 günü İzmir'in düşmesi ile başlanmaktadır. Böylece, Anadolu Rumlarının veya Yunan tarihyazımındaki ifadesi ile 'Küçük Asya Helenizm'inin doğal mekanından koparılıp atılması' sanki durup dururken gerçekleşmiş gibi bir izlenim ortaya çıkmaktadır.

Konstantinos Svolopoulos'un "Türk-Yunan Mübadelesine Giden Siyasal Süreç" başlıklı makalesinde de benzer yaklaşımı görmek mümkündür. Yazar, mübadeleye giden süreci tetikleyen olayların başlangıcı olarak tüm Avrupa ve Balkanlar'da gelişen milliyetçilik hareketlerini ya da Yunanistan'ın 1919'da *Megali İdea* yaklaşımı doğrultusunda Anadolu'ya asker çıkarmasını değil de 'Osmanlı İmparatoluğu'nun 1910'larda kendi Hıristiyan nüfusu ile çatışmaya girmesine' atıfta bulunuyor. Bazen tarihçilerin neleri unuttukları, neleri hatırladıklarından daha ilginç olabiliyor. Yunanistan'da mübadeleyi konu alan

4 Müfide Pekin ve Çimen Turan (haz.), *Mübadele Bibliyografyası: Lozan Nüfus Mübadelesi ile ilgili Yayınlar ve Yayınlanmamış Çalışmalar*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2002.

5 Bu konuda en iyi örnek için bkz. Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz*, İstanbul: Birzamanlar yayınları, 2006.

6 Bu konuda Lozan Mübadilleri Vakfı'nın 2003 yılında düzenlediği ve Türkiye ve Yunanistan'dan birçok araştırmacının katıldığı sempozyumun bildirileri kitap haline gelmiştir. Bkz. Müfide Pekin (Der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk - Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları, 2005. Ayrıca bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923 - 1925)*, İstanbul: Tarih Vakfı, 1995.

yazılarda nadiren de olsa Yunan irredentizminin ideolojik ifadesi olan 'Megali İdea' gündeme gelmekte, fakat bu ideolojinin rüzgarı ile Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e çıkışı çok az tarihçi tarafından eleştirel bir gözle ele alınmaktadır. Yunan tarihyazımında 'Megali İdea' gündeme geldiğinde ise, genellikle 'Küçük Asya Felaketi' olarak bilinen 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı'nın hangi nedenlerle kaybedildiği ve o dönemin Yunan iç politikasındaki çekişmeler bağlamında bu konu ele alınmaktadır. Bu yazın hakkında Athanasia Anagnostopulu'nun değerlendirmesi hayli ilginçtir:

> "Yunan Megali İdeası ve zorunlu göç sonrası gelen milli homojenleştirme de bu modernleşme hareketinin bir parçasıydı. Oysa yaşanan bu göçe sürekli milli bir trajedi olarak; Küçük Asya Felaketi olarak bakıldı. Konu ile ilgili yapılan araştırmaların neredeyse tümü hep bu bakış açısı ile yapıldı. Küçük Asyalı göçmenler, milli bir anlatı ve edebiyat içinde, büyük bir milli trajedinin kahramanları oldu. Göçmenler, varlıkları ile Küçük Asya'nın da içinde bulunduğu büyük bir coğrafyada yaşanan zor ve karmaşık tarihsel altüst oluşu basitleştirerek ulusal dile aktardılar. Onlar sayesinde Küçük Asya'nın Yunanlı olduğu resmi olarak belgeleniyor, Yunan Megali İdea'cılığı haklı çıkarılıyor ve yasallık kazanıyordu." [7]

Aynı şekilde Lambros Baltsiotis de "Yunan tarihyazımında Yunanistan'daki göçmenlik ve mübadele olgusunun, Türkler karşısında savaşta maruz kalınmış olan ulusal yenilginin sonucu olarak" ele alındığını belirtmektedir.[8] Dolayısıyla, Yunan tarihyazımında mübadillik olgusu tamamen Anadolu Rumlarının makus talihi çerçevesinde ele alınmakta, Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmiş olan Rumeli Müslümanlarının pek adı anılmamaktadır.

Mübadele ile ilgili olarak Yunan tarihyazımında gözlemlenen bu milliyetçi anlatı sonucunda, Anadolu Rumları sanki bir milli görevi üstlenmiş insanlar muamelesi görmekte ve onların geldikleri yerlerdeki bireysel, yöresel ve kültürel farklılıkları yok sayılarak Anadolu'da tarih öncesinden beri varolan Helenizm'i anavatana taşıyan kişiler olarak algılanmaktadır. Böylece, Küçük Asya'da yaşanmış olan askeri ve siyasal 'felaket' anavatanda Yunan kimliğinin oluşturulmasında bir tutkal ve Yunan ulusal kimliğinin tarihten önce de varolduğuna dair bir kanıt olarak sunulmaktadır. Benzer bir şekilde, milliyetçi/muhafazakâr ekolden bir tarihçi olarak niteleyeceğimiz Svolopoulos'un

7 Athanasia Anagnostopulu, "Göçmen Yerleşiminin Toplumsal ve Kültürel Etkileri", Müfide Pekin (Der.), *Ibid.* s. 76

8 Lambros Baltsiotis, "Yunanistan ve Türkiye'de Muhacirlik ve Nüfus Mübadeleleri: İki farklı anlatım ve yorumun oluşma şartları ve sonuçları", Müfide Pekin (Der.), *Ibid.* s. 403

makalesinde de mübadele ile yerinden yurdundan sökülüp atılan insanlardan çok, 'Helenizmin Yakın Doğu'daki çıkarlarına zarar verici bir görüntü' veya 'üç bin yıllık Helen tarihinin bitmesinden duyduğu üzüntü' dile getirilmektedir.

Yunan tarihyazımında ve sosyal bilim literatüründe mübadelenin ele alınma biçimi, 'Küçük Asya Helenizm'ini anavatana taşıyan kişilerin' Yunanistan'da nasıl iskân edildiklerini ve Anadolu'daki cemaat yapısının Yunan topraklarında yeniden nasıl filizlendiğinin anlatımında yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Mübadele ile ilgili yazında 'iskân hikayeleri' önemli yer tutmaktadır. Bu bağlamda, 'nea' ile başlayan ve Anadolu'daki kentlerin isimleri ile bütünleşen 'yeni' yerleşimlerin (Nea Smyrni/Yeni İzmir, Nea Karvali/Yeni Gelveri, Nea Prokopi/Yeni Ürgüp vb.) ortaya çıkışı ile ilgili çalışmalar mübadele literatürünün merkezinde bulunmaktadır. Ayrıca, bu yeni yerleşimlerde kurulan hemşehri derneklerinin yayınları da ilginçtir. Bu tip yayınların ortak özelliği, binlerce yıldır Anadolu'da mutlu müreffeh yaşan Küçük Asya Helenleri'nin Anadolu'da yaşadıkları yerlerin birer 'kayıp cennet' gibi betimlenmesi ve birdenbire bu mutlu ortamın bozularak onların sersefil halde yollara düşmesinin hikayesi olarak anlatılmaktadır. Fakat bu acıklı hikaye yine 'mutlu son' ile sonuçlanmakta ve Yunan topraklarında kurulan ve ismi 'nea' ile başlayan yeni yerleşimlerde Helenizm'in ve Ortodoksluğun yeniden inşa ediliş süreci anlatılmaktadır. Özellikle, dinsel kalıntıların yani Anadolu'dan gelirken mübadillerin yanlarında getirdikleri bir azizin kemiklerinin yeniden bir türbeye konulması ve bunun yeni kimliği oluşturma sürecindeki önemi vurgulanmaktadır.[9]

Bunlara ilaveten, mübadele hakkında yapılmış olan yabancı dillerdeki bazı önemli akademik çalışmalar nedense Yunan diline tercüme edilmemiştir. Stephen Ladas ve Dimitri Pentzopoulos gibi mübadele konusunda ilk önemli çalışmaları yapmış olan Yunanlıların eserleri bile Yunanca'ya çevrilmemiştir.[10] İlginçtir, aynı durum Lozan Antlaşması ve resmi zabıtları için de geçerlidir. Yunanlı araştırmacılar yaptıkları çalışmalarda Lozan Antlaşması'nın Fransızca veya İngilizce metinlerine referans vermekte ve halen Lozan Antlaşması'nın Yunanca tercümesi ortada gözükmemektedir. Çok canlı bir tercü-

9 Vasso Stelaku, "Alan, Mekân ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubunun Yerleşiminde Bellek ve Din", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk - Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları, 2005. s. 270-290. Benzer bir biçimde Şeyh Bedrettin'in kemikleri de Rumeli Müslümanları tarafından İstanbul'a getirilmiş ve Divanyolu'nda Sultan II Mahmut Türbesinin bahçesine gömülmüştür.

10 Örneğin, bkz. Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities - Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: Macmillan Company, 1932 ve Princeton Üniversitesinde Doktora Tezi olarak hazırlanan, Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Paris: Mouton, 1962.

me ve yayın faaliyetinin olduğunu bildiğimiz Yunanistan'da bu ihmalin sebepleri üzerinde düşünmek gerekmektedir.[11]

* * *

Konstantinos Svolopoulos'un 'Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine giden Siyasal Süreç' başlıklı yazısı en azından kullandığı kaynaklar bakımından yukarıda özetlemeye çalıştığımız geleneksel bakışın dışında bulunması açısından dikkat çekicidir. Öncelikle, Svolopoulos geniş bir arşiv taraması yaparak bu çalışmayı kaleme almıştır. İlk olarak, Yunanistan adına Lozan görüşmelerine katılmış olan Eleftherios Venizelos'un Atina-benaki Müzesi'nde bulunan özel arşivi ve yazışmaları bu çalışmada kullanılmıştır. İkinci olarak, Milletler Cemiyeti Arşivi'nde Dr. Nansen'in yazışmaları incelenmiştir. Son olarak da, Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi taranmıştır. Bu kaynaklar Svolopoulos'un çalışmasını son derece değerli kılmakta ve kendisini Yunan tarihyazımı içinde ayrı bir konuma yerleştirmemizi sağlamaktadır.

Ancak Svolopoulos, ilginçtir, kullandığı kaynaklarda net olarak gözüken bazı konulara bile yazısında şüphe ile yaklaşmaktadır. Örneğin, 'mübadele kararı kim tarafından ve nasıl alınmıştır?' sorusunun cevabı son derece dolambaçlı ifadelerle verilmekte ve mübadele kararının hayata geçirilmesinde sanki Yunan tarafının hiçbir sorumluluğu yok gibi gözükmektedir:

> "Tarihçiler, sosyologlar ve diğer sosyal bilimciler nüfus mübadelesinin nedenlerini ve sonuçlarını anlamaya ve yorumlamaya çalıştılar. Söz konusu toplumsal olgunun hukuki ve sosyal boyutlarının incelenmesi bizi bazı sonuçlara götürdü ise de, bu kararın [tarihsel] sorumluluğunun kimler tarafından üstlenilmesi gerektiği konusunda [Yunanistan'da] bu güne kadar hâlâ nihai bir cevaba ulaşmış değiliz: Yani Türk-Yunan nüfus mübadelesi konusunda ilk resmi girişim hangi taraftan gelmiştir? Ve ne gibi tepkiler almıştır? Alınan tepkiler olumlu muydu, yoksa olumsuz muydu? İlgili tarafların bu kararın oluşumu sırasında ve mübadele kararının kabul aşamasına kadar tutumları neydi?"

Svolopoulos yazısının başında bu soruları, sanki cevabı bilinmeyen sorular olarak sormakta ve yazının gelişmesinde bu sorulara aslında cevap vermektedir. Kullandığı arşiv malzemesinden vermiş olduğu alıntılarda bu cevap gizlidir, fakat her şeye rağmen mübadele konusunda Yunan tarihyazımının çizmiş olduğu ideolojik sınırlar içinde kalan yazar maalesef bu kanıtlarını açık bir bi-

[11] Türkiye'de ise, Lozan Antlaşması zabıtları önce eski yazı ve resmi yayın olarak basılmış, daha sonra da 1973 yılında merhum Prof. Seha Meray tarafından Fransızca'dan Türkçeye çevrilmiş ve Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları tarafından sekiz cilt halinde yayınlanmıştır.

çimde ortaya koymaktan kaçınmaktadır. Ayrıca, 'Bugün, nüfus mübadelesinin yapılmasına giden siyasal süreçte bu kararının nasıl alındığına ilişkin tarihi tanıklıkların yetersizliği anlaşılır değildir' türünde cümlelerle sanki yazar kendi elindeki kanıtları gölgelemeye çalışmaktadır. Svolopoulos'un yazısında ortaya koyduğu arşiv malzemesini kronolojik bir biçimde sıraladığımız zaman ortaya çıkan durum şöyledir:

9 Eylül 1922	Türk süvarilerinin İzmir'e girişi
19 Eylül 1922	Dr. Nansen Milletler Cemiyeti tarafından mülteci sorunu ile ilgilenmesi amacıyla görevlendirilir.[12]
27 Eylül 1922	Milletler Cemiyeti yetkilisi [Dr. Nansen] 27 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal'e çekmiş olduğu bir telgrafta kendisi ile görüşmek arzusunda olduğunu ve kendisinin [Ankara Hükümeti ile temas kurmak hususunda] Milletler Cemiyeti bünyesindeki İran diplomatik misyonunun arabuluculuk desteğini de almış olduğunu ifade etti. (Société des Nations. Archives [Milletler Cemiyeti Arşivi - Cenevre] *SDN*/A, 48/24318/24318, F. Nansen'den Ankara TBMM Hükümetine.
10 Ekim 1922	**Dr. Nansen'den Venizelos'a:**
	"[Anadolu Rumları] başka bir yere yerleştirilmek durumundalar – diyordu Dr. Nansen - Ben şuna kanaat getirdim ki Yunan hükümeti, ya Türk hükümeti ile bir nüfus mübadelesi gerçekleştirecek; ya da bir antlaşma bile yapılmaksızın bu insanları [yâni Anadolu Rumlarını] Makedonya'daki ve Batı Trakya'daki boş topraklara yerleştirecek. Göçmenlerin iskânının hem uzun soluklu hem de zor bir iş olacağının farkındayım. Her şekilde göçmenlerin büyük bir çoğunluğu [Makedonya'daki ve Batı Trakya'daki] şu an kullanılmayan ve ekilip biçilmeyen topraklara yerleştirilmek zorundalar." ([Benaki Müzesi, Venizelos Arşivi, Atina] A. B., 318, İstanbul'daki F. Nansen'den Londra'da E. Venizelos'a)
11 Ekim 1922	Mudanya Mütarekesi imzalanır.

[12] Roland Huntford, "Fridtjof Nansen and the Unmixing of Greeks and Turks in 1924", *Nansen Memorial Lecture, 12 October 1998.* Oslo: The Norwegian Academy of Science and Letters, 1999. s. 7.

13 Ekim 1922 **Venizelos'tan Dr. Nansen'e cevap:**

"15 gün önce Ankara hükümetinin İçişleri Bakanı Türklerin artık Osmanlı topraklarında Hıristiyan Rum varlığı görmek istemediği yönünde bir açıklama yaptı. Bir sonraki barış müzakerelerinde [Ankara Hükümeti] Türkler ve Yunanlılar arasında zorunlu nüfus mübadelesini yapılmasını önerecek. Kışın yaklaşıyor olması nedeniyle göçmenlerin konut sorununun çözümü, erzak sorununun çözümünden bile daha da zor bir mesele haline gelecek. Sizden [yâni Dr. Nansen'den] daha barış antlaşması yapılmadan önce nüfus mübadelesinin gerçekleştirilmesi için girişimde bulunmanızı istemek cüretinde bulunuyorum ve rica ediyorum. Yunanistan'da şu anda yaklaşık 350.000 civarında Türk nüfusun bulunduğu ve bu insanlara ait ev ve çiftliklerin Anadolu Hıristiyanlarına dağıtılmasının mümkün olduğu veya Trakya'yı terk etmiş olan Hıristiyanların bu ev ve çiftliklere yerleşmesinin mümkün olabileceği göz önüne alındığında, bu şekilde Yunanistan'dan ayrılacak Türk nüfusa denk sayıda [Rum nüfusa] göçmenlere de ev sağlamak olası...." (SDN/A, 48/24318/24818, Londra'daki E. Venizelos'dan İstanbul'daki F. Nansen'e)

15 Ekim 1922 **Dr. Nansen'den Venizelos'a Ankara Hükümeti'nin temsilcisi Hamid Bey ile yapılan görüşme hakkında:**

"Öncelikle Mustafa Kemal ile görüşmemin daha yararlı olacağını düşündüğüm için ona [yâni Ankara Hükümetinin temsilcisi Hâmid Bey'e] sizin [mübadele hususundaki] resmi müracaatınızdan bahsetmedim. Gayri ihtiyari bir biçimde, kendisi bana hükümetinin böyle bir öneriye olumlu baktığını söyledi. Görüşmemizden sonra, 'bu konunun [Ankara Hükümeti tarafından] barış görüşmelerinden ayrı olarak müzakere edilmek isteneceğinden hemen hemen eminim' dedi." (A. B.,30, İstanbul'daki [Yunan Yüksek Komiseri] Simopoulos'tan Londra'daki Yunan Elçiliğine, No 4914)

15 Ekim 1922 **Venizelos'tan Dışişleri Bakanı Kanellopoulos'a:**

"[Yunan hükümeti] göç etmek isteyen Doğu Trakya'nın Rum nüfusuna izin vermediği takdirde suç işlemiş sayılır diye düşünüyorum. Tabii ki barış antlaşması imzalanana kadar bunların can ve mal güvenliğinin teminat altına alınırsa, konferansta nüfus mübadelesini müzakere ederken daha avantajlı bir konumda oluruz. Ama şu kuşkusuzdur ki; 30 gün sonra Doğu Trakya'da müttefik kontrolü ortadan kalktıktan sonra ve bölge Türk yönetimi altına girdiği zaman Türkler soydaşlarımızın mallarını ele geçirmeye çalışacaklar ve onların sersefil olmasına yol açarak onları kovacaklardır. I. Dünya Savaşı'nın arifesinde neler olduğunu bir hatırlayınız! Bugün aynı şeyler daha büyük vahşetle tekrarlanabilir, özellikle Türklerin büyük devletleri ne kadar küçümsediği göz önünde tutulduğunda bu nedenle, [Yunan] ordusu çıkmadan önce soydaşlarımızın taşınabilir mal varlıklarını da yanlarına alarak göç etmeleri konusunda yardımcı olmak zorundayız... Kendinizi kandırmayınız! Doğu Trakya Hellenizm için sonsuza dek kaybolmuştur. Türkler, payitahta giden yolda yoğun bir yabancı nüfusun varlığına tahammül etmeyeceklerdir.' (A. B. Londra'da E. Venizelos'tan Dışişleri Bakanlığı'na, No 3417.)

17 Ekim 1922 **Venizelos'tan Yunan Dışişleri Bakanlığı'na:**

"Yunanistan'ın geleceği, mübalağa etmeden söylüyorum, bu meselenin iyi ya da kötü şekilde çözülmesine bağlıdır. İyi bir çözümde başarısız olunması, düşünülmesi bile insanı dehşete düşürecek felaketlere sebep olacaktır. Öte yandan bu meselenin başarılı bir biçimde çözümlenmesi, birkaç yıl içinde bu talihsiz savaşın sonucunun bize yüklediği ağır yüklerden kurtulmamızı ve rahatlamamızı sağlayacaktır. Böylece 'Daha Büyük Yunanistan' [idealinin] paramparça olması ile artık biz 'Büyük Yunanistan'ı inşa edeceğiz. [Dolayısıyla], bu 'Büyük Yunanistan'ın sınırlarını oluşturan Batı Trakya ve Makedonya sadece siyaseten değil aynı za-

manda da etnik bakımdan [gerçek] Yunan köyleri olmaz ise 'Büyük Yunanistan' hiçbir zaman güvenli bir yer olmayacaktır."

"[Rumeli] Türklerinin Yunanistan'dan ayrılmadan [önce] göçmenlerin kısa vadede barınak ve uzun vadede de iskân sorununun çözümsüz kalacağı açıktır. Eğer Dr. Nansen Ankara hükümetinin bu yönde bir çözüm kararı almasında başarı sağlayamaz ise hükümet Doğu Trakya boşaltıldıktan dört ya da beş hafta sonra Türklerin Yunan topraklarından ayrılmasını zorlamaya hazır olmalıdır. Bu ayrılışın, uygar bir çerçeve içinde yapıldığının tespiti için bu işin Dr. Nansen'in gözetimi altında olması istenmelidir. Gidecek olanlara taşınır mallarını yanlarına almaları için yalnızca izin verilmemeli, hatta bu konuda kolaylık da gösterilmelidir. Bu iş, komisyon başkanının bilgisi dahilinde ona güvenilerek gerçekleşmelidir. Başkanlık Batı Trakya'nın hangi tarihte boşaltılması gerektiğine karar vermeli ve daha sonra bunu Doğu Makedonya, Batı Makedonya ve adalar takip etmelidir" (A. B., 30, Londra'daki Venizelos'tan Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, No 3435)

23 Ekim 1922 **Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'dan Dr. Nansen'e:**

"İlke olarak, Dr. Nansen tarafından önerilen nüfus mübadelesi kabul edilebilir. Ancak, bu konunun hükümet düzeyinde görüşülmesi de gereklidir. Halihazırdaki şartlar göz önüne alındığı takdirde, bir kentte durup beklemem, bir görüşme yeri tespit etmem benim açımdan mümkün değildir…" (SDN/A, 48/24318/24318, TBMM Hükümetinden F. Nansen'e)

31 Ekim 1922 **TBMM Hükümetinden Dr. Nansen'e:**

"Türk hükümeti mübadele prensibini kabul eder, ama bu mübadeleden Trakya Müslümanlarını hariç tutar. Dr. Nansen'in yolculuk yapmasına ve Ankara'yı ziyaret etmesine lüzum yoktur, planın detayları hakkında Hâmit Bey'le de görüşebilir." (SDN/A, 48/24318/24318, E. Colban'dan E. Drummond'a)

2 Kasım 1922 **Dr. Nansen'den TBMM Hükümeti'ne:**

"Bir kez daha Ankara Hükümeti'ni temsil eden biri ile müzakere yapma imkansızlığı yaşıyorum. Bu temsilcinin ne zaman ortaya çıkacağını bilmiyorum. Bu durum, Ankara Hükümeti ile beş hafta boyunca devam eden müzakere diyaloğu kurma çabalarımın sonunda ortaya çıkmış olan durumdur." (SDN/A, 48/24318/24318, F. Nansen'den TBMM Hükümetine)

Bu yazışmalardan sonra Türk ve Yunan tarafları Lozan'a doğru hareket etmiştir.[13] Bütün bu temaslardan sonra, Londra'da bulunan Venizelos'un daha 13 Ekim 1922 tarihinde mübadele fikrine sıcak baktığını ve 17 Ekim'de dönemin Yunan Dışişleri Bakanı'na yazdığı mektupta, "Eğer Dr. Nansen Ankara Hükümeti'nin bu yönde bir çözüm kararı almasında başarı sağlayamaz ise hükümet Doğu Trakya boşaltıldıktan dört ya da beş hafta sonra Türklerin Yunan topraklarından ayrılmasını zorlamaya hazır olmalıdır" şeklinde Rumeli Türklerinin sınırdışı edilmesine yönelik hazırlıklar için tavsiyede bulunduğunu görüyoruz. Ayrıca, aynı mektubun ilk kısmını yazdığı makalenin dipnotlarına (bkz. Svolopoulos'un metni, dipnot 27) yerleştiren Prof. Svolopoulos'un mektubun geri kalan kısmından bizleri haberdar etmemesi çok anlamlıdır. İrlandalı araştırmacı Bruce Clark yeni kitabında Venizelos'un 17 Ekim 1922 tarihli mektubunun tamamını yayımlanmıştır. Meselenin önemine binaen mektubun kalan kısmını dikkatinize sunuyoruz:

> "Bu görevin hayata geçirilmesi başında tecrübeli bir [devlet] memurunun bulunduğu bir heyete gizlice emanet edilmelidir ki - Batı Trakya'dan başlayıp, Batı Makedonya ve Adalardan devam ederek - hangi bölgenin hangi süre içinde boşaltılacağına karar verilebilsinler ... Eğer benim hesabıma göre, Yunanistan'da - Batı Trakya dahil - 350,000 Türk varsa bunların geride bırakmış olduğu evlere 500,000 veya belki de 700,000 [civarında Anadolu Rumu] göçmen yerleştirilebilir. Anadolu'dan gelen [Hıristiyan] göçmenlerin âcilen ve nihai olarak iskânı sorununun, göçmenlerin giden Türklerin yarattığı boşluğu doldurması ile ne kadar kolay çözümleneceği aşikardır. [Fakat işin] başından itibaren, esas olarak [Anadolu'daki] kırsal yerleşimlerden gelen toplulukların yi-

13 İsmet Paşa ve yanındaki heyetin 5 Kasım günü Lozan'a hareket ettiğini 11 Kasım 1922 günü Lozan'a ulaştığını biliyoruz. Fakat Lozan görüşmeleri resmi olarak 21 Kasım 1922 günü başlar. Bkz. Ayhan Aktar, 'Türk - Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı: Eylül 1922 - Eylül 1923,'Müfide Pekin, *ibid.* s. 49.

ne köylere; şehirlerden gelen göçmenlerin ise şehirlere yerleştirilmesine dikkat edilmelidir."

" ... [Yunan] hükümeti şunun farkında olmalıdır ki medeni milletler topluluğu içindeki ahlâki itibarımız Yunan ordusunun Anadolu'da yapılmasına izin vermiş olduğu kundaklama ve diğer şiddet eylemleri yüzünden müthiş bir şekilde azalmıştır. Bu eylemler, Türkiye'nin mükemmel ve iyi örgütlenmiş propaganda mekanizması tarafından çok iyi bir biçimde kullanılmıştır. Bu nedenle, âcilen dünyada ahlâki itibarımızı yeniden kazanmalıyız. Ve [Türk] nüfusun mecburi olarak transferi işi öyle dikkatli bir şekilde hayata geçirilmelidir ki - özünde bu muhakkak barbarca olan - bu tedbirin alınmış olması, mecburen yerinden edilecek nüfusun karşı karşıya kalacağı kötü duruma rağmen medeni âlemin sempatisini kazanacak ve onların gözünde [bizim tarafımızdan] başvurulmuş son çare olarak kabul görecektir. [Alacağımız] bu tedbirin yabancı ülkelerde yaratacağı muhakkak olan protestolar karşısında, ben bu işin 'fikir babalığını' üstlenmeye ve ortaya çıkıp bunu savunmaya hazırım. [Bugüne kadar] uluslararası düzeyde sahip olduğum itibardan geriye ne kaldı ise, [ortaya çıkacak] öfkenin yumuşamasına katkıda bulunacaktır." [14]

Londra'dan Yunan Dışişleri Bakanı Kanellopoulos'a yollanmış olan bu telegraf Venizelos'un mübadeleye "nüfus mühendisliği" açısından yaklaştığını göstermektedir. O günlerde nüfusu yaklaşık 4,500,000 olan Yunanistan'ı kısa zamanda 1,000,000 kişilik bir göç dalgası vurmuştu. Venizelos, bu göç dalgasının yarattığı şokun etkisini Batı Trakya, Makedonya ve Ege adalarındaki Müslüman nüfusu sınır dışı ederek azaltmaya çalışıyordu.[15] Bu işi yapmak için de Doğu Trakya Rumlarının bölgeyi terk etmelerinin tamamlanmasını bekliyordu.

Yunan Dışişleri Bakanı Kanellopoulos'a yollanmış olan telegrafın son paragrafında, Yunan ordusunun Büyük Taaruz ile bozguna uğramasından sonra çekilirken Anadolu'da yapmış olduğu zulümlere ve çıkarılan yangınlara dikkat çeken Venizelos dünya kamuoyunda Yunanistan'ın azalan saygınlığını arttırmak için elinden geleni yapacağını ve Makedonya'da yerleşik Müslü-

14 Benaki Müzesi, Venizelos Arşivi, Atina, A. B., 30, Londra'daki Venizelos'tan Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, No 3435, 17 Ekim 1922. Yukarıdaki telegrafı Atina'da Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde 1922 yılı yazışmaları içinde 173 numaralı dosyada bulmak mümkündür. Bkz. Bruce Clark, *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*, Londra: Granta Books, 2006. s. 54 – 55.

15 Yunanistan'da 1920 yılı Aralık ayında tarihinde yapılan nüfus sayımının verilerine göre, ülkede 450.683 Rumeli Müslümanı yaşıyordu. Bunların 317.136'sı Makedonya'da, 105.513'ü Trakya'da, 8.853'ü Ege (Sisam, Sakız ve Midilli) adalarında ve 19.181 kişi de Girit'te yaşıyordu.

manları sınır dışı etmek gibi “özünde muhakkak barbarca olan” bu uygulamanın fikir babalığını üstlenmekten kaçınmayacağını ifade ediyordu.[16]

Tabii ki Venizelos’un bu yazdıklarını Yunan Dışişleri Bakanlığı bünyesinde gerçekleşmiş bir ‘iç yazışma’ olarak yorumlamak gerekiyor. Daha sonraki siyasal hayatında Venizelos’un kendisi de bu uygulamanın fikir babalığını kamusal alanda üstlenmeyi hiçbir zaman göze alamadı. Aynı şekilde, olaydan altmış yıl sonra bu konular üzerine kalem oynatan milliyetçi/muhafazakar Yunanlı tarihçiler de “özünde muhakkak barbarca olan” bu uygulamayı geleneksel milliyetçi anlatının dışına çıkarak yorumlamayı veya bir iç yazışmada bu işin fikir babalığını üstlenmeye hazır olduğunu beyan eden Venizelos’un yazdıklarını hasır altı etmemeyi göze alamadılar.

Svolopoulos’un yazısı mübadele konusunda bugüne kadar çok fazla bilinmeyen Yunan diplomatik kaynaklarını ortaya koymuş olması bakımından son derece önemli ve yararlı bir çalışmadır. Fakat yorum açısından mübadele konusunda Yunanistan’da kemikleşmiş olan milliyetçi anlatının dışında bir noktada durduğunu söylemek hayli zor.

KAYNAKÇA

Anagnostopulu, Athanasia (2005), “Göçmen Yerleşiminin Toplumsal ve Kültürel Etkileri,” Müfide Pekin (Der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk - Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları.

Arı, Kemal (1995), *Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925*, İstanbul: Tarih Vakfı.

Baltsiotis, Lambros (2005), “Yunanistan ve Türkiye’de Muhacirlik ve Nüfus Mübadeleleri: İki farklı anlatım ve yorumun oluşma şartları ve sonuçları”, Müfide Pekin (Der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk - Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları.

16 Svolopulos’un Türklerin, Hıristiyanların veya Helenler’in yurtlarından atılmasını anlatırken seçtiği kelimeler bile farklılaşıyor. Svolopulos, Anadolu’daki Hıristiyan nüfusun mübadelesi konusunda bile “kaba kuvvet kullanılarak kovulma” (______ ________) terimini kullanıyor. Örnek: ‘Anadolu Rumlarının ata topraklardan kaba kuvvet kullanılarak kovulması s. 7). Oysa aynı eylem Yunan hükümetinin tek taraflı olarak almayı düşündüğü bir kararla Batı Trakya’daki Türklerin Anadolu’ya yollanmalarına gelince, kelime seçiminde bir incelik meydana geliyor. Eylem Yunan tarafından gelince kullanılan kelime ‘uzaklaştırma’(_π_________) oluveriyor. (Türkleri tüm taşınabilir mal varlıklarını yanlarına alarak Yunanistan’dan uzaklaştırmakla görevli özel bir komisyon kurabilir” s. 12). Dikkatli bir okuyucu açısından Svolopulos’un bu makalesi Yunanistandaki milliyetçi/muhafazakar tarihyazıcılığının ‘Öteki’ sözkonusu olduğunda kendi dilini nasıl eğip büktüğü konusunda zengin örnekler barındırmaktadır.

Clark, Bruce (2006), *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*, Londra: Granta Books.

Huntford, Roland (1999), "Fridtjof Nansen and the Unmixing of Greeks and Turks in 1924", *Nansen Memorial Lecture, 12 October 1998*, Oslo: The Norwegian Academy of Science and Letters.

Ladas, Stephen P. (1932), *The Exchange of Minorities - Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: Macmillan Company.

Pekin Müfide ve Çimen Turan (Haz.) (2002), *Mübadele Bibliyografyası: Lozan Nüfus Mübadelesi ile ilgili Yayınlar ve Yayınlanmamış Çalışmalar*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.

Pekin, Müfide (Der.) (2005), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk - Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları.

Pentzopoulos, Dimitri (1962), *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Paris: Mouton.

Stelaku, Vasso (2005), "Alan, Mekân ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubunun Yerleşiminde Bellek ve Din", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk - Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon. İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları.

Yalçın, Kemal (2006), *Emanet Çeyiz*, İstanbul: Birzamanlar yayınları.

Özet: Mübadele konusunda Türkiye tarihyazımında son yıllarda yaşanan gelişmelere karşılık, Yunan tarihyazıcılığı halen tutucu, milliyetçi niteliğini sürdürmektedir. Yayınladığı önemli belgelerle özel dikkati hak etmesine karşın, Konstantinos Svolopoulos'un makalesi de aynı tutumu devam ettirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Mübadele, tarihyazıcılığı, Türkiye, Yunanistan, Konstantinos Svolopoulos.

'Exchange of Population' and Immigration in the Greek historiography

Abstract: Recent studies in Turkey on the exchange of population that took place between Turkey and Greece in the early twentieth century reveal a marked progress both in number and content. The works on the same matter in Greece, however, are still far from scholarly standards and constitute yet another subject matter of nationalistic and conservative

historiography. The present article takes up the issue and evaluates the work by Konstantinos Svolopoulos, which falls under the same category despite the rich documentation it provides for the reader.

TÜRK - YUNAN NÜFUS MÜBADELESİNE GİDEN SİYASAL SÜREÇ[1]

Konstantinos SVOLOPOULOS[2]

30 Ocak 1923 tarihinde, Lozan Barış Konferansı'nın başlamasından iki ay sonra "Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi" sözleşmesi imzalandı. Sözleşme metnine göre, Türkiye topraklarında yaşayan Türk uyruklu Rum Ortodoks Hıristiyanlar ile, Yunanistan topraklarında yaşayan Yunan uyruklu Müslümanların mübadelesini öngörülüyordu. Mübadeleye tâbi tutulanlar, Türk ve Yunan hükümetlerinin izni olmadan doğdukları yerlere geri dönme hakkından da mahrum edilmişlerdi. İstanbul, İmroz [Gökçeada] ve Tenedos [Bozcaada]'da yaşayan Rum Ortodoks Hıristiyanlar ile Batı Trakya'da yaşayan Müslümanlar bu genel uygulamanın dışında tutulmuşlardı.[3]

1 Türkçeye çeviren Dr. Damla Demirözü. Bu makale ilk olarak 1981 yılında Makedonya Çalışmaları Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır: Konstantinos Svolopoulos, *İ Apofasi gia tin Upohreotiki Antallagi Plithismon Metaksi Ellados ke Turkias* [Yunanistan-Türkiye Arasında Yapılacak Zorunlu Nüfus Mübadelesi Kararı]. Selanik: Dimosievmata tis Eterias Makedonikon Spudon [Makedonya Çalışmaları Derneği Yayınları], 1981. Aynı yazı sonra, yazarın Venizelos dönemi üzerine yapmış olduğu çalışmalarını derlediği bir kitapta yer almıştır. Bkz. [Eleftherios Venizelos: 12 Deneme, Atina: Ellenika Grammata, 1999]. Bu çeviri makalenin ilk basımına sadık kalınarak yapılmış ve son versiyonu ile mukayese edilerek kontrol edilmiştir.

2 Modern Yunan Tarihi Profesörü, Atina Üniversitesi, Tarih ve Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi. Prof. Svolopoulos 1990'dan bu yana Konstantin Karamanlis Vakfı'nın da yönetimindedir.

3 Sözleşme metni için bkz. League of Nations, *Treaty Series,* XXXII, s. 76-86. Aynı şekilde *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922 - 1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace,* (Command Paper 1814). London: HM's Stationery Office, 1923. s. 817-827. Fransa için bkz. Ministére des Affaires Etrangéres, *Documents, Diplomatiques, Conférence de Lausanne,* Paris, 1923, II. s. 116-122 [Türkçe metin için, bkz. *Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar - Belgeler...* Çeviren ve yayına hazırlayan, Seha L. Meray. Takım II, Cilt 2. Ankara SBF yayını, 1973. s. 89-95].

'Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün hayata geçirilmesi Hellenizm'in Yakın Doğu'daki hayati çıkarlarına zarar verici bir görüntü arz ediyordu. Ayrıca, bu sözleşme uluslararası hukuk ve o güne kadar varolan milletler arası etik kuralları ile de çelişiyordu. Böylece, Anadolu ve Doğu Trakya'da üç bin yıldır yaratıcı bir şekilde atan nabız duruyor ve Hellenizm varlığını sürdürdüğü toprakları nihai olarak terk ediyordu. Bunun yanısıra, yeni bir barış ortamını oluşturmak amacıyla ve barış içinde birlikte yaşama, işbirliği ideallerini gerçekleştirmek adına, bu sözleşme ile en temel insan hakları hem uluslararası düzeyde hem de ulus devletlerin iç hukuku açısından ayaklar altına alınıyordu. Tek bir ülkenin sürekli baskıları ve ısrarları, sadece Milletler Cemiyeti'nin diğer üyelerinin tepkilerini çekmekle kalmıyor, aynı zamanda da - Seferiadis'in de gözlemlemiş olduğu gibi - insanlık tarihinde ilk defa iki ulus devlet kendi sınırları içindeki nüfusu mecburi mübadeleye tâbi tutmak zorunda kalıyordu.[4]

1920'lere kadar, "nüfus mübadelesi" teriminin hem uluslararası hukuk terminolojisi içinde yeri yoktu; hem de daha önce böyle bir uygulamaya rastlanmamıştı. Aslında, Güney Doğu Avrupa bölgesinde ve [özellikle Balkanlar'da] egemenlik alanlarının ve buna bağlı olarak sınırların değişmesi ile birlikte bazı nüfus grupları yer değiştirmek [ve göç etmek] zorunda kalmışlardı. Yalnız bu nüfus hareketleri, göç eden kitleler açısından 'ihtiyari' olarak (clause di option) gerçekleşiyordu. Bu tip göçlerde, göç eden nüfus hiçbir zaman ülkenin tümüne yayılmamıştı; genel olarak tartışmalı [sınırlara yakın] bölgelerde yaşıyorlardı. Tartışmalı bölgelerde yaşayan bu nüfus, o bölgenin yeni hakimi olan siyasi gücün tebaası olmayı kabul ettiği takdirde doğdukları yerlerde yaşamaya devam edebiliyordu. Ya da bu bölgeye yeni egemen olan siyasi gücün egemenlik sahasını terk edip, bir önceki uyruklarını muhafaza etme hakkına sahip oluyordu. Ama hiçbir koşulda mülkiyet haklarına dokunulmuyor, menkul ve gayrimenkul malları güvence altına alınıyordu. Göçün 'isteğe bağlı olması' ilkesi, en tipik biçimi ile 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması'nda ve aynı yılın 14 Kasım'ında imzalanan Atina Antlaşması'nda hayata geçmişti. Bu antlaşmalarla, 1911-12 Balkan Savaşları sonrasında Türkiye'nin Bulgaristan ve Yunanistan ile yaşadığı uyuşmazlıklar çözüme kavuşturulmuştu. Araya [Birinci Dünya Savaşı gibi] büyük meselelerin girmesi nedeniyle İstanbul ve Atina antlaşmalarının ilgili maddeleri uygulanamadı. Daha sonra, [Lozan'da] yeni müzakereler yapıldı ve böylece ilk kez bütün ülke coğ-

[4] S. Séferiadès, "L' échange des populations", *Académie Internationale de la Haye. Recueil des Cours,* 24 (1928) s. 371.

rafyasını kapsayacak biçimde geniş tutulmuş bir zorunlu nüfus mübadelesi ile anlaşmazlıkların çözümlenmesi amaçlandı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, azınlık meselesinin çözümlenmesi amacıyla nüfus mübadelesinin yapılması ve bunun [uluslararası hukukta] bir norm haline gelmesi ne istenen, ne de tercih edilen bir şey değildi. Ancak 30 Ocak 1923 tarihinde 'Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün imzalanmasından sonra bu genel kanaat [maalesef] yıkıldı gitti. Yunanistan-Bulgaristan arasında 27 Ocak 1919[5] tarihinde imzalanan [Neuilly Antlaşması'ndaki] "karşılıklı olarak etnik azınlıkların isteğe bağlı göçü" ile ilgili madde her ne kadar daha önceleri yapılmış olan barış antlaşmalarında yer alan maddelere göre daha radikal bir içeriğe sahip ise de, bu durum "mecburi nüfus mübadelesi" terimine gönderme yapmıyordu. [Neuilly Antlaşması'na] göre göç mecburi tutulmuyordu, [bu antlaşmanın maddeleri] daha çok göçmenlerin mal varlıkları ile ilgili sorunların açıklığa kavuşturulmasına yönelikti. [6]

Bir önceki kuşağın belli başlı uluslararası ilişkiler uzmanları -Yorgos Streit,[7] Stilianos Seferiadis[8] Kiriakos Tenekidis[9] - 30 Ocak 1923 mübadele sözleşmesinin maddelerini ve yasal sonuçlarını büyük bir titizlikle incelediler. Daha genç bir uzman olan Dimitrios Konstantopulos ise Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi sonrası Güney Doğu Avrupa'daki azınlıkları konu edinen bir doktora tezi hazırladı.[10] Tarihçiler, sosyologlar ve diğer sosyal bilimciler nüfus mübadelesinin nedenlerini ve sonuçlarını anlamaya ve yorumlamaya çalıştılar.[11] Söz konusu toplumsal olgunun hukuki ve sosyal boyutlarının incelenmesi bizi ba-

---

5 27 Kasım olmalı (Ç. N.)

6 S. Séferiadès, *Ibid.*. s. 366-70. Aynı şekilde S. Ladas, *The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey.* New York, 1932, s. 17. Daha ayrıntılı bilgi için bk. _. ______, _ __ _____ ________ ___ ________________ _____________ ___ *14—/27—* ________ *1919* ___ _ ________ _____, __________, 1962. [P. Milioti, *Neuilly: 14/27 Kasım 1919 tarihinde Yunanistan ile Bulgaristan imzalanan Göç Antlaşması ve Uygulanışı.* Selanik, 1962]

7 G. Streit, *Der Lausanner Vertrag und der griechisch-turkische Bevölkerungsaustausch.* Berlin, 1929.

8 S. Séferiadès, "L' échange des populations …" s. 307-439.

9 C. – G. Ténékidès, "Le statut des minorités et I' échange des populations grecques et turques", *Revue Générale du Droit İnternational Public,* 31 (1924), s. 7.

10 D. Constantopoulos, *Zur Nationalitätenfrange Südosteuropas,* Würzburg-Anmuhle, 1940.

11 A. A. _____, _ _________ ___ _________ _π_ ___ ______ ___ ________ ___ _ _______ ___ ___ ___ ______ _____ ___ _______, _____, 1932 (Alexander A. Pallis, *Yasal ve Tarihi Açıdan Nüfus Mübadelesi'nin Önemi ve Yunanistan'ın Uluslararası Konumu*, Atina, 1932). Stephen Ladas, *Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece and Turkey,* _ew York, 1932. _. ____________, __ __________ π_______ _π_ _________, _______ ___ π________ _π_____, _____, 1929 (A. Protonotariu, *Tarihi, Yasal ve Pratik Açıdan Göçmen Sorunu,* Atina, 1929). _. Devedgi, *L' échange obligatorie des minorités grecques et turques en vertu de la Convertion de Lausanne du 30 Janvier 1923,* ______, 1929. _. _________, _ _π_________ ___ ____________, _____, 1927 [E. Tsuderou, *Göçmenlerin Tazminatı,* Atina, 1927]. T. Kiosseoglou, *L' échange forcé des minoritiés d' aprés le Traité de Lausanne,* _____, 1926. Daha güncel yayınlar için bk.: D. Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its impact on Greece.* Paris ve The Hague: Mouton, 1962. _. ___π___, __ __ ______ _____ ______________ π________, _____, 1969. (___________ ________ ___ ___/___ ______) (Ks. Zambathas, *Küçük Asyalı Rum-Ortodoks Göçmenler,* Atina, 1969 (Atina Üniversitesine verilmiş doktora tezi)). J. A. Petropoulos, "The Compulsury Exchange of Populations: Greek-Turkish Peace making, 1922-1930", *Byzantine and Modern Greek Studies* 2 (1976), s. 135-160.

zı sonuçlara götürdü ise de, bu kararın [tarihsel] sorumluluğunun kimler tarafından üstlenilmesi gerektiği konusunda [Yunanistan'da] bu güne kadar hâlâ nihai bir cevaba ulaşmış değiliz: Yani Türk-Yunan nüfus mübadelesi konusunda ilk resmi girişim hangi taraftan gelmiştir? Ve ne gibi tepkiler almıştır? Alınan tepkiler olumlu muydu, yoksa olumsuz muydu? İlgili tarafların bu kararın oluşumu sırasında ve mübadele kararının kabul aşamasına kadar tutumları neydi?

Bugüne kadar elimizde olan tarihsel veriler bizi kolayca sorgulanalabilecek bazı genellemelere ve hipotezlere götürmekte. Lozan Barış Konferansı sırasında ilgili tarafların resmi temsilcileri ve Milletler Cemiyeti'nin tayin ettiği arabulucular mübadele fikrinin ilk olarak kimin tarafından önerildiği konusunda sorumluluk almaktan kaçındı. Lozan'daki Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa ilgili oturumda yaptığı konuşmada nüfus mübadelesi fikrinin ilk olarak Yunan heyeti tarafından öne sürüldüğü izlenimini yaratacak sözler söyledi. Yunan heyeti başkanı Eleftherios Venizelos ise, yaptığı konuşmada mübadele fikrinin babası olarak, Milletler Cemiyeti'nin temsilcisi [Dr. Nansen'i] işaret etti:

> "Baskı altında kalmadıkça rıza göstermedim (diye vurguluyordu Venizelos) … Türk Hükümeti Türkiye'den sınır dışı edilmiş Rumların geri dönmelerine izin verdiği takdirde Yunan Hükümeti, bu mecburi mübadele fikrinden vazgeçmeye hazırdır."[12]

[Milletler Cemiyeti, Mülteciler Yüksek Komiseri Dr.] Nansen de, [Lozan'da yaptığı konuşmada] göreve gelir gelmez İstanbul'da bulunan dört büyük devletin Yüksek Komiserleri ile yapmış olduğu görüşmelerde, yetkililerin kendisini nüfus mübadelesi antlaşmasının metnini hazırlamak ve nüfus mübadelesi yapılması konusunda diplomatik girişimlerde bulunmak üzere büyük devletlerin teşvik ettiklerini açıklamıştı. Bu arada, [Dr. Nansen] Ankara Hükümeti ile mübadele konusunda yapıcı bir diyalog geliştirilmesi ve bu çabaların Lozan Barış müzakereleri sırasında sonuçlandırılması için Atina Hükümeti'nden yetki almıştı. [Dr. Nansen'in] ileri sürdüğü bu görüşlere Büyük Britanya heyetinin üyesi Sir Horace Rumbold karşı çıktı. Diğer dört büyük devletin temsilcileri adına yapılan bu açıklamanın doğru olmadığını dolambaçlı yollara sapmadan belirtti. [Sir Rumbold'a göre] nüfus mübadelesi fikri ilk olarak [İstanbul'da] dört büyük devletin Yüksek Temsilcilerinin yaptıkları toplantıya katılmış olan Dr. Nansen tarafından dile getirilmişti. [13] Birbiri ile çelişen bü-

12 [Çevirenin notu: Türkçe metin için, bkz. *Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar – Belgeler...* Çeviren ve yayına hazırlayan, Seha L. Meray. Takım I, Cilt 1, Kitap 1. Ankara SBF yayını, 1973, s. 212]

13 *Documents Diplomatiques. Conférence de Lausanne…,* I. s.168, 174, 185-187. Bk. bir öncekinde olduğu gibi Seferiadis, s. 372-379. [Çevirenin notu: Türkçe metin için, bkz. *Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar – Belgeler...* Çeviren ve yayına hazırlayan, Seha L. Meray. Takım I, Cilt 1, Kitap 1. Ankara SBF yayını, 1973. s. 229]

tün bu ifadelerin ardında, gerçeğin bir kısmını saklamak üzere kasıtlı bir belirsizlik havası yaratılmak istendiğini tespit etmek hiç de zor değildir. Nüfus mübadelesi kararının alınmasında birlikte hareket eden Büyük Devletler ve Yunanistan'ın ve hatta Türkiye'nin bu kararı [daha sonradan] mahkum etmesi bu konuda yaşanan karışıklık ve belirsizlik havasını daha da arttırdı!

Bugün, nüfus mübadelesinin gerçekleşmesine giden siyasal süreçte bu kararın nasıl alındığına ilişkin tarihi tanıklıkların yetersizliğini anlaşılır değildir. Son on yıl içinde gün yüzüne çıkarılmamış birincil kaynakların ve arşivlerin incelenmesi, [bu konuda çalışan] araştırmacıların bu işte taraf olan devletlerin arşivlerinden yararlanma imkanı bulması ve hatta sağda solda dağınık halde bulunan bazı özel kolleksiyonlara ulaşılması araştırmacıların önüne yeni ufuklar açmıştır. Özellikle, Milletler Cemiyeti Arşivi'nin bu konunun ayrıntılı olarak incelenmesi için en uygun yer olduğunu söyleyebiliriz. Ne de olsa, [Türk-Yunan nüfus mübadelesinin] gerçekleştirilmesi ile görevlendirilmiş olan [Milletler Cemiyeti, Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. Nansen] müzakere sürecinin başından mübadelenin son aşamasına kadar etkin bir rol üstlenmişti. Bu çalışmada, [Milletler Cemiyeti Arşivi'ndeki] birincil kaynakların değerlendirilmesi, Yunan [Hariciyesine ait] diplomatik yazışmaların incelenmesi ve en son olarak Venizelos'un bu konudaki özel mektuplarının tetkik edilmesi sonucunda ulaştığım kanaatlerimi, delillere dayanan tespitlerimi ve yorumlarımı aktarmaya gayret edeceğim.

[19. Yüzyılda] Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş coğrafyası içinde yaşayan [farklı] etnik azınlıkların kaderi, esas olarak Şark Meselesi'nin nasıl çözüleceğine bağlıydı. 1910'larda [Osmanlı] merkezi otoritesinin Osmanlı sınırları içinde yaşayanların Türkleştirilmesi için gösterdiği çabalar ve Balkan yarımadasının güneyinde - ve Yakın Doğu'da - toprak üzerindeki egemenlik alanlarında meydana gelen değişiklikler [sonucunda oluşan yeni sınırlar] zaten var olan nüfus sorununa başka boyutlar da kattı.[14] Bu çerçeve içinde zorunlu nüfus mübadelesinin 30 Ocak 1923 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiş olması, [Batı Anadolu'da] Yunan cephesinin çökmesinden ve yüz binlerce Anadolu Hıristiyanı'nın Türk milliyetçilerinin insafına bırakılmış olmasından kaynaklandı. Ortaya çıkan bu olağanüstü duruma derhal müdahale edilmesi mecburiyeti ve o günlerde büyük bir trajedinin kurbanı olan göçmenlerin yaralarının sa-

[14] A. _____, _________ ______ π___ ________ ____________ _________ ___ ______ ____ ___ π______ *1912-1924,* _____, 1925 (A. Pallis, *1912-1924 Sürecinde Makedonya ve Trakya'ya Göç Edenlerin Irkları Hakkında İstatistik Bir Çalışma,* Atina, 1925). ___ _____ (Aynı kişinin bir başka çalışması) *Greece's Anatolian Venture –and after. A survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor (1915-1922)* London, 1937 [Türkçesi için bkz. A. A. Pallis, Yunanlıların Anadolu Macerası: 1915-1922. İstanbul: YKY, 1995].

rılması amacıyla uğraşmak üzere Milletler Cemiyeti, Dr. Fridtjof Nansen'i Mülteciler Yüksek Komiseri olarak tayin etti. Norveçli bu seçkin ve hayırsever insana verilen tam yetki ve buna bağlı olarak girişimde bulunma hakkı, sadece göçmenlerin iaşe ve ibatesinin sağlanmasına değil; ama aynı zamanda bu nüfusun yaşadığı acımasız göç dalgası sonrasında ortaya çıkan büyük sorunların göğüslenmesinde de büyük katkı sağladı.[15] Bütün bunlara rağmen, daha yeni kurulmuş olan Milletler Cemiyeti'nin işleyiş biçimi olaya müdahil olan devletler arasındaki mücadeleyi dengelemeye yeterli değildi. Özellikle, Türk Hükümeti'nin önceden koymuş olduğu hedeflerin gerçekleştirilmesinde hiç taviz vermeyen tavrı ve ısrarı, bu uluslararası örgütün temsilcilerinin olayı düzenlemek amacıyla müdahalesini engellemekle kalmıyor, fakat aynı zamanda da arabuluculuk görevini aksatıyor ve göç eden kitlelerin temel ihtiyaçlarının sağlanmasını geciktiriyordu.

Dr. Nansen, 1922 yılının Ekim ayının ilk günlerinde Ankara yönetimi ile doğrudan bir diyalog kurmak umudu ile İstanbul'a geldi. Müteaddit çabalarına rağmen, sadece Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi, [ve aynı zamanda Hilâl-i Ahmer Teşkilatı Başkanı] Hâmid [Hasancan] Bey ile görüşebildi.[16] Üst düzey Türk yönetiminin meseleyi ağırdan alma taktiklerine meselenin doğasından kaynaklanan zorlukların da eklenmesi sonucunda [Dr. Nansen'in] çalışmaları olumsuz etkilendi. Dr. Nansen, 10 Ekim 1922 tarihinde Yunan hükümetinin barış şartlarını müzakere etmek üzere tayin ettiği baş müzakereci Eleftherios Venizelos'a uzun bir mektup yazarak ilk düşüncelerini ve önerilerini açıkladı: Nansen'e göre, Milletler Cemiyeti [kısa vadede] yüz binlerce Hıristiyan göçmenin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Yunan hükümetine iktisadi yardım sağlayabilir, bu konuda uluslararası yardım örgütlerini devreye sokabilirdi. Ancak asıl mesele, bu insanların [uzun vadede] durumlarının ne olacağı idi:

> "[Anadolu Rumları] başka bir yere yerleştirilmek durumundalar – diyordu Dr. Nansen - Ben şuna kanaat getirdim ki Yunan hükümeti, ya Türk

---

[15] Milletler Cemiyeti çerçevesinde gerçekleşen göçmenlere yardım organizasyonları için bk.: SDN, *Dix ans de cooperation internationale,* Préface par E. Drumond, ______ (Cenevre), 1930, s. 378 v.b. F. P. Walters, *A History of League of Nations,* Oxford University Press, 1969, s. 116-187-189. Milletler Cemiyeti'nin Göçmenlerin Yerleşimine Katkısı için bk.: SDN *L' établissement des réfugiés en Gréce,* Cenevre, 1926. Dr. Nansen'in hayatı hakkında genel bilgi için bkz. T. Greve, *Fridtjof Nansen,* Oslo, 1974. L. N. Hoyer, *Nansen og verden,* Oslo, 1955. E. E. Reynolds, *Nansen,* Harmondsworth: Penguin Books, 1949. J. Sorensen, *Fridtjof Nansens Saga,* Oslo, 1931.

[16] Milletler Cemiyeti yetkilisi [Dr. Nansen] 27 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal'e çekmiş olduğu bir telgrafta kendisi ile görüşmek arzusunda olduğunu ve kendisinin [Ankara Hükümeti ile temas kurmak hususunda] Milletler Cemiyeti bünyesindeki İran diplomatik misyonunun arabuluculuk desteğini de almış olduğunu ifade etti. Société des Nations. Archives [Milletler Cemiyeti Arşivi - Cenevre] *SDN*/A, 48/24318/24318, F. Nansen'den Ankara TBMM Hükümeti'ne, 3 Kasım 1922.

> hükümeti ile bir nüfus mübadelesi gerçekleştirecek; ya da bir antlaşma bile yapılmaksızın bu insanları [yâni Anadolu Rumlarını] Makedonya'daki ve Batı Trakya'daki boş topraklara yerleştirecek. Göçmenlerin iskânının hem uzun soluklu hem de zor bir iş olacağının farkındayım. Her şekilde göçmenlerin büyük bir çoğunluğu [Makedonya'daki ve Batı Trakya'daki] şu an kullanılmayan ve ekilip biçilmeyen topraklara yerleştirilmek zorundalar."[17]

Fridtjof Nansen'in dile getirdiği bu düşüncelerin Yunanistan ile Türkiye arasında yapılacak bir nüfus mübadelesi önerisi olarak nitelendirilmesi pek mümkün değildir. Bu noktada, Norveçli hümanistin Türk tarafının öncelikle askeri ve daha sonra diplomatik alandaki gelişmeleri etkileme konusundaki üstünlüğünü kavrayamamış olduğunu düşünmek makul bir yaklaşım olur. [Nansen'e göre] Yunanistan ile Türkiye arasında yapılması muhtemel ve daha sonra da yapılacak olan nüfus mübadelesi, göçmenlerin yaşam kaderlerini iyileştirmekten başka bir işe yaramayacaktı:

> "Yakın Doğu'daki göçmenlerin sorunları – [Nansen] bu cümlenin altını önemle çiziyordu - kanaatimce bölge halkının ekonomik ve sosyal sorunlarının ayrılmaz bir parçasıydı. Ve dünya barışı açısından çok önemliydi ..."[18]

Anadolu Rumlarının ata topraklardan zorla çıkarılması ve bu durumun Yakın Doğu coğrafyasında yalnız etnik açıdan değil, aynı zamanda nüfus dengesi açısından da farklılıklar yaratmış olduğu ve hatta Yunanistan'ın doğal ekonomik gelişmesine de ipotek konduğu bir dönemde, ekonomik, sosyal refahın sağlanması ve barışın korunması nasıl mümkün olacaktı? Milletler Cemiyeti temsilcisinin nüfus mübadelesi ve [Makedonya'daki] Müslümanların ev ve topraklarının Hıristiyan göçmenlere verilmesi yönündeki bu muğlak temennisi Anadolu Rumlarının toplu olarak Türkiye topraklarından çıkarılmasından sonra mı gerçekleşecekti?

Venizelos'un 13 Ekim 1922 tarihinde Nansen'e hitaben kaleme aldığı mektup bu tür soruların Venizelos'un da zihnini meşgul ettiğini gösteriyor ve göçmen sorununa yeni bir boyut katıyordu. [Venizelos] on yıllık savaştan çıkmış ve gücünü tüketmiş olan Yunanistan'a yapılacak uluslararası yardımın gerekliliğini vurguluyor, Yunanistan'ın bir milyonu aşkın göçmenin bakımını üstlenmekte yetersiz kaldığını söylüyor ve şu sonuca varıyordu:

---

17 [Benaki Müzesi, Venizelos Arşivi, Atina] A. B. 318, İstanbul'daki F. Nansen'den Londra'da E. Venizelos'a, 10 Ekim 1922.

18 SDN/A, 48/24318/24318, F. Nansen'den Ankara TBMM Hükümeti'ne, 3 Kasım 1922.

> "15 gün önce Ankara Hükümeti'nin İçişleri Bakanı Türklerin artık Osmanlı topraklarında Hıristiyan Rum varlığı görmek istemediği yönünde bir açıklama yaptı. Bir sonraki barış müzakerelerinde [Ankara Hükümeti] Türkler ve Yunanlılar arasında zorunlu nüfus mübadelesini yapılmasını önerecek. Kışın yaklaşıyor olması nedeniyle göçmenlerin konut sorununun çözümü, erzak sorununun çözümünden bile daha da zor bir mesele haline gelecek. Sizden [yâni Dr. Nansen'den] daha barış antlaşması yapılmadan önce nüfus mübadelesinin gerçekleştirilmesi için girişimde bulunmanızı istemek cüretinde bulunuyorum ve rica ediyorum. Yunanistan'da şu anda yaklaşık 350.000 civarında Türk nüfusun bulunduğu ve bu insanlara ait ev ve çiftliklerin Anadolu Hıristiyanlarına dağıtılmasının mümkün olduğu veya Trakya'yı terk etmiş olan Hıristiyanların bu ev ve çiftliklere yerleşmesinin mümkün olabileceği göz önüne alındığında, bu şekilde Yunanistan'dan ayrılacak Türk nüfusa denk sayıda [Rum] göçmenlere de ev sağlamak olası... "[19]

Venizelos'un Milletler Cemiyeti temsilcisine yaptığı çağrının anlamı açıktı: Henüz tam anlamı ile gerçekleşmemiş olsa da Anadolu, Pontus ve Trakya'daki Rum nüfusunun zorla göç ettirilmesinin geri dönüşü yoktur. Bu nüfus Türkiye'den Yunanistan'a göç ettiği sırada binlerce Hıristiyan göçmenin iaşe ve ibatelerinin sağlanması ve toprağa yerleştirilmeleri, eğer Yunan topraklarından da bu miktarda bir Müslüman göçü ile birlikte düşünülmüş olsaydı iş daha kolaylaşacaktı.

Eleftherios Venizelos'un [karşı tarafa] nüfus mübadelesi önermesinin ardında bir dizi genel ve özel unsur vardı. Yunanistan, Anadolu cephesinde aldığı yenilgiden sonra diplomatik olarak çok zayıf bir konumda idi, Ankara'nın giderek artan taleplerini karşılayacak gerekli dayanaklardan yoksundu. Mânen ve maddeten yorgun ve kan ağlayan Yunanistan, ayrıca büyük devletlerin desteğini almak konusunda da başarısızdı.[20] Yeni Türkiye'nin jeopolitik konumu, yâni [İstanbul ve Çanakkale] Boğazlarına hakim olması, Orta Doğu ve Sovyet Rusya'sına geçiş yolu üzerinde bulunması, [Yunanistan'ın] eski müttefiklerinin Ankara Hükümeti'nin baskıları karşısında giderek daha zayıflama-

19 SDN/A, 48/24318/24818, Londra'daki E. Venizelos'dan İstanbul'daki F. Nansen'e, 13 Ekim 1922.

20 Bu açıdan bakıldığında Venizelos'un yakın bir arkadaşına yazmış olduğu mektupta yer alan gözlemleri bir hayli ilginçtir: "Yunan hükümetine yardım etmeyi kabul ettim çünkü insanların bu memlekette yaşanan felaketin boyutlarını ne kadar az idrak edebildiklerini görmekteydim. Özgürlükçü basın Anadolu'daki felaketten sonra tahta Konstantinos'un çıkmasını bekliyordu, daha sonra da bir önceki dönemdeki müttefiklerimizin kucağına düşmemiz için hiçbir engel kalmayacaktı… Bana önerilen görevi kabul etmem gerektiği kararına vardım, böylece Devrim'e ve Yunan halkına Doğu Trakya'nın çoktan kaybedilmiş olduğunu ve daha büyük bir felaket yaşamamak için geriye kalanları kurtarmaktan başka çaremiz kalmadığını söyleyebilirdim." A.B., 29, E. Londra'da E. Venizelos'tan I. Mourello'ya 12/25 Ekim 1922.

larına yol açıyordu.[21] Nitekim, bu baskılar sonucunda Ankara Hükümeti'nin Doğu Trakya'nın kendi yönetimine verilmesi yönündeki talepleri 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Mütarekesi ile hükme bağlanmıştı.

Mütareke, Venizelos'un Nansen'e çağrısından iki gün önce Mudanya'da imzalanmıştı. Mütareke metni tek başına ele alındığında, [Trakya'daki] göçmen sorununa çok daha dramatik bir boyut kazandırıyordu. Mudanya Mütarekesi'ne göre, Yunan yönetiminin Doğu Trakya'yı terk etmesi ve bölgenin Türk yönetimine geçmesi, af konusunda bir karar alınmamış olması ve Kemalist ordunun bölgeye giriş zamanın belirlenmemiş olması Hellenizmin bir başka parçasını daha düzensiz bir göçe zorluyordu.[22] Yoksa, Yunan hükümetinin eski Osmanlı topraklarından Hıristiyanların bu toplu göçünü ertelemesi mümkün ve arzu edilen bir şey miydi: "[hükümet] bu nüfusu yüzyıllardır yaşadığı baba ocağından ayrılmaya teşvik etmeli mi yoksa etmemeli mi?" [23] Dönemin Dışişleri Bakanı Efthimios Kanellopulos'un 15 Ekim'de konu ile ilgili sorduğu bu kritik soruya Venizelos karşısındakini itham ederek şiddetle şu karşılığı veriyordu:

> "[Yunan hükümeti] göç etmek isteyen Doğu Trakya'nın Rum nüfusuna izin vermediği takdirde suç işlemiş sayılır diye düşünüyorum. Tabii ki barış antlaşması imzalanana kadar bunların can ve mal güvenliğinin teminat altına alınırsa, konferansta nüfus mübadelesini müzakere ederken daha avantajlı bir konumda oluruz. Ama şu kuşkusuzdur ki; 30 gün sonra Doğu Trakya'da müttefik kontrolü ortadan kalktıktan sonra ve bölge Türk yönetimi altına girdiği zaman Türkler soydaşlarımızın malla-

---

21 R. Davison, "Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne", *The Diplomats 1919-1939.* (Yayına haz. G. Graig and F. Gilbert) New York, 1974, s. 200. Ayrıca, H. Nicolson, *Curzon: The Last Phase.* Boston, 1934.

22 A.B., 29, Londra'da E. Venizelos'tan Lord Curzon'a 13 Ekim 1922. Atina'da E. Kanellopoulos'tan E. Venizelos'a, 29/12 Ekim 1922. A. B. 30, Atina'da N. Politis'den Venizelos'a, 6/19 Ekim 1922. Cenevre'de Th. Agnides'den E. Drummond'a, 16 Ekim 1922. Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'nin Agnides'nin sorusuna verdiği cevap, Türk yönetiminin Trakya'ya ne zaman yerleşeceği konusundaki belirsizliğin en tipik örneğini veriyor: "Mudanya Mütarekesi'nin 10. maddesini dikkatlice incelemiş olduğunuzu varsayıyorum. Bu maddenin müttefiklerin ve görevli birimlerinin Yunan ordusu bölgeyi boşalttıktan sonra otuz gün [daha] kalabilmelerine olanak tanıdığı kanaatindeyim. Tabii, Gayrimüslim nüfus Türk yönetiminden memnun ise ve müttefiklerin kendileri bölgeden ayrıldıktan sonra Hıristiyan nüfusun tehlikede olmayacağına inanıyorlarsa durum değişir." Agnidis kendi elyazısı ile kendi gözlemini ekliyor: "Müttefik görevlilerin ayrılışından sonra Türk jandarma kuvvetinin Hıristiyanlar konusundaki tutumunun değişeceğini sözlü olarak ifade ettim." (A.B., 30. E. Drummond to Th. Agnides, Ekim 17, 1922).

23 Ve telgraf şöyle devam ediyordu: "Rum nüfusunun bu zorunlu göçünün sonuçları aşikardır. Yaşanacak etnografik değişime ilaveten göçmen nüfusun içinde bulunduğu yoksullukların ortadan kaldırılması devlete büyük bir yük olacaktır. Öte yandan, Rum nüfusun Türk yönetimi altındaki Doğu Trakya'da kalmaya devam etmesi, bu nüfusun korunması için bir takım ciddi garantiler verilmedikçe ve yaptırımlar uygulanmadıkça, bu nüfusu yakın veya orta vadede sınır dışı edilmesine ve bazı yaptırımlara maruz bırakabilir. Eğer bu nüfusun korunması için bir takım ciddi garantiler verilmesi ve bazı yaptırımların uygulanması gibi bir umut var ise, o zaman bu nüfusun göç kararını ertelemeleri söylenebilir ya da göç daha fazla mağdur olanların toplu göçü ile sınırlandırılabilirdi. Bu durum, başka konuların yanı sıra bizim nüfus mübadelesi müzakerlerinde daha avantajlı olmamızı sağlardı." A. B. 30, Atina'da E. Kanellopoulos'dan Venizelos'a, No 3415, 15 15 Ekim 1922.

> rını ele geçirmeye çalışacaklar ve onların sersefil olmasına yol açarak onları kovacaklardır. Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde neler olduğunu bir hatırlayınız! Bugün aynı şeyler daha fazlasıyla tekrarlanabilir, özellikle Türklerin büyük devletleri ne kadar küçümsediği göz önünde tutulduğunda bu nedenle, [Yunan] ordusu çıkmadan önce soydaşlarımızın taşınabilir mal varlıklarını da yanlarına alarak göç etmeleri konusunda yardımcı olmak zorundayız... Kendinizi kandırmayınız! Doğu Trakya Hellenizm için sonsuza dek kaybolmuştur. Türkler payitahta giden yolda yoğun bir yabancı nüfusun varlığına tahammül etmeyeceklerdir."[24]

Doğu Trakya'nın kaybedilmesi ve Yunanlıların bölgeyi toplu olarak terk etmesi Venizelos'un göç sorununa daha doğru ve kökten bir çözüm aramasında etkili olmuştu. Venizelos 13 Ekim 1922 tarihinde Nansen'e yapmış olduğu çağrıda mübadelenin yapılması ile göçmen nüfusun iskân edilmesi meselelerini birbiri ile irtibatlandırırken samimiydi. Geçim vasıtalarından mahrum olan ve hiçbir mal varlığına sahip olmayan yaklaşık bir buçuk milyona yakın insanın iskân edilmesi ve bakımının sağlanması ekonomik olarak sıfırı tüketmiş Yunanistan'ın olanaklarını fersah fersah aşıyordu. [Mübadelenin] bir tercih konusu olarak ele alınması veya aklın gereği olarak görülmemesi durumunda, [Yunanistan'ın] kaçınılmaz olarak korkutucu, derin ve belki de ölümcül bir ekonomik, sosyal ve siyasal krizin içine girmesi muhtemeldi. Anadolu ve Trakya'dan gelen göçmenlerin en azından bir kısmının Yunan topraklarında yaşayan Müslümanların arazilerine ve evlerine yerleştirilmesi ise hem kısa hem de uzun vadede sorunun keskinliğini yitirmesini sağlayabilirdi. Peki, gerçekten de göçmenlerin iskân sorununu halletmek için bulunan formül Venizelos'un nüfus mübadelesi istemek gibi bir trajik kararın ardındaki asıl neden miydi?

Yunanlı politikacı 17 Ekim 1922 tarihinde Yunan Dışişleri Bakanlığı'na yollamış olduğu ilk uzun notada göçmen meselesinin genel önemini aşağıdaki şu sözlerle açıklıyordu:

> "Yunanistan'ın geleceği, mübalağa etmeden söyüyorum, bu meselenin iyi ya da kötü şekilde çözülmesine bağlıdır. İyi bir çözümde başarısız olunması, düşünülmesi bile insanı dehşete düşürecek felaketlere sebep olacaktır. Öte yandan bu meselenin başarılı bir biçimde çözümlenmesi, birkaç yıl içinde bu talihsiz savaşın sonucunun bize yüklediği ağır yükler-

---

[24] A. B. Londra'da E. Venizelos'tan Dışişleri Bakanlığı'na, No 3417, 3/16 Ekim 1922. Doğu Trakya elden çıktıktan sonra Venizelos'un önceliği bölgedeki Rum nüfusun göç etmesi idi: "Bütün çabam –Trakya'da bulunan yetkililere çektiği telgrafta şöyle diyordu -Trakya'yı kaybederken elimizden geldiğince çok Trakyalı [Rum'u] kurtarmaktır. Biliyorsunuz ki barış antlaşmasının verdiği ve Türkiye'nin de kabul ettiği bütün garantiler Hıristiyanlar için gerçek anlamda hiçbir güvence oluşturmaz. Sizin de bu konuda benim ile hemfikir olmanızdan ötürü mutluyum." A. B, 29, Paris'teki Venizelos'tan Dışişleri Bakanlığı'na, No:2768, 24/7 Ekim 1922.

den kurtulmamızı ve rahatlamamızı sağlayacaktır. Böylece 'Daha Büyük Yunanistan' [idealinin] paramparça olması ile artık biz 'Büyük Yunanistan'ı inşa edeceğiz. [Dolayısıyla], bu 'Büyük Yunanistan'ın sınırlarını oluşturan Batı Trakya ve Makedonya sadece siyaseten değil aynı zamanda da etnik bakımdan [gerçek] Yunan köyleri olmaz ise 'Büyük Yunanistan' hiçbir zaman güvenli bir yer olmayacaktır."[25]

Gerçekten de 1920 yılı Aralık ayında yapılan nüfus sayımına göre, Yunanistan'da 450.683 Türk yaşıyordu. Bunların 317.136'sı Makedonya'da, 105.513'ü Trakya'da, 8.853'ü Ege (Sisam, Sakız ve Midilli) adalarında ve 19.181 kişi de Girit'te yaşıyordu.[26] Daha önceden iki tarafın üzerinde anlaştığı bir anlaşma olmadan Yunanistan'ın taşrasının [jeopolitik bakımdan] en hassas bölgesindeki Müslüman nüfusun yerinden kaldırılması mümkün olabilir miydi?

Yunan tarafı, Müslüman nüfusun Ankara'nın onayı olmaksızın Yunanistan'dan sınır dışı edilmesi ihtimalini göz ardı etmeyecekti. Venizelos'a göre, Atina hükümeti [Yunanistan'da yerleşik] Türkleri tüm taşınabilir mal varlıklarını yanlarına alarak Yunanistan'dan uzaklaştırmakla görevli özel bir komisyon kurabilir ve Dr. Nansen'den de bu komisyonun faaliyetlerini izlemesini ve denetlemesini isteyebilirdi.[27] Gerçekten, aşağıda ele alacağımız bazı karmaşık sorunların üstesinden gelinmesi olanaklı mıydı? Ankara hükümeti yerlerinden edilen Müslümanların Türk topraklarına girmesine izin vermediği takdirde ne olacaktı? O zaman Müslümanlar nereye gidecekti? Ya da bunların askeri açıdan korunmayan bazı limanlara ya da ıssız kıyılara bırakılmaları mümkün müydü? [28] Bu boyutta bir operasyonun gerçekleştirilmesi, Türk tarafının faaaliyetleri ve propogandasının etkili olduğu ve Venizelos'un ifadesi ile "mânen inanılmaz derecede küçülmüş" [29] bir Yunanistan için yalnızca zor de-

---

25 A.B., 30, Londra'daki E. Venizelos'tan Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, No: 3435, 17 Ekim 1922.

26 A.B., 30, Atina'da N. Politis'den E. Venizelos'a, No 3535, 8/21 Ekim 1922. Aynı bilgiler, Milletler Cemiyeti özel bölümünde de bulunmaktadır: SDN/A, 48/24318/24318, Chiffres d'habitants d'origine turque des differentes provinces de la Grèce, fournis par le service de statistique du gt. Royal Hellénique.

27 Venizelos'un önerisi şu temel düşüncelere dayanıyordu: "[Rumeli] Türklerinin Yunanistan'dan ayrılmadan [önce] göçmenlerin kısa vadede barınak ve uzun vadede de iskân sorununun çözümsüz kalacağı açıktır. Eğer Dr. Nansen Ankara Hükümeti'nin bu yönde bir çözüm kararı almasında başarı sağlayamaz ise hükümet Doğu Trakya boşaltıldıktan dört ya da beş hafta sonra Türklerin Yunan topraklarından ayrılmasını zorlamaya hazır olmalıdır. Bu ayrılışın, uygar bir çerçeve içinde yapıldığının tespiti için bu işin Dr. Nansen'in gözetimi altında olması istenmelidir. Gidecek olanlara taşınır mallarını yanlarına almaları için yalnızca izin verilmemeli, hatta bu konuda kolaylık da gösterilmelidir. Bu iş, komisyon başkanının bilgisi dahilinde ona güvenilerek gerçekleşmelidir. Başkanlık Batı Trakya'nın hangi tarihte boşaltılması gerektiğine karar vermeli ve daha sonra bunu Doğu Makedonya, Batı Makedonya ve adalar takip etmelidir. A.B., 30, Londra'daki Venizelos'tan Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, No 3435, 17 Ekim 1922. Bu fikir ilke defa Venizelos tarafından bir önce çekilen telgrafta dile getirilmişti. A.B., 30. E. Venizelos Dışişleri Bakanlığı'na 3/16 Ekim 1922."

28 N. Politis'in gözlemleri uyarınca A. B., 318, N. Politis'den E. Venizelos'a, 3 Kasım 1922.

29 A.B., 30, E. Venizelos'tan Dışişleri Bakanlığı'na, No 3435, 17 Ekim 1922.

ğil ama aynı zamanda da tehlikeli idi. Peki, ya dış baskılara hiç taviz vermeyen ve kendilerinden başka herşeye kayıtsız kalan Türk yöneticilerin kontrolsüz tepkileri karşısında ne yapılacaktı? Dr. Nansen'in Anadolu Rumlarının tâbi tutulduğu acımasız göçün Yunan hükümetinin Müslümanları Yunanistan'dan kovmasına yol açabileceğine dair tahmini üzerine, karşı taraftan çok sert ve tehditkâr bazı açıklamalar geldiğini belirtiyordu.[30]

Söz konusu [Müslüman] nüfusun Yunan topraklarından iki tarafın anlaştığı bir nüfus mübadelesi ile göç ettirilmesi düşüncesi Yunan hükümetinin Müslümanları zor kullanarak sınır dışı edilmesi fikrini ihtimal dışı bırakmasında etkili oldu. Böyle bir amacın başarı ile gerçekleşmesinin tek yolu iki tarafın anlaşmasından geçiyordu. Yunanistan'ın Ankara hükümetine karşı yaptığı baskıların sonuç getirme ihtimali günlerin, haftaların geçmesi ile daha da azalıyordu. Anadolu Rumlarının büyük bir kısmı - güvenilir bir kaynağın yaptığı tespite göre, onda dokuzu [31] - daha Mudanya Mütarekesi imzalanmadan önce yerlerini terk etmişlerdi. Buna ilaveten, 11 Ekim 1922 tarihinden sonra Trakya tarafından yeni ve önlenemez bir göç dalgasının gelmesi bekleniyordu. Buna göre, Kasım ayı ortalarına kadar[32] yaklaşık iki yüz elli bin kişinin daha göç edeceği tahmin ediliyordu. Anadolu'daki Hıristiyan ailesinin son kalıntıları da artık Yunanistan'a geliyordu. Kasım ayı başlarında M. Kemal'in Anadolu'yu geride kalan Hıristiyanlardan – iki yüz bin Rum ve yüz bin Ermeni [33] - arındırmak üzere bir aylık bir süre tanıdığı haberini ilk veren de Dr. Nansen'di. Göçe zorlama politikası ve buna ilintili olarak bu insanların Anadolu'nun içlerinde eritilmeleri politikası sessizce uygulanmıyordu. Tam tersine, bir aylık süre tanınması Anadolu ve Karadeniz kıyılarında kalan son Hıristiyanların göç sürecini hızlandırıcı bir unsur olarak kullanılıyordu. Milletler Cemiyeti yetkilisine göre, Marmara kıyılarında bulunan kadın ve çocukların da göç etmedikleri takdirde onları da Anadolu'nun iç bölgelerine göç ettirilecekle-

30 A. B., 31, Atina'da N. Politis'ten E. Venizelos'a, 27/9 Kasım 1922. (Bu paragrafta Türkiye'de geçerli olan bazı yasalar çerçevesinde Türkçeye çevrilmesi çeviren açısından sakıncalı olabilecek bazı cümleler vardı. Bu nedenle bu cümleler Türkçeye çevrilmemiştir. Ç. N.)

31 A. A Pallis, *ibid.* s. 12.

32 Seferiadis, *ibid.* s. 380. Bunlara ilaveten N. Politis'in gözlemlerine göre Rumların Doğu Trakya'yı boşaltması Ekim ayı sonuna kadar tamamlanmıştı. Göçmenlerin toplam sayısı 175-180 bin civarında idi – bu sayıya "kendi araçları" ile bölgeden ayrılanlar ve Gelibolu yarımadasında yaşayan 35 bin kişi dahil değildi. A. B., 318, N. Politis'den E. Venizelos'a, 3 Kasım 1922. Dr. Nansen ise 20 Ekim tarihinde şu tespiti yapmıştı: "Bu iş - yani nüfus mübadelesi için bir anlaşma metni hazırlanması işi - Anadolu ve Doğu Trakya Rumları şimdiden yerlerini terk etmiş oldukları için bir hayli karışık." SDN/A, 48/24318/24318, Note on the Exchange of Greek and Turkish Populations in Macedonia, Thrace and Asia Minor, by F. Nansen, 20 Ekim 1922.

33 A.B., 30, Beyoğlu'nda Simopoulos'dan Londra'daki Yunan Büyükelçiliği'ne, No 5390, 22/4 Kasım 1922. Bu haber birkaç gün sonra İstanbul'daki Yunan diplomatik yetkilileri tarafından da doğrulanıyordu. Anadolu'da kalan Hıristiyanların sayısı Patrikhane'nin tespitlerine göre belirleniyordu A. B., 31 Beyoğlu'nda Siatis'den Londra'daki Yunan Büyükleçiliği'ne. No 5641, 26/8 Kasım 1922.

rine dair haberler gelmişti! [34] 10 Kasım 1922 itibarı ile yüz binlerce göçmen-250.000 Yunanlı ve 100.000 Ermeni - Marmara sahillerinden kalkarak Yunan kıyılarına geldi. Nansen şunları söylüyordu: "Eğer bu göç gerçekleşirse çok ciddi sonuçlar ortaya çıkar. İstanbul'da yaşayan Rumların ve Ermenilerin de göç hareketine katılmasına kesin gözü ile bakabiliriz."[35] Bu baskının etkisi altında Anadolu ve Trakya'daki Hellenizmin son kalıntıları da bulundukları yerleri terk ettikleri zaman, Atina hükümeti Türk yetkililerini kendi soydaşlarını Yunan topraklarından çekmeye nasıl mecbur edebileceklerdi?

Venizelos'un nüfus mübadelesi fikrini kabul etmesi ve mümkün olan en kısa zaman içinde bu mübadelenin uygulanmasını talep etmesi, yukarıda özetlediğimiz şartların soğukkanlılıkla değerlendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Acaba bu kararın alınmasında karamsarlığının ya da Yunan iç politikasında yaşanan gelişmelerin etkili olduğu hipotezini kabul etmek mümkün müdür?[36] Buna benzer görüşlerin kabul görmesi, ancak Hıristiyan göçmenlerin Anadolu'da kalmaları ya da doğdukları yerlere geri dönmelerinin mümkün olması varsayımına dayandırılabilirdi. Venizelos kendisine sunulan iki tercihten birini seçmek durumunda olduğunu düşünüyordu: Venizelos'a göre, Hıristiyan Rum nüfusun Kemalist Türkiye'nin sınırları içinde kalması artık gerçekçi bir politika değildi. Eğer 1910'larda, Osmanlı devleti kendi Hıristiyan nüfusu ile bir çatışmaya girmemiş olsaydı; Anadolu Savaşı'nın zaferle bitmiş olması neticesinde hem yenilgiye uğramış Yunanistan karşısında, hem de büyük devletler karşısında avantajlı olan ve Türk milli devletini kurma fikrine kendilerini adamış olan Kemalist kadronun [kendi ülkelerinde] Hıristiyanların varlığına hoşgörü ile bakacaklarını düşünmek bir varsayım olarak öne sürülebilir mi? [37]

---

34 A. B., 31, N. Politis'ten Atina'daki Yunan Dış İşleri Bakanlığı'na, 10 Kasım 1922. Amerikan [Yardım] Derneği'nin temsilcisi de Karadeniz sahilinde bulunan yerel yöneticilerin Rum nüfusa hemen Karadeniz kıyılarını terk etmeleri ihtar ettiğini bildirmişti! Zaten Mudanya Mütarekesi imzalanmadan önce de Anadolu'nın iç bölgelerine yaklaşık yüz bin kişi gönderilmişti. A. B., 29, E. Kanellopoulos'tan Londra'daki Yunan Büyükelçiliği'ne, No 10112, 25/8 Ekim 1922.

35 A. B., 31, "Les Refugiés en Gréce et en Asie Mineure." Dr. Nansen'in raporu, 18 Kasım 1922.

36 Konu hakkında var olan ve bilinen eleştirilerden başka J. A. Petropulos şu görüşü dile getirdi: Venizelos'un zorunlu nüfus mübadelesini kabul ederken, Ankara'nın baskın yaklaşımı karşısında geri adım attığı izlenimini vermişti. Yunanlı politikacının bu kararı kabul etmesinde –yazarın tamamlayıcı hipotezine göre – öncelikle Yunan devletine ve ancak daha sonra göçmenlere yardım etme niyeti etkili olmuş olabilir. Bkz. J. A. Petropoulos, "The Compulsory Exchange of Populations…" s. 142.

37 *Les persécutions anti-helléniques en Turquie, d'après les rapports officiels des agents diplomatiques et consularies,* Paris, 1918. *Les persécutions antigrecques en Turquie de 1908 à 1921. Devant la IIIe Assemblée Nationale à Athénes* (*séances, des 5,6 et Avril 1921*) Atina, 1921. Ayrıca, Ténekidés, *Les pérsecution de l'hellénisme en Turquie,* İstanbul 1914-1918. Lord Curzon'un Lozan Konferansı gözlemleri de incelenmeye değer: *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923. Records of Proceedings…* s. 121-122.

Anadolu'daki Yunan cephesinin çökmesinin hemen ardından Türk tarafının niyetlerini ortaya koyan bir takım olaylardan sonra, Ankara Hükümeti'nin İçişleri Bakanı açıkça Türk hükümetinin bundan sonra Türk topraklarında Yunanlıların varlığına tahammül etmeyeceğini açıklıyordu.[38] Bu yaklaşım resmi olarak Lozan'da[39] tekrarlanmadan önce, Ankara yönetiminin ileri gelenleri - öncelikle Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa - konuşmaları ve eylemleri ile Hıristiyan nüfusun Türkiye sınırlarının dışına çıkması konusundaki ısrarlı ve uzlaşmaz tavırlarını açıklamaktan çekinmediler.[40] Yunan hükümetinin elinde hangi koz vardı ki Ankara yönetiminin bu konuda geri adım atmasını sağlayabilsin ?

Lozan'da hem Türklerin tezleri hem de buna karşılık Yunanlıların geliştirmiş oldukları karşı tezlerin yoğunlaştığı konular ve bu noktada iki tarafın tercihleri nüfus mübadelesinin kapsamını belirliyordu: Nüfus mübadelesi isteğe mi bağlı mı olacaktı; yoksa mecburi mi olacaktı? Her şeye rağmen, Venizelos, 13 Ekim tarihinde Nansen'e yaptığı çağrıda mübadele için "mecburi" terimini kullanmaktan kaçınmıştı. Venizelos'un teklifinin can alıcı noktası [aslında] uygulamanın içeriği ile ilgiliydi. Anadolu Rumlarının Türkiye'den topluca göçü ile [Rumeli] Türklerinin Yunanistan'dan hemen uzaklaştırılmaları niyeti isteğe bağlı mübadele ilkesi ile çelişiyordu. Ne de olsa, Müslüman nüfusun Yunan topraklarından ayrılması konusunda Ankara yönetimi pek istekli değildi ve Yunanistan da bunun gerçekleşmesi için baskı yapmak konusunda yetersiz kalmakta idi.[41] Yunan tarafının zorunlu nüfus mübadelesi fikrine giderek sıcak bakması N. Politis'in Dr. Nansen'e ilettiği şu açıklayıcı gözlemden de belli: "Hiçbir zaman, Anadolu ve Trakya'daki Rumların yurtlarını terk etmelerini ve mecburi mübadeleye tabi tutulmalarını önermeyi düşünmedik *(fussent obligées) …*" [42] Fakat, Milletler Cemiyeti'nin Mülteciler Yüksek Komiseri [Dr. Nansen], Venizelos'tan 13 Ekim 1922 tarihli telgrafı aldıktan sonra Venize-

38 SDN/A, 48/24318/24318, E. Venizelos'tan Nansen'e, 13 Ekim 1922.

39 Türkiye'nin Lozan'daki ikinci temsilcisi Rıza Nur Bey'in açıklamalarına göre "Türk hükümeti mübadelenin olmasında ısrarlıdır, çünkü Yunan Devletinin sonsuza dek Hellen kökenlilerin Türk boyunduruluğundan kurtarma politikasından kurtulmak istemektedir." (Bk. A. A. Pallis, s. 14).

40 K. Katehaki'nin Dedeağaç'tan gönderdiği telgrafa göre, "İsmet Paşa'nın Lozan'a gidişinden sonra İstanbul'dan gelen ve Karaağaç'a kadar yolculuk eden Fransız Büyükelçisi, Hıristiyanların Türkler ile birlikte yaşamasının imkansız olduğunu, ilk grubun ortadan kaldırması niyetinin hissedildiğini belirtiyordu. A.B., 31, Atina'da N. Politis'den E. Venizelos'a, No 12299, 4/17Kasım 1922.

41 Ankara hükümeti, Yunanistan'daki Müslüman nüfusun Türkiye'ye göç etmesini kabul etmeyecek izlenimini veriyordu. İstanbul'daki Yunan [Yüksek Komiserliğinden] gelen telgrafa göre, "[İstanbul'da Mustafa Kemal'in resmi temsilcisinin] Dr. Nansen'e söylediğine göre, Makedonyalı Türklerin temsilcilerinden oluşan komisyon üyeleri mübadeleye tabi olmak istemediklerini, [aksine] Yunanistan'da kalmak istediklerini, genel ve zorunlu bir göç olmadığı takdirde [Müslüman] Türk nüfusun Yunanistan'ı terk etmeyeceğini belirtmişti." A.B., İstanbul'da Simopoulos'tan E. Venizelos'a, No: 5390, 22/4 Kasım 1922.

42 SDN/A, 48/24318/24318, İstanbul'da Yunan Yüksek Komiserliği'nden F. Nansen'e, No 5390, 3 Kasım 1922. Ayrıca, *A.B.,* 30, Atina'da N. Politis'den İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliği'ne, 3 Kasım 1922.

los'un zorunlu mübadele fikrini kabul edeceğine kesin gözü ile bakıyordu. Öte yandan, Venizelos'un Milletler Cemiyeti temsilcisine gönderdiği uzun notada mübadele fikrinin ilham kaynağını şöyle açıklıyordu:

> "[16 Ekim tarihinde yazdığı mektupta Venizelos] bu müracaatı ile [aslında] Ankara Hükümeti'nin bir süre önce yaptığı bir teklifi hatırlatıyordu … Bu teklife göre, Ankara hükümeti pek yakın tarihte gerçekleşecek [Lozan] Barış Konferansı'nda zorunlu nüfus mübadelesini önerecekti… Venizelos benden barış müzakerelerinden bağımsız olarak, mübadelenin ve mübadele konusunda yapılacak görüşmelerin mümkün olan en kısa zamanda başlatılması için benim [acilen] harekete geçmemi istiyordu." [43]

Venizelos'un mübadelenin hemen başlamasına yönelik talebi Dr. Nansen'in bu konudaki niyetleri ile de örtüşüyordu. Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri azim ve kararlılık ile Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesi antlaşmasının imzalanmasını istiyordu.[44] Dr. Nansen, Venizelos'a verdiği cevapta şöyle diyordu:

> "İnanıyorum ki Milletler Cemiyeti'nin gücünü değerlendirerek, büyük bir işin üstesinden gelecek, Doğu Trakya'daki felaketlerin önüne geçecek ve böylece Yakın Doğu'ya barış getirme işini gerçekleştireceğim." [45]

Dr. Nansen, Milletler Cemiyeti üst yönetiminin onayını dahi beklemeden arabulucu olarak sahip olduğu yetki ve sorumluluklarının arttırılmasının işin daha mükemmel bir biçimde yapılmasını sağlayacağına dair olan inancını dile getirerek acilen harekete geçecekti.[46] Örgütün Cenevre'deki Genel Sekreterine yazdığı mektupta, Milletler Cemiyeti'nin konuya doğrudan taraf olan bir üyesinin [bu konuda yapmış olduğu] çağrıyı reddetmesinin mümkün olmadığını ve Büyük Devletlerin temsilcilerinin bu konudaki samimi desteği karşısında cesaretlendiğini belirtiyordu.

[Dr. Nansen'in] bu görevi üstlenmesi, Büyük Devletlerin bölgeye ilişkin olarak aralarında varolan görüş farklılıkların çözümlenmesi ve [Büyük Devletlerin] Yakın Doğu'daki bu hassas bölgeye barışın gelmesi gibi konulardaki beklentilerine cevap veriyordu. İstanbul'da İtilaf Devletlerinin Yüksek Komiserleri (İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya) Venizelos'tan gelen teklifi acilen ve

43 Dr. Nansen'in bu konudaki tespiti İngilizce orijinaline göre şöyleydi: "From the letter I have received from Mr. Venizelos and from your acceptance of my memorandum, no 173, given to you on October 22nd, I understand that the Greek Government agrees to principle of compulsion even for Constantinople …" SDN/A, 48/24318/24318, F. Nansen to N. Politis, October 31, 1922. Aynı içerik: A.B.,30, İstanbul'daki [Yunan Yüksek Komiseri] Simopoulos'dan Londra'daki Yunan Elçiliği'ne, No 5390, 19/1 Kasım 1922.

44 SDN/A, 48/24318/24318, İstanbul'daki F. Nansen'den Cenevre'de Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri E. Drummond'a: 16 Ekim 1922.

45 SDN/A, 48/24318/24318, F. Nansen'den E. Venizelos'a, 15Ekim 1922.

46 SDN/A, 48/24318/24318, F. Nansen'den E. Drummond'a, 16 Ekim 1922.

herhangi bir şart öne sürmeksizin kabul ettiler. Bu teklif ortaya atıldıktan iki gün sonra, [İtilaf Devletlerinin temsilcisi olan diplomatlar] hükümetlerinin de aynı görüşte olduğu konusunda Milletler Cemiyeti temsilcisi [Dr. Nansen'i] haberdar ettiler. Onlara göre göçmen sorunu, aslında daha büyük bir mesele olan nüfus mübadelesinin ayrılmaz bir parçasıydı. Mübadele konusunda Türkiye ve Yunanistan arasındaki arabulucuk işine [İtilaf Devletlerinin temsilcisi olan diplomatların] çok yönlü ve olumlu katkılarının olacağına kesin gözü ile bakılmalıydı.[47] İngiliz Yüksek Komiseri, bu önerinin kendi hükümeti tarafından geldiği takdirde, İtilaf Devletleri dışında bir örgütün bu teklifin içeriğini tartışmaya açacağını ısrarla vurguluyordu.[48]

Yunanistan'ın, İtilaf Devletleri hükümetlerinin ve bu konu ile ilgilenmek üzere özel yetkili olan Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri [olan Dr. Nansen'in] görüşlerinin aynı doğrultuda olması nedeniyle, nüfus mübadelesinin gerçekleşmesi için geriye bir tek Türk tarafının onayı gerekiyordu. Fakat Ankara yönetimi, daha önceden de değinilmiş olduğu gibi - zorunlu nüfus mübadelesi konusundaki görüşlerini daha önce üstü kapalı bir biçimde ortaya koymamış mıydı? Bu soruya verilecek olumlu cevap şu aşağıdaki gözlem çerçevesinde değerlendirilmeli: [Mustafa] Kemal hükümeti mübadele konusundaki görüşmelerin başlamasını ve tamamlanmasını daha sonraki bir zamana bırakıyor ve bu konuyu barış antlaşmasının imzalanmasından bağımsız olarak değerlendiriyordu. [Ankara Hükümeti'nin] bu yaklaşımı, Hıristiyan nüfusun [tamamının] Türkiye sınırlarından çıkışı gerçekleşmeden [bu konudaki] her türlü bağlayıcı kararı geciktirme çabası ile giderek daha netleşiyordu. Gerçekten de Anadolu'daki Helen varlığı ortadan kalktıktan sonra, ileride yapılacak Barış Konferansı'nda Ankara [Hükümeti'nin] temsilcileri diplomatik açıdan daha avantajlı bir konumda olacaklardı. [Ankara Hükümeti], mübadelenin uygulama ilkeleri, İstanbul Rumlarının dışarı atılması ve de Yunanistan'da yaşayan Türklerin Yunanistan'da [uluslararası] güvence altına alınmış azınlık haklarına sahip olarak kalmaları gibi konularda yapılacak müzakerelerde daha avantajlı bir konumda olacaktı.

Dr. Fridtjof Nansen arabuluculuk görevini üstlenir üstlenmez, Yunanistan ve İtilaf Devletlerinin olumlu görüşlerini ifade etmesinden sonra Türk tarafının da[49] onayını almak amacıyla Mustafa Kemal ile görüşmek istediğini ifade

47 SDN/A, 48/24318/24318, F. Nansen'den E. Venizelos'a, 15 Ekim 1922. F. Nansen'den E. Drummond'a, 16 Octobre 1922. Ve ayrıca F. Nansen'den TBMM Hükümeti'ne [3 Novembre 1922], *Société des Nations,* C. 736. M. 447, *Echange réciproque des Minorıtés éthniques entre la Gréce et la Turquie,* Rapport de Dr. Nansen, Genève, 15 Kasım 1922.

48 SDN/A, 48/24318/24318, F. Nansen'den E. Venizelos'a, 15 Ekim 1922.

49 *Ibid.*

etmişti. 15 Ekim 1922 tarihinde [Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi] Hâmid [Hasancan] Bey ile İstanbul'da yaptığı ilk görüşmede [Hâmid Bey'in] mübadeleden bahsetmesi Dr. Nansen'in iyimserliğini daha da artırmıştı. [Dr. Nansen] aynı gün Venizelos'a yazdığı [İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Simopoulos tarafından Londra'ya yollanan] telgrafta söyle diyordu:

> "Öncelikle Mustafa Kemal ile görüşmemin daha yararlı olacağını düşündüğüm için ona [yâni Ankara Hükümeti'nin temsilcisine] sizin [mübadele hususundaki] resmi müracaatınızdan bahsetmedim. Gayri ihtiyari bir biçimde, kendisi bana hükümetinin böyle bir öneriye olumlu baktığını söyledi. Görüşmemizden sonra, 'bu konunun [Ankara Hükümeti tarafından] barış görüşmelerinden ayrı olarak müzakere edilmek isteneceğinden hemen hemen eminim' dedi." [50]

Kendisi ile şahsen görüşme talebinde bulunduğu Mustafa Kemal Paşa'dan günlerce gecikmeli olarak, 23 Ekim 1922 tarihinde gelen cevap, Milletler Cemiyeti'nin temsilcisi Dr. Nansen'in yaşadığı ilk tatsız sürpriz olacaktı:

> "İlke olarak, Dr. Nansen tarafından önerilen nüfus mübadelesi kabul edilebilir. Ancak, bu konunun hükümet düzeyinde görüşülmesi de gereklidir. Halihazırdaki şartlar göz önüne alındığı takdirde, bir kentte durup beklemem, bir görüşme yeri tespit etmem benim açımdan mümkün değildir…" [51]

Dr. Nansen, Mustafa Kemal ile mübadele konusunu şahsen görüşememiş olmaktan ötürü hayal kırıklığına uğramıştı. Buna rağmen, Atina hükümetinden mübadele konusunu müzakere etmek üzere aldığı yetki sahibi olan ve o günlerde atanmış olan Trakya Valisi Refet [Bele] Paşa ile görüşen Dr. Nansen onun tavsiyesi üzerine yine de Ankara'ya gitmek istediğini belirtti.[52] Dr. Nansen, 30 Ekim 1922 tarihinde Türk tarafından gecikmeli bir cevap daha aldı: Türk hükümeti mübadele prensibini kabul eder, ama bu mübadeleden Trakya Müslümanları'nı hariç tutar. Dr. Nansen'in yolculuk yapmasına ve Ankara'yı ziyaret etmesine lüzum yoktur, planın detayları hakkında Hâmit Bey'le de görüşebilir. [53]

Norveç'li arabulucu Dr. Nansen "gayet gayrı memnun" ve çaresiz [54] bir durumda olmasına rağmen, Türk tarafı ile müzakareleri sürdürmekten vazgeç-

[50] A. B., 30, İstanbul'daki [Yunan Yüksek Komiseri] Simopoulos'tan Londra'daki Yunan Elçiliği'ne, No 4914, 15 Ekim 1922.
[51] Bkz. SDN/A, 48/24318/24318, TBMM Hükümeti'nden F. Nansen'e 3 Kasım 1922. Aslında Mustafa Kemal'in mektubu 22 Ekim 1922 tarihinde yazılmıştı.
[52] Bk. SDN/A, 48/24318/24318, E. Colban'dan E. Drummond'a, 31 Ekim 1922.
[53] *Ibid.*
[54] SDN/A, 48/24318/24318, E. Colban'dan E. Drummond'a, 31 Ekim 1922. Ayrıca bkz. F. Nansen'den İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'e, 2 Kasım 1922.

medi. 13 Ekim 1922 günü Ankara'nın önerisi doğrultusunda Hamit Bey ile görüştü ama sonuç gene olumlu değildi. Türk diplomat konuşmaya başlamadan önce yalnızca bir önşart dahilinde [mübadele meselesini] müzakere edebileceğini açıklıyordu: İstanbul Rumlarının da mübadele kapsamına alınması ve mecburi olarak mübadele edilmesini şart koşuyordu. Dr. Nansen müzakerelerin bu şekilde sınırlandırılmasının doğru olmadığını dile getiriyor, bu konuda Yunan hükümetinin de görüşünü almak zorunda olduğunu belirtiyordu. Bu arada, zorunlu nüfus mübadelesinden bağımsız olarak iki taraf arasında başka konularda diyaloğun devam etmesi mümkündü. Fakat Hâmid Bey Atina ve Ankara'nın mübadele konusu hakkındaki temel pozisyonları belli olmadan konuşmayı reddediyordu.[55] 1 Kasım 1922 tarihinde gerçekleşen bir sonraki görüşmede, Dr. Nansen'in yetkili yardımcıları Hâmid Bey'i ziyaret ettiğinde, Hâmid Bey onlara bu konu ile daha fazla ilgilenmesinin mümkün olmadığını, zaten üç gün sonra Lozan'a gitmek üzere yola çıkacağını belirtti. Herşeye rağmen, Ankara'dan kendisinin yerine birini temsilci olarak atamasını istediğini, bu başvurusuna üç - dört gün içinde cevap almayı umut ettiğini ifade etti. Bunun yanısıra, Türk hükümetinin "[mübadele] konusunu acil bir konu olarak mütalaa etmediğini, [Lozan] Barış Antlaşması imzalandıktan sonra da bu konunun müzakere edilebileceğine inandığını söyledi..." Hâmid Bey konuşmasının devamında şunları da söylemekten geri kalmıyordu: "Yunan hükümeti ile anlaşma ihtimali olup olmadığını işte o zaman anlarız." Hâmid Bey'e göre şimdilik, mübadele konusunda müzakerelerin aceleye getirilmesinin gereği yoktu. Bu kanaatimizi de yeterince açık olarak gösterdik" diye tahrik edercesine rahat bir ifade ile açıklamasını tamamlamıştı.[56]

Ankara Hükümeti'nin olumsuz yaklaşımı en iyimser müzakerecinin bile cesaretini kırmaya yeterliydi. Haklı olarak hayal kırıklığına uğrayan Nansen İstanbul'dan ayrılmaya karar verdi. Ama ayrılmadan önce, 2 Kasım 1922 tarihinde, Türk yönetimine bir çağrıda daha bulundu: "Bir kez daha Ankara Hükümeti'ni temsil eden biri ile müzakere yapma imkansızlığı yaşıyorum. Bu temsilcinin ne zaman ortaya çıkacağını bilmiyorum. Bu durum, Ankara Hükümeti ile beş hafta boyunca devam eden müzakere diyaloğu kurma çabalarımın sonunda ortaya çıkmış olan durumdur." Türk yönetimi, mecburi nüfus mübadelesinin şart koşulmadığı bir antlaşmaya rıza gösterdiği ve kendi [yâni Dr.

55 SDN/A, 48/24318/24318, F. Nansen'den N. Politis'e, 31 Ekim 1922. A.B., İstanbul'daki [Yunan Yüksek Komiseri] Simopoulos'tan Londra'daki Yunan Elçiliğine, No 5309, 19/1 Kasım 1922. SDN, C 736. M. 447, *Echange réciproque des Minoritiés...,* 15 Nov. 1922. Daha detaylı bilgi için bk. SDN/A, 48/24318/24318. Philip Noel-Baker tarafından hazırlanan rapor, No 284, 1 Kasım 1922. E. Colban'dan E. Drummond'a, 31 Ekim 1922.

56 SDN/A, 48/24318/24318, Philip Noel-Baker tarafından hazırlanan rapor, No 284, 1 Kasım 1922.

Nansen'in] gözetimi altında Yunanlı meslektaşları ile antlaşma imzalamak üzere özel temsilcilerine yetki verdiği takdirde bir müddet daha İstanbul'da kalabileceğini belirtti.[57] Günler süren bir bekleyişten sonra tekrar cevap alamayınca, Milletler Cemiyeti temsilcisi Dr. Nansen 9 Kasım 1922 tarihinde Lozan'a gitmek üzere İstanbul'dan hareket etti.[58]

Dr. Nansen'in müzakere girişimlerinin neticesiz kalması, onun nüfus mübadelesinin bir an önce imzalanması için gösterdiği çabalardan vaz geçmesi anlamına gelmiyordu. Hatta Türk tarafının uzlaşmaz tutumunu bu kadar provokatif bir biçimde ortaya koymuş olması, Dr. Nansen'in bu işin acilen ve kararlı bir biçimde halledilmesi gerektiğinin bilincine varmasına sebep olmuştu. N. Politis'in yazdıklarına göre, Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. Nansen, mübadele konusunda müzakere girişimlerini ertelemek zorunda kalmadan önce vardığı durumu şöyle özetliyordu:

> "Mevcut şartlar altında, [Dr. Nansen şu anda] Türkiye'ye karşı hiçbir şeyin baskı aracı olarak kullanılamayacağı kanaatinde. Bundan ötürü, dünyanın medeni devletlerinin tarihte ilk defa yaşanan bu trajedi karşısında pasif ve seyirci konumda kalmaları mümkün değildir. Daha çok önceden Büyük Devletlerin hükümetlerine meseleye ivedi bir biçimde ve ciddiyetle yaklaşmaları için çağrıda bulundu bile… [ve hatta Dr. Nansen] telgraf yollayarak bütün devletlerin kamuoyuna doğrudan seslenmek istiyor…" [59]

Gerçekten de 1922 yılının Kasım ayının ilk günlerinde, Yunan Hariciyesi olağanüstü zorluklarla boğuşuyordu. Hem Milletler Cemiyeti temsilcisi Dr. Nansen, hem de Büyük Devletlerin İstanbul'daki Yüksek Komiserlikleri [Yunan] ulusu için hayati önemi olan, İstanbul Rumlarının yerinde kalması görüşünü oybirliği içinde ve tek ses halinde destekliyorlardı. Atina Hükümeti'nin, [İstanbul gibi] bir tarihi kentte yaşayan yüzbinlerce soydaşın zorunlu nüfus mübadelesi[60] kapsamına alınmasını istikrarlı bir biçimde reddetmesi, bir yandan aynı görüşlere sahip olan Dr. Nansen'e destek veriyor ve diğer yandan da İtilaf Devletleri görevlilerinin benzer yaklaşıma sarılmalarına katkıda

57 SDN/A, 48/24318/24318, F. Nansen'den TBMM Hükümetine, 3 Kasım 1922. Aynı şekilde [Report on the contacts between Dr. Nansen and Hâmid Bey, 3 Kasım 1922].

58 A. B.,31, Atina'da N. Politis'den E. Venizelos'a, No 12103, 28/10 Kasım 1922.

59 A.B., 31, Atina'da N. Politis'den E. Venizelos'a, No 11988, 27/9 Kasım 1922.

60 A. B.,30, E. Venizelos'tan Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, No 3126, 19/1 Kasım 1922. Atina'da N. Politis'den İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliğine, no. 5390, 3 Kasım 1922. Ayrıca, S.D.N. / A, 48/24318/24318, İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliği'nden F. Nansen'e, no. 5390, 3 Kasım 1922. Atina'nın görüşüne göre, 400,000 göçmenin iskân edilmesinde yaşanacak zorluklar bir yana, eğer bu teklif kabul edilseydi Yunan milli bilinci galeyana gelip ayaklanabilirdi. İstanbul'un çok kültürlü dokusundan Rum unsurunun toplu halde ayrılması Avrupalı güçlerin çıkarlarına da zarar verecekti.

bulunuyordu. [61] [İngiliz Hariciye Vekili] Lord Curzon, Türk tarafının itirazlarına rağmen nüfus mübadelesi meselesini Lozan Konferansı'nın gündemine alınmasını teklif ettiğinde, Dr. Nansen'in [o güne kadar yapmış olduğu] girişimlerin olumlu katkısı daha net bir biçimde görülüyordu. [Lozan'da] Barış müzakerelerinin başlamasından yalnız birkaç gün sonra, 'Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun 1 Aralık 1922 tarihindeki toplantısında oturum başkanı olan İngiliz politikacı Lord Curzon mümkün olan en hızlı biçimde nüfus mübadelesini önerdi. Bu konudaki müzakereler, Dr. Nansen'in [ilgili taraflar nezdindeki] girişimlerinin özetlendiği ve sorunun kesin çözümü için bazı somut tavsiyeleri de içeren ayrıntılı raporunu okumasından sonra başlayacaktı. [62]

1922 yılının Aralık ayında Lozan Barış Konferansı'nın üyeleri çok tartışılan göçmenler konusundaki görüşlerini açıklamaya başladıklarında, konuya doğrudan müdahil olan hükümetlerin görüşleri zaten biçimlenmiş durumdaydı. Yunanistan resmen nüfus mübadelesi önermişti. Türkiye ise, hem mübadele hakkındaki görüşünü çok daha önceden açıklamış; hem de uygulamaya geçmiş ve gelinen noktanın geri dönülmez olduğunu ortaya koymuştu. [Mübadele konusunda], hem Büyük Devletlerin temsilcileri hem de Milletler Cemiyeti'nin temsilcisi [Dr. Nansen] de aynı görüşte idi. Nüfus mübadelesi yönteminin mecburi olması ilkesi umumi kabul görmüştü. Konuya doğrudan müdahil olan tarafların anlaşmazlıkları sadece uygulama noktasındaydı: Yunan tarafı İstanbul Rumlarının mübadele dışında tutulmasında ısrar ediyordu, öte yandan Türk tarafı ise işi ağırdan alarak ve tartışmaları yavaşlatarak antlaşma şartlarının kendileri açısından daha avantajlı bir biçimde sonuçlanmasını hedefliyordu. Müzakerelerin tabiatı icabı veya kamuoyu baskısı nedeniyle tarafların görüşmeler sırasında ortaya koydukları tepkiler ve yapılan ertelemeler kalıcı bir çözümün gerçekleşmesini ciddi bir biçimde geciktiriyordu. Hatta birçok koşulun olumsuz etkisi nedeniyle antlaşmanın imzalanmaması ihtimal dahilinde sayılabilirdi. Mecburi nüfus mübadelesi fikrinin, Lozan Barış Konferansı esnasında ortaya çıkan bazı zorluklara rağmen, mübadeleye taraf hükümetlerin zihninde 21 Kasım 1922 günü başlayan konferans öncesinde olgunlaşmış olması önemlidir. Bu bakımdan Lozan müzakereleri esnasında çıkan zorlukların beklenen sonuca ulaşmayı engellediğini söyleyemeyiz.

61 SDN/A, 48/24318/24318, İstanbul'da F. Nansen'den N. Politis'e, No 294, 3 Kasım 1922. A. B.,30, İstanbul'daki [Yunan Yüksek Komiseri] Simopoulos'tan E. Venizelos'a, No 5390, 22/4 Kasım 1922. 31 İstanbul - Pera'daki Siatis'den Venizelos'a, No 5489, 26/8 Kasım 1922. Atina'da N. Politis'ten E. Venizelos'a, No 11947, 30/12 Kasım 1922.

62 *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace* (Command Paper 1814). London: HM's Stationery Office, 1923. s.113 -117.

Mübadele kararının, uluslararası adalete ve insan haysiyetine saygı duyan kişilerde acı, hüzün ve keder hislerinden başka bir şey uyandırması mümkün değildir. Konuya taraf olan hükümetlerin ve uluslararası örgütlerin hep birlikte mecburi nüfus mübadelesi kararını almış olmaları ve yine aynı mercilerin almış oldukları bu kararı hiç tereddüt etmeden [sonradan] mahkum etmeleri, uluslararası topluluğun etik ile yaşanan hakikati bağdaştırma konusunda ne kadar aciz kaldığını göstermektedir. Bütün bunlara ilaveten, mecburi nüfus mübadelesi kararının Yunan tarafının yönlendirme ve baskısı sonucunda gerçekleşmiş olması meseleye trajik bir boyut da katıyor. Yeni Yunan politikasına yön verecek olan baş müzakereci Eleftherios Venizelos, kendi duygusal tepkilerini politik aklının emrine vermesini bilerek, bazı tehlikeleri bertaraf ederek ve kenarda kalmış ihtimalleri devreye sokarak yeni koşullara uyum göstermeyi tercih etmişti. O zamanki siyasi durumun aynen yukarıda özetlendiği gibi olduğu ve Venizelos'un da durumu bu şekilde değerlendirdiği varsayımı kabul edildiğinde, geriye Venizelos'un dramatik girişiminin önemini takdir etmek ve bunun hakkını vermek kalır.

Tülay Çulha

Karaycanın Kısa Sözvarlığı

Karayca-Türkçe Kısa Sözlük

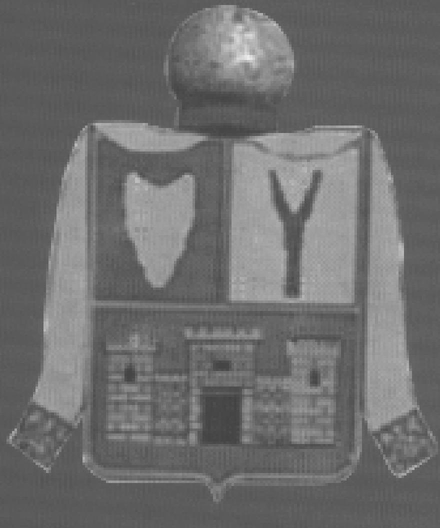

Dil ve Edebiyat Dizisi 6

İstanbul 2006

TÜRKİYE'NİN RENGARENK ORMANINDA SOYAĞAÇLARININ PEŞİNDE[1]

Jak den EXTER

Jenealoji denilen soybilim veya şecerebilim için de kurum ve kuruluş eksik olmayan Hollanda Kraliyeti'nde çoğu "Gri Dalga" içinde yer alan binlerce 65 yaşından büyük olan insan kendi soyağacını araştırmakta. Tabii ki bir memlekette oldukça zengin, vakti bol, aklı yerinde, belli bir eğitim ve kültür seviyesine sahip olan, bilgisayardan korkmayan onbinlerce emekli varken ve aynı zamanda kendilerine fikir ve destek veren arşiv, kuruluş ve en başta Jenealoji Merkez Bürosu (Centraal Bureau voor Genealogie) hazır bulunursa soyağacı hiç araştırılmamış bir sülale bulmak da bir hayli zordur. Herkes bu olaya katılsın diye Hollandaca isminin kısacası CBG olan bu kurum eski sömürgelerimizden Endonezya uyruklu, çoğu Hollandalı-Endonezyalı melezi olan 'Endo-Hollandalılar' ve zamanında Hollanda ordusunda yer almış ve Endonezya'nın istiklali üzerinde Hollanda'ya götürülüp de ayrı kamp ve sonra mahallelere yerleştirilmiş Molukalılar, Güney Amerika'daki eski sömürge Sürinam'dan Hollanda'ya yerleşen Sürinamlılar ve Karayiblerdeki Hollanda Kraliyeti'nin bir kısmı olan Antil Adaları'ndan gelmiş olan Antilliler ve Arubalılar için birer kitapçığın hazırlanmasına karar vermiş.

[1] Bu yazının hazırlanmasında birçok arkadaştan büyük destek gördüm. Başta gelenleri saysam: Ahmet Yüksel, Hüseyin Göçmez, Mustafa Dönmez, Kudret Emiroğlu, Jelle Verheij ve Ömer Türkoğlu.

Hollanda'da azınlıklar için bir şey yapılsa, ilgili konuda pek olumlu değilse de, sayıları çok olan Faslılar ve Türkler tabii ki unutulmamalıdır. Onlara da bir soyağacı araştırma kılavuzu yapsak olmaz mı derken, Türk gençleri ve öğretmenleri için olacak kitabın yazarı olarak ta beni bulmuşlar. Türklerde öyle bir his, öyle bir istek var mı acaba, kendi kendime sordum, ve varsa eğer genç araştırmacılarimiz bu olayı ocakbaşı hikayeleri ile kocakarı ve kırherif lafından ötürü götürebilir mi, doğru dürüst bir şey bulabilir mi acaba?

'Uzaktan Atalar' ortak adını alan projenin CBG elemanına, Türkiye'den yeni dönmüş Gülderen adlı Türk komşusu bir ah çekti: "Şimdi her sene olduğu gibi bir daha Türkiye'ye gittik, bir kere daha akrabalarımız hakkında hikayeler dinledik. Her seferinde yazmak isterim, çünkü hepsini hatırlayamayız. Halalarımız, teyzelerimiz vefaat ettikten sonra hiç kimse bilmez artık." Hollanda'daki Gri Dalga kadar olmasa da Türkiye'de ve Türkler diasporasında soyağacı merakında besbelli bir büyüme vardır.

Bu makalede, kısa da olsa, konuyla ilgili bazı özellik ve kaynaklara değinmek isterim. Aynı zamanda *Kebikeç* okurlarını yardıma çağırmak istiıyorum: Herkes tarafından 'vardır' cevabını duyduğum şu 1934 Soyadı Kanunu soyad listelerini nerede bulabilirim? Soyadı alma, kabul ettirme, yasaklanma, değiştirme ile ilgili güzel örnek var mı, bildiğiniz?

Nerede insan yaşarsa, orada "Neyin nesi oluyoruz. Nereden geldik acaba?" gibi sorular sorulmaktadır. Toplumlar ve topluluklar bu soruya da hep güzel, memnun edici ve gurur verici bir cevap bulmaya çalışırlar. Charles Darwin'e karşı kızgınlık ta bundan ileri geliyor galiba. İnsanoğlunun parlak geçmişini maymunluğa döndürmeye yani yoketmeye çalışmış olmasından… Araştıra, araştıra Türkler Hunlardan geldiklerini meydana çıkabilir, ama bildiğim kadariyle öyle bir bağlantı bilimsel olarak henüz tespit edilmemiştir. Burada Güneş-Dil Teorisi'nden bahsetmedik bile...

Şecere merakı bazan dini boyutlara ulaşır, ataöven kültürlerdeki gibi veya seyyitler ve şeriflerdeki gibi. ABD'de Salt Lake City'de merkezleri olan Mormonlar'da da çok ilginç bir dini nedeni var; Mormonların inancinda "Ölümden sonra vaftiz" olanağı vardır ve bundan dolayı milyonlarca insanın soykütüklerini bir yere toplamış, bilgisayara almışlardır.

Sıradan bir şahsın ise soyağacı merakı neden doğar, acaba? Balık sudayken, suyu sormaz, ancak karadayken sorar gerçeğini gözönüne bulundurarak, bu merak en çok, göçte, uzakta, temaslar kopuk vaziyette veya kısa zamanda kopacak gibi durumlarda, soyağacında sırlı, mucizeli birşeyler aramakla, geç-

mişi acı olan durumlarda doğar. Soyağacı merakı etrafını dolduran ve devamlı başının etini yiyen akrabalardan mı, hafif tozlu ve rengi kaçmış eski fotoğraftan, tuhaf tuhaf bakışlarıyla sana "Beni kim olduğumu bilir misin?" diye seslenen akrabalardan mı ileri geliyor?

Nokta nokta, bu konuyla ilgili bulduğum verilerle karşılaştığım bazi özellik ve problemleri *Kebikeç* okurlarına açıklayayım. Gelecekte jenealojinin bazı temel hatlarıyla, terimleriyle başlayarak daha geniş bir çalışma yapacağim umarım. Jenealojinin temelleri, terimleri ve önemini bilmezsen de okur olarak en azından tehlikesini bilmelisin. Soykütüğünü araştırmaya karar verirsen, iyice bil ki bu merak güzel bir merak yanında aynı zamanda tehlikeli bir merak da olabilir: Kırkpınar başpehlivanların birinin veya Ahmed Hamdi Akseki'nin torunu olabilirsin, Pir Sultan Abdal'ın sülalesinden ve Bülent Ersoy'la akraba da... Büyükkdeden çok çalışkan bir marangoz, usta bir hattat, büyükninen de iyi bir ebe çıkabilir. Ama aynı zamanda sülalen haydutla dolu da olabilir. Araştıra araştıra hiç beklemediğin, hayatını değiştirebilir, kendine güvenini sıfıra indirebilir bazı buluntularla karşı karşıda kalabilirsin. Bir paket sigaraya büyük harflerle yazılan uyarılar ne kadar gerekirse, soykütüğü araştırmalarında da böyle bir ihtar gerekir. Ne kadar parlak bir kimlik getirebilirse o kadar da bozabilir. Türklüğünü ve Türklük gururunu kuvvetlendirmek için jenealojiye başvuran bir kimse Türkiye'de kolay kolay büyük oranla Rum, Çerkez, Yahudi, Ermeni, Kürt, Arap veya Arnavut çıkabilir. Bana bir şey demedin deme sonradan!

Kaynaklara girme olanaklarının genişlemesi

- Türkiye'de atalarını bulmaya çalışanlar bu şahsi içgüdüyü gidermek için artık bilgisayara başvurabilirler. Enformasyon teknolojisi Google'den tut, E-Devlet'e kadar olanakları kullanabilene müthiş bir kolaylık getirdi. Aynı zamanda kağıt üzerinde kaynaklar pek çoğalmadıysa da elde etme ve kullanma olanakları genişletilmiştir.
- Kaynak konusunda Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS) projesi temel rol oynuyor: Biraz şanslı olan herkes kendi sülalesini 19. asrın ortasına kadar takip edebilir, çünkü 1904 Nüfus Sayımı ile başlayarak her vatandaş annesi ve babasının isimleriyle sisteme girmiştir. Birçok insan herhangi bir nedenden dolayı sayılmamış olabilir. 1904 Sayımı'nda sokağa çıkma yasağı yokmuş ve birçok yere ulaşım olanakları kısıtlıymış. Fakat buna karşın kendilerine özgü bir vatandaşlık numarası taşıyan toplam

144 milyon vatandaş MERNİS sisteminde yer almaktadır. Herkes oturduğu yerin veya kayıtlı olduğu yerin Nüfus İdaresi'ne başvurarak MERNİS'ten veri isteyebilir. Gerektiğinde Nüfus İl Müdürlüğü veya İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'ne de başvurulabilinir: www.nvi.gov.tr

19. asrın öncelerine bakmak ve MERNİS verilerini zenginleştirmek amacıyla diğer birçok kaynağa[2] başvurma imkanı vardır. Örneğin:

- ***Nüfus Sayımları ve Nüfus Defterleri***

1831 Sayımı (II. Mahmut Dönemi) ile 1841 Sayımı (Abdülmecit Dönemi): Bu iki kaynağın tasnifi tamamlanmış olmayabilir ve dolayısiyle ulaşma şimdilik olanaksız olabilir.

Ara Nüfus Sayımları (Nüfus Ceride Defterleri)

Bunlar ana nüfus sayımlarına ek olarak yapılan 6 aylık doğum ve ölüm kayıtlarını içeren nüfus yoklama kayıtlarıdır ki Osmanlı Arşivinin değişik fonlarında Nüfus Ceride Defterleri olarak rastlanmaktadır.

Bölgesel Sayımlar (Atik Nüfus Defterleri)

1904 öncesi bölgesel olarak yapılan sayımlardır. İl nüfus müdürlüklerinde bu kayıtlara ulaşılabilmektedir. Ne yazık ki bunların önemli bir bölümü savaşlar ve yangınlar nedeniyle günümüze ulaşmamıştır.

- ***Temettüat Defterleri***

1840'lardan sonra tutulmaya başlanan kayıtlardır. Yapılan nüfus sayımlarında tespit edilen kişilere ait mal varlıklarını belirlemeye yönelik çalışmaları ihtiva eder. Osmanlının doğu vilayetlerini kapsamamaktadır.

- ***Tapu-Tahrir Defterleri***

Osmanlının ilk dönemlerinden itibaren tutulmaya başlanan bu defterler 5 yılda bir yenilenmiş olup bu kaynaklarda kişi ve cemaat adlarına rastlanmaktadır. Köylerin gelir gider durumunu ve bazen hane sayılarını bildirmektedir. Bu kaynaklarda geçen kişi adları lakaplarla birlikte yazılmadığından soyacağı araştırmalarında çoğu zaman önemini yitirmektedir. Yusuf Sarınay tarafından transkribe edilmiş *373 Numaralı 'Ayntab Livası Mufassal Tahrir Defteri (950 / 1543)* (Dizin, Transkribe ve Tıpkıbasım, Ankara, 2000) transkribe edilen tahrir defterlerinin saadece bir örneğidir.

[2] Bu bölümde yer alan bilgilerin çoğu Başbakanlık Osmanlı Arşiv uzmanlarından Sayın Ahmet Kılıç'ten alınmıştır: www.benimblog.com/levent/8722.

- ***Sicill-i Ahval Kayıtları***

Genel Olarak 1879-1909 tarihleri arasında II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti'nde görev almış memurlara ait hal tercümeleridir ki bu kayıtlarda isim, mahlas, künye, baba ismi, sülalesi, göreve başlayışları, tahsil durumları, liyakat ve ehliyet dereceleri, Gayrimüslim ise milliyeti yer almaktadır. 92000 memurun sicil kayıtları 201 defterde toplanmıştır.

- ***Biyografik Eserler***

Osmanlı döneminin önemli kişilikleri hakkında bilgi veren çok sayıda biyografik eser çalışması yapılmıştır. Bunlar; Genel, Sadrazamlar, Şeyhülislamlar, Ulema, Kapdan Paşalar, Reisülküttablar, Hattatlar, Şuara Tezkireleri olmak üzere guruplandırılır. (Eser adları için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*)

- ***Vakıf Belgeleri***

Elinde vakfiyeleri olan kişiler bu vakfiyeler yardımıyla kendi ailelerine ait vakıfların belgelerine Osmanlı Arşivleri ya da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde ulaşabilirler.

- ***ATASE (Genel Kurmay Arşivleri)***

Kırım Harbi sonrası askeri kayıtları ihtiva eden bu arşivde askeri görevliler ve şahsiyetler hakkında bilgi bulunabilmektedir.

- ***Memur arşivleri***

İçişleri Bakanlığı ve muhtemelen birkaç diğer bakanlıkta eski memur arşivleri vardir. Kalitesi ve giriş imkanları meçhuldur.

Jenealoji konusu için önem taşıyabilen diger bazı kaynaklar ise şunlardır:

- ***Etnografik alan ve arşiv çalışmaları***.

Örneğin birçok soyağacı veren İlker (1992) ve Türk veya diğer azınlıkları yazan Ahmed Refik (1989); Alakom (2004); Aslan (1995); Augustinos (1997); Benli (2005); Dabağyan (2005); Eksertzoglou (1999); Eroğlu (2003); Güler (1997 ve 2003); Gündüz (2002); Haker (2002); İris (2003); Koçar (1996); Kolaşinli (2001); Özer (2003);Tankut (2000); Yakut (2003); Yavuz (1968) gibi yazarlar.

- ***Aile Bibliyografileri***

Örneğin: Acar(1995); Benli (2005); Bingöl (1970); Haker (2002); Ekşi (2004); Kazmaz (2004). Aile bibiyografçıların ilginç tarafı büyük çoğunlukla Doğu Karadenizli olmaları. Oradakiler daha çok mu soyağacına düşkün, daha

çok mu bilgin, yarışmaya mı girmişler, yoksa kendilerini mi beğenmişler? Bilmiyorum.

İnsanlar atalarının bulmakta farklı şansa sahip olmaları ve nedenleri

Geçmişte devletten pek haberi olmayan insan çok olan, önemli oranda azınlık, muhacir ve göçmenden oluşan Türkiye halkı soyağacı kazma sürecinde şansları çok değişik olan fertler içeriyor. Her memlekette olduğu gibi, soyağacı ta eski yıllara gittiği açık açık bilinen insanlar yanında dedesi, ninesinden önceki akrabadan hiç haberi olmayanlar da var. Fakat Türkiye'de bu konudaki fark çok aşırı. Türkiye'de sözde soyağacını ta Adem ve Havva'ya, Peygamber'e ve Orta Asya Türklerine bağlayan Osmanoğulları, seyyid(e) ve şerif(e) sülaleleri, eski Anadolu kentlerin eşrafı bir yanda, sülalesini MERNİS sayesinde bindokuzuncu yüzyılın ortasına kadar görebilenler ortada, ve kendi dedesini, ninesini bile zor bilen binlerce zavallılar diğer yanda. Farklı şanslar bir yanda şahsi mesele, bir yandan da bir şahsın mensup olduğu etnik grupla alakalı.

Etnik gruplara göre şans farklılıkları hakkında şimdilik kısaca şunları diyebilirim:

- Osmanlı zamanında merkezden ve yöresel idari merkezlerden uzak kalan halk devlete fiziki ve bazan da ruhi bir uzaklık duyduğundan dolayı devletin istediği bilgileri vaktinde verme gereğini duymadı veya veremedi. Kastedilen bölgelerde yapılan nüfus sayımlarının kalitesi de oranla düşük sayılabilinir.[3] Adı geçen bu özellik misal olarak çoğu Kürtler için geçerlidir.
- Osmanlı'nın elinden giden birçok yerde Osmanlı vasiyeti harpte kaybolmuş veya sonradan mahsus olarak yakılmıştır. Misal olarak Balkanlar'da böylece çok evrak yok oldu. Böylece o bölgelerden gelen muhacirlerle ilgili birçok bilgiye ulaşılamamakta.
- Osmanlının Hazine-i Evrâk'ının bir kısmı Cumhuriyet'in ilk yıllarında eski kağıt olarak Bulgaristan'a satılmıştır.
- Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında konargöçer bir hayat sürdüren halkla ilgili nüfus kütüklerindeki bilgi zayıftır veya hiç yoktur. Birçok Türkmen, Yörük ve Çingene için bu durum geçerlidir.

[3] Bknz. McCarthy, Justin, *Muslims and Minorities. The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, 1983

- Sonradan nüfus kütükleri zayıf olan veya varolan kütüklere girmesi zor olan bölgelerden Türkiye Cumhuriyeti'ne kavuşanlar da soybilim araştırmalarında zorluk çekebilirler, mesela Çin'den gelen Kazaklar ile Afgan ilticacılar gibi.
- Türkiye'de de mevcut Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler gibi diyasporası ve (dolayısiyle?) soyağaç merakı geniş olan topluluklarının jenealoji websiteleri internet'in her köşesinde mevcuttur (bknz. www.cyndislist.com)

Şahısların atalarını bulma şanslarında birçok ayrıntı etkili olabilir. Birçoğunun ortak adına tesadüf diyebiliriz. Bir kimse kendi soyadını kendi ailesinden başka hiçbir yerde bulamıyorsa, ne yapsın? Tam tersi de zor: Türkiye çapında veya memleketin bazı yerlerinde çok yoğun olan bir soyadı taşıyanlar da kendilerine en yakın akrabaları zor bulabilirler.

Türkiye'de en yaygın soyadları (ve en çok verilen isimler) da şunlardır:

- Birkaç websitesinde bir Anadolu Ajansı muhabirinin Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü isim ve soyadı verilerinden derlediği şu bilgiler yer alıyor: *Hayatta olan kişiler arasında 1 milyon 537 bin 458 "Mehmet" isimli kişi bulunuyor, "Mehmet" isimlileri 1 milyon 195 bin 232 kişiyle "Mustafa" izlerken, ardından sırasıyla "Ahmet", "Ali" ve "Hüseyin" isimliler geliyor. Kadın isimlerinde ise 1 milyon 529 bin 170 kişi ile isimleri "Fatma" olanlar ilk sırada yer alıyor. Fatma isimlileri 1 milyon 161 bin 16 kişi ile "Ayşe" izliyor. Sırasıyla, "Emine", "Hatice" ve "Zeynep", en yaygın kadın isimleri olarak sıralanıyor. Aynı istatistiklere göre, Türkiye'de 1 milyon 52 bin 196 kişinin soyadı "Yılmaz". Bu soyismini ise sırasıyla "Kaya", "Demir", "Şahin" ve "Çelik" izliyor. İstatistiklerde bir diğer dikkat çeken unsur, son yıllarda çocuklara verilen isimlerdeki değişim. 1980-1990 yılları arasında, en çok verilen ilk 5 erkek ve kız isimleri, en çok kullanılan isimlerle aynı. Ancak, 1990-2000 yılları arasında doğan erkek çocuklarına verilen isimler arasında "Emre", kızlara verilen isimler arasındaysa "Büşra" ile "Merve" ilk beşte yer almaya başladı. 2000-2005 yılları arasındaysa, bunlara erkeklerde "Furkan", kızlarda "İrem" eklendi. İstatistiklerde bir diğer ilginç nokta da hem erkeklere, hem de kadınlara verilebilen ortak isimler. Ortak isimler arasında erkeklerin en çok sahip olduğu isim, 244 bin 556 kişiyle "Yaşar". Bu ismi aynı zamanda 52 bin 108 kadın da kullanıyor. 125 bin 424 kadının sahip olduğu "Satı" ismini ise 8 bin 630 erkek de kullanıyor. "Ömür" ismi ise 11 bin 472 erkek ve 11 bin 431 kadın tarafından neredeyse eşit sayıda kullanılıyor.*

- Ataerkil toplumun jenealoji alanında tuhaf tuhaf çiçekleri vardır. 20 Temmuz 2006 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde şu haber yer aldı: "Herkesin soyadı 'Dadük' Hatay (AA) – Samandağ ilçesine bağlı 200 haneli dağ köyü Gözene'de yaşayan 1.500 kişinin tamamı aynı soyadı taşıyor. Köyün muhtarı Musa Dadük, akraba evliliği yapan dedelerinin 3 asır önce Suriye'nin Laskiye kentinden gelerek yerleştiğini söyledi. Soyadı Kanunu çıktığı günlerde aile büyüklerinden birisinin kaybolan horozlarının bulunması için yetkililerden yardım istediğini belirten muhtar Dadük, nüfus memurunun da Arapça 'dağa kaçan horozlar' anlamına gelen 'Dadük' soyadını verdiğini söyledi." Soyadı Kanunu'nun tarihinin Hatay'ın Türkiye'ye katılma tarihinden bir 5 yıl önce olması bu haberin en azından bir kısmını şüpheli kılıyor. Bunu bir yana bıraksak güzel bir jenealojik olaya tanıklık ediyoruz. Köyünü unutmuş gurbetçi bir Dadük'ün torunu Gözene köyüne gelir gelmez birden 1500 akrabaya sahip oluyor. Aynı zamanda Arapçanın stenograflara çok elverişli bir dil olmasını da öğrendik. Diğer hangi lisanda 'Dağa kaçan horozlar' beş harflı bir kelime ile ifade edilebilir? Yoksa bu da mı şüpheli?

Arayışta tesadüfün rolünü de küçümsemeyelim. Tesadüfe yardımcı olmak istediğinizde de sahaf, kütüphane gibi bir yerlere gitmek, bol bol memleketi gezmek ve konuyu halkla konuşmak çok yararlı olabilir.

Şu Soyadı Kanunu var ya ....

- Jenealoji ile ilgili her çalışmada mutlaka bir gün 1934 yılında yürürlüğe giren Soyadı Kanunu önüne çıkar. Araştırdıkça da adı geçen yasanın yürürlüğe girmesi, tartışılması, vaktinde yer yer keyfî uygulanması ve sonradan birçok soyadların mahkeme yoluyla değiştirilmesi de göze çarpar. Arkadaşımız Kudret Emiroğlu *Gündelik Hayatımızın Tarihi* (Ankara, 2001) yapıtında konuyla ilgili şunlar yazıyor: *Türkiye'de soyadı, Japonlarda olduğu gibi, modernleşme-batılılaşma gereklerinden biri olarak 1934'te yürürlüğe giren kanunla mecburi oldu. 1926'da Medeni Kanun'un kabul edilmesine, 1929'da soyadı kanunu için çalışmalara başlanmasına rağmen, soyadı kanununun bu kadar gecikmesinin nedeni araştırmaya muhtaçtır.* Bu sözlerine candan katılıp, gereken araştırmaya katılmayı da düşünüyorum.
- 1954 yılında İstanbul'da çıkan *İş* mecmuasının[4] 155. sayısının "Aile Hukuku Sosyolojisi ve Anket Usulü" adlı bir ilavesi vardir. Professör Fındı-

koğlu tarafından tertiplenen yazının bir eki ise 1935-1945 yıllarına ait bir "İsim ve Soyadı Müessesesi" anketiden ibarettir. O ankette yeralan sorular da yasanın uygulanmasıyla ilgili hemen tüm önemli olay ve tartışmalardan ileri geliyor. Örneğin:

*Soy adı kanununun intişarından sonra **soy adı** seçme işine karşı muhitiniz alâka gösterdi mi? Bu iş hakkında nasıl bir **efkârı umumiye** mevcuttu? Muhitinizde yeni tarzda soy adı alma meselelesinde Devlet zorunun ne nisbette tesiri oldu? Tanıdığınız aile, ahbap ve tanıdık çevrelerindeki fertlerden tahminen ne kadarı kendi soyadını **kendiliğinden** gidip önceden kütüğe yazdırdı, keza tahminen ne kadarı, kanunun tazyiki ve ceza korkusu ile yahut <Buna ne lüzum var?ə gibi lâkayıtça bir tavırla bu işe tevessül etti? .... Muhitinizde ötedenberi müstamel olan ve ekserisi ...**lar**, ...**ler** le (meselâ Kayalar gibi), ... **oğulları** (meselâ Kurdoğulları gibi), yahut ...**gil** ve ... **giller** (Tütüncügil, Fındıkgiller gibi) lâhika, ilâve ve eklerle nihayetlenen eski tarihî soy adları var mı? ....Bu tarzdaki eski aile isimlerini, soy adı kanununun tatbikatı icabı olarak, muhafaza edip kütüğe geçirtenleri sıhhate ve doğruya en yakın bir şekilde, kabilse bu maksat için tanzim edilmiş (....) bir liste üzerinden hesaplıyarak, **onda** veya **yüzde** üzerinden gösterebilir misiniz? (Not: Bu meselede ankete cevap verenlere şöyle bir tasnif tavsiye edilebilir: a. Eski ailer isimlerini olduğu gibi muhafaza edenler: Meselâ Kurtoğlu gibi. b. Eski aile ismini, oğlu veya gil, lar. Zade yi kaldırarak muhafaza edenler: meselâ Bayraktaroğlu iken Bayraktar, Kayagil ıken Kaya haline getirmek gibi. .... Eskidenberi mevcut bir kısım soy adlarının ötedenberi kullanılış tarzı (yani Kayaoğlu Ahmet, Ağaoğlu Mehmet Şevki, Saracoğlu Osman Nuri, Karabaşoğlu Ziya ilâh... şeklinde evvelâ soy adı, sonra şahıs adları olmak üzere) muhafaza edenler var mı? Yoksa Avrupalıların soy adını sona getirmelerinden mülhem olan, bu husustaki Türk örf ve âdetini tanımıyan yeni soy adı kanununa göre isimlerin yerleri değiştiriliyor mu? (Meselâ Saracoğlu Osman'ın O. Saracoğlu, Alemdaroğlu Mehmed'in M. Alemdaroğluna inkılabı gibi). Muhitinizde bu iki şekilden (....) hangisi daha çok müstameldir? Resmî işler haricindeki gündelik hayatta kendini zorlamaksızın hangi şekil gullanılıyor? .... Muhitinizde eskiden mevcut olup gerek olduğu gibi, gerek küçük tadilât ile muhafaza edilen soy adlarile, tamamile yeni olarak seçilen soy adları arasında kullanılmak, istimal edilmek ve sevilmek bakımlarından bir fark görüyor musunuz? Hangileri daha ziyade yaygın ve tanınmış-*

tır? (Mümkün mertebe bol misaller getirilmesi iyi olur). .... Muhitinizde şimdiye kadar soy adlarını kütüğe kaydettirmiyenler var mı? Bu gibilere, Devlet dairelerinde ne gibi zorluklar gösteriliyor? Bu yüzden cezaya çarpanlar oldu mu? .... Gerek eskiden mevcut, gerek yeni seçilen soy adlarında Türklükten başka kavim, kabile ve soysop mensubiyetlerini açıktan açığa gösteren veya hissettiren soy adları var mı? Nelerdir? (........ kaydı esnasında nüfus memurlarının bu yüzden reddettikleri haller vâki oldu mu?) .... Muhitinizde aynı aileden oldukları ve yeni soy adı kanunu mucibince aynı soy adı almaları lâzımgeldiği halde ayrı ayrı soy adı seçen kardeşler ve akrabalar var mı? Varsa ne gibi sebeplerden dolayı bu ayrılığa lüzum görmüşlerdir? Nüfus dairelerince hiçbir müdahale ve tenvirde bulunulmamış mıdır? .... Soy adlarına, aile isimlerine ***leke sürdürülmesi, kirletilmesi****, aynı soyadını taşıyanların bu adı korumaları hakkında muhitinizde ne gibi telâkkiler yaşıyor? Aile namusunun ve ocağının temiz tutulması ile aile isminin temiz tutulması arasında bir münasebetr görülüyor mu? .... Aile ismini her hangi bir şekilde (meselâ kızların kaçması, zina, hırsızlık, cinayet, kız kaçırma hallerinde) kirletenlere karşı gerek o aile, gerek umumiyetle içtimaî muhit nasıl bir reaksiyonda bulunuyor? .... Muhitinizde kendi yeni soy adlarını sonradan unutanlar, (ve resmî işlerde soy adları sorulduğu zaman nüfus tezkeresini açıp göstermek ile iktifa edenler) var mı? .... Muhitinizin tabiatinden alınmış, dağlarını, sularını, tepelerini... ilâh. Ifade eden eski ve yeni soy adları, yahut muhitinizin tarihi ile, tarihî ve edebî şahsiyetlerile, masallarile, türkülerile alâkadar eski ve yeni soy adları var mı? Nelerdir? .... Yeni soy adları ararken (......) ne gibi menbalara müracaat ettiniz? Kendiniz mi buldunuz? Bu husustaki bazı* ***soy adları*** *risalelerine mi baş vurdunuz? Başkalarına mı danıştınız? Eski soy adlarınızı muhafaza etmedinizse onların mânalarından mı mülhem oldunuz? Soy adlarını kendiniz bulurken veya başkalarının teklifi ile seçerken nasıl bir* ***haleti ruhiye*** *taşıdınız? (...... temenni ettiğiniz bedenî veya manevî bir vasıf, ahlâkî bir seciye,.. ilâh ile mevsuf olmak haleti ruhiyeleri gibi) .... Bulunduğunuz yerin sokak ve caddelerindeki dükkânların içinde* ***soy adı****'nı henüz levhalarına koymamış olanlar var mı? Bunlara karşı resmî bir ihtar ve nazarı dikkati celbetme oluyor mu? .... Bulunduğunuz yerin gazetesi varsa gazete neşriyatı içinde geçen kimseler öz isimlerile mi, yoksa öz isimle birlikte soy adlarile mi yazılıyor? Hangi tarza daha tabiî ve kolay görülüyor?*

Bu yazıdan en azından şunları öğrenebiliriz:

- Diğer birçok yasada olduğu gibi Soyadı Kanunu'nda da varolan ilgisizlik belli bir oranda ceza korkusu ile önlendi; yine de yasaya uymayan veya günlük hayatta uymayanlar var.
- -oğlu gibi ekleri kullanma hürriyeti tartışmalıdır. Bu konuyla ilgili farklı yöntemler söz konusudur. Bu farklılıklar yalnız bu yazarın yazılarından değil, görüştüğüm birçok arkadaşların soyağacında varolan bir olaydır. Memurların kendi bilgi, istek ve görüşlerine göre çalışmaları bu yasanın uygulanmasında da büyük bir rol oynamıştır galiba. Halkın bilgisizliği ve bazan da ilgisizliği memurların bu tutumlarına fırsat da verdi.
- Babaları ölmüş olan kardeşlerin soyadlarının aynı olmaması en azından bazı yerlerde teşvik edildi. Kendi isteklerinden de oldu bu olay. Yine Kudret Emiroğlu arkadaşımızın anne tarafı sülalesinde şöyle bir örneğe rastlanır: Trabzon dağlarında yetişen Uzunoğullarından üç kardeş aynı soyadı almaya karar vermişler, fakat inatçılıktan mı başka bir nedenden mi en büyüğü nüfus memurunun yanına gidip kendisine Ergene adını tutmuş. Ergene adını sevmeyen ve abisinin yapmış oldukları sözleşmeyi bozmasından hiç de hoşlanmayan ikinci kardeş 'Abi git soyadını sil de hep beraber bir yenisine karar verelim' gibi bir çağrıda bulunmuş ve olumlu sonuç alamadıktan sonra kendisine Çağrı soyadını almış. Üçüncü kardeş ne yapsın, Yalnız soyadını seçmiş. Demek bir kimsenin soyağacında birbirinden apayrı soyadı taşıyan kişiler mevcut olabilir.

İsim ve soyadları Türkler arasında günlük konulardan değildir, fakat konuyu açarsan hemen herkesin güzel, tatlı, ince esprili hikayeleri vardır. Görüştüğüm hemen herkes 1960 ihtilalini eski soyadını mahkemeye başvurarak geri almak konusunda önemli bir dönüm noktası olarak görüyor.

Demin adı geçen arkadaşımız Kudret Emiroğlu baba tarafı akrabasının bir kısmının altmışlı yıllarda açtıkları davası istenilen sonuca varmamış olsaydı, Kudret Demir olarak yazılarına imzasını atacaktı. Soyadı Kanunu zamanında Maçka'daki nüfus memurunca ne Emir- ne –oğlu kısmı kabul olunmazdı. Ne güzel ki kazanmışlar! Görülüyor ki altmışlı yıllardan çok daha önce buna benzer en azından bir dava açılmış ve de kazanılmış bulunmaktadır: Yine *İş* mecmuası sayı 43-44 (1945)'te şu haber yer alıyor:

Niksar Asliye Hukuk Hakimlığından: Niksar'ın Bennak Mahallesinde Bozbeyoğlu Hüsnü'nün oğlu Mehmet Ali ve kardeşi Osman Özbek tarafından Özbek soyadlarının eski aile soyadları olan Bozbeyoğlu olarak tashihini dâva etmeleri ile C. Savcısı ve nüfus memuru huzuriyle yapılan muhakemede Davacıların Bozbeyoğlu soyadını almaları kendileri hakkında menfaatli olduğunu ve soyadlarının değişmesinde mahzur olmadığı anlaşılmakla Özbek soyadlarının iptaline, Bozbeyoğlu olarak tashihine 16-10-944 te karar verilmiş olduğu ilân olunur.

Yurtdışı isçi çocuklarının soyağacı aramaları Türkiye-Avrupa işçi göcüyle bitmez

Bazılarının 'misafir-işçi' dedikleri Avrupa'ya işçi göcüne katılanların hayat hikayesi oldukça kolaydır. Asırlarca Türkiye'nın bir yerinde otururlardı, belli bir anda Mehmet falan işçi göcüne katılmaya karar verdi ve en sonunda ailece orada kaldı. İşçilerin birçoğunun hayat hikayesi öyle değildir. Onların hayatında işçi göcü ancak göçlerin birini teşkil ediyor. İki örnek:

- Seksenlerin sonunda uçakta Almanya'ya giden pek Moğol'a benzeyen bir Türk işçisiyle komşu idim. Adamcağız Kayseri'den Almanya'ya göç etmiş, fakat öz Kayserili değilmiş: Kendisi 11 yaşındayken ailece Kuzey Afganistan'dan Türkiye'ye göç etmişler, fakat daha da önce Çin'in Kazakların yaşadıkları bölgesinde dünya'ya gelmiş. Atalarını bulma işinde n'apsın?
- Hollanda Türkoloji öğretmenlerimden biri bir zamanlar İstanbul'da bir taksiciyle konuşmuş. Anlattığı hikaye çok ilginç. Türkiye'nin ortasında oturan bir grup Ahıska Türkü 19. asrın otuzlarında Sovyetler Birliği'nde bir düğüne davet edilmişler. Düğün devam ederken Stalin rejimi hududu kapatmış ve zavallılarımız memlekete kavuşma imkanından olmuşlar. İkinci Dünya Savaşı sonuna doğru, zamanında düğüne katılanlarımız da aralarında bulunmak üzere Ahıska Türkleri ve diğer birçok Kafkas halkının çoğu Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan gibi doğu Sovyet cumhuriyetlerine sürgün edilmişler. Stalin hem isyancı hem Almanlara yardımcı olmuş veya olabilecek halklardan korktu. Onları sürgüne göndermekle hem o problemi çözdü hem de Gürcü kardeşlerinin bölgedeki hakimiyetini elde etti. 1956 yılında Chroestsjof'un affından yararlayan birçok Kafkas halkı anayurtlarına dnebilmişlerse de Ahıska Türkleri ile Kırım Tatarlarına öyle bir olanak tanınmadı. Neyse bizimkiler Moskova'ya gidebilmişler ve bu hikayenin kahramanı da iş bulmak amacıyla Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin başkenti olan Doğu Berlin'e yerleşmiş. 1989 yılı geldiğinde, belki de bizimkinin yardımı ile Berlin kentini ikiye bölen Duvar yıkıldı. Nerede iş bulsun, Batı Berlin'e gitmiş ve biraz para biriktirdikten son-

ra da İstanbul'a dönmüş ve ilginç dünya turuna en azından geçici olarak son vermiş. Bu hikaye oldukça eski bir hikaye olmalı ve kahramanımız büyük ihtimal vefat etmiştir. Mezarı bir zamanlar ufak çocukken çıktığı köyde mı acaba, kendime soruyorum.

Sonuç

Konuyla ilgili görmediğim listeler, kitaplar (mesela Şapolyo'nun Soyadı kitabı) ve konuşmadığım ilginç vatandaşlar her yerde mevcuttur. Onun için bu çalışmam yarıya bile varmamıştır. Ama konunun bana yardım edecek kadar ilginç ve önemli olduğunu gösterdim sanırım. Önemini tartışmak isterseniz, bilin ki, nüfus memuru zamanında 'Kaya' soyadı için 'başkasına verdik, alamazsınız' demeseydi, *Kebikeç* arkadaşlarından Bülent Varlık, Bülent Kaya olurdu. Buna da 'bana ne' derseniz, okumayı bırakın. Makale zaten bitmiştir.

Kaynakça

Acar, Ahmet (1995), *Tarihte Hamşioğulları*, Ankara.

Ahmed Refik (1989), *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966 - 1200)*, İstanbul.

Akman, Mehmet (1997), *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, Istanbul.

Alakom, Rohat (2004), *Orta Anadolu Kürtleri*, İstanbul.

Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri (2000), Ankara.

Aslan, Kıyas (1995), *Ahıska Türkleri*, Ankara.

Augustinos, Gerasimos (1997), *Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, Ankara.

Benli, Faruk (2005), *Mamoylar Aile Tarihi*, Ankara.

Berzeg, Sefer E. (1995), *Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, Samsun.

Bingöl, Muzaffer (1970), *İspiroğulları 1541-1970*, Ankara.

Cumhuriyet 20 Temmuz 2006, s. 20.

Dabağyan, Levon Panos (2005), *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul.

Drie, Rob van, Stamboomonderzoek voor beginners (Yeni başlayanlar için soyağaç araştırması, Den Haag (Lahey), 2003.

Eksertzoglou, Haris (1999), *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati, 1861-1912*, İstanbul.

Ekşi, İmdat (2004), *Hakkı Ekşi'den Ekşi Aileye Ekşioğlu Tarihi (1460-2004)*, İstanbul.

Emiroğlu, Kudret (2001), *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Ankara.

Eroğlu, Ahmet Hikmet (2003), *Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Ankara.

Güler, Ali (1997), *Osmanlı Devletinde Azınlıklar*, İstanbul.

Güler, Ali (2003), *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, Ankara.

Gündüz, Ali (2002), *Hemşinliler, Dil - Tarih - Kültür*, Ankara.

Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri (1942), "Safranbolu'da Soyadı Kanununun Tatbikatı", *Çıgır*, No. 117 (Ağustos), Ankara.

Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri (1947), "Soyadı Meselesi: Çankırı'da Soyadı Kanununun Tatbikatı", *Çıgır*, No. 117, Ankara.

Haker, Erol (2002), *Bir Zamanlar Kırklareli'de Yahudiler Yaşardı... , Kırklarelili Adaoto Ailesi'nin Öyküsü*, İstanbul.

İlker, Osman (1992), *Aşağı Maden ve Aşağı Madenliler (A. Hod ve A. Hodlular)*, Istanbul.

İris, Muzaffer (2003), *Bütün Yönleriyle Süryaniler*, İstanbul.

Kazmaz, Süleyman (2004), *Kazmaz Ailesinden Hatıralar*, Ankara.

Koçar (Kapriyelyan), Hraçya (1996), *Özlem*, İstanbul.

Kolaşinli, Hayri (2004), *Muhacirlerin İzinde, Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Ankara.

Öçal, İsmail Cemil (1997), *Soyağacı (Şecere). Aykut Alp, Ertğrul Gazi, Zağnos Paşa, Gülban Hatun, Hatice Hatun ve diğer Soylar*, Ankara.

Özer, Ahmet (2003), *Doğu'da Aşiret Düzeni ve Brukanlar*, Ankara.

Tankut, Hasan Reşit (2000), *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Ankara.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (2000), *82 Numaralı Mühimme Defterleri (1026-1027 / 1617-1618): Özet, Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım*, Ankara..

Yakut, Kemal (2003), "Eskişehir'de Nüfus ve 1916 Nüfus İstatistiği", *Kebikeç*, No. 15, s. 173-185.

Yavuz, Edip (1968), *Tarih Boyunca Türk Kavimleri*, Ankara.

Özet: Bu çalışma Türkiye'de soyağacı araştırmalarının kaynakları, zorlukları ve Soyadı Kanunu uygulamaları hakkında bazı gözlemleri dile getirmektedir.

Anahtar Sözcükler: jenealoji, soyağacı, soyadı kanunu.

In pursuit of genealogies in the colourful forests of Turkey

Abstract: This study presents some observations on the sources and difficulties of genealogical research in Turkey, and the complications caused by the implementation of the law for surnames.

Keywords: genealogy, genealogy trees, the law for surnames.

DİVÂNÜ LÜGÂTİT-TÜRK ve *KUTADGU BİLİG'*DE TIP TERİMLERİ*

Zafer ÖNLER**

Tükçenin tarihsel metinlerinde doğrudan doğruya tıp alanında yazılmış eserleri eski Uygur dönemine dek çıkmaktadır. Reşid Rahmeti Arat, bu metinlerin büyük bir bölümünü *Zur Heilkunde der Uiguren* başlığıyla iki fasikül olarak yayımlamıştır.[1] Gerek Karahanlı gerekse Harezm Türkçesi olarak adlandırılan dönemlerde doğrudan doğruya tıp konusunda yazılmış metin bulunmamaktadır. Tıbbın geniş halk kitlelerini ilgilendiren bir alan olması ve bu alanda yazılan eserlerin her zaman ilgi görmesine karşın, medreselerde bilim dilinin Arapça olması, tıp alanına ilişkin eserlerin de Arapça yazılması sonucunu doğurmuştur. Ancak resmi dil olarak Farsça ve bilim dili olarak da Arapça'yı alan Anadolu Selçuklu devletinin yıkılıp yerine Beyliklerin kurulmasıyla Türkçeye genel bir yöneliş başlamış, XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'da tıp alanında da Türkçe eser yazılmaya başlanmış ve bu tür eserlerin sayısı gittikçe artış göstermiştir.

---

* ***Bu yazının geniş bir özeti II. DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU'nda (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 24-26 Mayıs 2004 Ankara) bildiri olarak sunulmuştur.***

** (Prof.Dr.) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

1 G. R. Racmatı (Reşid Rahmeti Arat), *Zur Heilkunde der Uiguren*, I- II. Berlin 1930- 1932.

Bu yazıda *Divânü Lügâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de sağlık bilgisi alanına ilişkin terimler üzerinde durulacaktır. Bilindiği gibi bu eserlerden *Divânü Lügâti't-Türk* özü itibari ile dilbilgisi kitabı olmasının yanı sıra dönemin Türk dünyasının birçok yönü üzerine bilgiler veren ansiklopedik nitelikte bir eserdir. Mahmud Kâşgarî'nin, döneminin Türk boyları, onların dilleri, inanışları, yaşadıkları yerler ve gelenekleri konusunda verdiği bilgiler, eserine ansiklopedik bir nitelik kazandırmıştır. Bu özelliği ile de XI. yüzyıl Türk dünyası hakkında birçok alanda bilgiler veren tek kaynak durumundadır. Sağlık konusuyla ilgili terimler, bu eserde konunun doğal işleyişi içerisinde, dolaylı olarak ve üzerinde durulan konunu gerektirdiği ölçüde yer bulabilmiştir.

Mesnevi biçiminde yazılmış, düşünsel konuları işleyen manzum bir eser olan *Kutadgu Bilig*'de de sağlık konusuna ilişkin terimler dolaylı olarak yer almıştır. Bu nedenle de her iki eserde yer alan tıbba ilişkin terimlerin sayısı fazla değildir. Gerek *Divânü Lügâti't-Türk*'te, gerekse *Kutadgu Bilig*'de sağlık konusuna ilişkin olarak, hastalık, ilaç, hekimlik ve sağaltım gibi alanlara ilişkin terimler yer almıştır. Hekimlik, sağaltım, eczacılık ve hastalık adlarından oluşan bu terimler yapı ve kullanımları bakımından alfabetik sıra ile ele alınmıştır:

1) atasagun: Hekim.

Bu terim yalnızca DLT'de geçmekte ve "tabip, hekim" olarak açıklanmaktadır (I. s. 86) ***Ata*** ve ***sagun*** sözcüklerinden oluşan birleşik bir yapı olduğu anlaşılan terimde yer alan **sagun** sözcüğü ile ilgili olarak Kaşgarì'de "Karluk boyunun büyüklerine verilen ongundur, Türk doktorlarına atasagun denir" (DLT I. s. 403) açıklaması verilmektedir. Räsänen, **sagun** sözcüğünün Kaşgarî'deki anlamı olan "Karluk önderlerine verilen unvan" karşılığını aktardıktan sonra (EW. s. 394), bu sözcüğün Kazakça **saydaut** (genç) sözcüğü ile aynı kökenden gelmiş olabileceğini belirterek buraya gönderme yapmaktadır. Räsänen Kazakça **saydaut** sözcüğünün farklı Türk dil ve lehçelerindeki şu biçimlerini aktarmaktadır: *Oyrot, Teleüt, saydut "mächtig, angesehen, ehrwürdig"; "ein Adliger, Vornehmer, eine hohe persönlichkeit; Şor. sayut, Hofmann, Adligeré Osm. sayın é"gewählt" (<Moğolca çoğ. Sayidut "die hohen Herren, die mächtige Edelleute"* (EW. s. 395).

Sagun sözcüğünün ***önder, seçkin, güçlü*** anlamlarından yola çıkarak, hekim anlamındaki ***atasagun*** sözcüğünün buradan gelmiş olabileceği akla uygundur. Bilindiği gibi şamanlar, mistik güçlere sahip kişiler olarak toplumun önderle-

ri olma niteliklerinin yanı sıra aynı zamanda hastalıkları iyileştiren yani hekimlik işlevini de üstlenmiş kimselerdir. Bu nitelikten yola çıkarak ***sagun*** (önder) sözcüğüne ***ata*** sıfatı da eklenerek ***iyileştiren kişi, hekim*** anlamına gelen ***atasagun*** terimi türetilmiş olmalıdır. *Kutadgu Bilig*'de Arat'ın **sıġun** olarak okuyup ***dağ keçisi*** olarak anlam verdiği sözcüğü Clauson *sagun* diye düzeltmiştir. Clauson, **sagun** maddesinde KB'den örnek olarak ***ay sagun*** örneğini vererek bu sözcüğü **sagun** olarak okumuştur (EDPT. s. 811). KB'nin üç nüshasından A nüshasında *sagun* geçmektedir ve metne de bu uygundur. Böylelikle, sözcüğün içinde yer aldığı beyit aşağıdaki biçimde olmalıdır:

İçinde tatıġ bolmasa ol ḳaġun

Anı taştın atġu bolur ay saġun 5111.

(Tadı olmayan kavunu dışarı atmak gerekir ey bilge kişi).

2) atġaḳ: Siroz hastalığı, karında su toplanması.

Yalnızca DLT'de geçen bu sözcük "Karında biriken sarı su hastalığı. Sarı bir çiçeğe de atġaḳ denir. Yüzü kaygıdan sararmış olanlar buna benzetilir" (DLT I. 118) biçiminde açıklanmıştır. Cluason sözcüğü at- eyleminden türemiş bir yapı olarak göstermektedir (EDPT s. 47). Başka kaynaklarda rastlanılmayan bu terim Kâşgârî'deki bu örnekle tek veri durumundadır. Ancak DLT'deki, ***karında sarı su toplanması, sarı bir çiçeğe verilen ad*** ve ***yüzü kaygıdan sararmış olan*** biçimindeki üç anlam da **sarı** renkle ilgili görünmektedir. Bu açıdan Clauson'un *at-* fiilinden türemiş olduğu yolundaki açıklama semantik yönden olabilir gibi görünmemektedir.

3) bokuk: Guatr hastalığı.

DLT'de "Boğazın iki yanında deri ile et arasında peyda olan bir takım et bezleridir." (II. 285) biçiminde tanımlanmaktadır. Saadet Çağatay[2], Kaşgârî'nin verdiği bilgileri ve eserde buna ilişkin inanışı aktardıktan sonra Özbekçe'de sözcüğün **bukak** biçiminde olduğunu ve bununla ilgili söylenceyi aktardıktan sonra Räsänen'in sözcüğü *boğ-* eylemiyle izahını aktarmaktadır. "Clauson sözcüğü **bokuk** olarak almakta hatta **bokok** olabileceği ihtimalini de belirterek çağdaş Türk dil ve lehçelerindeki biçimleri ile DLT ve eski metinlerdeki kullanımları vermektedir. (EDPT s. 313-314). DLT'de ayrıca **boḳuḳlu er** "Boğazı urlu adam" (I. s. 497) sözcüğü de bulunmaktadır.

2 Saadet Çağatay:, "Divanü Lûgati'te 'B ukuk'", *Türk Dili*, Divânü Lûgat-it-Türk Özel Sayısı, Ekim 1972, s.53-55.

DLT'de ilki çiçek demeti, ikincisi guatr olarak iki ayrı maddede yer alan bu sözcükler köken olarak aynı olmalıdırlar. Bunlardan temel anlamın ***demet***, ***guatr*** anlamının ise sonradan edinilen ikinci anlam olması gerekir. ***Çiçek topluluğu, çiçek tomurcuğu*** anlamına gelen ***bokuk*** sözcüğü, benzerlik yoluyla, genellikle yumru biçiminde beliren ***guatr*** hastalığı anlamını kazanmış olmalıdır. DLT'de ***çiçek tomurcuğu*** ve ***guatr*** anlamında ve iki maddede yer alan **bokuk** sözcüğünün tek bir sözcük olduğu anlaşılmaktadır.

Tegme çiçek üküldi
Bokuklanıp büküldi
Tügsin tügün tügüldi
Yazlıp yana yörgeşür. II. 285.

(Türlü çiçek toplandı, demetlenip büküldü, kabardı, köşeli düğüm halinde düğüldü; çözülüp tekrar karışır)

4) çurnı: (<Sanskrit cūrna) Toz halinde bir tür müshil.

DLT'de "Türk hekimlerin yaptıkları sürgünlük ilacı" (I. s. 435) açıklamasıyla bir yerde geçmektedir. Clauson, sözcüğün Sanskritçe'den geldiğini, Uygur metinleri ile DLT ve KB'de kullanıldığını belirtmektedir (EDPT s. 430). *Kutadgu Bilig*'de ise iki yerde geçmektedir:

Kerek kat şelise kerek tiryāk ėt
Kerek matridus kat ya çurnı ögit 1064.

(İster selişa macunu kat ister panzehir yap, ister matridus macunu ver ister **çurnı** öğüt), 2887. beyitler).

Kamuġ türlüg otlar idişçi tutar
Güvariş ya ma'cūn ya çurnı katar 2887.

(Birçok çeşit ilaç çeşnicide olur, iştah açıcı ya macun ya da **çurnı** katar)

Türkçenin daha sonraki metinlerinde bu sözcüğe rastlanılmıyor.

5) em: İlaç.

DLT'de "ilaç, buradan alınarak ilaç yapan adama emçi denir" (I. 38) biçiminde açıklanmaktadır. Räsänen bu sözcüğün ***em, im, yem*** biçimleri bulunduğunu belirterek çeşitli dil ve lehçelerdeki örneklerini aktarmaktadır (E.W. s. 41). KB'de em, **emçi** "hekim" (4356), **emle-** "tedavi etmek" (4358) verileri bu-

lunmaktadır. *Tarama Sözlüğü*'nde "ilaç, deva, çare" olarak anlam verilmiş, gerek yalnız gerekse **sem** sözcüğü ile ikileme biçiminde XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıl metinlerine dek yaygın kullanımı örneklendirilmiştir (s. 1455-1458). DS'de em (I) [emçe, emsem (III)] "ilaç, merhem" anlamıyla yer almaktadır. (s. 1729). Bu kaynakta da **sem** sözcüğü ile **em sem** biçiminde ikileme olarak da görülmektedir.

Bu terimin ön ses türemesiyle **yem** biçimi de yaygındır. DLT'de **yem** sözcüğü "baharat" olarak anlamlandırılmış, **ot yem** ikilemesi "karabiber, kimyon gibi tohum ve baharlar" şeklinde anlamlandırılarak yem sözcüğünün yalnız başına kullanılmadığı vurgulanmıştır (III. s. 5). **ot yem** ikilemesi başka metinlerde de görülmektedir (EDPT s. 933).

Emçi sözcüğü de "hekim, ilaç yapan kişi" anlamıyla +çi ekiyle türetilmiştir. DLT'de **em** maddesi açıklanırken "ilaç. Buradan alınarak ilaç yapan adama **emçi** denir " (I. s. 38); "emçi aŋar ot otadı" (Hekim ona ilaç yaptı) (DLT III. s. 252) kullanımları ***emçi*** sözcüğünün eczacı anlamını içerdiğini de göstermektedir. Bilindiği gibi eczacılık ile tabipliğin birbirinden ayrılarak iki ayrı meslek durumuna gelmesi, XI. yüzyıldan çok sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir.

DLT'de ***em*** sözcüğünden türetilmiş diğer veriler şunlardır: **emlel-** ilaçlanmak (DLT I. 296); **emle-** ilaçlamak, sağaltmak (I. 287); **emleş-** ilaçlanmak. ***bahàlar emleşdiler*** (yaralar ilaçlandı) (DLT I. s. 242); **elmen-** tedavi olmak**,** ***er emlendi*** (adam kendine ilaç etti) (DLT I. 259); **emlet-** ilaçlatmak (DLT. I. s. 266).

6) enüç: Katarakt, göze inen perde (DLT I. 52).

Bu sözcükten türetilen **enüçlen-** "anıŋ közi enüçlendi" (onun gözüne perde indi) (DLT I.291); **enüçle-** "göze inen perdeye ilaç koymak" (DLT I. 299) verileri de bulunmaktadır. Türkçenin başka metinlerinde rastlanılmayan bu sözcüğü Clauson da *hapax legomenon* olarak göstermektedir. (EDPT s. 172, 75). **Enüç** sözcüğünün katarakt karşılığı olması ve kataraktın inen perde olarak düşünülmesinden yola çıkarak ėn- eyleminden türetilmiş olduğu düşünülebilir.

7) ewşük: (<ew-iş-ük) Sağlığın bozulması, bünyenin dengesinin bozulması, karışma.

Yalnızca Kâşgâri'de geçen bu sözcük "Bir kimsede eskiden bulunmayıp sonradan gelen hal, hastalık ve buna benzer şeyler, arıza" olarak açıklanmakta-

dır (DLT I. 105). Başka kaynaklarda rastlanılmayan bu veriyi Clauson da *hapax legomenon* olarak nitelendirmekte, yapısı hakkında bir görüş ileri sürmemektedir. (EDPT s. 16).

Kâşgârî'de verilen "bir kimsede eskiden bulunmayıp sonradan gelen hal, hastalık ve buna benzer şeyler, arıza" anlamını bir insanın sağlık açısından dengesinin bozulması, sağlık durumunun karışması olarak anlamak gerekir. Kâşgârî'deki bu açıklama sözcüğün sözlüksel anlamının ***karışıklık, kargaşa*** olduğunu göstermektedir. Bu anlamdan yola çıkararak ***ew-iş-ük*** biçiminde bir yapıya sahip olduğu açıktır. Orhon metinlerinde **ebir-** ve **ebireki**[3] (çevredeki) örneklerinde yer alan ***eb-** fiilinden **–ir-** ettirgen çatılı veriler, daha sonraki dönemlerde **ewir-** biçiminde daha yaygın bir kullanıma sahiptir. **ewşük** sözcüğü ise, **ew-** eyleminin **–iş-** çatı eki ile "karışmak" anlamında **ewiş-** eyleminden **–ük** ad yapma eki türetilmiş olmalıdır. **ew-** eyleminden türetilmiş veriler olarak Kâşgârî'de **ewür-** "çevirmek, evirmek, döndürmek altını üstüne getirmek" (DLT I. 178; II. 82); **ewüş-** "savurmak" (DLT I. s. 13); **ewşükgen tewürgen** "her zaman evirip çeviren, güç işleri başaran" (DLT I. 157, 521); **ewürgen tewürgen** "her zaman evirip çeviren" (DLT I. 521) verileri de yer almaktadır.

Türkiye Türkçesinde **evirmek çevirmek** ikilemesinde yaşayan bu eylemden türemiş sözcükler olarak **evre, evrim**, **evren** (<ev-ir-e+n) verilerini de eklemek gerekir.

Kâşgârî'deki "sağlığın bozulması" biçimindeki terimsel anlam, eski tıp anlayışından kaynaklanan bir anlamdır. Eski tıpta ***tabiat*** ya da ***mizac*** denen bünye yapısı dört öğe olan ***kan, safra, balgam ve sevda*** maddelerinin belirli bir düzen ve oran içinde bir araya gelmelerinden oluşur. Mikrop bilinmediğinden her türlü hastalık bu dört öğe arasındaki dengenin bozulmasına, birinin artıp ya da azalması biçiminde dengenin bozulmasına bağlanır. Tedavi hangi öğenin eksik ya da fazla olduğunu tespit ederek ilaçla bu dengeyi yeniden sağlamaktır. Dolayısıyla öğeler arasındaki dengenin bozulması bir tür karışıklıktır. Bu nedenle de ***karışıklık, kargaşa*** anlamındaki ***ewşük*** sözcüğü, ***hastalık, sağlığın bozulması*** anlamını edinmiştir.

8) ig. Hastalık.

DLT ve KB'de sıkça geçen bu sözcük en eski metinlerden itibaren yaygın

[3] Orhon Türkçesi metinlerinde *işig küçüg bir-, biriki* okuyuşlarının *işig küçüg ebir-* ve *ebireki* biçimindeki düzeltmeler için bkz. Semih Tezcan, "Tonyukuk Yazıtında Birkaç Düzeltme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı* 1975-1976, s. 173-181.

bir kullanıma sahiptir.

Clauson bu sözcüğe "illness, disease" anlamını verdikten sonra eski Uygur metinlerinden başlamak üzere, Karahanlı, Harezm, Çağatay ve Kıpçak dönemi ve Anadolu metinlerindeki kullanımlarını vermektedir.[4] Bu sözcükten türetilen ***igle-*** (hastalanmak) DLT'de (s. I.287, 380) iki kez geçmektedir. DLT'de ***ig*** (I. s. 48) ve ***igle-*** verilerinin dışında, ***iglel-*** "hastalanmak" (I. 296), ***iglen-*** "bir parça almaktadır. Hastalanmak; ağrısı tutmak" (I. 259); ***igleş-*** "hastalaşmak" (I. 241); ***iglet-*** "hastalandırmak" (I. 266); **iglig** "hasta" (I.79, 196, 273; II. 351) sözcükleri de bulunmaktadır. Ayrıca **igçil** (DLT. III. s.57) sözcüğü de bu terimin bir başka türevidir.

KB'de, **ig** (4253) sözcüğünün yanı sıra **igle-** "hastalanmak" eylemi de bulunmaktadır. ***Tirig bolsa yalņuķ yime igler ök/ İgin emçi körse otun emler ök*** 4358 (İnsan yaşıyorsa tabii ki hastalanır, hastalığını hekim görse tedavi eder) beytinde özdeyiş biçiminde bir kullanımla yer almaktadır. *Tarama Sözlüğü*'nde **ig** sözcüğü "verem, ince ağrı" anlamıyla XVI ve XVII yüzyıl metinlerinden üç tanık bulunmaktadır (Tar.S. s. 2014). Bunun dışında **igle-** (iyle-) "Hastalanmak, hastalık getirmek" (Tar.S. 2020) Şeyyad Hamza ve daha sonraki yüzyıllardan veriler bulunmaktadır. XVII. yüzyıl eserlerinden Pir Mehmed'in *Genc-i Leal* manzum sözlüğünde **iglü** sözcüğü "Dertli, gamlı" anlamıyla yer almaktadır (Tar.S. s. 2020).

Derleme Sözlüğü'nde **iğ** (I) "Hastalık, dert", Konya-Ermenek'ten tek veri olarak yer almaktadır (DS s. 2508). **iğlek** (II) "1. Zayıf, güçsüz, hastalıklı" (Samsun, Ordu, Muğla), "2. Hastalık ya da susuzluktan olgunlaşamamış, zayıf kalmış meyve" (Akşehir- Konya) verisi de *ig* sözcüğünden türetilmiştir (DS. s. 2511).

Yalnız olarak kullanımının dışında, aynı anlamdaki diğer bir sözcükle ikileme biçiminde kullanımlar da yaygındır. Bunlarda **ig toġa** ve **ig aġrıg** ikilemeleri de bulunmaktadır.

DLT'de "hastalık, iç ağırlığı" (III. 224) olarak anlam verilen **toġa** sözcüğü yalnızca bir yerde **ig toġa** biçiminde ikileme olarak yer almaktadır. Yukarıda **ig** sözcüğü ile ilgili olarak KB'den verdiğimiz örneklerde de **ig toġa** ikilemesi içinde yer almaktadır. Clauson, **to_a:** biçiminde ikinci hecesini uzun ünlüyle gösterdiği sözcüğü ***tuġ-*** eyleminden ***–a*** ulacıyla türetilmiş olarak açıklamaktadır. Ayrıca Kaşgârî'nin verdiği "e'd-dā' we tıķlu'n-nefes" karşılığnı "illness, dyspnoea" (hastalık, nefes darlığı) olarak aktarmaktadır. Clauson'un Eski Uy-

[4] Sir Gerard Clausen, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Central Turkish*, Oxford 1972. s. 89-99.

gurca'daki kullanımlarına verdiği örnekler de ***ig toġa*** ikilemesi içinde geçmektedir. (EDPT s. 466). ***toġa*** sözcüğüne XI. yüzyıldan sonraki metinlerde rastlanılmamaktadır.

KB'de **toġa** sözcüğü aşağıdaki beyitlerde **ig toġa** biçimindeki ikilemede geçmektedir:

Ḳamuġ edgülügke neŋ ol yolçısı
Ḳamuġ ig toġaḳa neŋ ol emçisi 3979.

(Her türlü iyiliğin yolunu açan, her türlü hastalığı iyileştiren varlıktır.)

Olarda birisi otaçı turur
Ḳamuġ ig toġaḳa bu emçi turur 4356

(Bunlardan biri de hekimlerdir, bütün hastalıkları bunlar sağaltır)

Yanut bėrdi Ögdülmiş aydı ay can
Tirig bolsa yalŋuḳ yorır ig toġan 5978

(Ögdülmiş yanıt verdi dedi ey can, insan hayatta oldukça hastalıkla karşılaşır)

Yavuz ḳılma köŋlün tliŋni yıġa
Yazuḳḳa kefaret bolur ig toġa 5979.

(Gönlünden kötü şeyler geçirme, diline hakim ol, hastalık günahların kefareti olur)

9) ḳızlamuḳ: Kızamık.

Yalnızca DLT'de yer alan bu veri "Kızamık, kızamığa benzer sivilceler" olarak açıklanmıştır. (I. 528). Türkçenin Uygurca'dan başlamak üzere eski metinlerinde **ḳızamuḳ** olarak görülen bu sözcüğün **kızlamuk** biçimi tek veridir.

10) oldrum: Kötürüm, yatalak. Kâşgârî'de bir tek yerde geçen sözcük "Kötürüm, yatalak, oturum" olarak anlamlandırılmıştır (DLT III. 412). Yapı olarak **ol-dur-** (oturmak) **um** eklerinden oluşmaktadır. (Türkiye Türkçesindeki ***otur-*** fiili l sesinin düşmesi sonucu **oldur-** fiilinden çıkmış bir biçimdir. Eski Türkçe dönemi metinlerinde bilindiği gibi **ol-ur-** biçimi de yaygındır. Daha sonraki dönem metinlerinde de sıkça rastlanır (bkz. EDPT s. 132).

11) ot: İlaç, zehir.

DLT'de "ilaç, em; zehir," DLT'de ilaç anlamıyla kullanımı daha çoktur (I. s.

154, 514, 515; II. 72, 116, 127, 176, 315, 345; III. 224, 252.) KB 1199, 2888) Ancak iki örnekte zehir anlamında kullanılmıştır: "beg aŋa ot bėrdi" (Bey onu zehirledi) (DLT. s. 35);

Ạnıŋ işin keçürdüm
Ėşin yime úaçurdum
Ölüm otın içürdüm
İçti bolup yüzi turı

(Onun işini bitirdim, arkadaşını kaçırdım, ölüm zehirini içirdim, yüzünü buruşturup içti) (DLT I. s. 47)

DS'de ot sözcüğünden türetilen **otalak** "Ağı, ağılı"; **otalamak** "Ağılamak", **otalanmak** "Ağılanmak" (DS 3293) verileri "zehir anlamının Anadolu'da devam ettiğini göstermektedir.

Sözcüğün tek başına kullanımının yanı sıra **ot em** biçiminde ikileme olarak kullanımı da yaygındır (KB 1061, 2191). Bu sözcükten türemiş **ota-** "tedavi etmek" (KB 158, 5244); **otat-** "tedavi ettirmek" (KB 4253) eylemleri de bulunmaktadır. DS'de **ota-** "1- Hastalığı geçmek, iyi olmak; 2-Hastalığı iyileştirmek" (s. 3293) anlamlarıyla bulunmaktadır.

12) otaçı: Hekim.

Türkçenin tarihsel metinlerinde yaygın olarak kullanılmış bir terimdir. DLT'de ilaç anlamındaki ***ot*** sözcüğü izah edilirken "ot içtim" örneği verilmiş "bundan dolayı hekime otaçı denir" açıklaması yapılmıştır. (I. s. 35), ***otaçı közüg enüçledi*** "otaçı göze inen perdeye ilaç koydu" (DLT. I. 299). ***otaçı*** sözcüğü *Kutadgu Bilig'*de de yaygın olarak kullanılmıştır.

*Tarama Sözlüğü'*nde **otacılık** "hekimlik, tababet"; **otacılu olmak** "Hekimlik olmak, hekime muhtaç olmak" (Tar.S. 3021); **otcu** "hekim, tabip, attar" (s. 3028) verileri bulunmaktadır. Anadolu ağızlarında **otacı, otçu** "1- Doktor, 2- Ev ilacıyla göz hastalığını iyileştiren göz doktoru" (DS. s. 3292) verilerini görmekteyiz.

Eski tıpta çeşitli bitkilerin ilaç olarak kullanılması **ot** sözcüğünün ilaç anlamını edinmesine neden olmuş, bundan da tedavi anlamında **ota-** eylemi türemiştir. **otaçı** sözcüğü ise Moğolca **ota** (ot) adından +çı ekiyle türetilmiştir. (bkz. EDPT s.44; EW s. 366).

13) ötrüm: (<öt-ür-üm) Müshil, ishal ilacı.

Geçmek anlamındaki öt- eyleminden –ür- ettirgen çatı eki ve eylemden ad

yapan –im ekleriyle yapılmıştır. DLT'de iki yerde geçmektedir. "ötrüm ḳarın ötgürdi" (müshil ishal etti) (DLT I. s.226). KB'de Aytoldı'nın hastalanmasının anlatıldığı bölümde geçmektedir:

Ḳayu aydı ötrüm içirgü kerek
Özi Ḳatmış amdı boşutġu kerek (1058)
(Kimi dedi müshil içirmeli, bağırsakla boşaltmak gerek)

Tarama Sözlüğü'nde "ishal" anlamıyla **ötrük** sözcüğü için XIV ve XV. yüzyıllardan iki veri bulunmaktadır (s. 3138). DS'de **ötürmek (ı) [öttürmek, ötürek olmak, ötürgeç olmak, ötürmeg, ötürük olmak, ötürük tutmak]** "ishal, sürgün olmak"; **ötürük (I) [ötrek, ötrük, ötürek, ötürgeç, ötürüg]** "Sürgün, ishal" (s. 3359-60) verilerinden, Anadolu'da, **öt-ür-** eyleminden türetilmiş, "ishal" anlamında birçok sözcük bulunduğu anlaşılmaktadır.

14) ötüg: (<öt-üg) İshal.

Öt- fiilinden ***–üg*** fiilden ad yapma ekiyle türetilmiştir. DLT'de yalnızca bir yerde geçmektedir. "aṇar ötüg tuttı" "onu kusma tuttu" (DLT. I. s. 68). Burada verilen kusma anlamı yanlıştır. Kaşgarlı'nın verdiği Arapça ***ḫayża*** sözcüğünün anlamı *ishaldir*.[5]

Clauson, sözcüğün yapısını **öt-** (geçmek) eyleminde yapılan bir ad olarak göstermiş farklı dil ve lehçelerdeki biçim ve anlamlarını aktararak DLT'deki veriye "diarrhoea" (ishal) anlamını vermiştir (s.51).

15) ṣarıġ: Öd, bünyeyi oluşturan dört ana maddeden biri olan safra maddesi.

Eski tıp anlayışına göre mizac (bünye***) kan, safra, balgam ve sevda*** olmak üzere dört ana maddenin karışımından oluşur. Bu karışıma ***aḫlat-ı arba'a*** denir. Bu dört maddenin oranları kişiden kişiye değişir. Bu oranlar tabiat denen kişisel bünye özelliklerini oluşturur. Hastalık bu öğelerden birinin artıp ya da azalması sonucu ortaya çıkar. Tedavi, dıştan verilen ilaçlarla ya da başka işlemlerle bu dengeyi yeniden kurmaktır. Örneğin kan fazlalığına bağlanan hastalıklar kanın hacamat denen işlemle alınması yoluyla tedavi edilir.

---

[5] Besim Atalay yayınında verilen "kusma" anlamı yanlıştır. Dankoff çevirisinde "dysentery" olarak düzeltmiştir (C. III. s. 49).

ṣafra anlamında **ṣarıġ** sözcüğünün kullanılması yalnızca *Kutadgu Bilig*'de görülmektedir:

Sarıġı küçenmis bolur ay bügü
Özini boşutġu terengübin yėgü (6010)

(Onun safrası artmış, içini boşaltmak için terengübin yemelidir ey bilge kişi)

16) sem: (<Ar.) Zehir.

Yalnız başına kullanılmayan, em sem ikilemesinde görülen bir sözcüktür. Uygur metinlerinden itibaren görülen sözcük her zaman ***em sem*** ikilemesi içinde görülmektedir. (bkz. EDPT s. 828). DLT'de em sem biçiminde yer almış ve "ilaç" anlamı verildikten sonra, "yalnız kullanılmaz" açıklaması yapılmıştır (III. s. 157). Gene DLT'de "Urmıj ajun busuġın ḳılmış anı balıġ/ Em sem aŋar tilenip sizde bulur yaḳıg" *(Dünya ona pusu kurup onu yaralamış, yarasına ilaç arayıp sende yakı bulmuş)* (I. s. 407) beyitinde de ikileme olarak kullanılmıştır. Arapça'da bu sözcük *zehir* anlamıyla bulunmaktadır. Eski Uygur metinlerinden itibaren görülen sözcüğün Arapça'dan geçmiş olması oldukça zayıf bir **olası**lıktır. Bu nedenle sem sözcüğü tıp metinleri aracılığıyla Türkçe'den Arapça'ya da geçmiş olabilir. krş. **em.**

17) tadu: (<Sanskrit dhātu) Bünyeyi oluşturan kan, safra, sevda ve balgam olarak adlandırılan dört ana madde, aḫlāt-ı arba'a, bkz. **ṣarıġ.**

DLT'de "insanın tab'ı ve tabiatı" (III. s. 220) biçiminde açıklanmıştır. KB'de oldukça sık geçen bu sözcük İndeks'te "unsur, tıynet, tabiat" olarak açıklanmıştır. Uygur tıp metinlerinde de yaygın bir terim olarak kullanılmıştır.[6]

Eski tıp anlayışına göre mizaç olarak adlandırılan bünyeyi oluşturan kan, safra, balgam ve sevda öğelerinden her biri. Bu dört nesnenin karışımından oluşan mizaç yani yapı özelliği bu maddelerden her birinin oranı kişiden kişiye değişir. Buna göre insanlar, bu dört öğeden hangisi ağır basıyorsa onunla nitelendirilirler, safralı, kanlı vb. Eski tıp anlayışında hastalık bu öğeler arasındaki dengenin bozulması, birinin artıp diğerinin azalmasıdır. Sağaltım ve ilaç, bu dengeyi yeniden kurmak için başvurulan yoldur.

Kutadgu Bilig'de Aytoldı'nın hastalanması da gene bu öğelerdeki dengenin bozulması olarak anlatılmaktadır:

[6] G. R. Racmatı, *Zur Heilkunde der Uiguren* II. Berlin 1932.

Yaraşıḳ tadular ḳarıştı için
Küçendi biri tuttı bastı üçin
Tadu tegşürüldi aşı boldı yig
Aġır boldı köŋli ḳatıġ tuttı ig (1053-1054)

(Uyum içindeki tadular içten karıştı; biri güçlenerek diğer üçünü bastırdı. Tadular değişti yiyeceği dert oldu; gönlü ağırlaştı, hastalık onu sıkıca tuttu)

Mizacı oluşturan dört öğenin uyumundan yola çıkarak *Kutadgu Bilig*'de dört halife için şöyle bir benzetme yapılmıştır:

Bu tört ėş maŋa tört tadu teg turur
Tüzülse tadu çın tiriglik bolur (60)
(Bu dört eş bana dört tadu gibidir; tadular doğru düzenlenirse hayat olur.)

18) temregü Temriye hastalığı denen bir tür cilt hastalığı.

Kâşgârî'de yalnızca bir yerde geçen sözcük "temreği" (I.491) olarak açıklanmıştır. Clauson yapı olarak sözcüğün ***temire+e-gü*** temir sözcüğünden türemiş olarak gösterdikten sora çeşitli Türk dil ve lehçelerindeki biçimlerini aktarmaktadır (EDPT. s. 509). Anadolu'nun çeşitli yörelerindeki biçimlerine ilişkin *Derleme Sözlüğü*'nde şu veriler yer almaktadır: *demreği [demirönü, demiröyü, demna, demrā, demravi, demre, demreğe, demreğü, demrevi, demriye, demuravi, derma, demreğe, demreği] 1. Temriye, ekzama, 2. Temriye, ekzama hastalığını tedavi eden kimse* (DS. s.1419).

19) tolġaġ: Bağırsaklarda meydana gelen bir tür sancı.

DLT'de **tolġaġ** "sıkıntı" olarak açıklanmış, "emgek tolġaġ denir. Aslı kulunç ve iç ağrısı anlamınadır. 'anıŋ ḳarnı tolġar' onun karnını ağrı tuttu, yüreği bulanır" biçiminde örneklerle izah edilmiştir. Bu açıklamalardan bağırsaklarda oluşan bir ve XIV-XV. yüzyıl Anadolu tıp metinlerinde **kulunc** denilen sancının kastedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim "anıŋ karnı tolgar" (onun karnını ağrı tuttu yüreği bulanır) çevirisi de şiddetli sancıdan mide bulanmasını kastetmektedir. Sözcüğün **tolga-** (dola-) eyleminden **–g** ekiyle türediği anlaşılmaktadır.

20) tumagu: Nezle.

Clauson sözcüğün yapısını (<tuma:gu: <*tuma:-< tum) biçiminde açıkladık-

tan sonra, Azeri *tumov,* Türkmen *dümev,* Osmanlı *tomağı* vs. Uygurca *tumagu,* Kaşgarî *tuma:gu: (I. 447), Mühenna du:ma:gu:, Tuhf. tumav* biçimlerini aktarmaktadır (EDPT. s. 505).

Bu sözcüğün kaynaklandığı **tum** adı Kaşgarî'de (DLT. I. 338) "soğuk" anlamında geçmektedir. Clauson bu sözcüğü tek veri (Hapax legomenon) olarak göstermektedir (EDPT. s. 503).

Tarama Sözlüğü'nde **dumağı** (dumagu, tumağı, tumağu) "nezle" anlamı verilerek, XIV ve XVIII. yüzyıllar arası metinlerden tanıklar verilmiştir (s. 1253).

Kutadgu Bilig'de sağlık bilgisi alanında birleşik kelime biçiminde kurulmuş yapılar da bulunmaktadır. Bunlara örnek olmak üzere aşağıdaki verileri sayabiliriz:

21) _an tut- Kan fazlalığı.

Bünyeyi (mizac) oluşturan dört ana öğe olan ***kan, öd, balgam*** ve ***kara safra*** maddelerinden kan öğesinin artması sonucu, dengenin bozulması ve bu denge bozulmasıyla hastalık halinin ortaya çıkması. Bunun için ***hacamat*** olarak adlandırılan işlem yapılır yani şişe ya da boynuzla vücuttaki fazla kan alınarak denge sağlanır. Buna kan alma işlemi denir.

Ḳayu aydı ḳan tutmış amdı munı
Aça bėrgü ekḫel[7] *aḳıtġu ḳanı*
(Kimisi "bunu kan tutmuş, gövde damarını açıp fazla kanı akıtmalı" dedi.)

22) _amur kör-: Nabza bakmak.

Tamur (damar) ve **kör-** (bakmak) sözcüklerinden oluşmuş bir terimdir. Eserde Aytoldı'nın hastalığını teşhis için hekimlerin başvurduğu işlemlerden biri olarak geçer:

Otaçı tėrildi ṭamur kördiler
Ol ig kem ne ermiş ayu bėrdiler (1057)
(Hekimler toplanıp nabza baktılar, bu hastalığın ne olduğunu söyleyiverdiler).

7 Arat metnindeki 'ekçek' okuyuşunun düzeltilmesi için bkz. Zafer Önler, "Kutadgu Bilig'de 'ekçek' Kelimesi Üzerine, *Türk Dili*, Türk Dil Kurumu, s. 479, 1993, s. 344-345.

Arapca- Farsça Terimler:

Türkçenin daha sonraki dönemlerinde yaygınlaşan Arapça ve Farsça kökenli kimi terimleri ilk kez *Kutadgu Bilig*'de görülmektedir. Bu terimler Özellikle XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yazılmış Türkçe tıp kitaplarında sıklıkla kullanılmışlardır:[8]

1) güvāriş: (<Far) Sindirimi kolaylaştırıcı, genellikle bal ve çeşitli maddelerden yapılan bir macun.

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir yerde geçmektedir:

Ḳamuġ türlüg otlar idişçi tutar

Güvāriş ya ma'cūn ya çurnı tutar (2887)

(İçkici her türlü ilacı, hazmedici, kuvvet macunu ve müshili hazır bulundurur)

2) matridus: Eski Yunanca kökenli olan bu sözcük XIV ve XV. yüzyıllarda Anadolu'da yazılmış olan tıp metinlerinde **meṡrūẕīṭūs** biçiminde bir macun adı olarak geçmektedir.[9] Mesir macununun bu sözcükten kaynaklanmış olma olasılığı oldukça yüksektir. KB'de yalnızca bir yerde geçmektedir (1064).

3) sevdā: Arapça kökenli bu terim mizacı oluşturan dört ana öğeden biridir, bkz. ***ṣarıġ***

Kutadgu Bilig'de aşağıdaki ki beyitte geçmektedir. Her iki beyitte de sevda maddesinin baskın duruma gelmesinden beynin olumsuz etkilendiğine inanıldığı anlaşılmaktadır:

Bu sevda küçenmiş bolur ay kadaş

Ot içgü meŋesin arıtġu adaş 6012.

(Bu kara safra [sevda] maddesi artmıştır, ey dost beynini arıtacak ilaç içmelidir)

Ya sevda küçedip meŋim artadı ol

Közüm kemi körnür özüm hab içeyi (6590)

(Ya sevda fazlalaşarak beynimi bozmuştur, gözüm hasta görünüyor, hap içeyim).

8 Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifa* I *-Giriş, Metin*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1990; *Müntahab-ı Şifa* II Sözlük, Simurg Yayınları, İstanbul 1999.

9 Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifa* II.

4) şelişā KB'de yalnızca bir kez (1064) geçen bu sözcük de Anadoulu'da yazılmış tıp metinlerinde bir macun adı olarak geçmektedir.[10]

5) terengübīn: (<Farsça tere [bitki]+ engübìn [bal]) Kudret helvası, basra balı olarak da adlandırılan bir tür kudret helvası.

Yaz mevsiminin belli zamanlarında çeşitli ağaçların yapraklarının salgıladıkları bir sıvıdır.[11] Arapçada g sesinin bulunmaması nedeniyle, Arapçalaşmış biçimi *terencübìn, tarancebìn* olarak adlandırılır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde çok yaygın olan bu sözcük KB'de dört ana öğeden olan ***ṣarıġ*** (öd) maddesini azaltmak için ***hafifletici, sehl edici*** anlamıyla geçmektedir:

Sarıġı küçenmis bolur ay bügü
Özini boşutàu terengübin yėgü (6010)
(Onun safrası artmış, içini boşaltmak için terengübin yemelidir ey bilge kişi)

6) tiryāḳ (<Farsça <Grek.) Daha çok panzehir olarak bilinen bir grup macunun ortak adı.

Mütercim Asım, eski Yunan hekimlerince yapılıp geliştirildiğini ve adının eski Yunancadan geldiğini belirterek, türleri ve etkileri hakkında bilgiler vermektedir.[12] Aytoldı'nın hastalığı sırasında hekimlerin farklı teşhislerine göre verdikleri çeşitli ilaçlar sayılmaktadır:

Kerek tut şelīs̱e kerek tiryāḳ ėt
Kerek matridūs ***úat*** *ya çurnı ögüt* (1064)
(İster ş**elise** ver ister **tiryak** ver, ya da **matridus** ya **çurnı** öğüt)

KAYNAKÇA ve KISALTMALAR

Arat, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig* I –Metin- Türk Dil Kurumu 1947; II Tercüme, Türk Tarih Kurumu 1957; III İndeks, (Neşri Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Dankoff= Robert Dankoff (1982-1985), *Mahmud al-KÀşgarì, Compendium of the Turkic Dialects*, I-III, Harvard.

[10] Zafer Önler, *a.g.e.*
[11] bkz. Zafer Önler, "Yağdığına İnanılan Bir Tür Kudret Helvası: Gezo", Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler), c. 4, s. 2, s. 205-207.
[12] Mütercim Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, c. II s. 875-876.

DLT= Besim Atalay: *Divânü Lûgâti't-Türk*, c. I-IV, Türk Dil Kurumu.

DS= *Derleme Sözlüğü*, c. I-XII. Türk Dil Kurumu, Ankara 1963-1982

EDPT= Sir Gerard Clauson (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Central Turkish*, Oxford.

EW= Martti Räsänen (1969), *Versuch eines Etymologieschen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.

Mütercim Asım Efendi (1305), *Kamus Tercümesi*, I-III, İstanbul.

Önler, Zafer (1990), *Müntahab-ı Şifa* I, -Giriş, Metin- Türk Dil Kurumu, Ankara.

__________ (1990), *Müntahab-ı Şifa* II –Sözlük- Simurg Yayınları, İstanbul.

__________ (1993), "Kutadgu Bilig'de 'ekçek' Kelimesi Üzerine", *Türk Dili*, Türk Dil Kurumu, S.: 479, s. 344-45.

__________(1990), "Yağdığına İnanılan Bir Kudret Helvası: Gezo", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, C. 4, S. 2, s. 205-207.

Racmatı, G. R. (Reşid Rahmeti Arat) (1932), *Zur Heilkunde der Uiguren*, I- II. Berlin.

Tar.S.= *Tarama Sözlüğü*, c. I-VIII. Türk Dil Kurumu, 1963-1977.

TMEN= Gerhard Doerfer (1963-1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden.

Özet: Türk dili tarihinin önde gelen iki eseri olan *Divânü Lügâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de, tıp konusuna ilişkin kimi terimler de yer almıştır. Yaptığımız tarama sonucu 20'si Türkçe olmak üzere toplam 28 terim yer almaktadır. Türkçe terimlerin bir bölümü yalnızca bu metinlerde geçen, Türkçenin başka dönemlerinde rastlanılmayan sözcüklerdir. Yabancı kökenli sözcükler çoğunlukla Sanskrit, Farsça kaynaklı ve Yunancadan Arapça aracılığıyla Türkçeye geçmiş terimlerdir.

Anahtar Sözcükler: *Divanü Lügati't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, tıp terimleri, tıp tarihi.

Medical Terminology in *Divânü Lügât'it-Türk* and *Kutadgu Bilig*

Abstract: Two significant texts in the history of Turkish language, *Divânü Lügâti't-Türk* and *Kutadgu Bilig* contain some medical terms. A survey of these texts reveals a set of 28 terms, 20 of which are originaly Turkish. Of Turkish terms some are seen only in these texts, while most of the foreign words are of Sanskrit and Persian origin or are the Greek loan words into Turkish via Arabic.

Keywords: *Divanü Lügati't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, medical terminology, medical history.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE BAKANLAR KURULU KARARI İLE YASAKLANAN YAYINLAR

Mustafa YILMAZ - Yasemin DOĞANER*

Siyasal ve sosyal hayatta önemli bir fonksiyona sahip olan basının yasama, yürütme ve yargı sonrası dördüncü kuvvet olarak algılandığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin gündemine girmesi batılı ülkelere nazaran biraz geç olarak gerçekleşmiştir. Bunun çeşitli sebepleri olmakla birlikte matbaanın geç gelişinin rolünün büyük olduğu söylenebilir. Okuma yazma oranının düşük olması da bu gecikmeyi pekiştiren bir diğer faktördür. Türkiye'de ilk gazete Fransızca olarak İzmir'de yayınlanmış ve bunu aynı şehirde çıkan diğer Fransızca gazeteler takip etmiştir (Ertuğ: s. 174). İlk Türkçe-Arapça gazete 1828'de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından *Vakay-i Mısriyye* adıyla çıkarılmıştır. Daha çok resmi bildirileri, yasal uygulamaları ve Mehmet Ali Paşa'nın kendi çalışmalarını yansıtmaya yönelik bir yayındır (Koloğlu: s. 69).

İlk Türkçe gazete olma özelliğine sahip olan *Takvim-i Vekayi*'nin çıkışı (Koloğlu: 1981), Avrupa'da yayınlanan ilk süreli yayından tam olarak 200 yıl sonra gerçekleşmiştir. Resmi bir yayın organı olan gazete, kamuoyu oluşturmanın yanı sıra bir tarih belgesi olarak düşünülmüştür. Gazete Osmanlı Devle-

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

ti'nin etnik yapısı ve dış çevreleri etkileme ihtiyacı nedeniyle Türkçe'den başka Fransızca, Rumca, Ermenice, Arapça ve Farsça olarak yayınlanmıştır (Ertuğ: 1970, s. 153).

Takvim-i Vekayi 1840'a kadar basın hayatında yalnızlığını sürdürmüş, bu tarihte *Ceride-i Havadis* çıkmaya başlamıştır. Her iki gazete Tanzimat dönemi yönetici ve düşünür kadrosunu olumlu yönde etkilemiştir (Oral: 1967, s. 77-79). Devletin kontrolü altında olan ve hükümeti eleştirmeleri dahi söz konusu olmayan bu gazetelerden sonra özel girişimle Şinasi ve Agah Efendi tarafından 1860 yılında *Tercüman-ı Ahval* çıkarılmıştır. Bu gazete ötekilerden farklı olarak bir övgü gazetesi değil, düşünce ve tartışma gazetesi olduğunu vurgulamış ve halka yönelme amacını belirtmiştir (Koloğlu: s. 79). *Tercüman-ı Ahval*'in yirmi beşinci sayısından sonra gazeteden ayrılan Şinasi 1861'de *Tasvir-i Efkar*'ı kurmuştur.

Tanzimat dönemi basını olarak adlandırılan bu dönemin tipik özelliği siyasal ve sosyal konularda yazı yazabilecek yazar kadrosunun edebiyatçılardan oluşmasıdır. Aydınları, ülkenin içinde bulunduğu siyasal koşullar ve özgürlüklerin kısıtlanması gazete çıkarmaya yöneltmiş, buna paralel olarak da gazeteler edebiyatın egemenliği altında yayınlanmıştır. Türkiye'de basın edebiyatın egemenliğinden kurtulurken, batıda teknolojik gelişmelerin hayata geçirilmesi ile birlikte basına ilim ve edebiyat hakim olmuştur (İnuğur:1978, s. 236).

Şinasi ile birlikte basında özgürlüklerin dile getirilmesi ve yönetime ilişki eleştiriler basına yönelik düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. 1864 yılında Fransız Basın Yasasından çevrilen *Matbuat Nizamnamesi* (Balkanlı: 1951, s. 23) gazete çıkarma işini kurallara bağlamış, basın suçları ile bunlara verilecek cezalar belirlenmiştir (Kabacalı:1999, s. 17-18).

1860'lı yıllarda basın *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkar*'ın açtığı yolda önemli ölçüde dinamizm kazanmış ve dergiler dahil olmak üzere pek çok süreli yayın, basın hayatına girmiştir. Basın hayatının zenginleşmesinde artan özgürlük taleplerinin dile getirilmesi etkili olmuştur. Bu dönemde Yeni Osmanlılar *Hürriyet* ve *Muhbir* başta olmak üzere fikirlerinin yaymak amacıyla pek çok gazete çıkarmışlardır (Jeltyakov: 1979, s. 65-83). 1868'de *Terakki*, 1869'da *Mümeyyiz*, 1870'de *Basiret, İbret, Asır, Memalik-i Mahsusa, Hakayık'ul Vakayi, Hulasatü'l Efkar*, *Diyojen* gibi gazete ve dergiler yayınlanmıştır (Nüzhet: 1931). Basın hayatında çeşitliliğin artması üzerine basının üzerindeki denetim de artmıştır. 27 Mart 1867 tarihli *Ali Kararnamesi* ile İstanbul'da yayınlanan gazeteleri kontrol altına alan ve iktidara gazete kapatma yetkisi veren

bir dönem başlamıştır. Yine *1876 Kanunu Esasi*'sinin "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" hükmüne rağmen kısa süren parlamentoya dayalı hayat sonrası II. Abdülhamit'in istibdat yönetimi ile basın üzerinde daha baskıcı bir dönem başlamıştır.[1] Bu yeni döneme bağlı olarak ülke içerisinde faaliyet yürütmenin güçlüğü basının önde gelen kalemlerini yurt dışına kaçarak davalarını oralarda sürdürmeye sevk etmiştir (Gevgilili: 1983, s. 205-206).

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla doğan hürriyet atmosferi nedeniyle basında sansür kaldırılmış, bu da uzun süre görüşlerini rahatça dile getiremeyen basında adeta bir patlamaya yol açmıştır. Gazete tirajları on binlerin üzerine çıkmış, İstanbul'da dört adet günlük gazete bulunurken, dergi ve gazete sayısı ilk üç yılda 500'lere varmıştır (Karpat: 1964). Bu özgür ortam 31 Mart ayaklanması sonrasında çıkarılan 1909 Matbuat Kanunu'na kadar devam etmiştir. Yeni Matbuat Kanunu cevap hakkı gibi nispeten liberal hükümler içeren bir kanun olmakla birlikte zamanla Osmanlı Devleti'ni sarsan siyasi buhranlar nedeniyle değişikliğe uğramış ve diğer alanlarda örneğin yasama yürütme ilişkisi yürütme lehine bozulmuş, muhalefete tepki giderek sertleşmiş ve basında bu bağlamda kontrol altına alınarak yeni bir dönem başlamıştır (Ertuğ: 1959, s. 45-46).

Matbuat Kanunu'nda yapılan değişikliklerle basın üzerinde geniş yetkilere sahip olan hükümet, savaş yıllarında basına sıkı denetim getirmiş, 1909 Matbuat Kanunu 1913 yılında ve 1914 yılında yapılan değişikliklerle devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek nitelikte yayın yapan gazetelerin kapatılması yanında, ülkenin birinci dünya savaşına girmesiyle *Sansür Talimatnamesi*[2] yürürlüğe konulmuş ve basın tamamen hükümet tarafından kontrol altına alınmıştır. İstanbul basını bu dönemde Ankara hükümetince idarenin ele alınışına kadar gerçek işlevini görmekten uzak kalmıştır. Meşrutiyet dönemi basınının önemli bir dezavantajı da henüz milli bir ajansa sahip olmaması nedeniyle haberleri dışarıdaki ajanslardan alarak basının yabancı kamuoyundan beslenmesi olmuştur. 1911 yılında bu durumun gereği olarak "Osmanlı Ajansı" adıyla bir ajans kurulmuşsa da kurumun memleketle ilgisinin isim bağlılığından öteye gidemediği görülecektir (İskit: 1943, s. 200).

Milli mücadele döneminden başlayarak basının işlevinde önemli ölçüde değişiklikler yaşanmıştır. Bu döneme kadar basın iktidar karşısında muhalif bir organ olarak görev yapmışken, basın üzerinde denetim hem İstanbul Hükümeti hem de İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından artırılmış ve basın çok sı-

1 Bu dönem hakkında geniş bilgi için bkz. Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, 1962, s. 15; Abdülhamit dönemi sansür ve basın hayatı için bkz. N. A. Banoğlu, *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, İstanbul, 1960, s. 5; Cevdet Kudret, *Abdülhamit Döneminde Sansür*, İstanbul, 1977.

2 16 sayfalık Sansür Talimatnamesi için bkz. *Sansür Talimatnamesi*, Matbaayı Askeriye, İstanbul, 1330.

kı bir şekilde kontrol altına alınmıştır. Milli mücadeleyi başlatan Mustafa Kemal Paşa basının kamuoyu üzerindeki etkisini çok iyi bilen bir lider olarak (İnuğur: 1992, s. 146-147), kendi fikirlerini hem iç hem de dış kamuoyuna anlatmada bir kanal olarak görmüş ve bu anlamda basından yararlanmıştır (Öztoprak: 1981). Anadolu'daki örgütlenme faaliyetleri sırasında Sivas'ta *İrade-i Milliye* adıyla bir gazete çıkarılmış ve başlattığı mücadelenin haklılığı Anadolu halkına anlatılmaya çalışılmıştır. Hareketin merkezini Ankara'ya taşıdıktan sonra da bu kez *Hakimiyet-i Milliye* adıyla yeni bir gazete çıkarılması konusunda güvendiği kimselere talimat vermiş ve o günkü zor koşullarda gazetenin çıkarılması sağlanmıştır.[3] *Hakimiyet-i Milliye* milli mücadele ruhunu yaymanın dışında Anadolu'daki istikrarsız ortamdan faydalanarak farklı görüşleri savunan yayınlara karşı propaganda yaparak bir bakıma ileride kurulacak devletin siyasi tavrını da ortaya koymuştur.[4] Yine aynı günlerde *Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü* ve *Anadolu Ajansı* kurularak iç ve dış haberlerin kamuoyuna sağlıklı bir biçimde duyurulması temin edilmiştir.[5]

Cumhuriyet'in ilanından sonra yönetimin basın üzerindeki etkisi ciddi bir biçimde hissettirilerek, 3 Kasım 1923'de Matbuat Kanunu'na muadil bir madde ile, Cumhurbaşkanı hakkında basında çıkacak olumsuz görüşlerin üç aydan üç yıla kadar cezalandırılacağı bildirilmiştir.[6]

Şeyh Sait isyanının çıkışında muhalefet basınının rolü olduğu gerekçesiyle 4 Mart 1925'de çıkarılan Takrir-i Sükun Yasası ile pek çok gazete ve dergi kapatılmıştır.[7] Takrir-i Sükun Yasası'na bağlı olarak kurulan İstiklal Mahkemeleri özellikle hilafet yanlısı basının yargılamalarını gerçekleştirerek, sürgün veya hapis yoluyla cezalandırılmalarını sağlamıştır. Ayrıca 3 Mayıs 1925 tarihli kararname ile "Havale-i Şarkiyede İdare-i Örfiye Mıntıkasında Tatbik

3 Başlangıçta haftada üç gün çıkarılacağı duyurulan gazetenin imkansızlıklar nedeniyle bazen iki gün bile çıkarılamadığı olmuş ancak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderilen gazetenin milli mücadele ruhunu vermede gösterdiği başarı dikkate değer bulunmaktadır. *Hakimiyet-i Milliye*'nin çıkarılışı konusunda geniş bilgi için bkz: Emin Karaca, *Cumhuriyet Olayı*, İstanbul, Altın Kitaplar Yay., 1994.

4 Aynı sıralarda Eskişehir'de Çerkes Ethem'in önderliğinde Arif Oruç tarafından çıkarılan *Yeni Dünya* gazetesi Bolşevik savunuculuğu yaparak milli mücadele aleyhinde bir tutum sergilemekteydi. Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yay., 1973, s. 122-134.

5 Anadolu Ajansı'nın kuruluşundan kısa bir süre sonra Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü kurularak Anadolu Ajansı bu genel müdürlüğe bağlanmıştır. Dolayısıyla bu ilk Milli Ajans doğrudan yürütme organına bağlanmış oluyordu. Fethi Kardeş, *Basın Yayın Genel Müdürlüğü 60 Yılın Hikayesi*, Ankara, Başarı Matb., 1980, s. 7; Öztoprak, a.g.e, s. 41.

6 11 Recep 327 tarihli Matbuat Kanunu'nun 26. maddesini muaddil layiha-i kanuniye için bkz: *B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararları Fonu*, 030.18.01.08.39.4

7 Hükümete basın üzerinde geniş yetkiler tanınması üzerine *Tanin*, *Tevhid-i Efkar*, *Sebilürreşat*, *Aydınlık*, *Resimli Ay* ve *Vatan* gazetelerinin de aralarında bulunduğu gazeteler ile İstanbul basınının dışında İzmir'de *Sadai Hak*, Trabzon'da *İstikbal* ve *Kahkaha* kapatılmıştır. Türkiye çapında muhalif olan gazeteler ise *Alemdar* (İstanbul), *Ferda* (Adana), *İstanbul*, *Peyam-ı Sabah*, *Ümit* (İstanbul) ve Zafer (Kastamonu) dır. Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, İstanbul, Dilmen Yay., 1984, s. 153-154.

Edilecek Sansür Talimatnamesi" kabul edilmiştir (Tunçay: 1992, s. 141). Hilafet yanlısı basına yönelik olarak uygulamaya konan Sansür Talimatnamesi[8] ile bu yöndeki tepkiler bastırılmış, liberal, İslamcı veya sol görüşlü gazetelerin yayınları tamamen ortadan kaldırılarak rejim yanlısı yayınların dışındaki yayınlara yaşam hakkı tanınmamıştır.[9] Şüphesiz basına karşı takınılan bu tavır genç Türkiye Cumhuriyeti'nin o günkü koşullarından kaynaklanmaktaydı. Nitekim Mustafa Kemal 1 Mart 1922 tarihinde Meclis'in açış konuşmasında basın hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamıştır: "Basın milletin müşterek sesidir. Bir milleti aydınlatma ve doğru yolu göstermede, bir milletim muhtaç olduğu gıdayı vermekte, özetle bir milletin saadet hedefi olan müşterek istikamette yürümesini teminde basın başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir (Koç: 1993). Dönemin özelliklerinden kaynaklanan bu tavır 1929 yılında Takriri Sükun Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmasıyla son bulmuştur.

1930 yılında yaşanan Serbest Fırka deneyimi sonrasında, 1931 yılında *Matbuat Kanunu* çıkarılmıştır.[10] Kanun pek çok konuda yayın yasağı getirerek siyasal tartışma zeminine sınır çizerken,[11] intihar, haydutluk, hırsızlık konulu yayınları yasaklayarak tefrikacılığa son vermeyi de amaçlamıştır. 1934 yılında Matbuat ve Umum Müdürlüğü yapılan bir düzenlemeyle daha geniş bir örgütlenmeye gitmiştir. Yine bu bağlamda basının kurumsallaşmasına yönelik faaliyetlerden bir diğeri ise 1935'te toplanan Birinci Basın Kongresidir. Bu kongrede gündeme gelen Türk Basın Birliği Kanunu'nun çıkarılması ise 1938 yılında gerçekleşmiştir (Koç: 1993, s. 75-85).

İnönü döneminde ise, dönemin hassasiyetleri ve İkinci Dünya Savaşı bağlamında basın ile ilgili yapılan düzenlemeler Matbuat Umum Müdürlüğü aracılığıyla sıkı bir biçimde kontrol edilmeye devam etmiştir. 1940 tarihinden itibaren uygulamaya konulan ve 1947 yılına kadar sürmüş olan sıkıyönetim tüm basılı yayın ve matbuaları engelleme ve basına sansür koyma yetkisini sıkıyönetim komutanlıklarına vermiştir. İnönü döneminde 1946 yılında Basın Kanununda bir değişiklik yapılmış ve yapılan bir düzenleme ile gazete kapatma

8 Bu dönemde Sıkıyönetim gereği 3 Mayıs 1925 tarih ve 1846 Sayılı kararname ile "Havali-i Şarkiye'de İdare-i Örfiye Mıntıkasında Tatbik Edilecek Sansür Talimatnamesi" kabul edilmiştir. Talimatnamenin 15. maddesi ile "Sıkıyönetim bölgesi içinde yayımlanan bütün gazete ve dergiler basımdan önce sansüre tabidir" şeklinde bir hüküm getirilmişti. Bu konuda bkz: Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yay., 1990, s. 115.

9 İzmir'de yayınlanan *Turan* gazetesi hilafet yanlısı olduğu gerekçesiyle 5 Mart 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu kararınca kapatılmıştır. *B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararları Fonu*, 030.18.01.09.15.12.

10 1931 yılı Matbuat Kanunu hakkında geniş bilgi için bkz: *Basın ve Yayınla İlgili Kanun, Kararname, Nizamname, Talimatname ve Tamimler*, Ankara, Başvekalet Matb., 1944, s. 8-25.

11 1931'de çıkarılan Matbuat Kanunu'ndan sonra Ecnebi politikasına alet olduğu gerekçesiyle *Yeni Kafkas*, *Otlu Yurt*, *Bildiriş*, *Azeri Türk*, *X Gazete* ve *Le Mois* adlı dergi kapatılmıştır. *B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararları Fonu*, 030.18.01.41.91.5-030.18.01.22.59.13.

yetkisi hükümetten alınmıştır. İnönü'nün 1947 tarihli tarihi beyannamesiyle ülkede demokrasiye geçiş yolunda önemli adımlar atılırken basın da bundan nasibini almıştır. Bilindiği gibi 1950 yılında yapılan seçimlerle iktidar el değiştirecek ve yeni düzenlemeler yapılacaktır.

Demokrat Parti iktidarı ise 5680 sayılı Basın Kanunu'nu 15 Temmuz 1950'de kabul etmiş ve bu kanunun ilgili maddeleriyle Bakanlar Kurulu kararlarıyla yasaklamalar yapılmıştır.[12] Adı geçen kanunda yurt içinde sakıncalı görülen yayınlara ilişkin olarak ise basıldığı ilin Cumhuriyet Savcısı tarafından yapılan istek üzerine Sulh Ceza Mahkemesi tarafından verilen kararla yasaklama kararı alınacağı belirtilmektedir.

Siyasi iktidarların meşrutiyet, Atatürk, İnönü ve Menderes döneminde anılan yasalara ve düzenlemelere bağlı olarak kontrol etmeye çalıştıkları basının maruz kaldığı yasaklamaları farklı dönemlerde inceleyerek, dönemin hassasiyetlerini, benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymak amacıyla yapılan daha önce Bakanlar Kurulu kararı ile yasaklanan yayınların[13] devamı niteliğinde olan bu çalışmada Demokrat Parti dönemi Bakanlar Kurulu kararı ile yasaklanan yayınlara ilişkindir.[14]

Anılan dönemin hassasiyetlerinin Atatürk ve İnönü dönemleriyle benzeşen ve ayrışan yanlarını ortaya koymaya çalışarak, varsa DP döneminin hassasiyetleri ve bunların ülke içi ve içinde yaşanılan dünyanın dinamikleri ile ilintisi kurulmaya çalışılacaktır. Ama sanırız dönemin incelenmesi öncesinde Atatürk ve İnönü dönemi Bakanlar Kurulu kararlarına bir göz atmakta fayda vardır.

Atatürk dönemi yasaklanan yayınların sayısı 144 iken, bunların konu başlıklarına göre dağılımı şu şekildedir:

1. Komünist Propaganda yapan yayınlar
2. İnkılaplara muhalefet edici yayınlar
3. Takrir-i Sükun Kanununa muhalefet edici yayınlar
4. Türkiye'deki Rum ve Ermeni vatandaşları kışkırtıcı yayınlar
5. Kamuoyunun huzurunu bozucu – ülke aleyhine yapılan yayınlar

[12] 5680 sayılı Basın Kanunun için bkz. *Resmi Gazete,* 24 Temmuz 1950, sayı: 7564.

[13] Mustafa Yılmaz, "Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar (1923-11945), *Kebikeç,* 1998, Yıl: 3, sayı: 6; "İsmet İnönü Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar (1938-1945), *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: XXXIV/1-2, Ankara, 1998; "İsmet İnönü Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar (1945-1949), *Kök Araştırmalar*, c. II, Sayı: 2, Güz 2000.

[14] Yazarlar Mustafa Yılmaz ve Yasemin Doğaner daha önceki çalışmaların devamı olarak 1950-1960 arası dönemi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinin okuyucuya sunduğu 1961-1973 dönemini kapsayacak şekilde öncelikli olarak makale ve daha sonra da Cumhuriyetten günümüze Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınları (sansürü) içeren bir kitap hazırlayacaklardır.

6. Muzır yayınlar
7. Dini duyguları rencide edici yayınlar
8. İrticaı teşvik edici yayınlar
9. Dini propaganda yapan yayınlar
10. Kürtçülük-bölücülük ile ilgili yayınlar
11. Türkçülük İle İlgili Yayınlar
12. Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı yapılan yayınlar
13. Komşu ve dost ülkeler aleyhine yapılan yayınlar
14. Türkiye'nin dış politikasına zarar verici yayınlar

İnönü dönemi Bakanlar Kurulu kararı ile yasaklanan yayınlar ise 1945 yılı çok partili hayata geçiş süreci dikkate alınarak 1938-1945 ve 1945-1949 tarihlerine ayırarak incelendiğinde 1938-1945 tarihleri arasında toplam karar sayısı 65'tir. Bunlar da konularına göre şu şekildedir:

1. Dini propaganda
2. Dış politika ve dost ülkeler aleyhine yapılan yayınlar
3. Ülke aleyhine ve kamuoyunu bozucu
4. Ermenilik, Kürtçülük ve diğer bölücü yayınlar
5. İnkılap aleyhtarlığı
6. Komünist Propaganda

1945-1949 arası dönemde toplam yasaklama kararı 112'dir. Bunların konularına göre dağılımı ise şu şekildedir:

1. Komünist propaganda yapan yayınlar
2. Kürtçülük propagandası yapan yayınlar
3. Ülke bütünlüğünü bozucu ve Ermeni vatandaşlarımızı kışkırtan yayınlar
4. Siyasi bütünlüğü bozucu ülke için zararlı yayınlar
5. Komşu ve dost ülkelerle ilişkilere zarar verici yayınlar
6. Devlet büyükleri aleyhine yapılan yayınlar
7. Misyonerlik ve taassup propagandaları yapan yayınlar

Yukarıdaki tasniflerde Atatürk dönemi içinde "Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı yapılan hakaretlerden dolayı yapılan yasaklamalar" İnönü döneminde devlet büyükleri aleyhine yapılan yayınlara ilişkin yasaklamalar olarak devam etmişken, inceleyeceğimiz dönem olan Demokrat Parti döneminde ise anılan iki başlığa ilişkin yasaklama olmayıp bunların yerine 25 Temmuz 1951'de çıkarılan "Atatürk'e hakaret içeren suçlardan dolayı kanun"a göre yasaklamalar yapılmıştır.

İncelediğimizin dönemin kararları ise şu şekilde sıralanmaktadır.

1. Komünist propaganda,
2. Kürtçülük propagandası,
3. Ermenilik ve Rumluk propagandası
4. Türklüğe hakaret,
5. Komşu ülkelerle ilişkilere zarar veren yayınlar,
6. Devlet büyükleri aleyhine yapılan yayınlar,
7. Misyonerlik ve dini propaganda yapan yayınlar şeklinde sıralanabilir.

1. Komünist Propaganda Yapan Yayınlara İlişkin Kararlar

Demokrat Parti dönemi olarak anılan 1950-1960 arası dönemde yayın yasaklama nedenlerinin başında komünist propaganda yapan yayınlarla ilgili kararlar gelmektedir. 19 Ocak 1950'den başlayıp 26 Nisan 1960'a kadar alınan Bakanlar Kurulu Kararlarında komünist propaganda nedeniyle 53 dergi, 36 kitap, 34 gazete, 18 broşür, 15 bülten, 6 beyanname, 4 mektup, 3 rapor, 3 kartpostal, 2 piyes ile sayısı belli olmayan bazı matbuatlar yasaklanmıştır. Bu dönemde konu hakkında toplam 47 yasaklama kararı alınmıştır. Bunların yıllara göre dağılımına bakıldığında 1950 yılında 12, 1951'de 9, 1952'de 5, 1953'de 2, 1954'de 2, 1955'de 4, 1956'da 2, 1957'de 2, 1958'de 4, 1959'da 4, 1960'ta 1 yasaklama kararı alındığı görülmektedir. Aynı konuda Atatürk döneminde alınan yasaklama kararlarının sayısı 11 olup, bunların yarısı 1930 öncesine ilişkindir. Bu da bize 1930 sonrasında anılan dönemde önceki dönemle oranlandığında hassasiyetin azaldığını göstermektedir. İnönü döneminde ise aynı konuda 1938-1945 arası dönemde 3 iken, 1945-1949 arası 26 olup bunun 18 adeti 1949'da alınan yasaklama kararıdır. Bu da bize iktidarın Sovyet tehdidi karşısında Batı blokunun desteğini alma, özellikle de ABD'nin desteğini alma konusunda gösterdiği bir duyarlılığı göstermektedir. Her geçen gün bu konuda alınan karar sayısında bir azalma yaşanmasına rağmen, yasaklanan yayın miktarına bakıldığında kararlardaki azalma ile paralel olmadığı ve komünizm konusundaki hassasiyetin sürdüğü anlaşılmaktadır. Öyle ki, 13 Mayıs 1953'te alınan bir kararla Rusya'dan gelecek bilumum matbuatın Türkiye'ye girişi yasaklanmış ve bu kararla en yoğun komünist propaganda yolunun önünün tıkandığı düşünülmüştür (*B.C.A*, 030.18.01.132.37.19,1953). Yine 13 Eylül 1955'de alınan bir kararla merkezi Avusturya'da bulunan Dünya Barış Konseyi'nden gelen her türlü yayının "sözde barışı korumak adına komünist propaganda taktikleri uyguladığı" gerekçesiyle yasaklanması bu konuda

alınan kararların sayıca azalmasının bir diğer etkeni olmuştur (*B.C.A*, 030.18.01.140.83.7,1955).

Bakanlar Kurulu kararı ile yasaklanan yayınların içeriğine baktığımızda ilk olarak 19 Ocak 1950'de alınan ve 1 kitap, 2 dergi ve 2 bültenin yasaklandığı kararla karşılaşıyoruz. Bunlardan *Çekoslovakya Sosyalizme Doğru Yürüyor* adlı kitabın İzmir fuarındaki Çekoslovak standında "sırf komünist propaganda yapmak üzere dağıtıldığı" belirtilerek 1881 sayılı Basın Kanunu'nun 2657 sayılı kanunla değiştirilen 51. maddesine göre yasaklandığı belirtilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01.121.101.17,1950). Budapeşte'de yayınlanan *Festival* ve Bulgaristan'da yayınlanan *Çiftçilik ve Ticaret* adlı dergilerle, Bükreş'te Romanya Halk Cumhuriyeti İşçi Gençlik Teşkilatı tarafından yayınlanan iki broşürün de yine aynı gerekçelerle yurda girişi yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01.121.101.15-121.101.18, 1950).

Bu karardan iki ay sonra Filibe'de yayınlanan *Vatan Sesi* adlı Bulgarca gazete ile Sofya'da yayınlanan *Vatan Cephesi İçin Birlikte İleri Eylülcü Çocuk* adlı derginin yasaklandığı görülmektedir (*B.C.A*, 030.18.01.122.24.1-122.27.6, 1950 Ek:52-154). Derginin Bulgaristan'daki Türk okullarında okutulduğu ve gayet açık bir şekilde herkesin anlayabileceği bir şekilde komünizm propagandası ile birlikte Türk hükümeti aleyhinde yazılar içerdiği belirtilmektedir. 1950 yılında alınan diğer bir yasaklama kararı da *İleri Jön Türkler Birliğinden Türk Emekçilerine Açık Mektup* ve *Türkiye Gençlerine ve Öğrencilerine Çağrı* başlıklı beyannameler hakkındadır (*B.C.A*, 030.18.01. 122.44.2, 1950). Bu yasaklama kararı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün imzaladığı bu konudaki son Bakanlar Kurulu kararı olma özelliğini de taşımaktadır. Bir sonraki karar Eylül ayında yeni Bakanlar Kurulu üyeleri ve Cumhurbaşkanınca 5680 sayılı yeni Basın Kanunu'na atfen imzalanacaktır.[15]

Demokrat Parti iktidarı ile birlikte Bakanlar Kurulu yasaklama konusunda hız kesmemiş ve Eylül, Ekim ve Aralık aylarında alınan 8 kararla 28 yayının yurda girişi yasaklanmıştır. Bunlardan ilki Arnavut Komünist Partisince Budapeşte'de bastırılan *1 Mayıs* adlı Macarca, Rusça ve Fransızca broşürdür. Kararın gerekçesinde "memleket aleyhinde doğrudan yazı olmamakla birlikte

15 Yasaklama kararı çoğunlukla kanunun 31. maddesine atfen yapılmıştır. "31.madde: Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, milli egemenliğine, Cumhuriyetin varlığına, milli güvenliğe, kamu düzenine, genel asayişe, kamu yararına, genel ahlaka ve genel sağlığa aykırı olup yabancı memleketlerde çıkan basılmış eserlerin Türkiye'ye sokulması veya dağıtılması Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanabilir. Bu gibi basılmış eserlerin, Bakanlar Kurulundan acele karar alınmak üzere İçişleri Bakanlığınca karardan evvel dağıtılmaları yasaklanabileceği gibi, dağıtılmış olanlar da toplattırılabilir. Yasaklanmış olmasına rağmen, bunları Türkiye'ye bilerek sokanlar, dağıtanlar veya bu gibi eserleri kısmen veya tamamen iktibas veya tercüme edenler, yayanlar, fiil başka bir suçu oluşturursa bile ayrıca üç aydan bir yıla kadar hapis ve elli bin Liradan yüz bin Liraya kadar ağır para cezasına mahkum edilirler." *Resmi Gazete*, 24 Temmuz 1950, sayı: 7564.

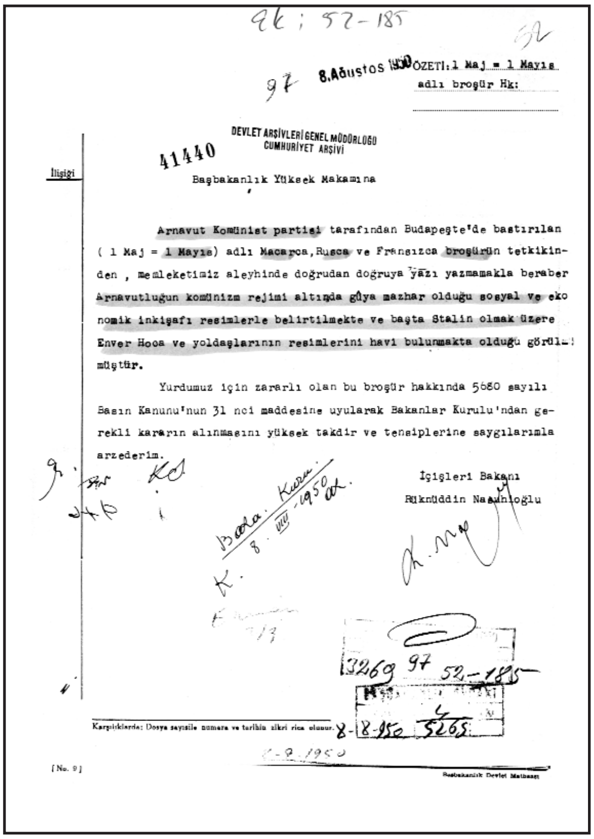

92 ; 52-185

97 8.Ağustos 1950 ÖZETI: 1 Maj = 1 Mayıs adlı broşür Hk:

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞİVİ

41440

İlişiği

Başbakanlık Yüksek Makamına

Arnavut Komünist partisi tarafından Budapeşte'de bastırılan (1 Maj = 1 Mayıs) adlı Macarca, Rusca ve Fransızca broşürün tetkikinden, memleketimiz aleyhinde doğrudan doğruya yazı yazmamakla beraber Arnavutluğun komünizm rejimi altında gûya mazhar olduğu sosyal ve ekonomik inkişafı resimlerle belirtilmekte ve başta Stalin olmak üzere Enver Hoca ve yoldaşlarının resimlerini havi bulunmakta olduğu görülmüştür.

Yurdumuz için zararlı olan bu broşür hakkında 5680 sayılı Basın Kanunu'nun 31 nci maddesine uyularak Bakanlar Kurulu'ndan gerekli kararın alınmasını yüksek takdir ve tensiplerine saygılarımla arzederim.

İçişleri Bakanı
Rüknüddin Nasuhioğlu

EK : 1

Arnavutluk'un komünizm rejimi altında güya mahzar olduğu sosyal ve ekonomik inkişafın resimlerle belirtildiği, başta Stalin olmakla birlikte Enver Hoca ve yoldaşlarının resimlerini içerdiği" ifade edilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01.123.70.3-123.69.20, 1950) (Bkz. Ek-1). Aynı kararda Belgrad'da yayınlanan Yugoslav İşçi Sendikalarına ait üç bültenle, Paris'teki Yugoslav propagandası teşkilatı tarafından yayınlanan bir broşürün de yasaklanması kararlaştırılmıştır.

Bundan sonra 1950 yılında sırasıyla Paris'te Yugoslav Komünist Partisi'nce yayınlanan Fransızca bir bülten (*B.C.A*, 030.18.01.123.70.5, 1950). Berlin'de Sovyet işgal bölgesinde yayınlanan bir dergi (*B.C.A*, 030.18.01.123.71.4, 1950), Bulgaristan Komünist Partisince bastırılan İngilizce ve Fransızca raporlar (*B.C.A*, 030.18.01.123.71.19, 1950), Fransa'da yayınlanan *Action** adlı gazete yasaklanma gerekçesinde "Komünist Partisinin diğer yayın organları gibi fakat siyasi rengini belli etmeden onlar kadar şiddetle, komünistliğin mücadele mevzuu olarak ele aldığı hususları benimsemiş bulunduğu bildirilmektedir. Gazete komünistlik davasının gizli hadimi manasını tezemmun eden sinsi komünistlik vasfı dolayısıyla tehlikeli ve muzır neşriyattan bir tanesidir"(*B.C.A*, 030.18.01.123.71.16, 1950. Ek: 52-191) denilerek yasaklanmıştır.

Fransa'daki bir Sendika Teşkilatı tarafından yayınlanan *Güney Kore İşçilerinin Durumu* ve *Birleşmiş Milletler Kore Komisyonunun Faaliyetleri* adlı

* Bahsi geçen ve pek çok dilde basılmış olan gazete, dergi, broşür ve kitap adları Bakanlar Kurulu Kararında geçtiği şekliyle verilmiştir.

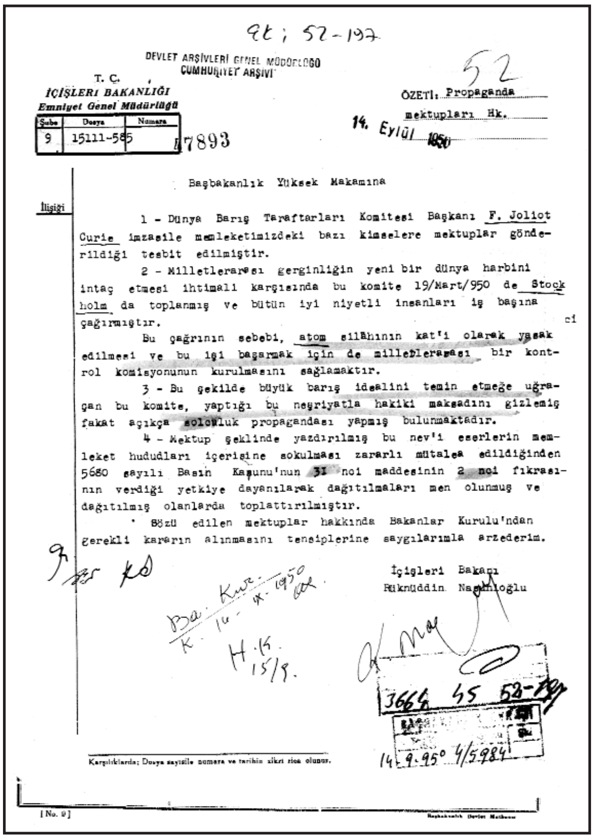
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
Emniyet Genel Müdürlüğü

Şube	Dosya	Numara
9	15111-585	

17893

ÖZETİ: Propaganda mektupları Hk.

14. Eylül 1950

Başbakanlık Yüksek Makamına

İlişiği

1 - Dünya Barış Taraftarları Komitesi Başkanı F. Joliot Curie imzasile memleketimizdeki bazı kimselere mektuplar gönderildiği tesbit edilmiştir.

2 - Milletlerarası gerginliğin yeni bir dünya harbini intaç etmesi ihtimali karşısında bu komite 19/Mart/950 de Stockholm da toplanmış ve bütün iyi niyetli insanları iş başına çağırmıştır.

Bu çağrının sebebi, atom silâhının kat'i olarak yasak edilmesi ve bu işi başarmak için de milletlerarası bir kontrol komisyonunun kurulmasını sağlamaktır.

3 - Bu şekilde büyük barış idealini temin etmeğe uğraşan bu komite, yaptığı bu neşriyatla hakiki maksadını gizlemiş fakat açıkça solculuk propagandası yapmış bulunmaktadır.

4 - Mektup şeklinde yazdırılmış bu nev'i eserlerin memleket hududları içerisine sokulması zararlı mütalea edildiğinden 5680 sayılı Basın Kanunu'nun 31 nci maddesinin 2 nci fıkrasının verdiği yetkiye dayanılarak dağıtılmaları men olunmuş ve dağıtılmış olanlarda toplattırılmıştır.

Sözü edilen mektuplar hakkında Bakanlar Kurulu'ndan gerekli kararın alınmasını tensiplerine saygılarımla arzederim.

İçişleri Bakanı
Rüknüddin Nasuhioğlu

Karşılıklarda; Dosya sayısile numara ve tarihin zikri rica olunur.

[No. 9]

Başbakanlık Devlet Matbaası

EK : 2

Zonguldak ve İstinye Havuzları İşçi Sendikasına gönderilen bültenler ise "Mezkur federasyonun mahiyet itibariyle komünist teşkilatına dahil ve dünyanın her işçi sendikasına nüfuz etmek isteyen bir teşekkül olduğu malumdur. Bu sendikanın bu şekildeki faaliyeti memleketin emniyeti bakımından zararlı görülmüş olduğu cihetle doğuracağı kötülükleri önlemek bakımından" yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01.123.71.14, 1950. Ek: 52-192). Dünya Barış Taraftarları Komitesi tarafından gönderilen mektupların yasaklanması ise ilginç bir biçimde gerekçelendirilmiştir. Kararın gerekçesinde "Dünya Barış Taraftarları Komitesi Başkanı tarafından yazılan mektupta milletlerarası gerginliğin yeni bir dünya harbini intaç etmesi ihtimali karşısında Stockholm'de toplanan komite iyi insanları iş başına çağırmıştır. Bu çağrının sebebi atom silahının kati olarak yasak edilmesi ve bu işi başarmak için de milletlerarası bir kontrol komisyonunun kurulmasını sağlamaktır. Bu şekilde büyük barış idealini temin etmeye uğraşan bu komite, yaptığı bu neşriyatla hakiki maksadını gizlemiş fakat açıkça solculuk propagandası yapmış bulunmaktadır. Mektup şeklinde yazdırılmış bu eserlerin memleket hudutları içine sokulması zararlı mütalaa edilmektedir" denilmiştir (*B.C.A*, 030.18.01.123.72.13, 1950. Ek: 52-197) (Bkz. Ek-2). Macaristan'da yayınlanan 3 adet broşür "yeni rejim altında Macaristan'ın ne kadar büyük inkişaflar kaydettiği birtakım rakamlar ve sözde vaki olan zihni servetiyle bilvasıta komünist rejimin iyiliğinin anlatıldığı" gerekçesiyle yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01.123.72.11, 1950). Çekoslovakya'daki ağır sanayi fabrikası işçilerinin yayınladığı haftalık dergi (*B.C.A*, 030.18.01.123.73.11, 1950), 1949 yılında Beyrut'ta Ermenice yayınlanan rapor yine komünist propaganda nede-

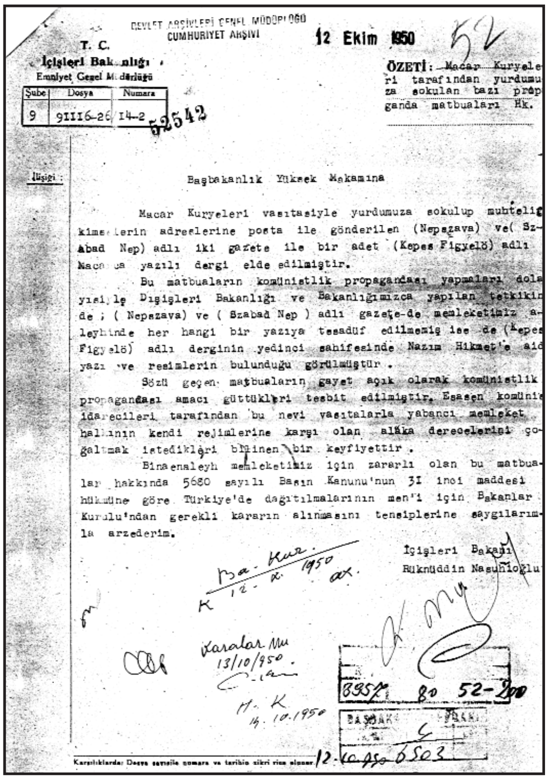
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
İçişleri Bakanlığı
Emniyet Genel Müdürlüğü

Şube	Dosya	Numara
9	91116-26	14-2

52542

12 Ekim 1950

ÖZETİ: Macar Kuryeleri tarafından yurdumuza sokulan bazı propaganda matbuaları Hk.

İlişiği:

Başbakanlık Yüksek Makamına

Macar Kuryeleri vasıtasiyle yurdumuza sokulup muhtelif kimselerin adreslerine posta ile gönderilen (Nepszava) ve (Szabad Nep) adlı iki gazete ile bir adet (Kepes Figyelö) adlı Macarca yazılı dergi elde edilmiştir.

Bu matbuaların komünistlik propagandası yapmaları dolayısiyle Dışişleri Bakanlığı ve Bakanlığımızca yapılan tetkikinde; (Nepszava) ve (Szabad Nep) adlı gazete-de memleketimiz aleyhinde her hangi bir yazıya tesadüf edilmemiş ise de (Kepes Figyelö) adlı derginin yedinci sahifesinde Nazım Hikmet'e aid yazı ve resimlerin bulunduğu görülmüştür.

Sözü geçen matbuaların gayet açık olarak komünistlik propagandası amacı güttükleri tesbit edilmiştir. Esasen komünist idarecileri tarafından bu nevi vasıtalarla yabancı memleket halkının kendi rejimlerine karşı olan alâka derecelerini çoğaltmak istedikleri bilinen bir keyfiyettir.

Binaenaleyh memleketimiz için zararlı olan bu matbualar hakkında 5680 sayılı Basın Kanunu'nun 31 inci maddesi hükmüne göre Türkiye'de dağıtılmalarının men'i için Bakanlar Kurulu'ndan gerekli kararın alınmasını tensiplerine saygılarımla arzederim.

İçişleri Bakanı
Rüknüddin Nasuhioğlu

EK : 3

niyle yasaklanmıştır. Bu raporda "1947 yılında muhtelif milletlere mensup Komünist Parti üyelerinin Polonya'da toplanarak dünya durumunu tetkik ettikleri ve bu meyanda harp sonrası Amerika'nın aldığı tavırla kendi menfaatlerini Avrupa ve Asya'da Rusya aleyhine ne şekilde temine çalıştığı açıklanarak buna karşı da bütün dünyada anti-kapitalist ve anti-faşist kitle nüfuzunun nasıl çoğaldığı uzun uzun anlatılmıştır. Kapitalist sistemin komünizm tehlikesinden kurtulmak için tedbir aramakta olduğunu beyan eden bu rapor aynı zamanda komünistlik aleyhine canlanacak her nevi fikir ve hareket cereyanlarının önlenmesi için de tedbirler düşünmüş ve dünya komünist partilerine en müşkül anlarda dahi birlik tavsiye etmiştir. Ancak bu şekilde idame-i hayat edileceğine komünistleri inandırmağa çalışan Bolşevikler aynı zamanda dünya siyasi kuvvetlerini de iki blok halinde mütalaa etmişlerdir. Bunlardan birine emperyalist ve anti-demokratik blok, diğerine de anti-emperyalist ve demokrasi cephesi unvanını vermişlerdir. Memleketimiz de anti-emperyalist ve anti-demokratik blok içinde gösterilmiştir. Ana hatlarıyla ifade edilen bu rapor bariz bir şekilde komünist propagandası yapmak için tertiplenmiş ve muhtelif dillerle yayınlanarak komünistlik lehine ve onun muhtelif memleketlerdeki yatakçılarına bir rehber olmak üzere komünistlerce tanınan kimselere gönderilmiştir" (*B.C.A*, 030.18.01.124.80.2, 1950. Ek: 52-198) denilmektedir. Romen Elçiliği tarafından yurda sokulan 7 adet yayın komünist propaganda yaptıkları gerekçesiyle incelendiğinde "memleketimiz aleyhinde herhangi bir yazıya rastlanmamış olmakla birlikte komünist propagandası amacı güttükleri tespit edilmiştir. Komünist idarecileri tarafından bu nevi vasıtalarla yabancı memleket halkının kendi rejimlerine karşı olan alaka derecelerini çoğaltmak istedikleri bilinen bir keyfiyettir" denilerek (*B.C.A*, 030.18.01.124.80.2, 1950. Ek: 52-201) (Bkz. Ek-3) ve Lübnan'da yayınlanan *Sovyet Birlik Köşesi* adlı Arapça kitabın da yine ay-

nı nedenle (*B.C.A*, 030.18.01.124.92.19, 1950) Türkiye'ye sokulmasının yasaklanması söz konusudur.

Genel olarak yayınların adlarından da anlaşıldığı üzere Sovyet blokuna mensup ülkelerin yayınlarının yasaklanması esastır. Bu yayınlarda Türkiye aleyhinde ifadelere rastlanmadığı, ancak komünist sistemin övüldüğü örneğin Macaristan'ın yeni rejim altında büyük inkişaflar kaydettiği ve dolayısıyla yabancı memleket halklarının kendi rejimlerine olan ilgi derecelerini çoğaltmak istedikleri gerekçesiyle bu tür yayınların Türkiye'de dağıtılmasının söz konusu olamayacağı belirtilmektedir. Komünizmin övülmesinin yanı sıra Ermenice yayınlanan bir raporda "muhtelif milletlere mensup Komünist Parti üyelerinin Polonya'da toplanarak dünyanın durumunu inceledikleri, savaş sonrası Amerika'nın aldığı tavırla, kendi menfaatlerini Avrupa ve Asya'da Rusya aleyhine ne şekilde temine çalıştığı" açıklanarak bu raporun bariz bir biçimde komünist propaganda yapanlara rehber olması için gönderildiği ve yasaklanması gerektiği açıklanmaktadır. Aynı yıl içinde yasaklanan yayınlardan bir kısmı ise memleket aleyhinde herhangi bir yazıya rastlanmamakla birlikte komünizm propagandası içerdiği gerekçesiyle yasaklanan yayınlardır (*B.C.A*, 030.18.01. 1950, Ek: 52-159, 52-175, 52-179, 52-199, 52-200, 52-202, 52-203, 52-209). Bu da konuya gösterilen hassasiyetin ölçüsü hakkında bir fikir vermektedir.

1951 yılında komünizm propagandası nedeniyle 9 yasaklama kararının alındığı ve 26 yayının yasaklandığı bu dönemde de *Rüyada Venüs* adlı Fransızca kitap (*B.C.A*, 030.18.01. 124.95.14, 1951), her sayfasında komünizm amacı güttüğü tespit edildiği için, Tass Ajansının Fransızca yayınladığı bir bülten (*B.C.A*, 030.18.01. 124.96.13, 1951), Bulgaristan'da yayınlanan iki dergi (*B.C.A,* 030.18.01. 124.102.15, 1951) yazı ve resimleri ile gayet açık olarak komünist Bulgar Hükümetini ve dolayısıyla Sovyet Rusya'nın propagandasını yaptığı için, Paris'te Dünya Barış Severler Komitesi tarafından yayınlanan broşürle güvercin resimli kartpostal (*B.C.A*, 030.18.01.125.19.17, 1951), rejime aşırı derecede aykırı fikirleri ihtiva ettiği ve komünizm propagandası aleti olduğu için yasaklanmıştır. Bundan başka *L'Espoir (Ümit)* adlı Fransızca roman (*B.C.A*, 030.18.01. 125.18.1, 1951. Ek: 52-221), İspanya iç savaşında hükümet kuvvetlerine karşı çarpışan komünistleri desteklediği ve işçileri hükümet aleyhinde tahrik ve teşvik ettiği için ve sırf komünizm propagandası gayesiyle yazıldığı için, Çin'de yayınlanan *Peoples China* adlı dergi (*B.C.A*, 030.18.01. 125.19.4, 1951) yine komünist propaganda nedeniyle yasaklanmıştır. Burada dikkati çeken bir karar 8 Mart 1951'de Dünya Barış Severler Cemiyeti'nce gönderilen her türlü yayın hakkında yasaklama kararının alınma-

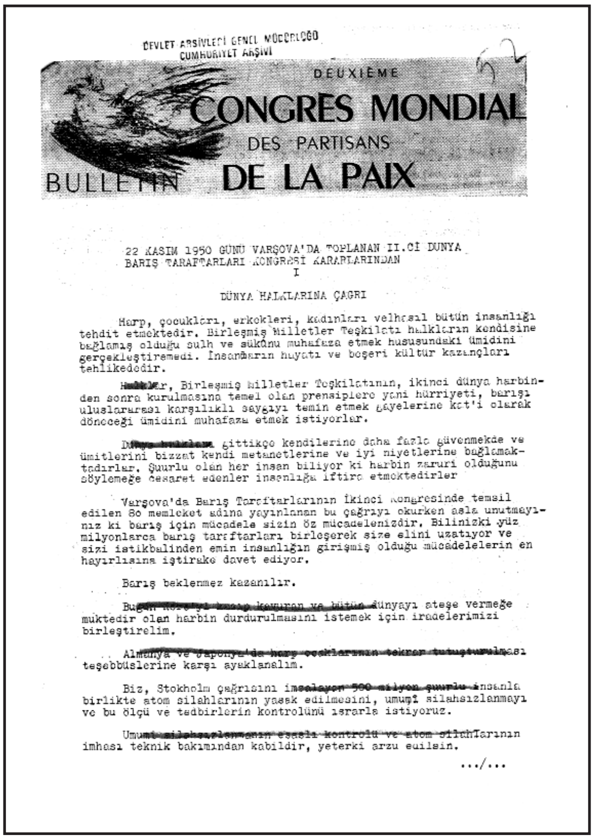

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

DEUXIÈME
CONGRÈS MONDIAL
DES PARTISANS
BULLETIN DE LA PAIX

22 KASIM 1950 GÜNÜ VARŞOVA'DA TOPLANAN II.Cİ DUNYA BARIŞ TARAFTARLARI KONGRESİ KARARLARINDAN

I

DÜNYA HALKLARINA ÇAGRI

Harp, çocukları, erkekleri, kadınları velhasıl bütün insanlığı tehdit etmektedir. Birleşmiş Milletler Teşkilatı halkların kendisine bağlamış olduğu sulh ve sükûnu muhafaza etmek hususundaki ümidini gerçekleştiremedi. İnsanların hayatı ve beşeri kültür kazançları tehlikededir.

[redacted]r, Birleşmiş Milletler Teşkilatının, ikinci dünya harbinden sonra kurulmasına temel olan prensiplere yani hürriyeti, barışı uluslararası karşılıklı saygıyı temin etmek gayelerine kat'i olarak döneceği ümidini muhafaza etmek istiyorlar.

D[redacted] gittikçe kendilerine daha fazla güvenmekde ve ümitlerini bizzat kendi metanetlerine ve iyi niyetlerine bağlamaktadırlar. Şuurlu olan her insan biliyor ki harbin zaruri olduğunu söylemeğe cesaret edenler insanlığa iftira etmektedirler

Varşova'da Barış Taraftarlarının İkinci Kongresinde temsil edilen 80 memleket adına yayınlanan bu çağrıyı okurken asla unutmayınız ki barış için mücadele sizin öz mücadelenizdir. Bilinizki yüz milyonlarca barış taraftarları birleşerek size elini uzatıyor ve sizi istikbalinden emin insanlığın girişmiş olduğu mücadelelerin en hayırlısına iştirake davet ediyor.

Barış beklenmez kazanılır.

Bu[redacted]dünyayı ateşe vermeğe muktedir olan harbin durdurulmasını istemek için iradelerimizi birleştirelim.

Al[redacted]ası teşebbüslerine karşı ayaklanalım.

Biz, Stokholm çağrısını i[redacted]nsanla birlikte atom silahlarının yasak edilmesini, umumî silahsızlanmayı ve bu ölçü ve tedbirlerin kontrolünü ısrarla istiyoruz.

Umu[redacted]larının imhası teknik bakımından kabildir, yeterki arzu edilsin.

.../...

EK : 4

sıdır (*B.C.A,* 030.18.01. 125.19.5, 1951) ki, sanırız burada Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünyada Batı bloku içinde yer alışı sonrasında batının tehlikeli gördüğü veya göreceği konulara ilişkin olarak hassasiyet artışıdır.

Aynı yıl İleri Jön Türkler Birliği adlı teşekkül tarafından Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine hitaben yazılan bir beyannamenin yasaklandığını görüyoruz (*B.C.A*, 030.18.01. 125.29.6, 1951) (Bkz. Ek-4). Burada özet olarak Hükümetin Kore'ye asker göndermesinin Türk halkının isteğine uygun olmadığı ifade edilmekte ve Türk halkının sözcüsü olarak hareket etmek isteyen Türk Barış Severler Cemiyeti'nin alınan kararın kanunsuzluğunu açıklaması ve kararın geri alınmasını istemesi üzerine takibata tabi tutulduğu ve cemiyet üyelerinin hapse mahkum edildikleri belirtilerek, Türk hükümetinin insan hakları prensiplerine riayet etmesi istenmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine yazılan mektupta "hükümetin Kore'ye gönderdiği 4500 asker hakkında Meclis'e danışma gereği hissetmediği, daha otuz yıl önce istiklali için kan döken bir milletin, istiklali için mücadele eden diğer bir milletin karşısına asker gönderme konusunda isteksiz davranmasının gayet normal olduğu, tanınmış bilim adamı ve sanatkârların Faşist İtalya'dan alınan Medeni Kanunun çevirisine dayalı olarak milli menfaate aykırı davranmak suçundan hapse atıldığı, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın herkese düşüncelerini serbestçe ifade etme hakkı veren bir teşkilat olduğu ve bu hakların Türkiye'de de korunması gerektiği ve hapse konulan üyelerinin bir an önce serbest bırakılması gerektiği" ifade edilmektedir (*B.C.A.* 1365.71.52.225, 1951). Buna karşın hükümet tarafından bu beyanname "Türk

cemiyetinin düzenini bozmaya yönelik olduğu" gerekçesiyle yasak kararı alınmıştır.

Bir başka yasaklama kararı da Bulgaristan'da yaşayan Türklerin okullarında okutulan dil bilgisi ve tabiat bilgisi kitapları ile Marko Marçevski'nin yazdığı *Mavi Kayalar* adlı roman hakkındadır. Komünizm üslubu ile yazıldığı, zararlı ve yabancı ideolojilerin propagandalarının yapıldığı ifade edilen okul kitaplarından alınan örneklerin şiirler olması dikkat çekicidir (*B.C.A*, 030.18.01. 125.29.7, 1951). Bu konudaki hassasiyetin ne kadar yüksek olduğu Stalin'in *Pravda* gazetesinde kendisi ile yapılan bir röportaja verdiği cevaplardan oluşan bir yazı ile *Sovyet Halkının Önemli Yeni Başarıları* adlı beyannamelerin yurda sokulmasının yasaklanmasıdır (*B.C.A*,030.18.01. 126.70.20, 1951,Ek 52 -231). Kararın ekinde Stalin'in sorulara verdiği cevaplarda batı blokunun savaştan yana olduğunun altını çizdiği ve buna karşın Sovyetler Birliği'nin savaştan yana bir tutum alıyor gibi gösterildiği ifade edilmektedir.

Diğer yandan Paris'te yayınlanan *Revue de la Politique Mondiale* (*B.C.A*, 030.18.01. 124.71.3, 1951) ile Lozan'da yayınlanan *Vivre* (*B.C.A,* 030.18.01. 126.70.17, 1951) adlı dergiler, *Nidalül Şaab* (*B.C.A*, 030.18.01. 126.70.15, 1951) adlı yayınlandığı yer belli olmayan Arapça gazete ve Polonya'dan gönderilen ve beş dilde yazılmış olan kartpostal (*B.C.A*, 030.18.01. 126.71.4, 1951), 27 Eylül 1951'de yasaklanmıştır. Bunlardan Hür ve Terakkiperver gençliğin dergisi adı ile ayda bir yayınlanan *Vivre* dergisinin komünist organı olduğu, bilhassa gençler arasında sömürge aleyhtarlığı ile Marksizm fikirlerinin yayılmasını temin gayesini güttüğü tespit edilmiş olduğu için yasaklandığı belirtilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-238). Newyork'ta yayınlanan "*Hungarian News and İnformation Service*" ve "*Problems of Socialist Culture in Hungary*" adlı iki bülten "sinsi bir biçimde komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle" Türkiye'ye sokulmaları ve dağıtılmaları yasaklanmış (*B.C.A*, 030.18.01. 127.91.12, 1951), yine İleri Jön Türkler Birliği Avrupa komitesi tarafından yayınlanan *Katalonya'da Yıldırım Gibi Patlayan Umumi Grev* ve *İrticaa Karşı Atatürkçü Milli Kurtuluş İnkılabı Prensiplerini Koruma Savaşında Türk Gençlerine ve Öğrencilerine Düşen Ödevler* adlı beyannameler 31 Aralık 1951'de alınan kararla yasaklanmıştır. Beyannamelerin ilkinde "Franko rejimine karşı İspanyol emekçilerinin ayaklandığı ve bu kuvvetli rejim altında faşizme karşı mücadele edilebildiğine göre Türkiye'de de gençlerin ve emekçi sınıfların rejime karşı harekete geçebilecekleri" ifade edilmektedir. İkincisinde ise, "Türkiye'de iktidarı elinde tutanların Türkiyeli Barışseverlere karşı vahşi bir terör uyguladıkları, Atatürk'ün prensiplerine aykırı olarak Türk-Sovyet

dostluğunun önemi göz ardı edilerek irticaa sapıldığı ve devlet büyüklerine hakaretle Türk yurdunun ve halkının kanının emperyalistlere teslim edildiği" belirtilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01. 127.75.15, 1951,Ek: 52.241). Aynı gün alınan diğer bir kararda *Bugünkü Polonya* (*B.C.A*, 030.18.01. 127.95.13, 1951) adlı Türkçe bülten ile *Macar Halk Cumhuriyeti* (*B.C.A*, 030.18.01. 127.95.9, 1951. Ek: 52-253) adlı dergi "Komünist rejim sayesinde Macaristan'da halkın refah seviyesinin hızla yükseldiği ve programlı bir çalışma ile istihsalin günden güne arttığı, hakikatle alakası bir hayli zayıf olan istatistikler ve mürettep resimlerle belirtilmek suretiyle bilvasıta komünist propagandaya hizmet etme amacı taşıdığı için" yasaklanmıştır.

Pekin'de yayınlanan *China's Youth* ile *Culture and Education in New China* adlı iki broşür (*B.C.A,* 030.18.01. 127.103.18, 1952), İran'da yayınlanan *Kaviyan* adlı Farsça dergi (*B.C.A*, 030.18.01. 127.103.20, 1952), Brüksel'den gönderilmiş olan "*Kore-İtham Ediyoruz*" adlı kitap (*B.C.A*, 030.18.01. 128.11.9, 1952), Ankara'da Polonya Basın Servisi tarafından yayınlanan *Polonya Basın Haberler Bülteni* (*B.C.A*, 030.18.01. 128.11.8, 1952), Polonya, Bulgaristan, Macaristan ve Romanya'dan gelen bilumum yayınların yasaklanması (*B.C.A*, 030.18.01. 128.26.13, 1952) İran'da Komünist Tude Partisi'nce yayınlanan *Azerbaycan* adlı gazete (*B.C.A*, 030.18.01. 129.55.18, 1951), Budapeşte'de Fransızca olarak yayınlanan *Joseph Rvai Alexandre Petöfi* adlı broşür (*B.C.A*, 030.18.01. 129.55.20, 1952), Tiran'da yayınlanan *Shgiperia Ere* adlı Arnavutça gazete (*B.C.A*, 030.18.01. 129.55.19, 1952), Moskova'da Dış Kültür Yayınevi tarafından Rusça olarak bastırılmış olan *Hapiste ve Hürriyet İçinde Bir Türk Komünistin Notları* adlı kitap (*B.C.A*, 030.18.01. 130.70.14, 1952), Nazım Hikmet tarafından yazılan *Türkiye Hakkında Hikaye* adlı piyes ile Suriyeli Dr. Ali Suat tarafından yazılan *Min Şiir Nazım Hikmet* adlı Arapça kitap "Önsözünde Nazım Hikmet'i kapalı olarak komünist propagandasına mahal verebilecek şekilde tasvir ve methetmekte olduğu öğrenildiğinden, memleketimiz için zararlı olan Nazım Hikmet'in bahis konusu piyesinin ve yabancı dillerdeki tercümelerinin ve Suriyeli doktor tarafından yazılan kitabın yasaklanması gerektiği düşünüldüğünden" (*B.C.A*, 030.18.01. 131.27.8, 1953. Ek: 52-279) ve Sovyet Rusya'da yayınlanan bilumum yayınlar (*B.C.A*, 030.18.01. 132.37.19, 1953. Ek: 52-280) komünist propaganda yaptığı gerekçesiyle yasaklanmıştır. Son karar yani Sovyetler'den gelecek her türlü yayının yasaklanması kararı ilginç manzaralar ortaya çıkarmıştır. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dekan Yardımcısı Akdes Nimet Kurat bu yasak üzerine Başvekalet'e bir yazı yazarak "Sovyet Rusya'da bastırılan propaganda mahi-

yetindeki eserler hakkında böyle bir kararın tatbik edileceği şüphesizdir. Fakat Sovyet Rusya'da Türk Tarihini, Arkeolojini, Etnoğrafyasını, Rus Tarihi ve Edebiyatını ilgilendiren birçok eser de çıkmaktadır. Fakültemizde tesisi tarihinden itibaren bir Rus Dili ve Edebiyatı Enstitüsü mevcuttur. Bu Enstitü kütüphanesinde Sovyet Rusya'da bastırılan birçok ilmi eserler bulunmaktadır. Türk Tarihi, Dili, Etnografyası, Rus Dili, Rusya Tarihi ve Edebiyatını tetkik ve tedris için bu çeşit eserlerden faydalanmak mecburiyeti vardır. Yakında Rusya'da çıkan Tolstoy'un *Harezm Tarihi*, Kıselev'in *Sibira Tarihi*, Bernştolm'un *Orta Asya Türk Tarihi* tetkikleri Türk tarihi için mühim eserler meyanındadır. Diğer yandan *Sovetskaya Archologya*, *Sovetskaya Etnografya*, *Istoviçeskıe Zapıskı* gibi ilmi mecmualarda bizi ilgilendiren birçok ilmi makaleler çıkmaktadır. Rektörlüğünüzce bildirilen Vekiller Heyeti kararı gereğince yasak edilen Sovyet Rusya neşriyatının ilmi eserlere de şumulü olup olmadığının en kısa zamanda açıklanmasını rica ederim" (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52.280.) (Bkz. Ek-5) şeklinde bir talepte bulunmuştur.

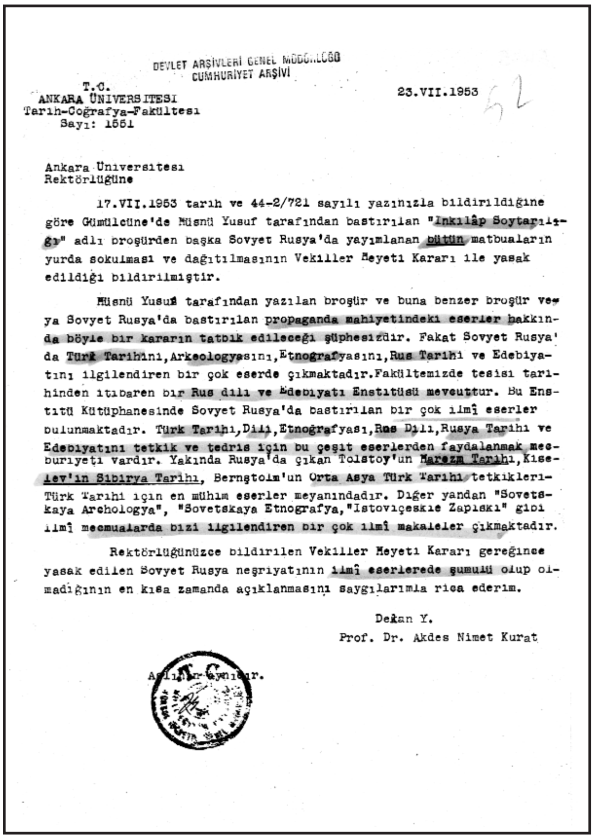
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T.C.
ANKARA ÜNİVERSITESI
Tarih-Coğrafya-Fakültesi
Sayı: 1551

23.VII.1953

Ankara Üniversitesi
Rektörlüğüne

17.VII.1953 tarih ve 44-2/721 sayılı yazınızla bildirildiğine göre Gümülcüne'de Hüsnü Yusuf tarafından bastırılan "İnkılâp Soytarılığı" adlı broşürden başka Sovyet Rusya'da yayımlanan bütün matbuaların yurda sokulması ve dağıtılmasının Vekiller Heyeti Kararı ile yasak edildiği bildirilmiştir.

Hüsnü Yusuf tarafından yazılan broşür ve buna benzer broşür veya Sovyet Rusya'da bastırılan propaganda mahiyetindeki eserler hakkında böyle bir kararın tatbik edileceği şüphesizdir. Fakat Sovyet Rusya'da Türk Tarihini, Arkeologyasını, Etnografyasını, Rus Tarihi ve Edebiyatını ilgilendiren bir çok eserde çıkmaktadır. Fakültemizde tesisi tarihinden itibaren bir Rus dili ve Edebiyatı Enstitüsü mevcuttur. Bu Enstitü Kütüphanesinde Sovyet Rusya'da bastırılan bir çok ilmî eserler bulunmaktadır. Türk Tarihi, Dili, Etnoğrafyası, Rus Dili, Rusya Tarihi ve Edebiyatını tetkik ve tedris için bu çeşit eserlerden faydalanmak mecburiyeti vardır. Yakında Rusya'da çıkan Tolstoy'un Harezm Tarihi, Kıselev'in Sibirya Tarihi, Bernştolm'un Orta Asya Türk Tarihi tetkikleri Türk Tarihi için en mühim eserler meyanındadır. Diğer yandan "Sovetskaya Archologya", "Sovetskaya Etnografya, "Istoviçeskıe Zapıskı" gibi ilmî mecmualarda bizi ilgilendiren bir çok ilmî makaleler çıkmaktadır.

Rektörlüğünüzce bildirilen Vekiller Heyeti Kararı gereğince yasak edilen Sovyet Rusya neşriyatının ilmî eserlerede şumulü olup olmadığının en kısa zamanda açıklanmasını saygılarımla rica ederim.

Dekan Y.
Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat

Aslının aynıdır.

EK : 5

Haber Belleteni-Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu adlı Türkçe bültenler (*B.C.A*, 030.18.01. 136.67.12, 1954) *Heros National de Grece* ve *Livre de Sang No: 2* adlı kitaplar (*B.C.A*, 030.18.01. 136.66.11, 1954), Newyork'da yayınlanan *Political Prisoners Relief Committee* adlı dergi (*B.C.A,* 030.18.01. 137.77.10, 1954), merkezi Viyana'da bulunan Rencontre İntertional de la Jeunesse Rurals adlı teşekkül tarafından yayınlanan broşür ve mektuplar (*B.C.A*, 030.18.01. 139.34.5, 1955), Dünya Barış Konseyi tarafından Arapça

olarak hazırlanan gazete ve mecmualar "*Bağımsız ve Tarafsız Türkiye* başlığını taşıyan beyannameler ile Nazım Hikmet'in resmini ihtiva eden *Üç Barış Türküsü* adlı broşürlerin muhteviyatları ve mahiyetleri itibariyle komünizm propagandası yapmakta olduğu ve bu yoldan memleketimize telkinatta bulunulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Son zamanlarda bu nevi broşür ve beyannamelerin Kıbrıs tarıkiyle memleketimize sokulmaya çalışıldığı muhtelif vilayetlerden derdest edilerek gönderilmekte olan matbuaların incelenmesinden anlaşılmıştır" denilerek yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01.140.83.7, 1955). Yine "Milletlerarası Demokratik Kadınlar Federasyonu adlı komünist teşekkül tarafından bazı şahıs ve teşekküllere gönderilen mektuplarda hidrojen ve atom bombalarının patlatılmasıyla husule gelen tahribat ele alınarak, bu nevi silahlar aleyhine sözler sarf edildikten sonra, sulhculuk ve sulhu koruma gibi malum komünist taktik ve usulleriyle komünizm propagandası yapılmaktadır. Yine bu mektupların diğer bir kesiminde de Türk analarına hitapla onları analar kongresine davet gibi komünizm faaliyetleri cümlesinden olan gayelere tevessül edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır" denilerek bu federasyondan gelecek her türlü yayının yasaklanması söz konusu olmuştur (*B.C.A,* 030.18.01. 1955. Ek: 52-12).

Nazım Hikmet'in yazdığı adı belli olmayan şiir kitabı (*B.C.A*, 030.18.01. 141.101.4, 1955), Şam'da yayınlanmış olan *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği* adlı Arapça broşür ile Türkiye Yurtseverleri imzasını taşıyan *Sıkıyönetimin İç Yüzü* adlı broşür ile Ressam Rıdvan tarafından yapılan *Bayram Sabahı* ibareli kartpostal (*B.C.A*, 030.18.01. 141.108.3, 1955) 1954 ve 1955 yıllarında komünist propaganda yaptıkları veya bir biçimde bu konu ile ilişkilendirildikleri için yasaklanmıştır.

1956 yılında yine komünist propaganda yapmaktan dolayı yasaklanan yayınların gerekçeleri arasında demir perde ülkeleri için "ipek perde" tabirinin kullanılmasının orada her şeyin güllük gülistanlık gibi gösterilmeye çalışıldığı, bazı belgelerde milli harp gücünü zayıflatacak ve müttefiklere olduğu kadar içinde bulunulan güveni sarsmak gayesi güttüğü gibi nedenler sıralanmaktadır (*B.C.A*, 030.18.01. 142.25.13-143.41.3).

1957 yılındaki yasaklamalarda *Look* isimli İngilizce bir dergide Rusya'nın methedilmesi, *Russky Putk* isimli bir dergide Rus milliyetçiliği yapılarak Türk siyaseti aleyhine bir durum oluşturulmasının söz konusu olduğundan hareketle yasaklama gerekçesinde "Çarlık Rusyası'nın yıkılışından sonra Fransa'ya iltica ederek oraya yerleşen Rus milliyetçilerinin kurduğu Rus İttihadının organı olarak 1952'den beri Paris'te neşredilmekte bulunduğu, muhtevası

itibariyle de Rus milliyetçiliğinin propagandasını yaptığı ve Rusya'daki halihazır rejim aleyhinde yazıları ihtiva ettiği tespit olunmuştur. Ancak 1917 ihtilalinden sonra Rusya'yı terk ederek Avrupa'da "Rus milliyetçiliği", "Beyaz Ruslar Kulübü" veya "Hür Rusya" gibi teşekküller kuran Rusların, bulunduğu memleketlerde menfaat karşılığı Sovyet sefarethanelerinin propaganda ve istihbarat ajanları olarak çalışabildikleri ve gerek milli Rus neşriyatı gerekse Bolşevik neşriyatının Rusluğu överek Türk siyaseti aleyhinde bir karakter arz ettiği göz önünde tutulmuş, adı geçen matbuanın yurda sokulması ve dağıtılmasının mahzurlu olacağı anlaşılmıştır." Denilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01.1957 Ek: 52-56). Beyrut'ta basılan *İşçi ve Çiftçi Partisi* adlı kitabın başından sonuna komünizm propagandası ile dolu olduğu, *Sovyetler Birliği Hakkında 100 Suale 100 Cevap* adlı kitapta Sovyet sisteminin idari yapısından, sosyal yapısına, bütçesinden vatandaş hak ve sorumluluklarına kadar ayrıntıları ile ele alındığı ve dolayısıyla Sovyet propagandası yapıldığı, yine Halep'te yayınlanan *Eşşebap* adlı gazetede Amerika ve Batı aleyhtarlığı yapılarak, Rusya'nın hami rolünde gösterilmeye çalışıldığı, "Deli Canavar" Amerika tarafından Suriye'ye yapılan iftiralarla Suriye tarafından Türkiye'nin tehdit edildiği ifade edilerek "müttefiklerimiz aleyhinde yayınlar yapan bu gazetenin yurda sokulmasının engellenmesi gerektiği" belirtilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01.146.31.6-146.34.18). Bir diğer yasaklama kararında ise *Aspects Veritables De La Rbellion Algerienne – Cezayir İsyanının Hakiki Manzaraları* adlı Fransızca bir kitabın incelenmesi sonucunda yapılan değerlendirme ilginçtir. "Fransa'nın Cezayir Bakanlığı yayınlarından olan bu kitabın, Cezayir asileri (milliyetçileri) tarafından girişilen tedhiş hareketlerini göstermeye matuf sanat ve fecaat dolu resimler neşretmek ve bu hareketlerin ırk, dil ve din esaslarına dayandırılmak istendiği belirtilmeye çalışılmak suretiyle Cezayir'deki Fransız harekatının meşruiyetini dünya efkarına kabul ettirip taraftar toplamayı istihdaf eden propaganda, yazı ve dökümanları muhtevi bulunduğu müşahade olunmuş, gerek yazı ve klişeler, gerekse fotoğraflarla oradaki tedhiş hareketi fecaatının izahına gayret edildiği görülmüştür. Cezayir halkına karşı tarihi ve dini rabıtalarla bağlı olan halkımızı müteessir edecek ve zihinleri karıştıracak mahiyette bulunan kitabın yasaklanmasına karar verilmiştir" denilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01.1957 Ek: 52-64).

1958 yılında aynı gerekçe ile *Labour Monthly* adlı aylık iş ve işçi dergisi ile bazı kitap ve yayınların yasaklandığı görülmektedir. Bu kitaplar arasında Suat Derviş tarafından Fransızca olarak kaleme alınan *Yalının Gölgeleri* adlı roman "maddiyata hiç önem vermeyen paşa torunu bir genç kızın hayatını sınıf

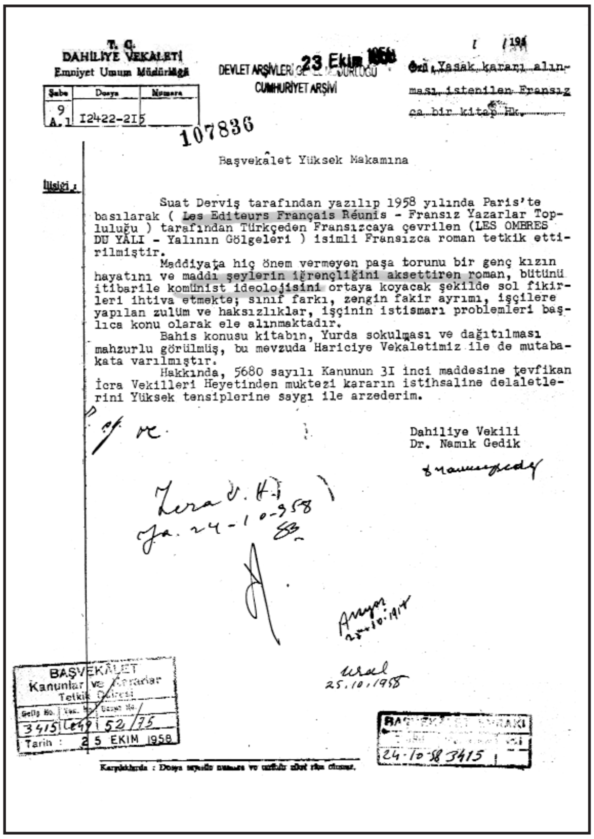
T. C.
DAHİLİYE VEKALETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube	Dosya	Numara
9 A.1	12422-215	

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞİVİ

23 Ekim 1958

107836

Özü: Yasak kararı alınması istenilen Fransızca bir kitap Hk.

İlişiği:

Başvekâlet Yüksek Makamına

Suat Derviş tarafından yazılıp 1958 yılında Paris'te basılarak (Les Editeurs Français Réunis - Fransız Yazarlar Topluluğu) tarafından Türkçeden Fransızcaya çevrilen (LES OMBRES DU YALI - Yalının Gölgeleri) isimli Fransızca roman tetkik ettirilmiştir.

Maddiyata hiç önem vermeyen paşa torunu bir genç kızın hayatını ve maddi şeylerin iğrençliğini aksettiren roman, bütünü itibarile komünist ideolojisini ortaya koyacak şekilde sol fikirleri ihtiva etmekte; sınıf farkı, zengin fakir ayrımı, işçilere yapılan zulüm ve haksızlıklar, işçinin istismarı problemleri başlıca konu olarak ele alınmaktadır.

Bahis konusu kitabın, Yurda sokulması ve dağıtılması mahzurlu görülmüş, bu mevzuda Hariciye Vekaletimiz ile de mutabakata varılmıştır.

Hakkında, 5680 sayılı Kanunun 31 inci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetinden muktezi kararın istihsaline delaletlerini Yüksek tensiplerine saygı ile arzederim.

Dahiliye Vekili
Dr. Namık Gedik

BAŞVEKÂLET Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi
3415 | 52/75
Tarih: 25 EKİM 1958

24-10-58 3415

EK : 6

farkı, zengin fakir ayrımı, işçilere yapılan zulüm ve haksızlıklar gibi konuları ele alarak komünist ideolojisini ortaya koyacak şekilde bir anlatıma sahip olduğu için" yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 1958) (Bkz. Ek-6). Paris'te basılan *Fransız Edebiyatı* adlı dergide Nazım Hikmet ile yapılan "edebi gibi görünmekle birlikte hakikatte siyasi fikirlerin yer aldığı röportajın yayınlanması nedeniyle ve ayrıca dördüncü sayfada müseccel komünist Kemal Tahir tarafından yazılarak M. Andaç tarafından Fransızca'ya çevirilen ve komünist ressam Abidin Dino'nun desenleriyle süslenmiş *Le Tors du Village-Köyün Kanburu* romanının tefrika halinde yayınlandığı, bahis konusu yayın daha önce yasak edilmiş olup 5680 sayılı kanundan önce ittihaz olunan mezkur kararın hükümsüz kaldığının anlaşıldığı ve yeniden bilumum nüshalarının yasaklanmasına lüzum hasıl olduğu"[16] belirtilerek, yine Paris'te yayınlanan *Sovyet Edebiyatı* adlı kitabın da Ekim İhtilalini hazırlayan nedenlerden biri olarak Rus Edebiyatını anlattığı gerekçesiyle yasaklandığı belirtilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01. 150.50.9-150.56.19).

Kahire'de yayınlanan *Havva* adlı dergi de Özbekistan eyaletinde ikamet eden Müslüman kadınların durumu ele alınarak komünizm rejiminin kadınlara tanıdığı geniş hak ve imkanlardan bahsedilmek suretiyle komünizm pro-

16 Derginin 10 Haziran 1948 tarihli nüshasında yayınlanan Nazım Hikmet hakkındaki yazıda kendisinin büyük bir şair olduğu, siyasi fiil ve hareketinden dolayı hapiste bulunduğu, Atatürk zamanında Sovyet Rusya ile yakınlaşıldığı dönemde Moskova'ya gönderilen öğrenciler arasında yer aldığı ve sosyoloji tahsili yaptığı, İstanbul'a döndükten sonra on cilt tutarında şiir, piyes, hiciv ve makaleler yazdığı, eserlerinin gençler tarafından hararetle okunduğu ve halen mahkumiyetinin devam ettiği ve eserlerinin mutlaka Fransızca'ya çevrilmesinin sağlanması gerektiği belirtilmektedir. *B.C.A*, 030.18.01. 150.56.19.Ek: 52-73.

pagandası yapılmakta olduğu ve makalenin başında orak çekiçli çelenk resmi bulunduğu için yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-80). Aynı yıl çeşitli Arap ülkelerinde yayınlanan Arapça *Elbilad, Elmusavver, Essenabil* ve *Ed-dünya* adlı dergilerden yapılan bir alıntıda "Bu Dolar İflasa Götüren Bir Köprüdür" başlığı ile kaleme alınan makalede "Türkiye'nin iflas uçurumuna düştüğü ve dış siyasetinin durgunlaştığından bahisle bazı ihtiyaç maddelerinin tedarikinden aciz kalındığı, Amerikan dolarının karaborsada 12 Liradan satılmasının iktisadiyatımızı bozduğu ve bu durumun iflasa yol açacağı ifade olunarak Amerika ve taraftarlarıyla Bağdat Paktına tarizde bulunulmakta ve "Müslümanlar Rusya'da namaz kılarlar, oruç tutmazlar" başlığı altında Rusya'daki rejimin din ve aile mefhumları bakımından propagandası yapılmaktadır" denilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01. 1958 Ek: 52-66).

1959 yılında çok sayıda gazete, dergi ve kitap türünde yayın yasaklanmıştır ki bunların önemli bir kısmının Paris'ten sonra Kahire, Beyrut ve Bağdat'ta yayınlanıyor olmaları dikkat çekicidir. *Essayyad, Mülhak el Cumhuriyet, Ettahrir, El Ahad, El Hürriyet, Ezzeman, El Kifah, El Cumhuriyet, Ahbar El Yevm* gibi söz konusu gazetelerde komünist ülkeler lehinde yazı ve karikatürler bulunduğu gerekçesiyle yurda sokulmaları yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01.152.27.6-152.26.17-152.32.11). *La Vie Syndicale Des Mineurs Dans Le Monde-Dünyada Maden İşçilerinin Sendika Hayatı* adlı Fransızca mecmua "demir perde gerisi memleketlerindeki işçileri ve işçi sendikalarını ele alarak geniş çapta komünizm propagandası yapmaktadır. Şöyle ki, dünyanın her sahada olduğu gibi işçilerin durumlarında hayat seviyeleri, yaşama ve çalışma şartlarında kömür ve maden istihsalinde ilerlemeler kaydetmelerine karşılık, Batı Avrupa'da ve kapitalist dünyasında mühim güçlüklerin belirdiği, buna yegane sebebin kapitalist rejimin ait olduğu, kapitalistlerin bu kriz masraflarını maden işçilerine yüklemelerine mani olmak için birleşerek mücadele etmek lazım geldiğinden bahsedilmektedir." Denilerek 11 Mayıs 1959'da yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01 Ek: 52-81).

17 Temmuz 1959'da alınan bir kararla yine Bağdat, Beyrut, Kahire, Şam, Hama ve Moskova'da yayınlanan 43 Arapça gazete, dergi ve kitap komünizm propagandası nedeniyle yasaklanmıştır (*B.C.A*,030.18.01 153.37.19 Ek: 52-84). 26 Nisan 1960'ta ise Dünya Sendikalar Federasyonu'nun *Demokratik Hakların Temininde Oynadığı Ehemmiyetli Rol* adlı İngilizce broşür aynı gerekçe ile yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01 Ek:52-94).

Türkiye'nin İsmet Paşa önderliğinde İkinci Dünya Savaşı dışında kalma yönünde gerçekleştirdiği politikaya bağlı problemleri 1947 yılında çözümleye-

rek Batı ittifakı içinde yer alması sonrasında Sovyetler Birliğini Batı ittifakının gözünden görmeye başlaması söz konusudur. Savaş sonunda Sovyetler Birliği ile olan dostluk ve saldırmazlık anlaşmasının sona ermesi, Batı bloku içinde yer alan Türkiye'yi, Sovyetler Birliği'nden gelebilecek olası Komünizm etkisini bertaraf etmeye yönelik yoğun bir çabanın içine itmiştir. Öyle ki, Rusya'dan gelebilecek en ufak bir tesire karşı temkinli yaklaşan Türkiye, aldığı sert önlemlerle uzunca bir süre komünizmi ülkenin en temel tehdit unsuru olarak algılamıştır. Bu durum Atatürk, İnönü ve Menderes dönemlerinde farklı boyutta yaşanmıştır. Nitekim bunda ülkenin iç dinamikleri ve değişen dünya koşulları etkili olmuştur.

2. Kürtçülük Propagandası Nedeniyle Yasaklanan Yayınlar

Demokrat Parti döneminde yasaklanan yayınlar arasında Kürtçülük propagandası gerekçesiyle yasaklanan yayınlar önemli bir yekun teşkil etmektedir. Atatürk ve İnönü döneminde yasaklama nedeni olarak görülen Kürtçülük propagandasının artarak DP döneminde de devam ettiği görülmektedir.

Bunlardan ilki 3 Nisan 1950'de yasaklanan Kahire'de yayınlanan *İmages* adlı dergidir. Dergi "Kürtler, Türkiye, İran, Irak ve Suriye arasındaki toprakta sıkışmışlardır. Bu mıntıkaya Kürdistan denir. Yani Kürtlerin memleketi denir. Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de sekiz milyon Kürt mevcut olduğundan ve istiklalleri için yaptıkları mücadelenin tarihçesinden bahsedildikten sonra "Kürt meselesi ehemmiyetlidir. Arap milletleri Kürt meselesiyle uzun zamandan beri ciddi olarak meşgul oluyorlar ve bu meseleye bir hal çaresi bulmalıdırlar" ifadelerini içerdiği ve aynı sayfadaki haritada yurdumuzun doğu ve güneydoğu kısmı Kürdistan olarak gösterildiği için" yasaklanması kararlaştırılmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 122.36.2 Ek: 52-61) Aynı gün alınan diğer bir kararda Ahmet Hani tarafından yazılan *Memozin* adlı kitapta "Kürt dilinin yayılması, Kürtlük kültür ve duygusunun uyanması yolunda yazılar bulunduğu ve bizden de bir padişah cihanpenah vücuda gelsin. Eğer bir padişahımız olup da Cenabıhak tarafından bir taca layık görülse ve muayyen bir tahta malik bulunsa biz de bedbahtlıktan kurtulurduk. Türk ve ecnebilerin mutii olmazdık" ifadeleri yer aldığı için yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 122.35.18 Ek: 52-160).

16 Eylül 1950'de *Tarih-üd Düvel Vel Emaretül Kürdiye*, *Hülasai Tarih-ül Kürt Velkürdistan* ve *Min Amman İl'elamadiye ve Cevle Fi Kürdistan-ül Cenubiye* adlı eserlerin yasaklanmasıdır. Mısır'da basılarak yurda sokulan ve ül-

kenin bütünlüğünü parçalamak için sınırlardan içeri sokulan bu eserlerin bugüne kadar Anadolu topraklarında gelmiş geçmiş bütün devletlerin içerisinde dil ve kan değişikliğine uğramadan yaşamış Kürtlüğü bir zümre olarak gösteren ve onun varlığını tekrar ihya etmek hedefini güden bu yayınların yurda sokulması yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 123.71.18 Ek: 52-193).

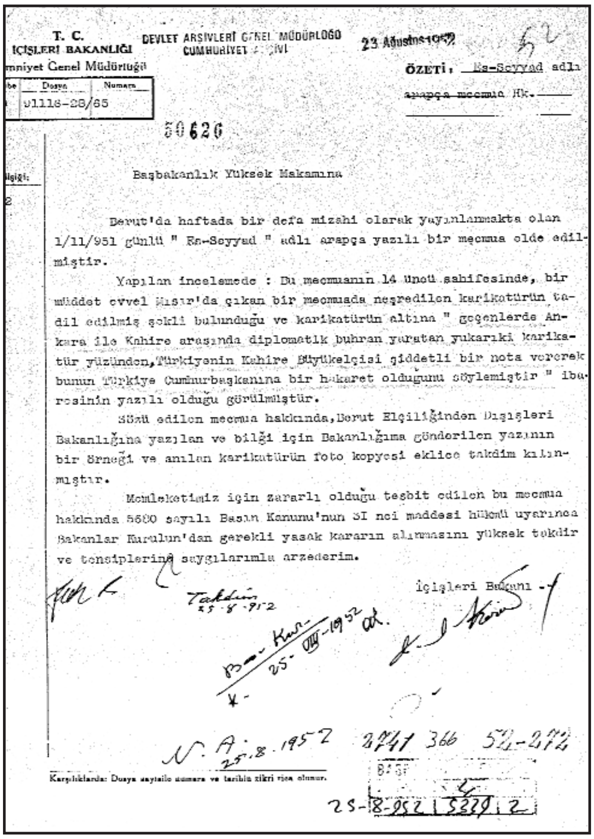

T. C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
Emniyet Genel Müdürlüğü

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET [illegible]

23 Ağustos 1952

Dosya	Numara
91118-28/65	

ÖZETİ : Es-Seyyad adlı arapça mecmua Hk.

50626

Başbakanlık Yüksek Makamına

Berut'da haftada bir defa mizahi olarak yayınlanmakta olan 1/11/951 günlü " Es-Seyyad " adlı arapça yazılı bir mecmua elde edilmiştir.

Yapılan incelemede : Bu mecmuanın 14 üncü sahifesinde, bir müddet evvel Mısır'da çıkan bir mecmuada neşredilen karikatürün tadil edilmiş şekli bulunduğu ve karikatürün altına " geçenlerde Ankara ile Kahire arasında diplomatik buhran yaratan yukarıki karikatür yüzünden, Türkiyenin Kahire Büyükelçisi şiddetli bir nota vererek bunun Türkiye Cumhurbaşkanına bir hakaret olduğunu söylemiştir " ibaresinin yazılı olduğu görülmüştür.

Sözü edilen mecmua hakkında, Berut Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına yazılan ve bilği için Bakanlığıma gönderilen yazının bir örneği ve anılan karikatürün foto kopyesi eklice takdim kılınmıştır.

Memleketimiz için zararlı olduğu tesbit edilen bu mecmua hakkında 5680 sayılı Basın Kanunu'nun 31 nci maddesi hükmü uyarınca Bakanlar Kurulun'dan gerekli yasak kararın alınmasını yüksek takdir ve tensiplerine saygılarımla arzederim.

İçişleri Bakanı

Takdim 25-8-952

B. Kur. 25-VIII-1952

N. A. 25.8.1952 2741 366 52-272

Karşılıklarda: Dosya sayısile numara ve tarihin zikri rica olunur.

25-8-952 | 5339 | 2

EK : 7

Yine Irak'ta yayınlanan *Elmürşit* adlı Kürtçe lugatin (*B.C.A*, 030.18.01. 125.29.8), Kürtçe yazılı bir Mevlit kitabı "komşumuz bulunan İran, Irak ve Suriye devletlerinde mevcut olan Kürtçülük davasının yurdumuza da yayılmaya çalışıldığı ve bu maksatla birçok Kürtçe matbuanın yurdumuzda yayılmasına çalışıldığı,"gerekçesiyle (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-233), Şam'da bastırılmış olan *Elfabeya Mın* adlı Kürtçe kitabın, (*B.C.A*, 030.18.01. 128.29.13) *Nevbahar* ve *Nehcül Enem* adlı Kürtçe kitapların (*B.C.A*, 030.18.01. 129.44.4) Beyrut'ta yayınlanan *Es-Seyyad* adlı Kürt siyasetini destekleyen ve Türkiye hakkında hakaret içeren bir karikatürü basan Arapça dergi karikatürde Türkiye'yi üzerinde Türk bayrağı olan bir köpekle resmettiği için (*B.C.A*,030.18.01.129.63.20 Ek:52-272) (Bkz. Ek-7). Firari Kürt Dersimli Baytar Nurettin tarafından Latin harfleriyle yazılan *Kürdistan Tarihinde Dersim* adlı kitabın (*B.C.A*, 030.18.01. 130.75.13), Suriye'deki komünist Kürtçülerden Şeyhmus Ciğerhun tarafından yazılıp Şam'da basılan *Sewra Azadi-Hürriyet*

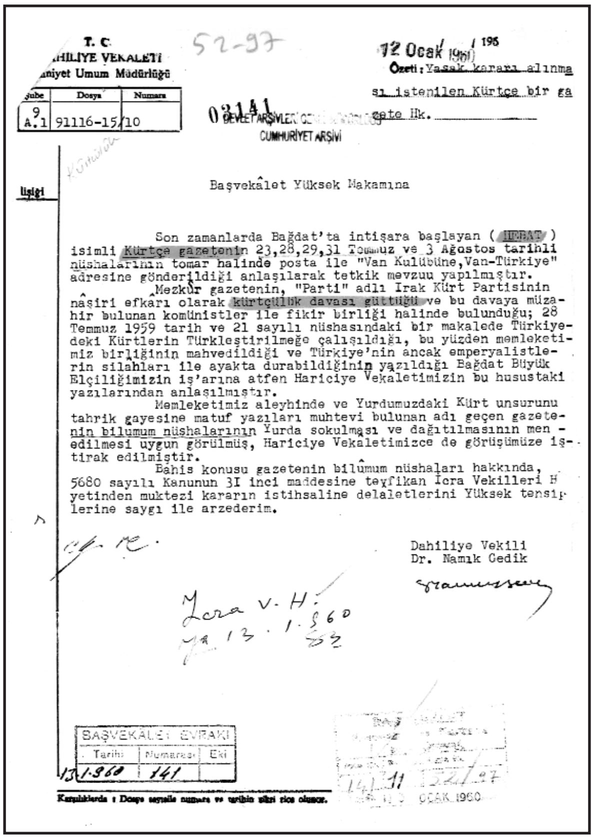

T. C.
DAHİLİYE VEKALETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube	Dosya	Numara
9 A.1	91116-15	10

52-97

12 Ocak 1960

Özeti: Yasak kararı alınması istenilen Kürtçe bir gazete Hk.

03141
DEVLET ARŞİVLERİ ... CUMHURİYET ARŞİVİ

İlişiği

Başvekâlet Yüksek Makamına

Son zamanlarda Bağdat'ta intişara başlayan (HEBAT) isimli Kürtçe gazetenin 23,28,29,31 Temmuz ve 3 Ağostos tarihli nüshalarının tomar halinde posta ile "Van Kulübüne,Van-Türkiye" adresine gönderildiği anlaşılarak tetkik mevzuu yapılmıştır.

Mezkûr gazetenin, "Parti" adlı Irak Kürt Partisinin nâşiri efkârı olarak kürtçülük davası güttüğü ve bu davaya müzahir bulunan komünistler ile fikir birliği halinde bulunduğu; 28 Temmuz 1959 tarih ve 21 sayılı nüshasındaki bir makalede Türkiyedeki Kürtlerin Türkleştirilmeğe çalışıldığı, bu yüzden memleketimiz birliğinin mahvedildiği ve Türkiye'nin ancak emperyalistlerin silahları ile ayakta durabildiğinin yazıldığı Bağdat Büyük Elçiliğimizin iş'arına atfen Hariciye Vekaletimizin bu husustaki yazılarından anlaşılmıştır.

Memleketimiz aleyhinde ve Yurdumuzdaki Kürt unsurunu tahrik gayesine matuf yazıları muhtevi bulunan adı geçen gazetenin bilumum nüshalarının Yurda sokulması ve dağıtılmasının men edilmesi uygun görülmüş, Hariciye Vekaletimizce de görüşümüze iştirak edilmiştir.

Bahis konusu gazetenin bilûmum nüshaları hakkında, 5680 sayılı Kanunun 3I inci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetinden muktezi kararın istihsaline delaletlerini Yüksek tensiplerine saygı ile arzederim.

Dahiliye Vekili
Dr. Namık Gedik

İcra V. H.
13.1.960

BAŞVEKÂLET EVRAKI		
Tarihi	Numarası	Eki
13.1.960	141	

Karşılıklarda: Dosya sayısile numara ve tarihin zikri rica olunur.

OCAK 1960

EK : 8

İhtilali adlı Kürtçe divan ile Osman Sabri tarafından yazılan *Kürtçe Alfabe* adlı kitabın Kürtçülük hissiyatını artırıcı ve tamamen memleket aleyhinde komünizm lehinde tavır takındıkları için (*B.C.A*, 030.18.01. 139.42.2) yasaklandığı görülmektedir.

Bakanlar Kurulu kararı ile topluca yasaklanan yayınlar arasında da Kürtçülük propagandası yaptığı gerekçesiyle Basile Nikitine tarafından yazılan *Les Kurds Etude Sociologique et Historique* adlı Fransızca eserin "müstakil Kürdistan'ın kurulmasını teşvik amacıyla kaleme alındığı ve aynı zamanda Türkiye'deki azınlıkları tahrik etmek gayesinde olduğu, olası Kürdistan içinde kalan Türkiye, Irak ve İran'dan ayrılacak yerlere ait iddiaları ve haritaları içerdiği belirtilmektedir (*B.C.A*, 030. 18.01. 147.60.11. Ek: 52-63).

Burada zikredilmeye değer diğer bir yayın da Müstemlekelerle Savaş Cemiyeti'nin yardımıyla Avrupa Kürt Talebeler Birliği tarafından Atina'da yayınlanan *Kürdistan* adlı Rumca broşürdür. 17 Ekim 1959'da yasaklanan broşürde Vangeli Sakato'nun Kürtler arasında mesuliyetli bir şahıs olarak tanımladığı İsmet Şerif Vanlı ile yaptığı röportaja yer verilmektedir. Öncelikle Kürtlerin tarihinden bahsedilmekte, nüfusları ve en çok yaşadıkları yerler ifade edildikten sonra Türkiye'de kendilerine fazlaca tazyik yapıldığı belirtilmektedir. Kürtçe konuşmanın hatta Kürt kelimesini kullanmanın yasak edildiği, okullarının ve yayın yapma imkanlarının olmadığı ve gerçekleştirilen isyanlarda yarım milyon civarında Kürdün öldüğü, Sadabat Paktı ve Bağdat Paktı gibi oluşumların kendilerine karşı kurulduğu ve en kısa zamanda bir Kürt Federasyonu kurmak istendiği belirtmektedir (*B.C.A*, 030.18.01. 153.58.5. Ek: 52-90).

1960 yılının ilk günlerinde *Hebat* adlı Bağdat'ta yayınlanan gazete de Irak Kürt Partisinin yayın organı olarak Kürtçülük davası güttüğü ve bu davaya mensup komünistlerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01 154.4.9 Ek:52-97) (Bkz. Ek-8). İran'da yayınlanan *Kürdistan* adlı gazetenin ise yurtta Kürtçü olarak bilinen kimseleri kendisine abone etmeye çalıştığı ve gençleri tahrik etmek amacında olduğu belirtilmektedir (*B.C.A,* 030.18.01 157.26.19 Ek: 52-98).

Kürtçülük propagandası, yasaklanan yayınlardan da anlaşıldığı üzere Kürtleri ayrı bir unsur olarak tanımlayan ve tarihi ve kültürü ile ayrı olan bu unsurların Kürdistan hayalini gerçekleştirebilecek bir potansiyel olarak görülmesi nedeniyle yasaklanmış ve uzun yıllar süren ve halen de devam eden bu anlayış dönemin ve kendinden sonra gelen hükümetlerin hassasiyetleri arasında yer almıştır.

3. Ermeni ve Rum Propagandası Nedeniyle Yasaklanan Yayınlar

Bu dönemin yayın yasaklaması konusunda önemli bir ağırlığa sahip olan konularından biri de Ermenilik ve Rumluk propagandasıdır.

Dönemin ilk yasağı 12 Temmuz 1950'de Amerika'da Presbiteryan Kilisesi din adamlarından Charles A. Vartanes'in yazdığı Kadınlar Milletlerarası 26. Sergisinde *Ermeni Tiyatro ve Oyunları* adlı broşüre gelmiştir. Broşürde Türklerin Ermenistan'a taarruz ederek zulüm yaptıkları ve 25 yıl önce Ermenistan'dan aldıkları arazilerden dokuzda birinin Türklerin elinde bulunduğu ve eski topraklarını yeniden ele geçirerek saadet içinde yaşamak istedikleri belirtilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01. 123.70.4, Ek: 52-177). Onu takiben 13 Eylül 1950'de Halep'te 1949'da Kuşakçıyan tarafından yazılan *Vatana Doğru* adlı kitap da Ermeni cemaatinin Sovyet Ermenistan'ına bağlanmasını istediği ve hakiki edebiyatın burada doğabileceğini ve buna aykırı hareket edenlerin köleliğe hizmet edeceğini belirttiği için yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 123.70.13, Ek: 52-173).

1951 yılında Arşak Alboyacıyan tarafından Ermenice yazılan *Kayseri Tarihi* adlı kitabın yasaklanmasının ardından (*B.C.A*, 030.18.01. 127.95.4) sonra uzunca bir süre yani 1959 yılına kadar bu konuda bir yasaklama kararı görülmemektedir. Ancak 1959 yılı itibariyle yeniden yasaklama kararlarının alınmaya başlandığı görülür. Bunlardan biri İsahak Derderyan tarafından Tahran'da çıkarılan *Uhdvazneri-Yeminli* adlı kitap hakkındadır. Burada Taşnak ve Hınçak partilerinin durumları anlatılarak Taşnakların Türk ve Ruslarla

yaptığı mücadele anlatılmaktadır. Bir diğer eser de *Haçin'in Umumi Tarihi ve Çevresindeki Kozan Dağı Ermeni Köyleri* isimli kitaptır. Adana'dan Haçin diye söz edilmekte ve burada yaşayan Ermenilerin Türkler karşısında gösterdikleri "kahramanlıklar" anlatılmaktadır (*B.C.A*, 030.18.01. 151.75.9 Ek: 52-76). Aynı yıl John Lodwick tarafından kaleme alınıp Londra'da yayınlanan ve Irak'ta satışa sunulan *Gülbenkyan %5* adlı İngilizce kitap tarihi hadiseleri tahrif ettiği için yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01.152.17.17 Ek:52-77). Yine *L'archıtecture Armenienne Au Moyen Age* adlı kitap Ermeni medeniyetini ve sanatını aşırı derecede methettiği için Ermenilik propagandası yaptığı gerekçesiyle yasaklanmıştır.

Beyrut'ta Garo Kevorkyan tarafından basılan *Amenun Kirkı- Herkesin Kitabı* adlı eser Fransa'da bulunan Ermeni ihtilalci Taşnak teşkilatını genç nesillere tanıtmayı amaçladığı için yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 153.58.5 Ek: 52-90). Ermeni propagandası nedeniyle bu dönemin son yasaklama kararı Lübnan'da basılan *Agos-Sapan İzi* adlı kitap hakkındadır. Kitapta Nubar Maksudyan tarafından kaleme alınan "Kilikya Babiron Kralları" başlıklı yazıda Ermeni propagandası yapılırken Türk milli tarihine asılsız ithamlarda bulunulduğu için bu yasaklama kararı alınmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 154.70.1 Ek: 52-95).

Rumluk propagandası yaptığı gerekçesiyle yasaklanan yayınlara baktığımızda dönemin ilk yasaklama kararının 13 Temmuz 1953 tarihinde Kıbrıs'ta yayınlanan *Eleniki Kypros* adlı dergi hakkında alındığını görmekteyiz. Derginin Kıbrıs'ın Yunanlığını savunduğu ve Kıbrıs Başpiskoposu tarafından yapılan resmi ve özel teşebbüslere dair propaganda mahiyetinde olduğu belirtilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01. 132.56.12). 23 Kasım 1956 tarihinde ise Kıbrıs konusu çok gündemde olduğu için bu konuda Yunan tezini destekleyen ve Türk ve İngiliz siyasi tutumuna aykırı mahiyette bulunan tüm yayınların topluca yasaklanmasını öngören bir karar alınmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 144.94.19). Bu karara bağlı olarak 13 Mart 1957'de memleket aleyhinde daimi ve kasıtlı olarak yayın yapan 11 Yunan gazetesi hakkında çıkarılan yasaklama kararının daha sonra Londra'da imzalanan Kıbrıs Antlaşması sonrası iptal edilmesi gündeme gelmiştir. *Avghi* adlı gazete hariç diğer on gazetenin üzerindeki yasağın kaldırılması söz konusu olmuştur.[17] İlişkilerdeki yumuşamanın alınan

[17] Bahsi geçen *I Ora*, *Ethnikos Kiryx*, *Ta Nea*, *Estia, Elefteria*, *Ellinikos Voras*, *To Fos*, *Proodos*, *Rodiaki*, *Foni Tu Egeu* adlı Yunan gazetelerinin genel olarak Türkiye aleyhinde yayın yaptıkları, Megali İdea fikrinde oldukları, Türkiye ve Türk devlet büyükleri hakkında olumsuz karikatürler ve şiirler yayınladıkları ancak bu hücumların 1959'da yapılan Kıbrıs Antlaşması sonrasında hafiflediği ve Kıbrıs'ta yaşayan iki cemaatin ahenkli bir şekilde yaşamalarına Türk-Yunan dostluk ilişkilerinin tesisine yardım etmek amacıyla bu kararın iptali istenmektedir. Ayrıca Ankara'daki Yunan Büyükelçisinin bu doğrultuda çabalarının olduğu belirtilmektedir. *B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-47

yasaklama kararlarına da yansıdığı görülmektedir.

19 Ekim 1957'de alınan bir kararda da Washington'da yayınlanan *Lands of the Bible Today-Bugünkü İncil Diyarları* adlı Türkçe ve İngilizce harita ile Spiro Melas tarafından yazılan *Matomena Rassa-Kana Boyanmış Cübbeler* adlı Rumca kitap ve Atina'da yayınlanan *O Aetos-Kartal* adlı Rumca gazetenin yurda sokulması yasaklanmıştır (*B.C.A*,030.18.01.147.52. 15) (Bkz. Ek-9). *Kana Boyanmış Cübbeler* adlı kitapta "Türk-Yunan savaşları ile Türkler tarafından köle gibi kullanılan Rumlara karşı uygulanan zulümlerden" bahsedildiği için, *Kartal* adlı Rumca gazete ise Bizans'ın ihyası ve Megali İdea taraftarlığı nedeniyle yasaklanmıştır.

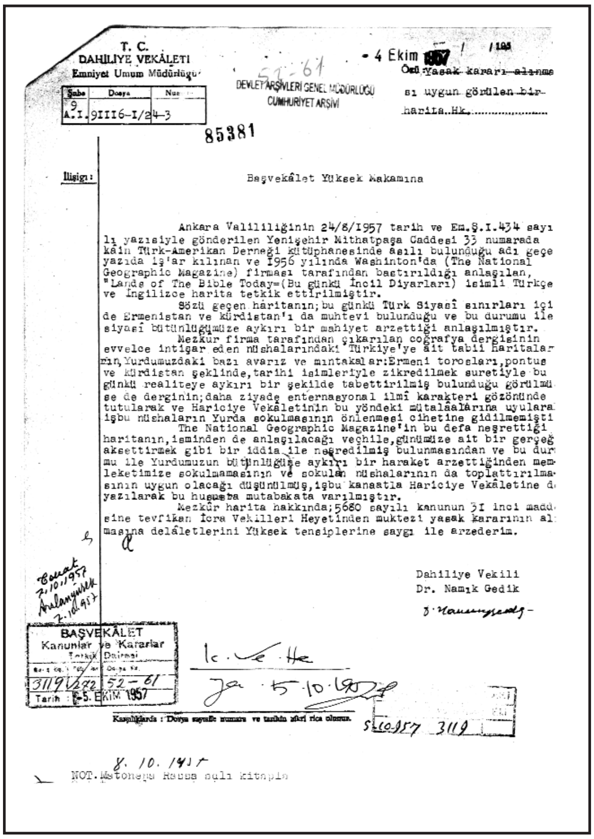

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube 9 A.I. Dosya 9III6-I/24-3

4 Ekim 1957

Özü: Yasak kararı alınması uygun görülen bir harita Hk.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞİVİ

85381

İlişiği:

Başvekâlet Yüksek Makamına

Ankara Valililiğinin 24/8/1957 tarih ve Em.Ş.I.434 sayılı yazısiyle gönderilen Yenişehir Mithatpaşa Caddesi 33 numarada kâin Türk-Amerikan Derneği kütüphanesinde asılı bulunduğu adı geçe yazıda iş'ar kılınan ve 1956 yılında Washinton'da (The National Geographic Magazine) firması tarafından bastırıldığı anlaşılan, "Lands of The Bible Today=(Bu günkü İncil Diyarları) isimli Türkçe ve İngilizce harita tetkik ettirilmiştir.

Sözü geçen haritanın; bu günkü Türk Siyasî sınırları içi de Ermenistan ve kürdistan'ı da muhtevi bulunduğu ve bu durumu ile siyasî bütünlüğümüze aykırı bir mahiyet arzettiği anlaşılmıştır.

Mezkûr firma tarafından çıkarılan coğrafya dergisinin evvelce intişar eden nüshalarındaki Türkiye'ye ait tabii haritaların, Yurdumuzdaki bazı avarız ve mıntakalar: Ermeni torosları, pontus ve kürdistan şeklinde, tarihi isimleriyle zikredilmek suretiyle bu günkü realiteye aykırı bir şekilde tabettirilmiş bulunduğu görülmüşse de derginin; daha ziyade enternasyonal ilmî karakteri gözönünde tutularak ve Hariciye Vekâletinin bu yöndeki mütalâalarına uyularak işbu nüshaların Yurda sokulmasının önlenmesi cihetine gidilmemişti.

The National Geographic Magazine'in bu defa neşrettiği haritanın, isminden de anlaşılacağı veçhile, günümüze ait bir gerçeği aksettirmek gibi bir iddia ile neşredilmiş bulunmasından ve bu durumu ile Yurdumuzun bütünlüğüne aykırı bir haraket arzettiğinden memleketimize sokulmamasının ve sokulan nüshalarının da toplattırılmasının uygun olacağı düşünülmüş, işbu kanaatla Hariciye Vekâletine de yazılarak bu hususta mutabakata varılmıştır.

Mezkûr harita hakkında; 5680 sayılı kanunun 31 inci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetinden muktezi yasak kararının alınmasına delâletlerini Yüksek tensiplerine saygı ile arzederim.

Dahiliye Vekili
Dr. Namık Gedik

BAŞVEKÂLET Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi
3119 52-61
Tarih 5. EKİM 1957

EK : 9

1958 yılında Andreas adlı bir Yunanlı tarafından Yunan harfleri ile yayınlanan *Pomaklar-Agriyanlar* adlı broşür Türkler aleyhinde ifadelere yer vermek, Pomakları Rumlaştırmak ve Yunanlılık propagandası yapmak gerekçesiyle ve bu broşürün memleketimizdeki Müslüman unsurlar üzerinde kötü tesirler yaratacağı göz önüne alınarak yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 148.5.17) (Bkz. Ek-10). Bundan bir yıl sonra da Atina'da Yunanistan kilisesi tarafından yayınlanan *1959 Kilise Takvimi* üzerinde Bizans İmparatorluğunun arması olan iki başlı kartal resmi olduğu için, bunun da Yunanlıların Bizans'ın yeniden dirileceği hülyasını besledikleri anlamına geldiği ve bunun propagandasının yapıldığı, kitapta bulunan kronoloji cetvelinde Hazreti İsa'nın doğumundan bugüne kadar vuku bulan mühim hadiselerin verildiği, 1922'de Yunanlıların Anadolu'daki hezimetleri esnasında üç metropolitin kat-

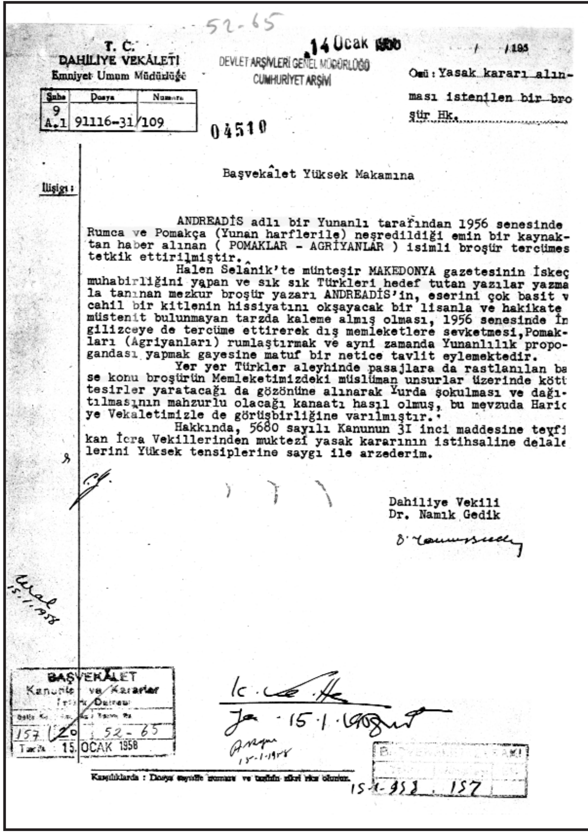

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

14 Ocak 1958

Şube	Dosya	Numara
9 A.1	91116-31/109	

04510

Özü: Yasak kararı alınması istenilen bir broşür Hk.

İlişiği:

Başvekâlet Yüksek Makamına

ANDREADİS adlı bir Yunanlı tarafından 1956 senesinde Rumca ve Pomakça (Yunan harflerile) neşredildiği emin bir kaynaktan haber alınan (POMAKLAR - AGRİYANLAR) isimli broşür tercümes tetkik ettirilmiştir.

Halen Selânik'te münteşir MAKEDONYA gazetesinin İskeç muhabirliğini yapan ve sık sık Türkleri hedef tutan yazılar yazma la tanınan mezkur broşür yazarı ANDREADİS'in, eserini çok basit v cahil bir kitlenin hissiyatını okşayacak bir lisanla ve hakikate müstenit bulunmayan tarzda kaleme almış olması, 1956 senesinde İn gilizceye de tercüme ettirerek dış memleketlere sevketmesi,Pomakları (Agriyanları) rumlaştırmak ve ayni zamanda Yunanlılık propogandası yapmak gayesine matuf bir netice tavlit eylemektedir.

Yer yer Türkler aleyhinde pasajlara da rastlanılan ba se konu broşürün Memleketimizdeki müslüman unsurlar üzerinde kötü tesirler yaratacağı da gözönüne alınarak Yurda sokulması ve dağıtılmasının mahzurlu olacağı kanaatı hasıl olmuş, bu mevzuda Haric ye Vekaletimizle de görüşbirliğine varılmıştır.

Hakkında, 5680 sayılı Kanunun 3I inci maddesine tevfi kan İcra Vekillerinden muktezi yasak kararının istihsaline delale lerini Yüksek tensiplerine saygı ile arzederim.

Dahiliye Vekili
Dr. Namık Gedik

EK : 10

li, Hıristiyan halkın Anadolu'dan kovulması, 1925'de patrik Konstantin'in mübadeleye tabi tutulup İstanbul'dan sürülmesi gibi olayların mühim olaylar olarak kaydedilmesi, memleketteki şehir ve kasabaların bugünkü adıyla değil, Bizans zamanındaki isimleriyle ifade edildiği (örneğin İstanbul-Konstantinopol, Ayvalık-Kidonia, Alaşehir-Filedelfiya, Kadıköy- Halkidoni vb.) gerekçesiyle yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01.152.18.4 Ek: 52-78) (Bkz. Ek-11). Aynı yıl 20 Mayıs'ta *Aneksarhitos Tipos* adlı Yunanca gazete ve *Mavi Yunanistan'a Dönüş* adlı kitap Yunan propagandası ve Türk aleyhtarlığı yaptığı gerekçesiyle yasaklanmıştır. Kitapta "Yunanistan'ın Türkler tarafından işgal edildiği tarihte dehşet veren çocuk toplama (devşirme) hadisesinin yaşandığı, Türklerin çocuk toplama vakasının nesilden nesile fecaat dolu bir masal gibi nakledileceği ve bu barbarlığın bir daha tekrarlamayacağı" şeklinde ifadeler yer aldığı için yasaklandığı belirtilmektedir (*B.C.A,* 030.18.01. Ek: 52-82).

Yine 1959 yılında Amerika'dan gönderildiği anlaşılan *Aziz Agatangelos'un Milletlerin İstikballeri Hakkındali Kehanetleri* adlı Yunanca kitap "Yunanistan'ın tekrar Türklere tahrip ve yağma sahnesi olacağı, devlet adamları ve halkın sıkıntılarla karşılaşacağı, düşmanın Teselya'ya kadar ilerledikten sonra şarklı bir milletin Yunanlıların yardımına koşacağı bunun üzerine Türklerin yalnız Yunanistan'dan değil, bütün Avrupa'dan kovularak ancak Mekke'de barınabilecekleri ifade ile o zaman İstanbul'un yeniden Yunanistan'ın merkezi hükümeti olacağı zikredildiği için" yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 151.75.9 Ek: 52-76).

18 Haziran 1960 tarihinde yasaklanan diğer bir eser de F. Dostoyevski tarafından yazılan ve Minas Zagrafos tarafından Rumcaya çevrilen *To İmorolojio Enos Sigrafea-Bir Muharririn Takvimi* adlı kitap Çarlık Rusya'sı devrinin hadiseleriyle ilgili malumatı içerdiği, Rusya'nın Büyük Petro'dan beri Türkiye hakkında beslediği gizli ve tehlikeli projelere işaret edilmesi, Türklerin barbar ve zalim olarak gösterilmesi, aynı zamanda "İstanbul geç de olsa Rusya'nın eline geçmelidir dolayısıyla müzmin bir hal alan şark meselesinin kati surette tasfiyesi lazımdır" gibi fikirlere yer vererek aleyhimize tahrik edici bir hüviyette olduğu için yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-103).

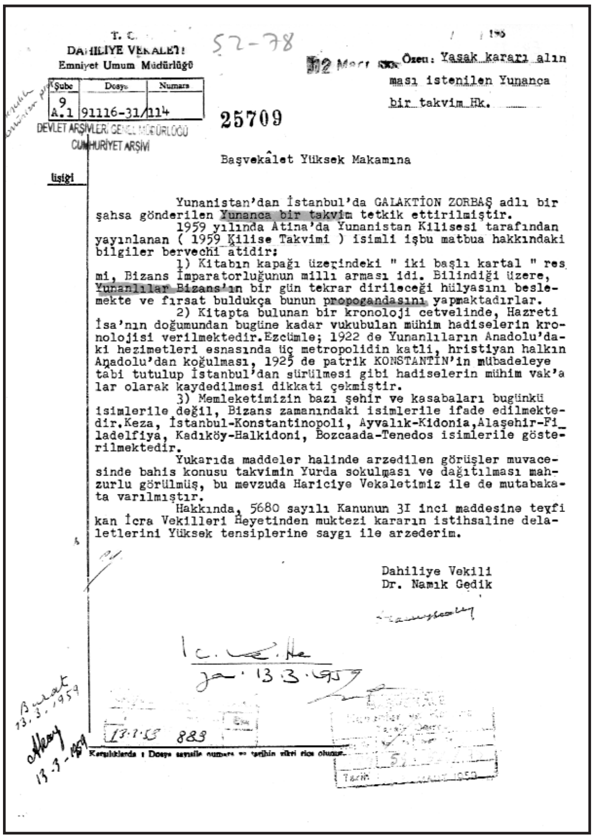

T. C.
DAHİLİYE VEKALETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube	Dosya	Numara
9 A.1	91116-31/114	

25709

Özeti: Yasak kararı alınması istenilen Yunanca bir takvim Hk.

Başvekâlet Yüksek Makamına

Yunanistan'dan İstanbul'da GALAKTİON ZORBAŞ adlı bir şahsa gönderilen Yunanca bir takvim tetkik ettirilmiştir.

1959 yılında Atina'da Yunanistan Kilisesi tarafından yayınlanan (1959 Kilise Takvimi) isimli işbu matbua hakkındaki bilgiler bervechi atidir:

1) Kitabın kapağı üzerindeki " iki başlı kartal " resmi, Bizans İmparatorluğunun millı arması idi. Bilindiği üzere, Yunanlılar Bizans'ın bir gün tekrar dirileceği hülyasını beslemekte ve fırsat buldukça bunun propogandasını yapmaktadırlar.

2) Kitapta bulunan bir kronoloji cetvelinde, Hazreti İsa'nın doğumundan bugüne kadar vukubulan mühim hadiselerin kronolojisi verilmektedir.Ezcümle; 1922 de Yunanlıların Anadolu'daki hezimetleri esnasında üç metropolidin katli, hristiyan halkın Anadolu'dan koğulması, 1925 de patrik KONSTANTİN'in mübadeleye tabi tutulup İstanbul'dan sürülmesi gibi hadiselerin mühim vak'alar olarak kaydedilmesi dikkati çekmiştir.

3) Memleketimizin bazı şehir ve kasabaları bugünkü isimlerile değil, Bizans zamanındaki isimlerile ifade edilmektedir.Keza, İstanbul-Konstantinopoli, Ayvalık-Kidonia,Alaşehir-Filadelfiya, Kadıköy-Halkidoni, Bozcaada-Tenedos isimlerile gösterilmektedir.

Yukarıda maddeler halinde arzedilen görüşler muvacesinde bahis konusu takvimin Yurda sokulması ve dağıtılması mahzurlu görülmüş, bu mevzuda Hariciye Vekaletimiz ile de mutabakata varılmıştır.

Hakkında, 5680 sayılı Kanunun 3I inci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetinden muktezi kararın istihsaline delaletlerini Yüksek tensiplerine saygı ile arzederim.

Dahiliye Vekili
Dr. Namık Gedik

EK : 11

Ermeni ve Rumluk propagandası "Megali İdea" ve "Büyük Ermenistan" hayalleri çerçevesinde dile getirilen ve bu ülkelerle zaman zaman yaşanan sıcak gelişmeler sonrasında daha da şiddetlenen bir seyir takip etmiş ve yasaklama konusunda dönemin hassasiyetleri arasında ilk sıralardaki yerini korumuştur. Anılan dönem dışında Atatürk ve İnönü dönemlerinde de bu konuya ilişkin yasaklamalar devam etmiştir. Bu gün de devam etmekte olan hassasiyetler arasında olduğunu söylemek mümkündür.

4. Türklüğe Hakaret Nedeniyle Yasaklanan Yayınlar

Atatürk ve İnönü döneminde ülke aleyhine veya kamuoyunun huzurunu bozucu konularda yapılan yasaklamaların yer aldığı, bunun dışında Atatürk ve İnönü döneminde yasaklama konuları arasında yer alan Türkçülüğe ilişkin

kararlarının incelediğimiz dönemde bulunmadığı anlaşılmaktadır. Demokrat Parti döneminde en çok gündeme gelen konulardan biri de milli hisleri rencide eden ve Türklüğe hakaret eden yayınların yasaklanmasıdır. Özellikle 1959'lara gelindiğinde yasaklama kararlarında artış görüldüğünü söylemek mümkündür.

8 Şubat 1951'de Varşova'dan gönderilen *World Congress of The Defenders of Peace* adlı bülten ile, Londra'da toplanan Sulh Taraftarları İkinci Dünya Kongresine ait güvercin resimli afişler yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 124.102.19). Aynı yılın Nisan ayında da Paris'te Dr. Refik Nevzat tarafından yayınlanan *Haraç Mezat Satıyoruz*, *Hesap Başına* ve *Siyaseti Hazırai Meşume* adlı Arap harfleriyle yazılmış olan broşürlerin milli hassasiyetleri rencide ettiği ve harf inkılabına karşı kaleme alınmış olduğu gerekçesiyle yasaklandığı görülmektedir (*B.C.A*, 030.18.01. 125.29.20 Ek: 52-226).

İsviçre'de Almanca ve Fransızca olarak yayınlanan *Scheweizer İllustrierte Zeitung* adlı dergi içinde yer alan bir haritada Türkiye'nin bir kısmının Kürdistan olarak gösterildiği ve buna bağlı olarak Sovyet Rusya'nın muazzam bir kuvvete sahip olduğu, olası bir harekete Stalin'in dokuz milyonluk bir ordu ile hazır bulunduğu belirtildiği için ülkenin kültür birliğini ve milli vahdetini bozacak mahiyette bulunan bu yayının aynı zamanda Sovyet Rusya propagandasını yaptığı için yasaklanması kararlaştırılmıştır (*B.C.A*, 030.18.01.126.71.2 Ek: 52-240).

1952 yılı Ocak ayında Newyork'ta yayınlanan Türkiye'deki Arnavut mültecilerine dağıtılmak üzere getirilen *Şkiperya* adlı gazetenin, kral aleyhtarı ve cumhuriyetçi olarak kendini ifade etmekle birlikte Arnavutluk Balli Kombettar partisinin yayını olarak son zamanlarda sola meylettiği ve Türk düşmanlığı güttüğü ve memleketimizde bulunan Arnavutlar arasında ihtilaf yarattığı gerekçesiyle yasaklanması söz konusudur (*B.C.A*, 030.18.01. 128.7.1 Ek: 52-257). Aynı yılın Mayıs ayında Atina'da yayınlanan *Thisavros* ve *Romantso* adlı Yunanca dergiler Türklük aleyhinde yazılar yayınladıkları gerekçesiyle yasaklanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra Ağustos 1952'de dergilerin müteakip yazıları incelendiğinde Türkiye aleyhinde başka yazı ve resme rastlanmadığı için bu dergilerin zararsız olduğunun anlaşıldığı ve Türk-Yunan dostluğunun son gelişmelerinin bu yasak kararının kaldırılmasını* gerektirdiği ifade edilmiştir. Bunlardan *Romantso* adlı derginin kapağı üzerinde Mora'daki Yunanlıların istiklal mücadelelerinin tasvir edildiği, Yunan milletinin Osmanlı bo-

* İlişkilerin gelişim seyrine bağlı olarak bu tür yasaklamaların iptaline ilişkin önceki dönemde de benzer kararların alındığı görülmektedir.

yunduruğu altında esir iken ağır işkencelere maruz kaldığı, Atina'da görevlendirilen Osmanlı paşalarının buralarda halka zulmettiği, bir Avusturya gemisi tarafından esir alınan bir Yunan gemisinin Türklere teslim edildiği ve İstanbul'a gönderildikleri sırada Yunanlıların kurtulmayı başararak Türkleri kılıçtan geçirdikleri vb. bilgiler yer almaktadır (*B.C.A*, 030.18.01. 128.35.2 Ek: 52-164). *Thisavros* adlı dergi ise kapakta Mora isyanları sırasında Yunanlıların kadınlı erkekli Türklere karşı yaptıkları saldırıların olduğu, hikayeler kısmında Türkleri vurup kıran iki Yunan eşkıyasının hatıralarından bahsedildiği, Mora isyanı sırasında metropolit Ananiyas Lumbaridu'nun başının Türkler tarafından kesildiği vb. ifadeler içerdiği için yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01.122.27.5 Ek: 52-155).

1953 yılında ise Lübnan'da yayınlanan *El Sahra* adlı gazete ile Roma'da yayınlanan *El Şebab El Alem* adlı derginin Türkiye'deki hayat ve siyasi düzeni kötüleyen yazılar içerdiği ve aynı zamanda komünist bir teşekkülün organı oldukları gerekçesiyle yasaklanmaları söz konusudur (*B.C.A*, 030.18.01.133.78.1). Yine Atina'da yayınlanan *Klassika, Embros ve Tahidromos* adlı dergilerle *Rigas Fereos* adlı kitap 6 Eylül 1955 tarihinde alınan kararla yasaklanmıştır. *Klassika* adlı derginin incelenen nüshalarında Osmanlı yönetimi aleyhine yapılan 1821 isyan hareketleri resimlerle açıklanırken, Türkiye aleyhinde hakaret içeren sözlere yer verildiği, *Embros* ve *Tahidromos* adlı dergilerde ise milli hisleri rencide eden yazı ve resimlere rastlandığı ifade edilmektedir. *Rigas Fereos* adlı kitapta ise hayali bir Yunan devletinin sınırlarının bütün Anadolu'yu içine alacak şekilde gösterildiği ve Türk milletine hakaret dolu bir dille hücum edildiği belirtilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01. 140.80.15 Ek: 52-11).

Atina'da yayınlanmakta olan *Viomihaniki Epitheorisis* adlı Yunanca derginin Ekim 1955 sayısının başmakalesinde Türkiye aleyhinde zararlı yazılar yer aldığı, Türk halkının asil ve yüksek karakterine hücum edildiği, yağmacılık ve korkaklıkla itham edilerek muğlak, kışkırtıcı, karışık ve yıkıcı fikirlerin yer aldığı belirtilerek 10 Ocak 1956'da yasaklanmasına karar verilmiştir (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-21). Bu yayınlardaki Türk aleyhtarlığında kısa bir süre önce İstanbul'da ve İzmir'de meydana gelen 6-7 Eylül Olaylarının etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bundan kısa bir süre sonra 27 Ocak 1956 tarihinde alınan bir kararda ise "Korkma Sönmez Bu Şafaklarda Yüzen Al Sancak" ibaresini taşıyan *Türkiye* ve *Harp Blokları* adlı Türkçe broşürler, hükümetin dahili ve harici siyasetini şiddetle tenkit ve kamu vicdanında olumsuz tesirler yaratmak gayesini taşıyan çirkin, gerçek olmayan, yıkıcı ve bozguncu bir ruh taşıdıkları gerekçesiyle yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-22).

31 Ocak 1956'da Şam'da yayınlanan *Elcamiat* adlı Arapça gazetede "Muadeleler" başlığı altında Nuri Said Paşa ile Başbakan Adnan Menderes arasında kıyaslamalar yapılarak İsrail'e yapılan yardım ve anlaşmalardan bahsedildiği, *Times* gazetesinin bir yorumu da ele alınarak Arapların Batı ile uzlaşma sebeplerinin açıklandığı, Arapların Türkiye'ye güvenlerinden söz edilerek paktın (Bağdat Paktı) etkilerinden ve Batının İsrail'e yaptığı yardımlar belirtilerek kamuoyunun tahrik edilmeye çalışıldığı, Nuri Said Paşa ve hükümet ricalinin Türk milletine ve Türkçe'ye gösterdikleri yakınlığın tenkit edildiği ve Irak'ta bir isyan havasının esmekte olduğu söylenerek Türkiye'ye çatıldığı gerekçesiyle yasaklanmıştır. Aynı kararda *Elcindi* adlı Arapça gazete Bağdat Paktına, *Bereda* adlı gazete ise Türk-Irak Paktına şiddetle hücum edildiği ve Arap kamuoyunun pakt ve Nuri Said Paşa aleyhine kışkırtılmaya çalışıldığı da belirtilerek bu yayınlar hakkında da genel olarak Arap kamuoyunu Türkiye aleyhine çevirmek maksadı taşındığı için yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-28).

Yunanistan'da yayınlanan *Yeni İzmir* adlı Yunanca gazete 11 Ağustos 1956 tarihli nüshasında Başbakan aleyhinde kaleme alınan iftira dolu yazı nedeniyle yasaklanmıştır. Çanakkale başlıklı yazıda Süveyş Kanalının millileştirilmesinden sonra Sovyetler Birliğinin toplantıya katılmasının ardından Çanakkale hakkında ilk mırıltıların işitilmeye başlandığı, buna karşın yalancı dost Türkiye'nin başbakanının balıktan daha sessiz duruma düştüğü, Midilli ve 12 Ada konusunda tehditkâr davranan Başbakanın Rusya'nın Çanakkale üzerinde haklar koparmasından korktuğu, Menderes'in Abdülhamit'in siyasi mirasçısı olduğu belirtilmektedir. Aynı nüshanın bir başka yazısında ise "Anadolu'nun hezimetini ve güzel İzmir'in ölümünü hatırlatan yine o Ağustos" başlıklı yazıda İzmir'in kurban edilişinin yıldönümü nedeniyle bu yazının kaleme alındığı belirtilerek, o zamana kadar yenilgi tatmamış Yunan ordusunun İzmir Valisi Steryiadisi gibi korkak amirler nedeniyle yenilgiye uğradığı, Hıristiyan ahalinin şehir ve köyleri bırakarak kurtuluşu Ege sahillerinde aradıkları, 13 Ağustos'ta başlayan ve 13 gün süren ve İzmir'e Türklerin girişiyle sonuçlanan bu trajedinin unutulmasının mümkün olmadığı, Yunan medeniyetini ayakta tutan İzmir'in vahşice yandığını gören Anadolu, İstanbul, Pontus ve Trakya Yunanlılarının mübadeleye tabi tutuldukları ve bütün bunlara karşı tek tesellinin Yunanistan'da girişilen imar faaliyetleri ile eski yerleri hatırda tutmak olduğu, bu olayın 34. yıldönümünde akılda kaybolmuş vatanlara gitmek olduğu yazılmaktadır (*B.C.A*, 030.18.01 Ek: 52-39). Yunan *Akropolis* gazetesi ise Türkiye'de yaşayan azınlıkların ve Yunan tebaalı ecnebilerin huku-

kunun teminat altında bulunmadığı, Yunan Sefaretinden çalınan dosyaların Türk hükümetinin bir tertibi olduğu yolunda bazı fikirlerle Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tutumunu eleştiren ve Türklüğü aşağılayan yazılar içerdiği gerekçesiyle yasaklanmıştır.

Beyrut'ta basılan *Neşret Vekalet Tass-Tass Haberler Ajansı* adlı bültenle, Şam'da yayınlanan *Savtularap* adlı Arapça gazetenin 15 Temmuz 1956 tarihli nüshası ve Atina'da basılan *Milli Şehitlerden Ayvalık Metropolidi Sterumcalı Gregorios* ve *Diyakos Stefanos Noukas* adlı kitaplar 2 Ekim 1956'da alınan kararla yasaklanmıştır. Sovyet Rusya'nın resmi organı olan ve Beyrut'ta basılan Tass Haberler Ajansı bülteninin 118-124. sayıları Sovyet Rusya ve demir perde gerisindeki memleketlerin propagandasını yaptığı ve Kıbrıs davasında Yunanistan'ın kışkırtılmasını istihdaf ile Arap memleketlerinin Rusya ve peykleriyle yakınlık kurduğunu gösterme amaçlı bazı haberler içerdiği için yasaklanmıştır. *Savtularap* adlı gazetenin incelenen nüshasında ise "Geçmiş ile Halihazır Arasında Türkiye" başlıklı makalede "geçmiş Türk tarihinden sitayişle bahsedilirken, İttihat ve Terakki mensuplarının Yahudi dönmeleri olarak nitelendirildiği, Mustafa Kemal'in Hatay'ı gasp ettiği, Menderes hükümetinin Amerika'nın dostluğunu kazanmak Rusya'ya karşı koymak için İsrail'le ilişkiler kurduğu, Bağdat Paktının bölge ülkeleriyle ihtilafı artırdığı, Türkiye'nin Suriye'ye karşı hasmane siyasetini ileri götürmekte ısrarlı olduğu, Batılıların Kıbrıs konusunda Yunanistan'ı destekleyerek Türkiye'yi feda ettikleri, Batının haçlı olup bir Müslüman ülkeye bakışı ile Yunanlılara bakışı arasında çok fark olduğu, Türkiye'nin mevcut siyasetinden dönerek Araplarla Müslümanlara yardım etmesi gerektiği, Adnan Menderes'in çekilerek yerine Türk siyasetini doğru yola sevk edecek birinin getirilmesi gerektiği" ifade edilmektedir. Bahsi geçen kitaplarda ise Türklük aleyhinde ve Türkiye'ye karşı hususi maksatlarla neşrolunan zararlı propagandalar bulunduğu ifade edilmektedir. Anılan gerekçelerle yayınların yasaklanmasına karar verilmiştir (*B.C.A*, 030.18.01. 144.80.14. Ek: 52-37).

Bakanlar Kurulu'nun 26 Aralık 1956 tarihli oturumunda Türklüğe karşı ifadeler içeren birkaç yayının topluca yasaklandığını görüyoruz. Mısır'da yayınlanan *Çağrı* başlıklı Arapça bir beyannamede Türkler hakkında tecavüzkar ifadeler bulunduğu için, Paris'ten gönderilen *Birlik* adlı Türkçe broşürde "Toprak Bey ve Ağaları Vatan Satıcılarıdır" başlığıyla Sovyet rejiminin propagandası yapılmakla birlikte işçileri ihtilale teşvik edici bir tavır görüldüğü için ve ayrıca Paris'te bulunan İleri Jöntürkler Birliği tarafından gönderildiği ka-

naati oluştuğundan, yine Kıbrıs'ta idam edilen iki EOKA tedhişçisi hakkında yazılan İngilizce broşürlerin İngilizler aleyhinde Türk kamuoyu üzerinde propaganda yapar mahiyette olduğu için, Şam Beyrut'ta yayınlanan Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesinin faaliyetine dair N. Kruşçef'in 196 sayfalık raporu broşürde yer aldığı ve demir perde gerisi ülkelerin ileri hamleleri anlatıldığı ve kapitalist dünya ile batı ülkeleri tenkit edildiği için, Halep'te yayınlanan *Beyan* ve *Nida Min İttihadi Nekabeti Ummali Halep-Bicanibi Mısır Hattalmevt / Halep İşçi Sendikaları Birliğinden Beyanname ve Çağrı-Ölünceye Kadar Mısır Safında* adlı beyannamede Süveyş Kanalının millileştirilmesi nedeniyle Londra'da yapılan konferansa değinilerek Batıya hücum edildiği ve Süveyş, Filistin ve diğer davalar meyanında Hatay konusunun da ele alınarak Arap kamuoyu kışkırtılmaya çalışıldığı için yasaklanmasına karar verilmiştir (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-45).

9 Nisan 1957'de Dahiliye Vekaleti tarafından yasaklanması öngörülen bir lise öğrencisine Yugoslavya'dan gönderilen 7 adet yayında Osmanlı idaresi dönemi hakkında "hasta adam, Türk boyunduruğu, Türk esareti vb." sözler kullanıldığı, Türklere karşı kini telkin ettiği ve Türklerin kafir oldukları belirtilerek "Allah onlara lanet eylesin" denilecek kadar ileri gidildiği, "Osmanlı mezaliminden" bahsedilerek milli hislerin rencide edildiği, Türk milletini barbar ve medeniyet düşmanı olarak gösterdikleri için yasaklanmaları gerektiği belirtilmiştir (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-50).

Şam'da Arapça yayınlanan *Elcumhur* gazetesinin 4 Ocak 1957 tarihli nüshası Türkiye'nin Ortadoğu politikası eleştirildiği için ve *Lojii Tis Turkokratias-Türk Hükümranlığı Devrine Ait Bahisler* adlı kitap ise "Yunanistan'ın Türk esaretinden kurtarılması hususuna Büyük Petro'nun planında hususi yer ayrılmış olduğu belirtilerek Büyük Petro'ya kurtarıcı nazarıyla bakıldığı, 1710 yılında patlak veren Türk-Rus harbinin Rusya aleyhine neticelenmesi üzerine Yunanlıların yeniden "kanlı katil ve gaddarların elinde kaldıklarının tebarüzüne çalışıldığı, ayrıca II. Sultan Murat'ın 1446 yılında 60 bin kişilik bir kuvvetle bütün yarımadayı işgal etmekle kalmayıp bu esnada 22 bin Yunanlıyı kılıçtan geçirdiği zikredilmekte, tarihi hakikatleri tahrif, aleyhimize husumet yaratmak gayesine matuf ve bizi medeni dünya nazarında barbar göstermek amacıyla yazılan bu kitabın" yurda sokulması ve dağıtılması yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 146.19.8).

Psikharis-Pallis, Vlastos-Eftaliotis adlı Yunanca kitaplarla Sir Valentine Chirol tarafından yazılmış *The Turkish Empire 1288-1924-Türk İmparatorluğu* adlı İngilizce kitap 21 Haziran 1957 tarihinde "Osmanlı Devleti'nin ta-

rihinden söz edilerek, Avrupa'yı istila eden Osmanlı ordusunun en kuvvetli birliklerinin münhasıran Balkanlarda yetişmiş ve ebeveynleri Hıristiyan olan kimselerden terekküp edip bu şekilde kurulmuş bulunan kuvvetler sayesinde Tuna'nın aşıldığı, büyük fethin ilk yıllarında temayüz etmiş Osmanlı kumandanlarının büyük bir kısmının da Yunan, Arnavut, Slav ve İtalyan olduğu ifade ile Osmanlı ailesinin aslında saf Türk olup kısa zamanda Türk kanının bozulduğu, Sultan analarının ve korsanlar tarafından kaçırılan esirler veya güzellikleri için satın alınan Grek, Slav, İtalyan ve Rus milletinden bulunduklar belirtilerek, son 300 yıl içinde yapılan savaşların, Yunan ve Hıristiyan ırkların verdiği ruhtan mahrum kalan Türk ve Arapların bulunması yüzünden muvaffakiyetsizlikle neticelendiği beyanla, zeval bulmaya yüz tutan ziraatin dahi hararetli ve dirayetli Yunan köylüsünün müzaheretine istinat ettirildiği" şeklindeki Türklüğe hakaret içeren ifadeler ve Türk tarihinin tahrif edilerek anlatılması örneğin Hatay'ın Türkiye sınırları içinde gösterilmemesi vb. nedenlerle yasaklanmıştır.(*B.C.A*, 030.18.01. 146.32.14. Ek: 52-55)

22 Haziran 1957'de alınan bir kararla da V. Fontainer tarafından kaleme alınan ve Paris'te basılan *Voyage en Orient Turquie d'Asie - Doğuda Yapılan Seyahatler Asya Türkiye'si* adlı Fransızca kitapta "Türkler barbarlıkla tavsif olunarak Türk idare mekanizmasının adalet hissinden ziyade menfaat edinme gayesiyle hareket ettiği, Hıristiyan kadınlarının tehditle Türkler tarafından cinsi münasebete mecbur kılındıkları ifade ile Ermeni köylerinin ağır muamelelere maruz bırakıldığı, Türkleri vefasız olarak bilen Kürt unsurun Türklerden daha fazla sayıda bulundukları; Kürtlerdeki büyük seciye, sadakat ve alicenaplığın Türklerde nafile yere aranacağı beyan edilmekte, Hıristiyanların çok ağır vergilere maruz kaldıkları, Ermenilerin merhametsizce muamele görüp keyfi olarak dayak yedikleri iddia edilerek, Müslümanlar da barbar olarak vasıflandırılıp medeniyeti Rumlardan aldıkları beyanla Hıristiyanlara köpek muamelesi yapıldığı, Türklerin ölüm cezalarını işkence yaparak infaz ettiklerini belirtmek için bir Türk'ü öldüren Ermeni'nin kazıklanıp taşlandığı ve etlerinin küçük bıçaklarla parça parça edildiği hikayesi anlatıldığı ve muhtevası itibariyle milli gurur ve haysiyetimizi rencide eden ve ekalliyetleri tahrik kabiliyetini taşıyan" eserin yasaklanması kararlaştırılmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 146.34.18 Ek: 52-56).

6 Eylül 1957'de alınan kararla Newyork'ta yayınlanan *The Dark Angel*, *Byzantium* adlı kitaplarla Telaviv'de yayınlanan *Sina Seferinin Altı Günü* adlı Fransızca kitap ile Kahire'de yayınlanan *Rozel Yusef* adlı Arapça derginin

yasaklanması söz konusudur. İlk iki kitap Osmanlı döneminde İstanbul'un fethiyle Bizans dönemine ait eserlerin tahrip edildiğine değinilerek, Türk tarihini ve milletini dünya kamuoyunda kötülemek maksadı taşındığı gerekçesiyle, *Sina Seferinin Altı Günü* adlı kitapta Yahudilik propagandası yapıldığı için ve Rozel Yusef adlı Arapça dergide ise Türkiye Başbakanına hakaret dolu ifadelerde bulunulduğu için ve gidilmekte olan yolun "Nedamet Yolu" olduğu ifadeleri nedeniyle yasaklanmaları sağlanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 147.44.6. Ek: 52-57).

13 Eylül 1958'de Malcolm Oram tarafından yazılan *The Long Brown Path-Uzun Çamurlu Yollar* adlı kitapta memleketi kötüleyici ifadeler yer aldığı için yasaklanmıştır. Avusturya'lı bir çiftin motosikletle çıktığı dünya turunda gördükleri çeşitli memleketler hakkındaki intiba ve müşahadelerini tespit eden eserin memleketimiz hakkında hilafı hakikat olan birçok hususları muhtevi bulunduğu ifade edilerek, şu ifadelere yer verilmektedir. "Dedeağaç Türk-Yunan sınırı memleketimize geçtikleri ilk kapı karakolu amirinin, kirli ve pejmürde halinden insandan gayrı bir mahlukmuş gibi bahsedildiği, İstanbul'un her bakımdan berbat, virane ve tekin olmayan korkunç, romancıları esrar ve entrika içine gömen bir şehir olduğu ifade olunmaktadır. Eski İstanbul ise, şimdi sur kenarlarından yukarı çıkan eğri büğrü yollar etrafından kümelenen karmakarışık binaların bulunduğu ve yıkık surların yığın yaptığı geniş bir sefalet yeri olarak tasvir edildiği, Avrupa'nın bir parçası olan İstanbul'un Avrupalı olmadığı iddia edilerek Üsküdar'ın harabe ve viranelerin melankolik tablosunu tersim eylediği zikredilmektedir. Türkiye'yi İspanya'ya benzeten yazar, memleketimizde faşizm kokusu olduğunu, parlak üniformaları içinde çalım satan polisler ve pırtılar içinde somurtkan papağan gibi Rus, İngiliz, Arapları kötüleyerek onlara komünist dediklerini ifade ettikten sonra "Evet Türkiye müstesna bir memleket, Öyle müstesna bir memleket ki Ortaçağ doğusu ile batı medeniyeti arasındaki körfezi bir sıçrayışta aşmak istiyor. Tarihi merhametsiz ve zalim yapan fevkalade insanlardan biri Türkiye'nin Napolyon'u Atatürk'ün rüyası idi bu. Mamafih 20 sene evvel hayatta olan ve fakat ortaçağda yaşayan bir memleketi idare eden bir takım saçma sıfat ve hikayelerle Mustafa Kemal esatirleştirilmiştir. Diyecek kadar ileri gidilmektedir. Doğru, fes, sarık, sultan, harem günleri geçmiş bunlar Holywood'a gitmiş, yerini sinemalar, kadillaklar, patlak üniformaları içinde polisler almıştır. Köylü üzerindeki pırtılara, çıplak yerlerde bağdaş kuran karısına bakmıyor… İstanbul Hilton'unun resmine bakıyor ve ona gururla inanıyor" (*B.C.A*, 030.18.01. 150.50.9 Ek: 52-72) (Bkz. Ek-12).

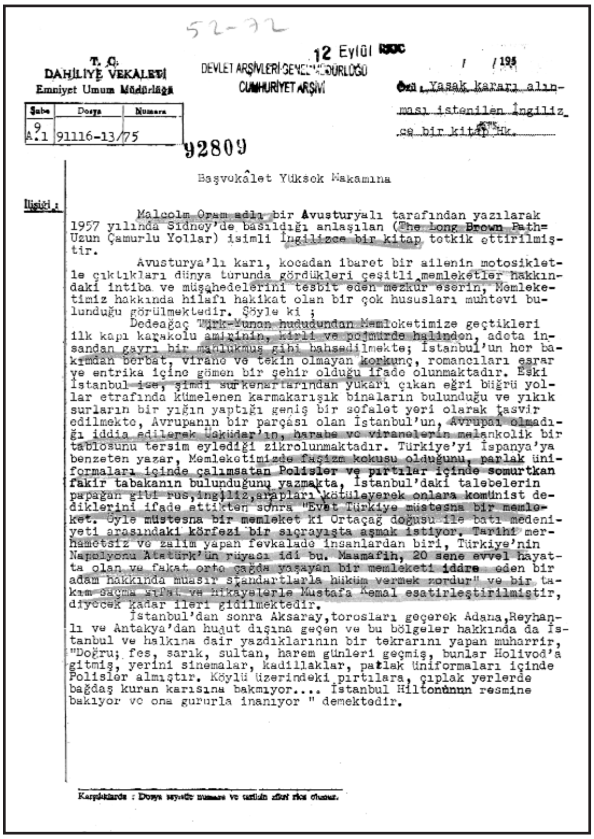
52-72

T. C.
DAHİLİYE VEKALETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

12 Eylül 1960

/ /195

Özü : Yasak kararı alınması istenilen İngilizce bir kitap Hk.

Şube	Dosya	Numara
9 A.1	91116-13/75	

92809

Başvekâlet Yüksek Makamına

İlgisi :

Malcolm Oram adlı bir Avusturyalı tarafından yazılarak 1957 yılında Sidney'de basıldığı anlaşılan (The Long Brown Path= Uzun Çamurlu Yollar) isimli İngilizce bir kitap tetkik ettirilmiştir.

Avusturya'lı karı, kocadan ibaret bir ailenin motosikletle çıktıkları dünya turunda gördükleri çeşitli memleketler hakkındaki intiba ve müşahedelerini tesbit eden mezkûr eserin, Memleketimiz hakkında hilafı hakikat olan bir çok hususları muhtevi bulunduğu görülmektedir. Şöyle ki ;

Dedeağaç Türk-Yunan hududundan Memleketimize geçtikleri ilk kapı karakolu amirinin, kirli ve pejmürde halinden, adeta insandan gayrı bir mahlukmuş gibi bahsedilmekte; İstanbul'un her bakımdan berbat, virane ve tekin olmayan korkunç, romancıları esrar ve entrika içine gömen bir şehir olduğu ifade olunmaktadır. Eski İstanbul ise, şimdi sur kenarlarından yukarı çıkan eğri büğrü yollar etrafında kümelenen karmakarışık binaların bulunduğu ve yıkık surların bir yığın yaptığı geniş bir sefalet yeri olarak tasvir edilmekte, Avrupanın bir parçası olan İstanbul'un, Avrupai olmadığı iddia edilerek Üsküdar'ın, harabe ve viranelerin melankolik bir tablosunu tersim eylediği zikrolunmaktadır. Türkiye'yi İspanya'ya benzeten yazar, Memleketimizde faşizm kokusu olduğunu, parlak üniformaları içinde çalımsatan Polisler ve pırtılar içinde somurtkan fakir tabakanın bulunduğunu yazmakta, İstanbul'daki talebelerin papağan gibi rus, ingiliz, arapları kötüleyerek onlara komünist dediklerini ifade ettikten sonra "Evet Türkiye müstesna bir memleket. Öyle müstesna bir memleket ki Ortaçağ doğusu ile batı medeniyeti arasındaki körfezi bir sıçrayışta aşmak istiyor. Tarihi merhametsiz ve zalim yapan fevkalade insanlardan biri, Türkiye'nin Napolyonu Atatürk'ün rüyası idi bu. Maamafih, 20 sene evvel hayatta olan ve fakat orta çağda yaşayan bir memleketi iddare eden bir adam hakkında muasır standartlarla hüküm vermek zordur" ve bir takım saçma sıfat ve hikayelerle Mustafa Kemal esatirleştirilmiştir, diyecek kadar ileri gidilmektedir.

İstanbul'dan sonra Aksaray, torosları geçerek Adana, Reyhanlı ve Antakya'dan hudut dışına geçen ve bu bölgeler hakkında da İstanbul ve halkına dair yazdıklarının bir tekrarını yapan muharrir, "Doğru; fes, sarık, sultan, harem günleri geçmiş, bunlar Holivod'a gitmiş, yerini sinemalar, kadillaklar, patlak üniformaları içinde Polisler almıştır. Köylü üzerindeki pırtılara, çıplak yerlerde bağdaş kuran karısına bakmıyor.... İstanbul Hiltonunun resmine bakıyor ve ona gururla inanıyor " demektedir.

Karşılıklarda : Dosya sayısı numara ve tarihin zikri rica olunur.

EK : 12

Kısa bir süreliğine Türkiye'de bulunan yazarın Türkiye hakkındaki görüşleri ilginçtir.

Yunanistan ve Avusturya'dan İzmir'de bazı adreslere gönderildiği anlaşılan bir yayın, kapağı ve bazı sayfaları olmadığından nüshası belli olmayan ancak içeriğinden *El Musavver* adlı Mısır'da yayınlanan Arapça dergi olduğu anlaşılan yayında Bağdat Paktı aleyhine yazı ve karikatürler bulunduğu için ve bu karikatürde "İngiliz Hariciye Vekili Selwyn Lloyd şeyh kıyafetine sokularak at üzerinde bulunduğu halde bir elinde kılıç diğer elinde Bağdat Paktının yazısını havi levha tutarak tersim edildiği için", Dr. Angelos Köseoğlu tarafından kaleme alınan *Medicine De France* adlı tıp dergisinde yer alan "Kostantinopl'ın Son Saatleri" adlı yazıda Fatih Sultan Mehmet ve Türkler aleyhinde itham, yalan ve iftira dolu sözler bulunduğu için yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-60). Bir başka yasaklanan yayın ise Atina'dan gönderildiği anlaşılan *Yorgiu Suri'nin Diyalogu* adlı kitaptır. Bir şiir kitabı olan yayın "Kuvvetlenmek için hububat yesinler, zayıflar kuvvetlensin, Türkleri bir anda dişleriyle yesinler, "Evimize on tane esir Türk kadını getireceğim" cümlesine karşılık olarak "Ben evimde kadın istemem" cevabı üzerine "Öyle ise hurma, yanya helvası ve Türk başları getireceğim" şeklinde bir konuşma ile 1881 yılında Yunan ordusunun işgal ettiği bir kasaba için çıkarılan halk şiirinde "Artık Türklerin şarkıları işitilmiyor, vahşi hayvan Türkler şimdi yumuşadı" gibi Türkler hakkında pek çok olumsuz ifade yer aldığı için yasaklanması söz konusu olmuştur (*B.C.A*, 030.18.01. 152.17.6 Ek: 52-79).

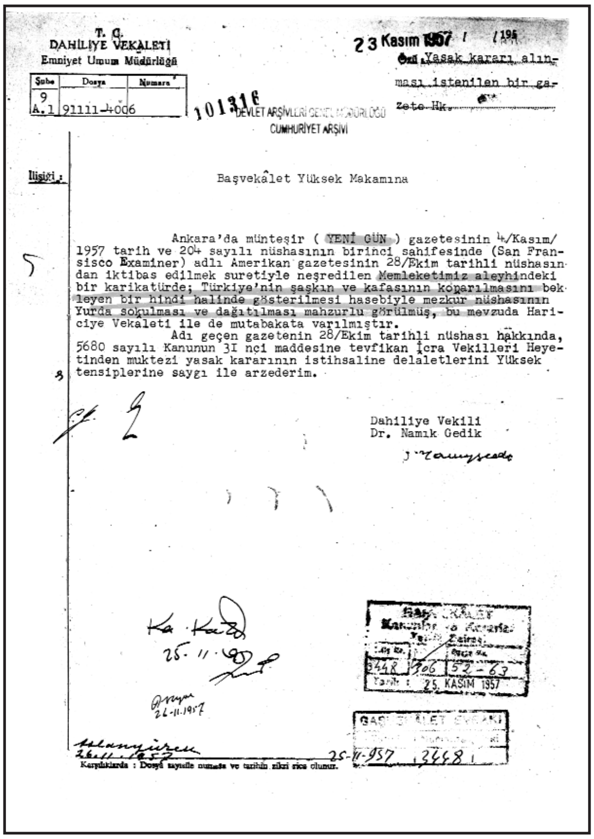
T. C.
DAHİLİYE VEKALETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube	Dosya	Numara
9 A.1	91111-4006	

101316 DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞİVİ

23 Kasım 1957

Özü: Yasak kararı alınması istenilen bir gazete Hk.

İlişiği:

Başvekâlet Yüksek Makamına

Ankara'da münteşir (YENİ GÜN) gazetesinin 4/Kasım/1957 tarih ve 204 sayılı nüshasının birinci sahifesinde (San Fransisco Examiner) adlı Amerikan gazetesinin 28/Ekim tarihli nüshasından iktibas edilmek suretiyle neşredilen Memleketimiz aleyhindeki bir karikatürde; Türkiye'nin şaşkın ve kafasının koparılmasını bekleyen bir hindi halinde gösterilmesi hasebiyle mezkur nüshasının Yurda sokulması ve dağıtılması mahzurlu görülmüş, bu mevzuda Hariciye Vekaleti ile de mutabakata varılmıştır.

Adı geçen gazetenin 28/Ekim tarihli nüshası hakkında, 5680 sayılı Kanunun 3I nci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetinden muktezi yasak kararının istihsaline delaletlerini Yüksek tensiplerine saygı ile arzederim.

Dahiliye Vekili
Dr. Namık Gedik

25. KASIM 1957

25-11-957 3448

Karşılıklarda : Dosya sayısile numara ve tarihin zikri rica olunur.

EK : 13

9 Mayıs 1959 tarihinde alınan bir kararla da Şam'da basılan *La Syrie* adlı turistik broşür içeriğinde "İskenderun gasp edildikten sonra halkın buradan faydalanamadığı" şeklinde bir ifade bulunduğu için yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 152.23.2 Ek: 52-80). Yine Kahire'de basılan *İmages* adlı derginin 19 Temmuz 1958 tarihli nüshasında Irak'ta yapılan ihtilalden hareketle Kral Hüseyin'in Amerika ve Türkiye'den yardım alması karşısında bunun ne İngilizler, ne Amerikalılar ve ne de Türkler tarafından çözümlenecek bir sorun olmadığının belirtildiği ve bunun Türklük aleyhinde olduğu düşünüldüğü için yasaklanmasına karar verilmiştir (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-82).

21 Mayıs 1959'da alınan bir kararla da Atina'da yayınlanan çocuklara yönelik *Mavi Yunanistan'a Dönüş* adlı Yunanca kitapta "devşirme" olayının nesilden nesile nakledilecek feci bir olay olduğu ve bu barbarlıkların bir daha tekrarlanmayacağı şeklindeki ifadelerle yetişmekte olan çocukların dimağına Türk düşmanlığı aşılandığı gerekçesiyle yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-82).

17 Temmuz 1959 tarihinde alınan kararla İrfan Orga tarafından yazılan *The Rise of Modern Turkey* ve *The Caravan Moves On* adlı kitapların incelenmesi sonucu memleket aleyhine asılsız iddialara ve Türklüğün şeref ve haysiyetine tecavüz mahiyetinde unsurlar taşıdığı için yasaklanmasına karar verilmiştir (*B.C.A*, 030.18.01. 153.39.2). 4 Kasım 1959'da ise Antigon Metaksa tarafından hazırlanıp Atina'da yayınlanan *Çocuğun Ansiklopedisi* adlı yayında Türklerden barbar, müstebit ve gaddar insanlar olarak bahsedildiği ve "Türklerin gayri insani, ikrah verici ve tüyler ürpertici cinayetlerinden" bahsedile-

rek Türk düşmanlığı yaratıldığı gerekçesiyle ansiklopedinin yurda sokulması yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-93). Yine Konstantin Voloni tarafından yazılan *Hürriyet Mücadelesinde Kilise* adlı kitabın tarihi hakikatleri tahrif ettiği ve Türklüğü küçük düşürücü mahiyette yazılar içerdiği için (*B.C.A*, 030.18.01.154.1.11), *Yeni Gün* gazetesinin 4 Kasım 1957 tarihli nüshasında *San Fransisco Examiner* adlı Amerikan gazetesinden alınan bir karikatürde Türkiye'nin şaşkın ve kafasının koparılmasını bekleyen bir hindi şeklinde gösterilmesi nedeniyle yasaklanmasına karar verilmiştir (*B.C.A*,030.18.01.1957 Ek:52-60) (Bkz. Ek-13). 1 Mart 1960'ta alınan kararla Almanya'nın Frankfurt şehrinde Mustafa Özcan tarafından kaleme alınan *Gençliğin Avrupa Mektupları* başlıklı daktilo ile teksir edilmiş olan yayın "Vatandaşa Hitap", "Devlet İçinde Devlet" ve "Boşluk" alt başlıklarını taşıyan kısımlarında devlet büyüklerine ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı bir takım yazı ve resimler bulunduğu için yasaklanmasına karar verilmiştir (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-99). 26 Temmuz 1960'ta Beyrut'tan İstanbul Kumkapı Ermeni Patrikhanesi ile İstanbul'da yayınlanan *Jamanak* ve *Marmara* gazetelerine gönderilen *Metris* adlı kitapta "Deli Kadın" başlıklı hikayede Türkler aleyhinde pasajlar bulunduğu ve tahrik edici mahiyet taşıdığı için yasaklanmasına karar verilmiştir (*B.C.A*, 030.18.01.Ek: 52-107).

Türklüğe hakaret nedeniyle yasaklanan yayınların çokluğu aslında bu başlık altına girebilecek çok sayıda gerekçenin olmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında olup da daha sonra bağımsızlığını kazanan toplulukların bu dönemin özelliklerinden saldırgan bir biçimde söz etmeleri, Türk makamlarınca hassasiyetle karşılanmış ve bu niteliğe sahip yayınlar Türklüğe hakaret ettiği gerekçesiyle yasaklanmıştır.

5. Hıristiyanlık Propagandası Nedeniyle Yasaklanan Yayınlar

Laiklik ilkesine önem veren Türkiye Cumhuriyeti'nin irticai propaganda yapan yayınlar yanında dini rencide edici ve Hıristiyanlık propagandası yalpan yayınlara karşı gösterilen tepkinin incelediğimiz dönemde de sürdüğü görülmektedir.

Hıristiyanlık propagandası veya diğer bir deyişle misyoner faaliyetler nedeniyle yasaklanan yayın sayısına baktığımızda önceki konulara nazaran bu konuda daha az yasaklama kararı alındığı görülmektedir.

Bu konuda ilk karar 28 Aralık 1951'de Arap harfleri ile yazılı *İtizaratı Batıla* adlı bir broşür hakkındadır. İsa'nın tanrı olduğu ve insanların hatalarını

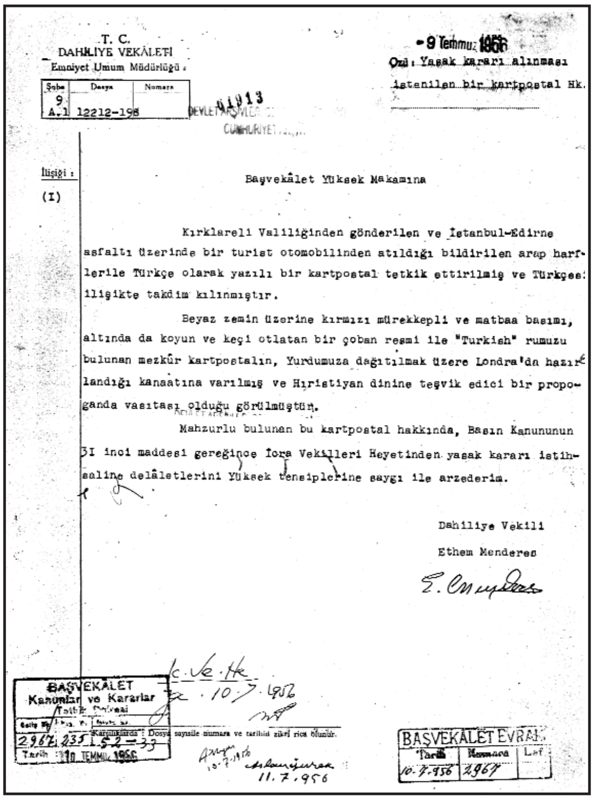
T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube	Dosya	Numara
9 A.1	12212-198	

9 Temmuz 1956
Özü: Yasak kararı alınması istenilen bir kartpostal Hk.

İlişiği: (I)

Başvekâlet Yüksek Makamına

Kırklareli Valiliğinden gönderilen ve İstanbul-Edirne asfaltı üzerinde bir turist otomobilinden atıldığı bildirilen arap harflerile Türkçe olarak yazılı bir kartpostal tetkik ettirilmiş ve Türkçesi ilişikte takdim kılınmıştır.

Beyaz zemin üzerine kırmızı mürekkepli ve matbaa basımı, altında da koyun ve keçi otlatan bir çoban resmi ile "Turkish" rumuzu bulunan mezkûr kartpostalın, Yurdumuza dağıtılmak üzere Londra'da hazırlandığı kanaatına varılmış ve Hıristiyan dinine teşvik edici bir propoganda vasıtası olduğu görülmüştür.

Mahzurlu bulunan bu kartpostal hakkında, Basın Kanununun 31 inci maddesi gereğince İcra Vekilleri Heyetinden yasak kararı istihsaline delâletlerini Yüksek tensiplerine saygı ile arzederim.

Dahiliye Vekili
Ethem Menderes

BAŞVEKÂLET Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi
2967 235 52-33
Tarih 10 TEMMUZ 1956

Karşılıklarda Dosya sayısile numara ve tarihin zikri rica olunur.

BAŞVEKÂLET EVRAK
Tarih	Numara	Lef
10-7-956	2967	

EK : 14

ve günahlarını affettirmek için kendisini feda ettiği gibi akıl dışı Hıristiyan akidelerini ihtiva ettiği ve bunları insanlar arasında yaymak amacıyla bastırılmış bir broşür olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01.Ek: 52-246). Yine Amerika'da Watch Tower Bible And Tract Societying İnternational Bible Students Association tarafından yayınlanan *Milletlerin Sevinci* adlı Türkçe kitap "mevcut dinler arasında Hıristiyanlığın dünyadaki insanların yüzde otuzunu teşkil ettiği, insanları refaha götürecek yegane din olduğu ve tanrının oğlu Hz. İsa'nın gökten inerek insanlığı içine düştüğü durumdan kurtaracağı belirtildiği için" yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 129.44.3 Ek: 52-266).

3 Ağustos 1956'da Arap harfleri ile Türkçe yazılı üzerinde "Turkish" yazılı bir rumuz bulunan kartpostal "Kırklareli Valiliğinden gönderilen ve İstanbul-Edirne asfaltı üzerinde bir turist otobüsünden atıldığı bildirilen Arap harfleriyle Türkçe olarak yazılı kartpostalda;(beyaz zemin üzerine kırmızı mürekkepli matbaa basımı ve altında da koyun ve keçi otlatan bir çoban resmi ile) "Turkish" rumuzu bulunan mezkur kartpostalın yurdumuza dağıtılmak üzere Londra'da hazırlandığı kanaatine varılmış ve Hıristiyan dinine teşvik edici bir propaganda vasıtası olduğu görülmüştür" denilerek yasaklanmasına karar verilmiştir (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-33) (Bkz. Ek-14). *Kilise Tarihi* adlı Yunanca kitap ve *Tarihi Mektep Atlası* ile *Barış Senin de Davandır* adlı beyanname aynı gerekçe ile yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 143.64.1). Aynı yıl 14 Eylül'de *Hıristiyan Evin Takvimi* adlı Arapça takvim de benzeri bir biçimde Hıristiyanlık propagandasını yaparken "İsa Peygamberin uluhiyetini iddia etti-

ği için" (*B.C.A*, 030.18.01. 144.75.19 Ek: 52-35) ve 13 Mart 1957'de *Helas ile Edebiyat Hakkında Allahın Kelamı Ne Diyor* ve *İsa Mesihin Yaraları* adlı Chicago'da basılan iki Türkçe broşür (*B.C.A*, 030.18.01. 145.117.11) aynı gerekçe ile yasaklanmıştır.

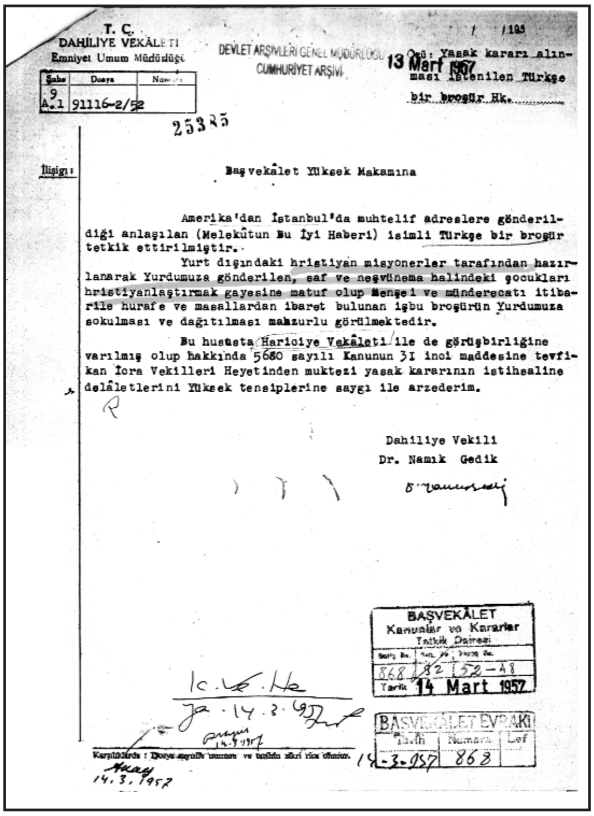

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube	Dosya	Numara
9 A.1	91116-2/52	

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞİVİ

/ /195 13 Mart 1957

Özü: Yasak kararı alınması istenilen Türkçe bir broşür Hk.

25385

İlişiği:

Başvekâlet Yüksek Makamına

Amerika'dan İstanbul'da muhtelif adreslere gönderildiği anlaşılan (Melekûtun Bu İyi Haberi) isimli Türkçe bir broşür tetkik ettirilmiştir.

Yurt dışındaki hristiyan misyonerler tarafından hazırlanarak Yurdumuza gönderilen, saf ve neşvünema halindeki çocukları hristiyanlaştırmak gayesine matuf olup menşei ve münderecatı itibarile hurafe ve masallardan ibaret bulunan işbu broşürün Yurdumuza sokulması ve dağıtılması mahzurlu görülmektedir.

Bu hususta Hariciye Vekâleti ile de görüşbirliğine varılmış olup hakkında 5680 sayılı Kanunun 31 inci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetinden muktezi yasak kararının istihsaline delâletlerini Yüksek tensiplerine saygı ile arzederim.

Dahiliye Vekili
Dr. Namık Gedik

BAŞVEKÂLET
Kanunlar ve Kararlar
Tetkik Dairesi
868 / 82 / 52-48
Tarih 14 Mart 1957

Karşılık: Dosya sayısile numara ve tarihin zikri rica olunur.

BAŞVEKÂLET EVRAKI
Tarih 14-3-957 Numara 868

EK : 15

14 Mart 1957'de ise Amerika'da basılarak Hıristiyan misyonerler tarafından gönderilen "saf ve neşvünema halindeki çocukları Hıristiyanlaştırmak gayesine matuf olup hurafe ve masallardan ibaret olan *Melekutun Bu İyi Haberi* adlı broşür" yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01.1957) (Bkz. Ek-15). 12 Nisan 1957 tarihli kararda ise ABD'de yayınlanan *Tarassut Kulesi*[18] adlı broşür yine aynı gerekçeyle, 22 Mayıs 1957'de Kanada'dan gönderilen Arap harfleriyle basılmış *Meta ve Yuhanna İncilleri* 5680 sayılı Basın Kanunu'nun 35. maddesine istinaden bu İncillerin eski Türkçe olmasının Müslümanları Hıristiyanlaştırmak amacı ile yurda sokulduğu ve aynı zamanda harf inkılabı ruhuna aykırı olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır.[19] Dahiliye Vekaleti'nin Başvekalet yüksek makamına yazdığı yazıda "Mezkur kitapların Arap harfleri ile ve fakat Türkçe tab edilmiş olduğu ve Hıristiyan vatandaşlar ya

[18] Bu yayının yasaklanması ile ilgili olarak (muhtemelen) yayıncı Ward Carey tarafından gönderilen bir mektupta yasaklama kararının hayret verici olduğu belirtilerek gerek hür dünya gerekse NATO'nun üyesi olan bir ülkede böyle taktiklere başvurulmasının özgürlük adına tehdit oluşturduğu Amerika'da alenen ve serbestçe teşhir edilen Yehova Şahitleri adlı grup tarafından yönlendirilen bu derginin yalnız İncil'e hasredildiği ve hiçbir milletin siyasi veya ticari meselesi ile ilgilenmediği, Watch Tower'ın Türkiye'de yeniden okunmasının sağlanmasının herkesin hakkı olan ibadet hürriyetinin bir gereği olduğu belirtilmektedir. *B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-48.

[19] 12 Kasım 1955'de yasaklanması için işlemi başlatılan Arapça İnciller hakkında Başvekalet ile Dahiliye Vekaleti arasında mevcut İncillerin ülkeye karşı bir tutum içermediği gerekçesiyle yazışma uzun sürmüştür. Daha sonra Basın Kanunu'nun 35. maddesinin gerekçesinde "Dışarıdaki muzır ve yıkıcı faaliyetlerin yurda intikalinin mühim bir vasıtası olan bu gibi neşriyat hakkında uyanık bulunmak, tedbirler almak suretiyle savunma imkanlarını sağlamak icap eder" şeklinde yer alan hükme bağlı olarak yasaklama kararı alınmıştır. *B.C.A,* 030.18.01. 146.26.16 Ek: 52-15.

kendi dilleriyle veya yeni harflerle basılı İncilleri okumaya alışık bulundukların göre bu Arap harfli kitapların Hıristiyanlık propagandasını yaymak hedefini güttüğü anlaşılmaktadır" denilmektedir.

Bu dönemde son olarak merkezi Amerika'da bulunan Yahova Şahitleri adlı teşekkülün Almanya şubesinde yayınlanarak gönderilen *Hıristiyanlık Neden Dolayı İnsanlığı Reddetti* başlıklı broşür (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-94) Yahova dininin propagandasını yaptığı için 26 Nisan 1960'ta Amerika Birleşik Devletleri California'da basılıp gönderilen *Kadiri Mutlakın Mabedi Onun Daima Var Olan Ruhudur* adlı İngilizce broşür (*B.C.A*, 030.18.01. 155.5.6 Ek: 52-106) de 28 Haziran 1960'da yasaklanmıştır.

Yukarıda söylenildiği gibi Hıristiyanlıkla ilgili propaganda faaliyetlerinin düzenli bir biçimde yürütüldüğünün anlaşıldığı bu dönemde DP hükümetleri bu konu üzerinde özenle durmuş ve Hıristiyanlığın yayılmasına neden olabilecek yayınların yurda sokulması ve dağıtılmasına izin vermemiştir.

6. Rejime ve İnkılâba Muhalefet Nedeniyle Yasaklanan Yayınlar

Genç Türkiye Cumhuriyeti ile ortaya konan köklü reformların yerleştirilmesi konusunda gösterilen özen kendisini Atatürk döneminde inkılaplara muhalefet nedeniyle gerçekleşen yasaklamalara bırakırken, İnönü döneminde sayısı azalmakla birlikte devam etmiş, Demokrat Parti döneminde ise az da olsa bu hassasiyetin tamamen ortadan kalkmadığı salt inkılaplara karşı olmamakla birlikte rejime ve yönetime karşı olunduğu gerekçesiyle yasaklama kararları alındığı görülmektedir.

19 Ocak 1950'de daha önce dağıtımı yasaklanan *Gençlik Rehberi* adlı kitabın yazılarını aktarmak suretiyle yayınlanan *Büyük Doğu* dergisinin 6. sayısından 13. sayısına kadar olan sekiz nüshasının dağıtımının yasaklanması ve temin edilenlerin toplattırılması kararı alınmıştır. *Gençlik Rehberi* adlı kitabın bazı sayfalarında *Risale-i Nur* adlı kitap ve yazarı Saidi Nursi hakkında bilgiler bulunduğu belirtilmektedir. Daha önce dini ve dini duyguları alet ederek devletin emniyetini ihlal edebilecek harekete halkı teşvik etmek suçundan dolayı hakkında takibat yapılan Saidi Nursi'nin *Sıracınnur* ve *Hacematı Sitte* adındaki kitaplarında hükümete, rejime, kanunlara ve inkılaba tecavüzde bulunulduğu, Diyanet İşleri Müşavere Kurulu tarafından incelenen kitabın yazarının milli inkılabın bazı taraflarını dinsizlik gibi göstererek kendisinin de ıslah edici olduğunu telkine çalıştığı belirtilmektedir. (*B.C.A*, 030.18.01. 121.101.13 Ek: 52-58)

13 Nisan 1950 tarihinde Osman Yüksel tarafından yayınlanan *Serdengeçti* dergisinin yayınlarından olan *Bir Nesli Nasıl Mahvettiler* adlı broşür "Bir insan, bir zümre bir nesli mahveder, bir milleti öldürür, cezası saltanat sürmektir. Analar, Babalar bu kitabı dikkatle okuyunuz, çocuklarınızı nasıl imansız yaptılar, yaptığınızı nasıl yıktılar, onları doğru yoldan nasıl saptırdılar, kimlere niçin ve nasıl taptırdılar, çocuklarınız size neden itaat etmiyor, bu nifakı sokan kim, bütün bu suallerin cevabını bu kitapta bulacaksınız. Analar, babalar çocuklarınızı yarınınızı mahvettiler, Zavallı gençlik sen ölmedin seni öldürdüler! Zavallı gencin bütün varlığını şehvet kaplamış. Soldaki fahişeye dikkat ediniz bu kızıl yangını körüklemektedir. İşte zavallı neslimizin akıbeti" gibi ifadelere yer verdiği ve şapka giymenin gavurlara has olduğu ve okullarda Allah'ın yokluğunun ıspatına çalışıldığı müşahade olunduğu için" yasaklanmasına karar verilmiştir.(*B.C.A*, 030.18.01. 122.36.4. Ek: 52-162)

Yine Gümülcine'de Kütahyalı Yusuf adlı kişi tarafından yazılan *İnkılâp Soytarılığı* adlı broşür "Her türlü edep ve nezaketten yoksun bir biçimde inkılâplara ve Atatürk'e ağır bir dille hücum ettiği ve irticai nitelik taşıdığı için"(*B.C.A*, 030.18.01. 132.45.3) ve yine aynı yerde yayınlanan *Sebat* adlı gazete (*B.C.A*, 030.18.01. 148.18.1) inkılâp aleyhtarlığı yaptığı ve dini konularda Yunanistan'da bulunan Türkleri yanlış yönlendirdiği gerekçesiyle yasaklanmıştır.

Rejime yönelik muhalefet nedeniyle yasaklanan bir diğer yayın 16 Aralık 1950'de İleri Jön Türkler Birliği Avrupa Komitesi tarafından hazırlanan ve Paris'te dağıtılan broşürün yasaklanmasıdır. Temelde savaş karşıtı olarak tanınan cemiyetin broşürü, "DP hükümetini ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı Bulgaristan Türklerinin anavatana göç etmelerini önledikleri için protesto ettiklerinden ve azınlıkları kışkırttıkları gerekçesiyle" yasaklanmıştır. Kararda ayrıca "Aynı zamanda Halk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi her türlü demokratik hakların tanınmasını ırkçı ve faşist kanunların kaldırılmasını da arzu eden bu birlik, yurdumuzun siyasi bütünlüğünü parçalamak ve azlıkların hissiyatına tercüman olduğunu iddia etmek gibi saçma tezviratlarıyla memleket savunmasını ve hükümet kararlarını protesto etmek gibi cüretkar bir vasfı da haizdir" (*B.C.A*, 030.18.01. 124.92.17 Ek: 52-207) denilmektedir.

Bir diğer yasaklama kararı Ocak 1951'de beş adet İngilizce yayına aittir. Bu yayınlarda memleket aleyhine herhangi bir unsura rastlanmamakla birlikte rejime aykırı fikirler ihtiva ettikleri için yasaklanmasına karar verilmiş-

tir (*B.C.A*, 030.18.01.124.95.15). Bundan kısa bir süre sonra Paris'te yayınlanan *France Urss* adlı dergi ile *Paralele 50* adlı gazete (*B.C.A*, 030.18.01. 124.102.1) ve *Etudients Anticolonialistes* adlı Fransızca gazete aynı gerekçe ile yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 124.102.14). Bir diğer ilginç yasaklama kararı da Paris'te Refik Nevzat adlı kişi tarafından yayınlanan *L'Europe Et La Turquie* adlı Fransızca kitap ile ilgilidir. Kararın ekinde kitabın Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerine ilmi olmayan ve yazarın şahsi yaklaşımı ile değinildiği, temelde savaşların sebeplerinin kapitalist ve emperyalist amaçlar olduğu ve bunun da sosyalist rejimleri öneren bir yaklaşımın sonucu olduğu belirtilmektedir (*B.C.A*, 030.18.01. 126.70.18, Ek: 52-236). İleri Jön Türkler Birliği tarafından Paris'te yayınlanan *Katalonya'da Yıldırım Gibi Patlayan Umum Grev* ile *İrticaa Karşı Atatürkçü Milli Kurtuluş İnkılabı Prensiplerini Koruma Savaşında Türk Gençlerine ve Öğrencilerine Düşen Ödevler* adlı iki beyanname de aynı gerekçe ile aynı gün yasaklanan yayınlar arasındadır.[20]

25 Eylül 1955'te *Yirminci Asırda Türkler* adı ile Arap-İskenderun Sancağını Müdafaa Komitesi tarafından yayınlanan beyannamede ise 6-7 Eylül Olayları nedeniyle Türk milleti aleyhinde bazı fikirler ileri sürüldüğü[21] için, Beyrut Ermeni Katolik Kardinali Rahip Ohannes Jan Nazlıyan tarafından yazılıp Viyana'da basılan *Türklerin Ermenilere Zulmü* adlı iki ciltlik Fransızca kitap ile Kıbrıs Milli Self-Determinasyon Komitesi tarafından Atina'da bastırılan *An Archifhop Behind Barber Wire* başlıklı broşürün devletin siyasi tutumuna aykırı olduğu gerekçesiyle yasaklanması kararlaştırılmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 144.85.1).

İnkılap aleyhtarlığına örnek olabilecek bir karar da Kanada'dan gönderilen *Meta ve Yuhanna İncilleri*nin Arap harfleriyle Türkçe basılmış nüshalarının Müslüman unsurları Hıristiyanlaştırmak gayesinin yanında harf inkılabı ruhuna aykırı bulunduğu kanaatine varıldığı için yasaklanmasıdır (*B.C.A*, 030.18.01 Ek:52-15). İdris El Kettani tarafından yazılan, Fas'ta yayınlanan *Müslüman Fas Laikliğe Karşı* adlı kitapta "Türk inkılabının kasten taassup tesiri altında kötülendiği, Atatürk hakkında tecavüzkar ifadeler kullanılarak, Türkiye'nin dinsiz bir devlet şeklinde gösterilmeye çalışıldığı ve dolayısıyla Kuzey Afrika Müslümanları arasında memleketimize karşı umumi bir nefret

20 Katalonya'da Yıldırım Gibi Patlayan Grev, İrticaa Karşı Atatürkçü Milli Kurtuluş İnkılabı Prensiplerini Koruma Savaşında Türk Gençlerine ve Öğrencilerine Düşen Görevler ve Milli Bağımsızlık ve Demokrasi Yolunda Savaş adlı beyannameler dönemin hassasiyetleri için tipik örnek oluşturmaktadır. *B.C.A*, 030.18.01. 126.70.19- *B.C.A*, 030.18.01.141.91.14.

21 Burada Türkiye'nin İskenderun sancağını almakla yetinmeyip bir de Kıbrıs meselesini Hıristiyan kiliselerini tahrip ve masum vatandaşlara tecavüz için bir vesile saydığı ifade edilmektedir. *B.C.A*, 030.18.01. 141.108.2 Ek: 52-18.

doğmasına gayret sarf edildiği için" yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 152.23.2. 1959) (Bkz. Ek-16).

Alınan yasaklama kararlarının nispi azlığından da anlaşıldığı üzere temelde Cumhuriyet rejimine değil de, dönemin hükümetlerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında aldığı vaziyete karşı yöneltilen eleştirilerin rejime muhalefet şeklinde değerlendirildiği görülmektedir.

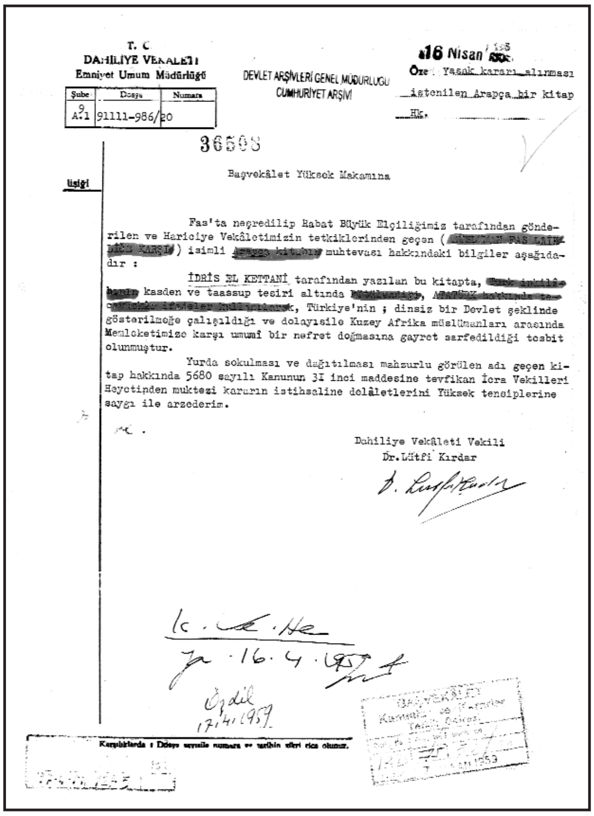

T. C.
DAHİLİYE VEKALETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube	Dosya	Numara
9 A.1	91111-986/20	

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

16 Nisan 1959

Öze : Yasak kararı alınması istenilen Arapça bir kitap Hk.

36508

İlişiği

Başvekâlet Yüksek Makamına

Fas'ta neşredilip Rabat Büyük Elçiliğimiz tarafından gönderilen ve Hariciye Vekâletimizin tetkiklerinden geçen ([redacted]) isimli [redacted] muhtevası hakkındaki bilgiler aşağıdadır :

İDRİS EL KETTANİ tarafından yazılan bu kitapta, [redacted] kasden ve taassup tesiri altında [redacted], [redacted], Türkiye'nin ; dinsiz bir Devlet şeklinde gösterilmeğe çalışıldığı ve dolayısile Kuzey Afrika müslümanları arasında Memleketimize karşı umumî bir nefret doğmasına gayret sarfedildiği tesbit olunmuştur.

Yurda sokulması ve dağıtılması mahzurlu görülen adı geçen kitap hakkında 5680 sayılı Kanunun 31 inci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetinden muktezi kararın istihsaline delâletlerini Yüksek tensiplerine saygı ile arzederim.

Dahiliye Vekâleti Vekili
Dr.Lütfi Kırdar

16.4.1959

17.4.1959

Karşılıklarda : Dosya sayısile numara ve tarihin zikri rica olunur.

EK : 16

7. Dini Propaganda Nedeniyle Yasaklanan Yayınlar

Atatürk ve İnönü dönemlerinde irticai propaganda nedeniyle yasaklanan önemli miktarda karar bunmaktadır. Aynı özenin Demokrat Parti döneminde de gösterildiği görülmektedir. Her üç dönemde de irticai yayınlara karşı yasaklamalar bulunmasına rağmen yine her üç dönemde dini rencide edici ve Müslümanlara arasında fikir ayrılığı yaratabilecek yayınlara da aynı ölçüde yaklaşılmıştır. Örneğin Kuran-ı Kerim'i tahrif ettiği için pek çok hareke ve huruf hataları ve değişiklikleri ihtiva ettiği anlaşıldığından bu gibi tağyir ve tahriften salim olmayan Kuran-ı Kerimlerin bu bağlamda yasaklandığı görülmektedir.(*B.C.A*, 030.18.01.133.8.5) Buna bir diğer örnek de *Der Koran-İslamın Mukaddes Kitabı* adlı Almanca eserin "Allah'a, peygamberimize, Kur'an'a iftira ve küfürleri muhtevi bulunduğu" gerekçesiyle yasaklanmış olmasıdır (*B.C.A*, 030.18.01.1960 Ek:52-98). Yine *Tecelliyatı İlahiye* ve *El'vasiyye* adlı Arapça kitaplar "Hindistan'da türeyip kendisinin Mesih ve Mehdi Mevud ilan eden ve ilahi vahye mahzar olduğu hülyası ile peygamberlik dahi iddia eden ve *Kuran-ı Kerim*'in pek çok ayetlerini tahrif ederek kendi nübüvvetine şahit tutan ve Babilik ve Bahailik namlarını taşıyan din taslaklarının

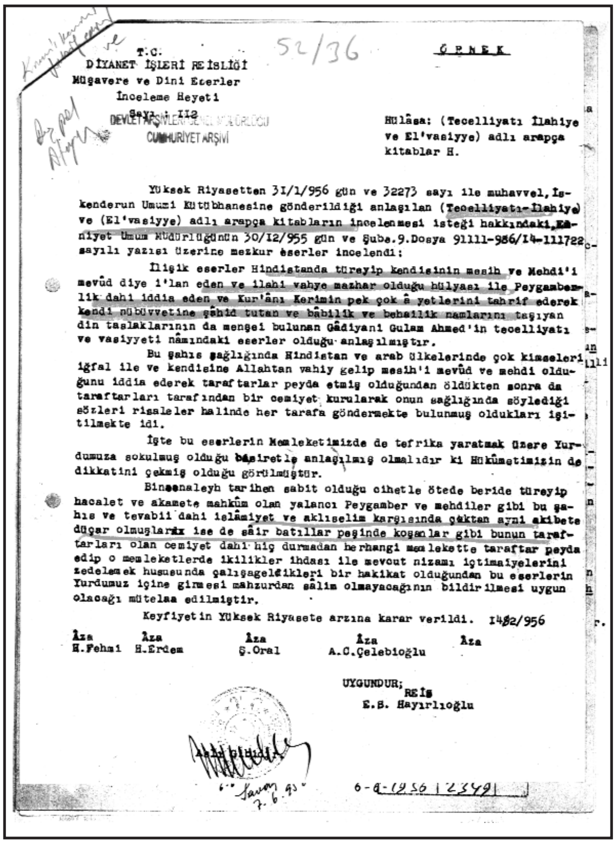

T.C.
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Müşavere ve Dini Eserler
İnceleme Heyeti
Sayı : 112

ÖRNEK

52/36

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hülâsa: (Tecelliyatı İlahiye ve El'vasiyye) adlı arapça kitablar H.

Yüksek Riyasetten 31/1/956 gün ve 32273 sayı ile muhavvel, İskenderun Umumi Kütübhanesine gönderildiği anlaşılan (Tecelliyatı-İlahiye) ve (El'vasiyye) adlı arapça kitabların incelenmesi isteği hakkındaki Emniyet Umum Müdürlüğünün 30/12/955 gün ve Şube.9.Dosya 91111-986/14-111722 sayılı yazısı üzerine mezkur eserler incelendi:

İlişik eserler Hindistanda türeyip kendisinin mesih ve Mehdi'i mevûd diye i'lan eden ve ilahi vahye mazhar olduğu hülyası ile Peygamberlik dahi iddia eden ve Kur'ânı Kerimin pek çok âyetlerini tahrif ederek kendi nübüvvetine şahid tutan ve bâbilik ve behailik namlarını taşıyan din taslaklarının da menşei bulunan Gâdiyani Gulam Ahmed'in tecelliyatı ve vasiyyeti nâmındaki eserler olduğu anlaşılmıştır.

Bu şahıs sağlığında Hindistan ve arab ülkelerinde çok kimseleri iğfal ile ve kendisine Allahtan vahiy gelip mesih'i mevûd ve mehdi olduğunu iddia ederek taraftarlar peyda etmiş olduğundan öldükten sonra da taraftarları tarafından bir cemiyet kurularak onun sağlığında söylediği sözleri risaleler halinde her tarafa göndermekte bulunmuş oldukları işitilmekte idi.

İşte bu eserlerin Memleketimizde de tefrika yaratmak üzere Yurdumuza sokulmuş olduğu basiretle anlaşılmış olmalıdır ki Hükûmetimizin de dikkatini çekmiş olduğu görülmüştür.

Binaenaleyh tarihen sabit olduğu cihetle ötede beride türeyip hacalet ve akamete mahkûm olan yalancı Peygamber ve mehdiler gibi bu şahıs ve tevabii dahi islâmiyet ve aklıselim karşısında çoktan aynı akibete düçar olmuşlar ise de sâir batıllar peşinde koşanlar gibi bunun taraftarları olan cemiyet dahi hiç durmadan herhangi memlekette taraftar peyda edip o memleketlerde ikilikler ihdası ile mevcut nizamı içtimaiyelerini zedelemek hususunda çalışageldikleri bir hakikat olduğundan bu eserlerin Yurdumuz içine girmesi mahzurdan sâlim olmayacağının bildirilmesi uygun olacağı mütelaa edilmiştir.

Keyfiyetin Yüksek Riyasete arzına karar verildi. 14/2/956

Âza	Âza	Âza	Âza	Âza
H.Fehmi	H.Erdem	Ş.Oral	A.C.Çelebioğlu	

UYGUNDUR;
REİS
E.S. Hayırlıoğlu

6-6-1956 | 23491

EK : 17

da menşei bulunan bu eserler memleketimizde tefrika yaratmak üzere yurda sokulduğu için" yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-36.) (Bkz. Ek-17).

İslam Tebligat Cemiyeti adlı teşekkül tarafından Tahran'da yayınlanan *İslam Umumi İstişare Zinciri* adlı beyanname (*B.C.A*, 030.18.01. 125.25.8) ile Gümülcine'de Molla Yusuf lakabıyla tanınan Yusuf Hasan tarafından yayınlanan *Hak Yol* adlı Arap harfleriyle yazılı Türkçe gazete (*B.C.A*, 030.18.01. 131.6.15), Nasraddin Zafa tarafından yazılıp 1953 senesinde Şam'da basılan *Kitabüddürrül Muhtar* adlı kitap Müslümanlar arasında fikir ayrılığı yaratmak maksadı taşıdığı gerekçesiyle (*B.C.A*, 030.18.01. 137.77.11), yurt dışında basılıp zararlı olduğu anlaşılan Arapça levhaların Diyanet İşlerince tetkiki sonucunda Anadolu'da önceden yayılmış bazı mezhep ve tarikatların akidelerini propaganda eder mahiyette uydurma levha ve resimler içerdiği anlaşıldığı (*B.C.A*, 030.18.01. 127.95.8 Ek: 52-251) için yasaklanmıştır.

Bu dönemde dini propaganda nedeniyle yasaklama kararı alınmasının nispeten daha düşük bir oranda olduğu gözlenmektedir. Dönemin hassasiyetleri arasında komünizm propagandası ve etnik kimlik propagandaları daha önceliklidir. Çok partili hayata geçişle birlikte önceki dönemin katı laiklik anlayışına karşı bu anlamda yumuşama gözlendiği ve bu durumun da bir anlamda bu anlayışın sonucu olduğu düşünülebilir.

8. Diğer Konularda Yasaklanan Yayınlar

Bu dönemde daha önceki dönemlerden farklı olarak dönemin yasaklama nedenleri arasında olan diğer kararlar arasında falcılık, müstehcenlik, kamuoyunu etkileyen haritalar ve dış politika ile ilgili hassasiyetler gelmektedir.

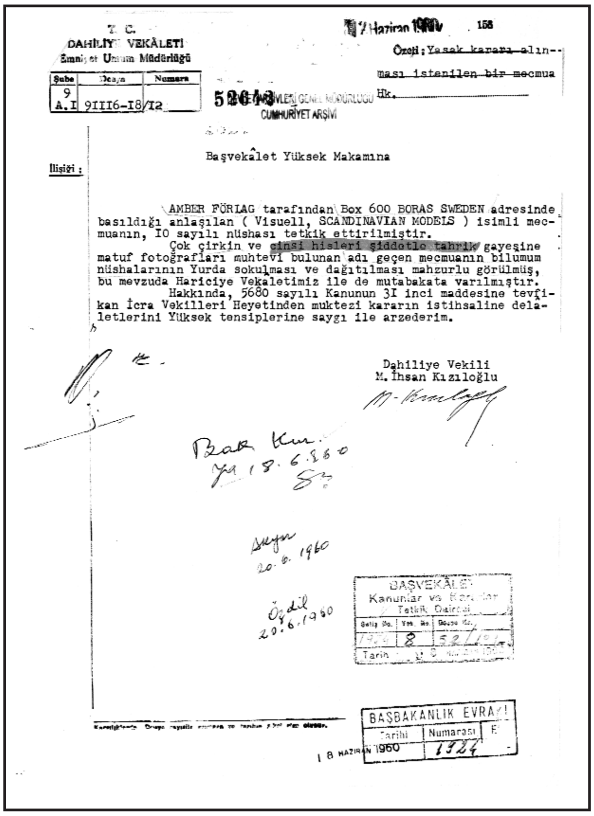

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube	Dosya	Numara
9 A.I	91116-18/12	

17 Haziran 1960 158

Özeti: Yasak kararı alınması istenilen bir mecmua Hk.

52643

CUMHURİYET ARŞİVİ

İlişiği:

Başvekâlet Yüksek Makamına

AMBER FÖRLAG tarafından Box 600 BORAS SWEDEN adresinde basıldığı anlaşılan (Visuell, SCANDINAVIAN MODELS) isimli mecmuanın, 10 sayılı nüshası tetkik ettirilmiştir.

Çok çirkin ve cinsi hisleri şiddetle tahrik gayesine matuf fotoğrafları muhtevi bulunan adı geçen mecmuanın bilumum nüshalarının Yurda sokulması ve dağıtılması mahzurlu görülmüş, bu mevzuda Hariciye Vekaletimiz ile de mutabakata varılmıştır.

Hakkında, 5680 sayılı Kanunun 31 inci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetinden muktezi kararın istihsaline delaletlerini Yüksek tensiplerine saygı ile arzederim.

Dahiliye Vekili
M. İhsan Kızıloğlu

BAŞVEKÂLET Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi

BAŞBAKANLIK EVRAKI Tarihi 18 Haziran 1960 Numarası 1324

EK : 18

4 Şubat 1955'de havas, remil, cifir ve simya gibi başlıklardan oluşan 21 adet kitap falcılıkta kullanılmak amacı taşıdığı için (*B.C.A*, 030.18.01. 138.114.7), yine aynı ayın 28'inde Celaleddin Abdurrahman tarafından yazılıp Mısır'da basılan *Erralma Fittıbbe Velhikme* (*B.C.A*, 030.18.01. 138.124.13) ve *Mücerrebat El Deyrebiyyil Kebir* (*B.C.A*, 030.18.01. 139.34.6), adlı kitapların muska olarak kullanılabilecek tarifler ve telkinler içerdiği ve falcılığı teşvik ettiği için yurda sokulmaları yasaklanmıştır.Bunun dışında kararın alındığı kesin olmamakla birlikte iki risale hakkında da yazışma yapılmıştır. "Kuran-ı Kerimden bazı ayetlerle yedi adet ahitler ve diğerinde de rivayeti Hz. Abbas'a isnad ile Hz. Ali'ye hitap edilen ve mehazleri meçhul bulunan birtakım dualar ve Hz. Hasan ve Hüseyin'e de ait olunduğu iddia olunan tavizler yazılmış ve bunların herkesin yanında bulundurulması tavsiye edilmiş her ikisinin uydurma resimlerle tersim edilerek bir nevi falcılığa ve Aleviliğe teşvik mahiyetinde bulunduğu görüldüğünden" yasaklanması tavsiye edilmiştir.(*B.C.A*, 030.18.01. Ek: 52-252)

Müstehcenlik nedeniyle yasaklanan yayınlara bakıldığında özellikle Paris'ten ve İngiltere'den gelen magazin ve sağlık dergileri içinde yer alan fotoğrafların Türk toplumunun ahlak anlayışına uygun olmaması nedeniyle yasaklandığı görülmektedir. Bu yayınlar arasında yasaklanma sırasına göre *The Naturist, Health end Efficiency, Paris-Hollywood* (*B.C.A*, 030.18.01. 125.31.8

Ek: 52-227), *NUS* (*B.C.A*, 030.18.01. 136.57.9), *L'erotisme au Cinema, Taleny or the Reverse of the Medal* adlı albümler ve *Amatory Episodes, Paris Riviera, The Temptress, Scandinavian Models, Nus Japonais* adlı dergiler (*B.C.A*, 030.18.01.154.61.10) (Bkz. Ek-18) bulunmaktadır. "İğrenç maceralarla dolu olan kitapların her iki cinsten gençlerimiz için kısa bir zamanda ahlak bakımından çok tehlikeli olacağı, bilhassa resimlerin gençlerin sağlığı üzerinde fena ve yıkıcı tesirler yapabileceği kanaatine varıldığı için" yasaklanmalarına karar verilmiştir.

Kamuoyunu etkileyen haritalara bakıldığında ise çoğunlukla Türkiye'nin sınırları konusunda yapılan tahrifler dikkati çekmektedir. Fransa'da yayınlanan *Atlas Mondial* adlı coğrafya atlası yurdun bir kısmını Ermenistan olarak gösterdiği ve Hatay ili milli sınırlar dışında bırakıldığı ve Türkiye hakkında yapılan açıklamada "Başkenti Erzurum olan Ermenistan yüksek yaylasına ve çıplak sırtları arasında bereketli, münbit havzasına rağmen bugün metruk ve ıssızdır. Berhayat kalan Ermenilerin bir kısmı Rus Ermenistan'ına ve Suriye'ye iltica etmişlerdir. Kısmen de Avrupa'ya sürgün gibi giderek dünyayı uğradıkları zulmün aksi-sedası gibi çınlatmışlardır" denildiği için 4 Eylül 1950 tarihinde yasaklanmıştır.(*B.C.A*, 030.18.01. 123.70.2)

20 Ağustos 1954'de Suriye'de basılan ve Antakya ile İskenderun'u Suriye sınırları içinde gösteren haritalar (*B.C.A*, 030.18.01. 136.75.7), İngiltere Edinburgh Coğrafya Enstitüsü tarafından hazırlanan ve Orta Doğu ülkelerini gösteren *Middle And Near East* adlı haritada yurdun bir kısmı Kürdistan olarak gösterildiği ve yanlışlığın düzeltilmesi için gerekli girişim yapıldığı halde bir sonuç alınamadığı için 15 Ekim 1954'de yurda sokulması ve dağıtılması yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 137.83.13). Yine Beyrut'ta Arapça yayınlanan *Ed-diyar* adlı gazete tarafından yayınlanan Suriye haritasını içeren turistik broşür Hatay'ı kendi sınırları içinde gösterdiği gerekçesi ile yasaklanmıştır (*B.C.A*, 030.18.01. 141.114.12). Bundan sonra yasaklanan haritaların tamamı Erzurum ve Van illerinin büyük kısmı Ermenistan olarak gösterildiği ve milli bütünlüğü ihlale yönelik olarak ve kasıtlı bir biçimde tanzim edildiği için yurda sokulmaları ve dağıtılmaları yasaklanmıştır.(*B.C.A*, 030.18.01.145.22.5- 146.31.16- 147.52.15 Ek: 52-61)

Anarşist fikirler yaymaya çalıştığı için bir eser (*B.C.A*, 030.18.01. 136.73.11), Mustafa Kemal Atatürk aleyhinde unsurlar içerdiği için Benoist Mechin tarafından yazılan *Le Loup Et Leopard Mustapha Kemal-Ou La Mort D'un Empire* adlı Fransızca eser "Atatürk'le İbni Suutu mukayese ederek Atatürk'ün hayatına dair vakaları ve memleketimizin kurtuluşu meselelerini nis-

peten müsbet ve doğru bir görüşle anlattığı ve fakat yer yer çok yanlış ve çok sakat tesir ve izahlarla dolu oluğu ve bazı imaların şayanı müsamaha olamayacağı kanaatine varıldığı için" (*B.C.A*, 030.18.01.141.101.3), *All Man* adlı Newyork'ta yayınlanan İngilizce derginin Nisan 1960 tarihli nüshası (*B.C.A*, 030.18.01. Ek:52-103) (Bkz. Ek-19) Atatürk'e hakaret içeren ifadeler yer aldığı için yasaklanmıştır.

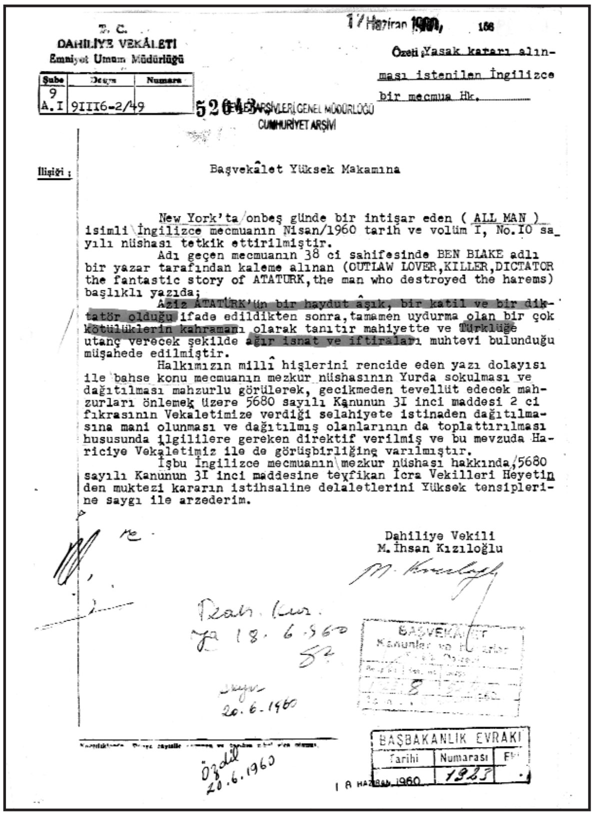
T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube	Dosya	Numara
9 A.I	91116-2/49	

17 Haziran 1960, 166

Özeti: Yasak kararı alınması istenilen İngilizce bir mecmua Hk.

52043 BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞİVİ

İlişiği :

Başvekâlet Yüksek Makamına

New York'ta onbeş günde bir intişar eden (ALL MAN) isimli İngilizce mecmuanın Nisan/1960 tarih ve volüm I, No.10 sayılı nüshası tetkik ettirilmiştir.

Adı geçen mecmuanın 38 ci sahifesinde BEN BLAKE adlı bir yazar tarafından kaleme alınan (OUTLAW LOVER,KILLER,DICTATOR the fantastic story of ATATURK,the man who destroyed the harems) başlıklı yazıda;

Aziz ATATÜRK'ün bir haydut âşık, bir katil ve bir diktatör olduğu ifade edildikten sonra, tamamen uydurma olan bir çok kötülüklerin kahramanı olarak tanıtır mahiyette ve Türklüğe utanç verecek şekilde ağır isnat ve iftiraları muhtevi bulunduğu müşahede edilmiştir.

Halkımızın millî hislerini rencide eden yazı dolayısı ile bahse konu mecmuanın mezkur nüshasının Yurda sokulması ve dağıtılması mahzurlu görülerek, gecikmeden tevellüt edecek mahzurları önlemek üzere 5680 sayılı Kanunun 31 inci maddesi 2 ci fıkrasının Vekaletimize verdiği selahiyete istinaden dağıtılmasına mani olunması ve dağıtılmış olanlarının da toplattırılması hususunda ilgililere gereken direktif verilmiş ve bu mevzuda Hariciye Vekaletimiz ile de görüşbirliğine varılmıştır.

İşbu İngilizce mecmuanın mezkur nüshası hakkında, 5680 sayılı Kanunun 31 inci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetinden muktezi kararın istihsaline delaletlerini Yüksek tensiplerine saygı ile arzederim.

Dahiliye Vekili
M. İhsan Kızıloğlu

Tezk. Kur.
18.6.960
52

20.6.1960

Özdil
20.6.1960

BAŞBAKANLIK EVRAKI

Tarihi	Numarası	Ek
18 HAZİRAN 1960	1923	

EK : 19

Türkiye'nin dış siyasetini teşviş edici mahiyette olduğu gerekçesiyle Halep'te yayınlanan *Elvatan* adlı Arapça gazete "Çepilof Batı askeri tehditlerine Hücum Ediyor" başlıklı makale ile Sovyet Rusya Hariciye Vekaleti'nin bir basın toplantısında Süveyş Kanalı meselesine temasla Kuzey Atlantik, Güney ve Doğu Asya ile Bağdat Paktlarını tecavüzkar topluluklar olarak tavsif ettiği ve Batıya hücum eylediği hakkındaki beyanatın dercedilmesi nedeniyle" yasaklanmıştır (*B.C.A*,030.18.01 Ek: 52-43). Aslında Türkiye'nin içinde bulunduğu dış politik tavır eleştirildiği için yasaklama kararının alındığı anlaşılmaktadır.

Bütün bunların dışında DP dönemi boyunca Bakanlar Kurulu kararları ile bilinmeyen nedenlerle bazı yayınların yasaklanması söz konusudur. Karar hakkında önceden yapılan yazışmalara ulaşılamadığı takdirde ve çoğunlukla kararda yasaklama gerekçesi belirtilmediğinden nedenleri tam olarak bilinmemekle birlikte 76 adet kararname ile büyük olasılıkla dönemin hassasiyetlerinin yoğunlaştığı konular nedeniyle bu yayınların yasaklanması söz konusu olmuştur.

Her üç dönemde görülen yasaklamalar arasında ilk sırada komünist propaganda yer almaktadır. Bu konuda Atatürk döneminde 1926 öncesi 1923'te 2,

1927'de 2, 1925'te 5 yasaklama varken, 1931 ve 1936'da ise birer yasaklama görülmektedir. İnönü döneminde ise 1938'de 1, 1939'da 2, 1941'de 1 yasaklama kararı varken, 1945-1948 yılları arasında 8 adet 1949 yılında ise 18 adet yasaklama görülmektedir. Konuya ilişkin Demokrat Parti dönemindeki yasaklama kararı ise 47'dir. Görüleceği üzere burada belirli yıllarda yasakların artması ülkenin içinde bulunduğu siyasi ortam kadar içinde yaşanılan dünyanın etkisi ile görülen hassasiyet artışı ile ilgilidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin dahil olduğu Batı ittifakı ve ABD'nin iç ve dış politikalarındaki tehdit algılamaları Türkiye'deki siyasal iktidarları etkilemiş ve bu etki kararlara yansımıştır.1960 sonrasında inceleyeceğimiz dönemde yine bu tehdit algılamasının sürdüğü görülmektedir. Sanırız bunun 1990'lı yıllara kadar sürdüğü ama günümüzde böyle bir tehdit algılamasının yaşanmadığını söylemek mümkündür.

Türkiye'de incelediğimiz dönemde ve öncesinde hükümetlerin Bakanlar Kurulu Kararları ile yasakladığı konulardan bir diğeri ise Kürtçülük, Ermenilik ve Rumluk propagandası ile ilgili yayınlardır. Bu bağlamdaki kararlar Atatürk ve İnönü döneminde olduğu gibi Demokrat Parti döneminde de devam etmiştir. Türkiye'nin gündemini günümüzde de ciddi anlamda işgal eden Kürtçülük yanında Ermeni tehciri ile ilgili olarak Türkiye başka bir biçim ve formda Ermeni konusu ile ilgili problemler yaşamaktadır.

İnkılaplara muhalefet de yine üç dönemde de yasaklama kararları arasında yer almaktadır. Ama takdir edileceği gibi inkılapların yapıldığı ve halk katında yer edinmesinin beklendiği Atatürk dönemi ile kıyaslanacak olursa (ki Atatürk döneminde bu bağlamda yasaklama 1930 tarihinden sonradır) İnönü ve Demokrat Parti döneminde bu konudaki karar sayısı daha azdır.

Burada Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'in temel değerlerine ilişkin Atatürk sonrasında aynı tonda olmasa da hassasiyetin gösterildiği anlaşılmaktadır. Günümüzde ise Türkiye'de ve yine içinde yaşanılan dünyadaki gelişmelere bağlı olarak Cumhuriyet'in temel değerlerine sahip çıkma gereği toplumun farklı kesimlerinde devam etmektedir. Yeni kurulan Cumhuriyet'in temel değerlerinden olan laiklik anlayışına karşı girişilen eskiye dönüşü amaçlayan oluşum ve bunları çağrıştıran irticai hareketlere yönelik olarak üç dönemde de devam eden bir hassasiyet söz konusudur. Günümüzde yaşananlara bağlı olarak bu duyarlılık halen sürdürülmektedir. Bir yandan irticaa karşı yasaklama devam ederken diğer yandan Hıristiyanlık propagandası ve misyonerlik faaliyetlerine karşı yasaklama yanında her üç dönemde de dini rencide edici veya İslamiyetin yanlış anlaşılmasına yol açabilecek yayınlara da izin verilmemiştir.

Bunların dışında her üç dönemde de Türklüğe karşı, kamuoyunu ülke aleyhine bozucu, dış politika aleyhine yapılan yayınlar, Türkçülük ile ilgili yayınlar yer almaktadır. Müstehcen yayınlar, falcılık ve hurafeleri artırıcı yayınlar vb. bazı konular bazı dönemlerde yer almamıştır. Örneğin Türkçülük ile ilgili yasaklamalara Atatürk ve İnönü dönemlerinde rastlanırken, Demokrat Parti döneminde benzer bir yasaklama olmamıştır. Veya belirli konuda örneğin dini propaganda veya irticai yayınlar Atatürk döneminde fazla iken İnönü döneminde 1938-1944 arası 36, 1945-1949 arası 3 tanedir. Demokrat Parti döneminde ise bu sayı 7'dir. Burada dönemler arası farklılıklar olabileceği gibi aynı dönemde farklı tarihlerde değişen sayıları görmek mümkündür. Ama birde farklı tonlarda da olsa her dönemde ve günümüzde devam eden hassasiyetler vardır. Örneğin irtica, inkılaplara karşı tavır, Kürtçülük, Ermeni sorunu, misyonerlik vb.

Öte yandan özellikle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'nin başarı ile yürüttüğü savaş dışında kalma politikası gereği dış politika ve komşu ülkelerle olan ilişkilerine gösterdiği hassasiyet buna bağlı yasaklamaları beraberinde getirmiştir. Yine aynı bağlamda İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı ittifakı içerisinde yer alan Türkiye birçok konuda kendi özgür iradesi yerine bağlı bulunduğu ittifakın değerleri doğrultusunda duyarlılık ve tepkiler geliştirmiştir.

KAYNAKLAR

Balkanlı, Remzi (1951), *Kanunlarımız Bakımından Matbuat Hürriyeti*, Ankara, Yeni Matb.

Banoğlu, N. A. (1960), *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, İstanbul.

Basın ve Yayınla İlgili Kanun, Kararname, Nizamname, Talimatname ve Tamimler, (1944), Ankara, Başvekalet Matb.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu, 030.18.01.(1950-1960)

Coşar, Ömer Sami (1973), *Milli Mücadele Basını*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yay..

Ertuğ, Hasan Refik (t.y.), "Türk Basını Nasıl Doğdu ve Gelişti", *Yeni Türkiye*, y.y.

Ertuğ, Hasan Refik (1959), "Türkiye'de Basın ve Yayın Mevzuatının Doğuşu ve Gelişimi", *Yüzüncü Yıl Armağanı*, Ankara, Ajans Türk Matb.

Ertuğ, Hasan Refik (1970), *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, 1.c., İstanbul, Yenilik Bs.

Gevgilili, Ali (1983), "Türkiye Basını", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul, İletişim Yay.

İnuğur, M. Nuri (1991), "Atatürk ve Basın", *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1991*, Ankara, Gen.Kur. ATASE Yay.

İnuğur, Nuri (1978), *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi.

İskit, Server (1943), *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara, Başvekalet Yay.

Jeltyakov, A.D. (1979), *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın(1729-1908 Yılları)*, Ankara, Hürriyet Matb.

Kabacalı, Alpay (1990), *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yay.

Kabacalı, Alpay (1999), *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara, Kültür Bak.Yay.

Karaca, Emin (1994), *Cumhuriyet Olayı*, İstanbul, Altın Kitaplar Yay.

Kardeş, Fethi (1980), *Basın Yayın Genel Müdürlüğü 60 Yılın Hikayesi*, Ankara, Başarı Matb.

Karpat, Kemal (1964), "The Mass Media", *Political Modernizaton in Japan and Turkey*, Edit. Robert E. Ward Dakwart A. Rustow, Princeton New Jersey.

Koç, İ. Ceyhan (1993), *Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938),* Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Koloğlu, Orhan (t.y.), "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul, İletişim yay.

Koloğlu, Orhan (1981), *Takvim-i Vekayi Türk Basınında 150 Yıl (1831-1981)*, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Der.Yay.

Kudret, Cevdet (1977), *Abdülhamit Döneminde Sansür,* İstanbul.

Mazıcı, Nurşen (1984), *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926),* İstanbul, Dilmen Yay.

Oral, Fuat Süreyya (1967), *Türk Basın Tarihi*, Birinci Kitap, Ankara, Yeni Adım Matb.

Öztoprak, İzzet (1981), *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Ankara.

Resmi Gazete, 24 Temmuz 1950, sayı:7564.

Sansür Talimatnamesi (1330), Matbaayı Askeriye, İstanbul.

Selim Nüzhet (1931), *Türk Gazeteciliği (1831-1931),* İstanbul, Devlet Matb.

Tanilli, Server (1962), *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul.

Tunçay, Mete (1992), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, İstanbul.

Yılmaz, Mustafa (1998), "Atatürk Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar", *Prof.Dr. Abdulhaluk M. Çay Armağanı*, c. 2, Ankara, Işık Matb., s.1261-1296.

Yılmaz, Mustafa (1998), "Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar (1923-11945)", *Kebikeç,* Yıl:3, sayı: 6.

Yılmaz, Mustafa (1998), "İsmet İnönü Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar (1938-1945)", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: XXXIV/1-2, Ankara.

Yılmaz, Mustafa (2000), "İsmet İnönü Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar (1945-1949)", *Kök Araştırmalar*, c. II, Sayı: 2, Güz.

Özet: 1950-1960 arası Demokrat Parti döneminde 5680 sayılı Basın Kanunu aracılığıyla basının denetimi sağlanmış ve özellikle yurt dışından Türkiye'ye getirilen pek çok yayın hakkında yasaklama kararı alınmıştır. Bakanlar Kurulu kararı ile alınan bu yasaklamaların nedenleri dönemin hassasiyetlerine paralel bir seyir takip etmiştir. İncelenen dönemin hassasiyetleri arasında komünist propaganda, etnik temelli propagandalar, Türklüğe hakaret, komşu ülkelerle ilişkilere zarar veren yayınlar, devlet büyükleri aleyhine yapılan yayınlar ile misyonerlik ve dini propaganda gibi konuları saymak mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Basın, sansür, yasak yayın, Demokrat Parti, Bakanlar Kurulu Kararları.

Banned Publications in Turkey under the Demokrat Parti Rule

Abstract: During the Demokrat Party rule in Turkey between 1950-1960, many foreign publications brought to Turkey were banned by reference to the Press Law 5680. The motives behind the banning of these publications, which were concluded by the Cabinet, were closely related to the public sentiments of the period under study. Such cases were usually based on suspicions towards activities such as communist propaganda, ethnicity-based propaganda, insult to Turkishness, missionary work and religious propaganda as well as towards

publications considered to have a potential to damage the relationship with neighbouring states or public image and personalities of statesmen.

Keywords: Press, Censorship, Banned Publication, Demokrat Party, The Cabinet Resolutions.

OSMANLI DEVLETİ'NDE FARSÇA SÜRELİ YAYINLAR (1832-1923)

M. Bülent VARLIK*

Kebikeç'in 16. sayısında yayınlanan, Anja Pistor-Hatam; "Osmanlı Devleti'nde Farsça Süreli Yayınlar (1876-1910)", (çev: Nuran Tezcan), ss: 71-75 künyeli makalede Osmanlı Devleti'nde yayınlanan ilk Farsça süreli yayınlar hakkında bilgi verilmiştir. Bu makale, Osmanlı Devleti'nde yayınlanan Farsça süreli yayınlar ile ilgili olarak yayınlanan ilk bilimsel çalışma niteliğini taşımaktadır. Makalede, İstanbul'da yayınlanan *Ahter* ile Kahire'de yayınlanan *Hikmet*, *Süreyya* ve *Parvareş* adlı süreli yayınlar hakkında oldukça geniş bilgiler verilmiştir. Kısa bir süre önce yayınlanan Han Melik Sasanî; *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, (çev: Hakkı Uygur), Klasik yay., İstanbul-2006, ss: 155-161'de de İstanbul'da yayınlanan bazı Farsça süreli yayınlar hakkında kapsamlı bilgiler bulunmaktadır.

Biz de bu kısa çalışmada küçük bir "zeyl" ile Osmanlı sınırları içinde 1832-1923 yılları arasında yayınlanan Farsça süreli yayınların bir listesini vermek istiyoruz. Listede 22 süreli yayının künyesi yer almaktadır. Ancak, Osmanlı ve İran arşivlerinde yapılacak araştırmalar ile bu sayının bir miktar daha artması mümkün görülmektedir.

* İktisatçı, mbvarlik@gmail.com

Tamamıyla ikincil kaynaklara dayalı olan bibliyografyanın hazırlanmasında kullanılan kaynaklar aşağıda gösterilmiştir:

Ank

Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı yay., Ankara-1987.

İst

İstanbul Üniversiteleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928, (yay. haz.: Hasan Duman), IRCICA yay., İstanbul-1986.

HD

Hasan Duman; *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı yay., Ankara-2000.

SÖ

Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu/Kitap Adı-Yazar Adı-Konu-Süreli Yayınlar-Haritalar ve Atlaslar, c: VI, Atatürk Üniv. Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı yay., Erzurum-1989.

Htu

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu/Süreli Yayınlar, (haz: S. Öztürk-H. Hacıismailoğlu-M. Hızarcı), İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay., İstanbul-2006.

Katalog kısaltmalarının yanında yer alan rakamlar süreli yayınların kataloglardaki sıra numarasına/katalog numarasına atıfta bulunmaktadır. Süreli yayınların künyeleri, farklı kaynaklardaki bilgilerin birleştirilmesi ile sağlanmıştır. Açıklayıcı olarak kullanılan diğer bilgiler de dipnotlarında ya da [ ] içinde belirtilmiştir.

***

01. *Takvim-i Vekayi*; 1832.

[Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vekayi*'nin Farsça nüshalarının yayınlandığı yolunda kuvvetli emareler mevcut olmakla birlikte bu güne kadar hiçbir nüshası görülememiştir][1].

[1] Konu ile ilgili olarak bkz: Selim Nüzhet Gerçek; *Türk Gazeteciliği (1831-1931)*, Devlet Matbaası, İstanbul-1931, ss: 31-35, Orhan Koloğlu; *Takvimi Vekayi/Türk Basınında 150 Yıl (1831-1981)*, Çağdaş Gazeteciler Derneği yay., Ankara-[1981], ss: 37-38 ve Nesimi Yazıcı; *Takvim-i Vekayi (Belgeler)*, Gazi Üniv./Basın-Yayın Yüksek Okulu yay., Ankara-1983, s: 63.

02. *Türkistan*; Gazete-i Osmani ez cemiyyet-i havadis ve maarif, sahib-i imtiyaz: Abdülcabbar, İstanbul, Farsça, 1865.

[htu-2230]

03. *Ahter-L'Akhter*; der in-ruznâme ez her gûne vekayi' ve ahbâr ve siyasiyyat ve politik ve ilim ve edeb ve diğer menâfi-i' umumi-i sahnı güfte misved, Sahib-i imtiyaz: Tahir, İstanbul, haftada iki günlük/ günlük/haftalık, 1876-1892[2].

[Ank-31, İst-22, HD-34, htu-0358].

04. *Ahbar-i Dâri'l Hilâfe*; umûr-ı siyasîyye ve havadis-i dahiliyye ve hariciyye ve ez edebiyât ve mânendân bahs bâhed şod. Hacı İzzet Efendi Matbaası, İstanbul, haftalık, 1876-1877.

[HD-29]

05. *Semerâtü'l-fünûn*; inne hazihi's-sahifetü lil havadis-i siyasiyyeti ve'l-mahalliyyeti ve'l-fünun, [çıkaran]; Abdülkadir Kabani, Beyrut, haftalık, 1887-1908.

[İst-1363, HD-1879, htu-557. Gazete; Arapça, Farsça ve Hindçe olarak yayınlanmıştır]

06. *Mecmua-i Nevresidegân*; rufeka-i selase-i tahririye: H. Tayfur/A. Asaf/A. Vasıf, Mekteb-i Sanayi'i Şâhane Matbaası, İstanbul, süresi belirsiz, 1882.

[HD-1302, htu-391]

07. *Al-Menar*; Ceride-i edebiyye-i üsbuiyye, müdür: Selim Hori, Matbaat'ı-Külliye, İskenderiye, günlük, 1888.

[HD-1349]

08. *Hikmet*; [yayınlayan]; Mirza Muhammet Mehdi Han Tebrizi Zaim ed-Devle, Kahire, haftalık/10 günlük/günlük, 1892-1910[3].

09. *[Musavver] Malûmat-Journal Politique Quotidien Illuster "Ma'lumât"*; hilâfet-i muazzama-i İslâmiyye ve devlet-i âliyye-i Osmâniyyenin menâfi-i celilesine ve maarif ve sanayi-i nefisesinin teammüm ve terâkkisine hizmet eder hergün vakt-i zuhrda neşrolunur ceride-i musavver-i Osmaniyyedir. Sahib-i imtiyaz, müdür ve muharriri: Mehmet Tahir, Şirket-i Mürettebiye Matbaası/Tahir Bey Matbaası/Artin Asaduryan Matbaası/Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, günlük/haftalık, 1895-1896.

2 Anja Pistor-Hatam; *agm.*, ss: 71-72. Ayrıca bkz: Han Melik Sasanî; *age.,* ss: 155-157.
3 Anja Pistor-Hatam; *agm.*, ss: 72-73.

[Ank-1144, İst-889, HD-1250, htu-13. Gazetenin bazı kısımları Farsça/Arapça olarak yayınlanmıştır]

10. *Süreyya*; [yayınlayan]: Mirza Ali Muhammed Han Kâşâni, Kahire, haftalık, 1898-1903[4].

11. *Parvareş*; Kahire, haftalık, 1900-1901[5].

12. *[Rûznâme-i] Şems*; der in cerîde her kısm makalât-ı tarihî ve siyasî ve ilmî ve edebî derc ve ez menafi-i devlet-i ve memleket-i bahs. Sahib-i imtiyaz ve müdir-i mes'ul: Seyyid Hasan Tebrizi, İtidal Matbaası/Hilal Matbaası, İstanbul, haftalık, 1908-1909[6].

[Ank-1818, İst-1319, HD-1804, 2012]

13. *Ed-destur*; ceridetün yevmiyyetun siyasiyün ilmiyye v'el edebiyye tasduru bi'l-lugati'l Arabiyyeti ve'l Franseviyye, [Çıkaran: İttihad ve Terakki Cemiyeti], sahib-i imtiyaz: Ahmet Paşa al-Zahir, reis-i tahririye: Mahmut Zeki Bey, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, günlük, Arapça/Farsça/Urduca, 1909.

[İst-313, HD-434, htu-577]

14. *Şeyda*; meslekeş beyan-ı hakikatest, sahib-i imtiyaz: Hasan Caferzade, müdür; Mehmet Ziyaüddin, müdür-i idare: M. İsmailzade, İstanbul, Farsça-Türkçe, 15 günlük, 1913.

[HD-2019, SÖ-1080/1]

15. *Cihan-ı İslâm*; Perşembe günleri neşrolunur, menafi-i İslamiyyeye hadim siyasi, edebi, içtimai Hilafet-i kübraya, ittihad-ı İslama, tearüf-i umumiyyeye hâdim ceridedir. [Yayımlayan]: Cemiyet-i Hayriyye-i İslâmiyye, sahib-i imtiyaz: Hindli Ebu Said el-Arabî, müdür-i mes'ul: Yusuf Şetuvan, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 10 günlük/15 günlük, 1914-1917.

[Ank-302, HD-327, SÖ-176. Arapça, Farsça, Türkçe ve Urduca olarak yayınlanmıştır]

16. *Haver-Khaver*; der in ceride her kısm-ı makalat-ı tarihî, siyasî, ilmî, edebî derc ve ez menafî-i düvel ve milel-i İslami bahs mişved ve külliye-i makalat alemü'l-menfaa, Sahib-i imtiyaz: Seyyid Hasan Şemsi, sermuharriri ve müdir-i umur: S. M. Tevfik, Matbaa-i Şems, İstanbul, haftalık, 1914-1917.

[Ank-723, İst-563, HD-785, SÖ-421, htu-553]

4 Anja Pistor-Hatam; *agm.*, s: 73.
5 Anja Pistor-Hatam; *agm.*, s: 73.
6 Han Melik Sasanî; *age.*, ss: 157-159.

17. *Uhuvvet*; dinî, ta'limî, içtimaî ve siyasî risâle. Sahib-i imtiyaz ve müdir'i mes'ul: Mevlevî Mehmet Abdülcebbar Hayri, Matbaa-i Şems, İstanbul, haftalık, Farsça/Türkçe, 1916-1917.

[İst-1655, HD-2302]

18. *Hakka Doğru*; Müstakil-ül efkâr gazete. Türkçe, Arapça, Farîsice lisanlariyle intişar eder ilmî, siyasî bir gazetedir. Sahib-i imtiyaz: Mehmet Reşidüssaffar, müdir-i mes'ul: Mehmet Kamil, Sersem Matbaası, Musul, süresi belirsiz, 1917.

[Ank-687, İst-530, HD-743, htu-762]

19. *Uhuvvet-i Biraderhed/Brotherhood*; editör: Mevlevî Mehmet Abdülcebbar Hayri, Mevlevi Adbülsettar Hayri, İstanbul, aylık, Farsça/İngilizce, 1918.

[htu-2115]

20. *Pars-La Revue litteraire Persane*; Mecelle est edebi, mahî dûbar münteşir mişûd, sahib-i imtiyaz ve müdür: Lahuti, sermuharriri: Ali Nevruz, İstanbul, haftalık/10 günlük, Farsça/Fransızca, 1921[7].

[Ank-1534, HD-1688, SÖ-911/1, htu-328]

***

Yayın yeri belirlenemeyen;

21. *Ayîne-İrfan mecmuası*; tarihî, ilmî, edebî, içtimaî, ahlakî, terbiyevi, Matbaa-i Şirket'i Refik, [1901].

[HD-164, SÖ-89]

22. *Azâdî*; in ruznâme müdafaa-i meşrutiyet ve politika ve hukuk-u memleket ve naşir-i efkâr Azâdî Talebân-ı İranest. [çıkaran]: Azâdî Talebân-ı İranest, sahib-i idare: Hasan Nâci Kasımzâde, Matbaa-i Edeb, 1909.

[HD-174]

künyeli süreli yayınlar da muhtemelen Osmanlı Devleti'nde yayınlanan Farsça süreli yayınlar arasında yer alabilir. Ancak, şimdilik bu konuda kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

[7] Han Melik Sasanî; *age.*, ss: 159-160.

Özet: Osmanlı Devleti'ndeki ilk Farsça süreli yayın *Takvim-i Vekayi*'nin Farsça versiyonudur. Daha sonraki yıllarda ve özellikle 1908 sonrasında Farsça süreli yayınlar artmış ve çeşitlenmiştir. Bu çalışmada 1832-1923 yılları arasında Osmanlı sınırları dahilinde basılan Farsça süreli yayınların bir bibliyografyası oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı basını, Farsça süreli yayınlar.

Persian Periodicals in the Ottoman Empire (1832-1923)

Abstract: The first Persian periodical in the Ottoman Empire is the Persian version of *Takvim-i Vekayi*. During the rest of the 19th century and after 1908 in particular, several more Persian periodicals of different kinds were published in the Empire. This study offers a bibliography of the Persian periodicals published within the Ottoman borders during the period of 1832-1923.

Keywords: Ottoman press, Persian periodicals, Ottoman Empire.

HATAY HALKEVLERİ DERGİSİ

M. Bülent VARLIK*

1. Derginin Çıkışı:

Antakya Halkevi, Hatay'ın anavatana katılmasından önce kurulmuş ve çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Söz gelimi, 1937 yılında halka Türkçe okuma yazma öğretmeleri için gönüllü gençlerin katıldığı bir kurs düzenlenmiş, kursu bitiren gençlere köylere giderek çalışmıştır[1].

1938 yılında 23 Nisan kutlamaları Halkevi'nde yapılmış, *Akın* adlı tiyatro eseri sahnelenmiştir[2]. 1939 yılında da bir dergi yayınlanması amacıyla başvuruda bulunulmuş, ancak bu girişimden bir sonuç alınamamıştır[3].

Nihayet, 19 Şubat 1944 tarihinde *Hatay* adını taşıyan derginin yayını gerçekleştirilmiştir. 17x24 cm. ebadında olan derginin imtiyaz sahibi 1-7. sayılarda Selahaddin Özal, 8-12. sayılarda avukat Feyzi Atahan, 13. sayıda ise Remzi Siliöz'dür. Yazı işleri ve neşriyat müdürü Ziya Kılıçözlü ve teknik

* iktisatçı/mbvarlik@interaktif.gen.tr

1 Mehmet Tekin; *Hatay Tarihi*, Hatay Kültür Turizm ve Sanat Vakfı-Antakya Gazeteciler Cemiyeti yay., Antakya-1993, s: 178.

2 Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi*, s: 188.

3 Mehmet Tekin; *Hatay Basın Tarihi*, Aydoğmuş Kitapları yay., Antakya-1985, s: 118.

Yıl:1 - Sayı:5
19 Haziran 1944

HATAY
Antakya Halkevi
DERGİSİ

İDARE YERİ
Antakya Halkevi

19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı

sorumlusu Hayrettin Çizer'dir. 13. sayıda Turgut Öner İskenderun muhabiri olarak görev yapmıştır. Derginin idare merkezi Antakya Halkevi'dir. Derginin fiyatı her sayı için 25 kuruş ve yıllık abone bedeli de 300 kuruş olarak belirlenmiştir. Ancak, 13. sayıda yıllık abone bedeli 250 kuruşa indirilmiştir. Derginin ilk iki sayısı Antakya'da CHP Matbaası'nda, diğer sayıları ise Yenigün Basımevi'nde basılmıştır. İlk sayıda Atatürk ve İnönü'nün fotoğraflarına yer verilmiştir. İkinci sayının kapak resmi Hayri Çizer tarafından yapılmıştır[4].

Ziya Kılıçözlü tarafından kaleme alınan yazıda kısaca yörenin işgal altında olduğu yıllara, kurtuluş için verilen mücadelelere değinilmiş ve derginin yayınlanış amacı açıklanmıştır:

> "Ve nihayet İstiklal Savaşı kahramanları kırk asırlık Türk yurdunu da kurtardılar. Hatay, anavatanına coşkun bir sevinç heyecanı içinde kavuştu. Türk bayrağı, Hatay ufuklarını pembe bir şafak rengine bürüdü. İstiklal ve hürriyet güneşi yeşil dağlarını ebedi bir nurla aydınlattı.
>
> Beş yıldan beri bu güneşin feyizli aydınlığı içindeyiz. Milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı Cumhuriyet ülküsünün yolundayız.
>
> Evimiz yirmi yıldır anavatandan uzak kalan Hatay'a bu prensipler etrafında faydalı olmaya çalışmaktadır.
>
> Dergimiz, aydın ve seçkin Hatay gençliğinin yardımı ile yirmi yıldır anavatandan uzak yaşayan Hatay'ın, duygu ve

4 Ankara Milli Kütüphane'de derginin ilk 12 sayılık koleksiyonu 1970 SA 380 kayıt numarası ile bulunmaktadır. Kütüphanelerde bulunmayan 13. sayıyı temin eden sahaf Ahmet Yüksel'e teşekkür ederim. *Hatay* hakkında kısa bilgi için Mehmet Tekin; *Hatay Basın Tarihi*, s: 118. İhtiyatla kullanılması gereken bir diğer kaynak için bkz: Nurettin Güz; *Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları Halkevli Dergileri*, Bilge Yapım yay., Ankara-1995, ss: 153-154.

düşüncelerini söyleyecek, kültür ve folklor alanlarındaki varlığını belirtecek, C.H.P. prensipleri etrafında, milli ve içtimai bakımdan Hatay'a faydalı olmağa çalışacaktır"[5].

Derginin 11/12. sayısında yeni bir yayın politikası belirlenmiş, dergide doğrudan Hatay ile ilgili çalışmalara daha fazla yer verileceği açıklanmıştır[6]. Gerçekten de, Şubat/Mart 1945 tarihini taşıyan 13. sayıda belirlenen politikaya uygun bir içerik yer almıştır. Bu sayıda yapılan bir açıklamada kağıt sıkıntısı nedeniyle, derginin iki ayda bir yayınlanacağı belirtilmiştir. Ancak, daha sonra yayına devam edilememiş ve *Hatay* kapanmıştır.

2. Bibliyografya:

Akpınar, Zeki [Lise Edebiyat Öğretmeni]; "Hatay'da Kültür", No: 8, 19 Eylül 1944, ss: 12-15.

Aksu, M. Aşir; "Türk İhtilalinin Ekonomik Yönleri", No: 11-12, Aralık 1944/Ocak 1945, ss: 13-15.

"Antakya Halkevinin İki Aylık Çalışmaları", No: 11-12, Aralık 1944/Ocak 1945, ss: 23-24.

Arık, Remzi Oğuz; "Antakyamız", No: 6, 19 Temmuz 1944, ss: 14-15, No: 7, 19 Ağustos 1944, ss: 7-8.

"Atatürk'ün Büyük Nutkundan", No: 5, 19 Haziran 1944, s: 3.

Balcı, Şükrü; "Bir Şehir Tiyatrosu İhtiyacı", No: 11-12, Aralık 1944/Ocak 1945, ss: 6-7.

"Bayrak Koşusu", No: 5, 19 Haziran 1944, ss: 8-9, 15.

"5 Temmuz", No: 6, 19 Temmuz 1944, ss: 6-10.

Çağlar, Hakkı; "Biz", No: 2, 19 Mart 1944, s: 14 [şiir].

Çağlar, Hakkı; "Resim Sergisi", No: 4, 19 Mayıs 1944, ss: 11-12.

Çelenk, Selim; "23 Temmuz", No: 7, 19 Ağustos 1944, ss: 1-2.

Çıtakoğlu, Doç. Dr. Niyazi; "Hatay'ın Coğrafi Durumu", No: 2, 19 Mart 1944, ss: 5-9, No: 3, 19 Nisan 1944, ss: 5-9, No: 4, 19 Mayıs 1944, ss: 5-7, No: 5, 19 Haziran 1944, ss: 10-12.

Çizer, Hayrettin; "Peyzaj". No: 1, s: 12 [edebi metin].

Çizer, Hayrettin; "Yağmur", No: 2, 19 Mart 1944, s: 11 [edebi metin].

5 Ziya Kılıçözlü; "Hatay Niçin Çıkıyor", No: 1, 19 Haziran 1944, s: 16.
6 "Halkevi Dergilerinin Yayın Prensipleri", No: 11/12, Aralık 1944/Ocak 1945, ss: 1-2.

Çizer, Hayrettin; "Bir Bahar Akşamı", No: 3, 19 Nisan 1944, ss: 13-14 [şiir].

Çizer, Hayrettin; "Yurdumun Güzelliklerinden: İskenderun-Antakya", No: 9, İlkteşrin [Ekim] 1944, ss: 13-14.

Çizer, Hayrettin; "Bir Rüya", No: 10, Sonteşrin [Kasım] 1944, ss: 11-12.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan; "Mustafa Münif Efendi", No: 3, 19 Nisan 1944, ss: 10-12, No: 4, 19 Mayıs 1944, ss: 8-10.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan; "Yıkık Köprü", No: 5, 19 Haziran 1944, s: 7 [şiir].

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan; "Antakya'nın Suları", No: 6, 19 Temmuz 1944, s: 3 [şiir].

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan; "Hatay Bibliyografyası-Antakya", No: 11-12, Aralık 1944/Ocak 1945, ss: 10-12.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan; "Hatay Bibliyografyası: Kâtip Çelebi'nin Cihannûma eserinde Antakya", No: 13, Şubat/Mart 1945, ss: 9-12.

Ergenekonlu, Etem Yılmaz [Erkek Lisesi Türkçe öğretmeni]; "Hatay Halk Şairlerinden: Telli Osman (İncerap)", No: 1, 19 Şubat 1944, ss: 17-18, No: 13, Şubat/Mart 1945, ss: 16-17.

"Gençler ve Hayat", (çev: M. Özdoğan), No: 2, 19 Mart 1944, ss: 13-14.

Gülpınar, H.; "Türk Oğluyum", No: 4, 19 Mayıs 1944, s: 7 [şiir].

Gülser, Nahide [tarih öğretmeni]; "Hatay'da Tarihi Eserler", No: 11-12, Aralık 1944/Ocak 1945, ss: 16-17, No: 13, Şubat/Mart 1945, ss: 5-6.

Günal, Latif; "Halkevi", No: 2, 19 Mart 1944, s: 15 [şiir].

Gündeşlioğlu; "Koşma", (der: Z. K.), No: 2, 19 Mart 1944, s: 18 [şiir].

H. E.; "Atatürk", No: 10, Sonteşrin [Kasım] 1944, s: 13 [şiir].

"Halkevi Çalışmaları: Akın ve Zor Nikâhı Temsilleri", No: 13, Şubat/Mart 1945, ss: 18-19.

"Halkevi Dergilerinin Yayın Prensipleri", No: 11-12, Aralık 1944/Ocak 1945, ss: 1-2.

"Halkevi Faaliyetleri", No: 2, 19 Mart 1944, s: arka iç kapak.

"Halkevimizin İki Aylık Çalışmaları", No: 13, Şubat/Mart 1945, ss: 22-23.

"Hatay'a Deyişler", No: 6, 19 Temmuz 1944, s: 12 [şiir].

"Hataylılara Saygı", No: 6, 19 Temmuz 1944, s: 13 [şiir].

İsmail Hakkı; "Hava Şehitlerine Ağıt", (der: Zeki Akpınar), No: 4, 19 Mayıs 1944, ss: 13-14 [şiir].

Karabay, Vedi Münir; “Hatay Meselesi Nasıl Başladı, Nasıl Bitti”, No: 1, 19 Şubat 1944, ss: 7-8, No: 2, 19 Mart 1944, ss: 9-10, 12-13.

Karabay, Vedi Münir; “Hatay Şairleri”, No: 11-12, Aralık 1944/Ocak 1945, ss: 3-5.

Karabay, V.; “Hatay Şairlerinden Akif Karabay”, No: 13, Şubat/Mart 1945, ss: 2-4.

Karaman, Nezih; “Yanlış Tanınan Hatay”, No: 11-12, Aralık 1944/Ocak 1945, s: 5.

Karaman, Rasim [Avukat]; “Bizde Aile”, No: 13, Şubat/Mart 1945, ss: 13-15.

Kılıçozlü, Ziya; “Türk Kadını ve Türk Ülküsü”, No: 2, 19 Mart 1944, ss: 3-5.

Kılıçozlü, Ziya; “19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı”, No: 5, 19 Haziran 1944, ss: 5-7.

Kılıçözlü, [Ziya]; “Ne Bir Kibir, Ne Gurur”, No: 1, 19 Şubat 1944, s: 9, [şiir].

Kılıçözlü, Ziya; “Mehmet Emin Yurdakul”, No: 1, 19 Şubat 1944, ss: 10-12.

Kılıçözlü, Ziya; “Hatay Niçin Çıkıyor?”, No: 1, 19 Şubat 1944, ss: 4,16.

Kılıçözlü, Ziya; “II’nci İnönü Zaferi”, No: 3, 19 Nisan 1944, ss: 1-4.

Kılıçözlü, Ziya; “Kutlu Toprak”, No: 4, 19 Mayıs 1944, s: 15 [şiir].

Kılıçözlü, Ziya; “Kurtuluş Günü-5 Temmuz Münasebetile”, No: 6, 19 Temmuz 1944, ss: 1-2.

Kılıçözlü, Ziya; “İnönü”, No: 7, 19 Ağustos 1944, ss: 9-11 [şiir].

Kılıçözlü, Ziya; “Türkçemiz”, No: 9, İlkteşrin [Ekim] 1944, ss: 1-2, 12.

Kılıçözlü, Ziya; “Altı Yıl Oldu”, No: 10, Sonteşrin [Kasım] 1944, ss: 1-6.

Kılıçözlü, Ziya; “Namık Kemal”, No: 11-12, Aralık 1944/Ocak 1945, ss: 20-22 [şiir].

Kutlu, Selahattin; “Bozlaklar”, No: 9, İlkteşrin [Ekim] 1944, ss: 11-12, No: 10, Sonteşrin [Kasım] 1944, ss: 14-16.

“Lozan ve Montrö”, No: 7, 19 Ağustos 1944, ss: 12-13.

“Milli Şef İnönü’nün 19 Mayıs Nutkundan”, No: 5, 19 Haziran 1944, s: 1.

Miskioğlu, Nafi; “Hatay’da Düğünler”, No: 1, 19 Şubat 1944, ss: 13-16, No: 2, 19 Mart 1944, ss: 15-17, No: 3, 19 Nisan 1944, ss: 15-15, No: 5, 19 Haziran 1944, ss: 13-15, No: 7, 19 Ağustos 1944, ss: 14-15, No: 9, İlkteşrin [Ekim] 1944, ss: 11-12.

N. S.; “Ata Türk Kimdir”, No: 10, Sonteşrin [Kasım] 1944, s: 7 [şiir].

Oğuz, Şükrü; “Marathon Koşusu”, No: 4, 19 Mayıs 1944, ss: 1-4.

Oğuz, Şükrü; "Antakya'da İpekçilik", No: 6, 19 Temmuz 1944, ss: 4-5, 11.

Oğuz, Şükrü; "Ata ve Hatay", No: 7, 19 Ağustos 1944, ss: 3-6, No: 8, 19 Eylül 1944, ss: 6-8, No: 9, İlkteşrin [Ekim] 1944, ss: 3-6, No: 10, Sonteşrin [Kasım] 1944, ss: 8-10.

Oğuz, Şükrü; "Havacılık Haftası", No: 8, 19 Eylül 1944, ss: 9-11.

Olcaytuğ, İ.; "Güzel Sözler", No: 10, Sonteşrin [Kasım] 1944, s: 16.

"30 Ağustos Büyük Zafer Bayramı", No: 8, 19 Eylül 1944, ss: 1-5, 11.

Seyrani; "Koşma", (der: Z. K.), No: 9, İlkteşrin [Ekim] 1944, ss: 7, 15 [şiir].

Siliöz, Remzi; "Hatay'da Doğum Adetleri", No: 11-12, Aralık 1944/Ocak 1945, ss: 7-9.

Tekan, Ruhi [Müze Müdürü]; "Hatay'ın Kronolojisi", No: 1, 19 Şubat 1944, ss: 5-6

Tekan, Ruhi; "Hatay Müzesi ve Mozayikleri", No: 13, Şubat/Mart 1945, ss: 7-8.

Üner, Turgut; "Büyük Bir İskeleye Kavuşan İskenderun Tarihine Bir Bakış", No: 11-12, Aralık 1944/Ocak 1945, ss: 18-19.

"25 Şubat 1945'te Halkevlerinin 13'üncü Yıldönümü Münasebetile İdare Heyeti Azası ve Temsil Kolu Başkanı Şükrü Balcı'nın Verdiği Söylev", No: 13, Şubat/Mart 1945, ss: 20-21.

Özet: *Hatay*, Antakya Halkevi tarafından 1944 yılında yayınlanmıştır. Dergide, genç şairlerin eserlerine yer verilmiş, ayrıca bölgenin siyasi tarihi ve folkloru hakkında çalışmalar yayınlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Antakya Halkevi, *Hatay*, bibliyografya.

Hatay, The Periodical of the Antakya People's House

Abstract: The periodical of Antakya People's House, *Hatay*, was established in 1944 and mostly published the poems of young poets and articles on the history and folklore of the region. The article provides an evaluation of this journal.

Keywords: Antakya People's House, the periodical *Hatay*, bibliography.

PAŞAZADE BİR MUHARRİR: SERMET MUHTAR ALUS
Hayatı ve Eserleri Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi

Meral DEMİRYÜREK

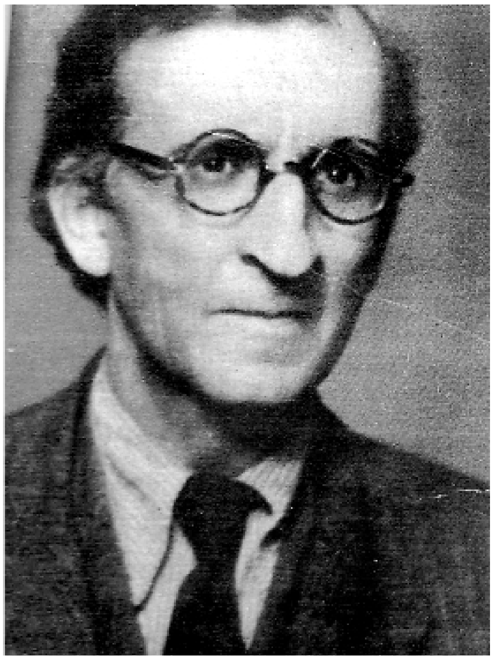

Sermet Muhtar, İstanbul'un her kesimden insanının XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başındaki yaşantısını güçlü gözlem yeteneği ve renkli üslubuyla Cumhuriyet nesline bıkıp usanmadan bütün ayrıntısıyla anlatmış bir yazardır. Onun gazetelerde yazı yazmaya başladığı yılların geleneği sürdüren edebiyatımız açısından taşıdığı önem de gözden uzak tutulacak cinsten değildir. Ahmet Rasim'in 1932 yılındaki ölümüyle Türk basınında onun çizgisini Sermet Muhtar Alus'un sürdürdüğü görülmektedir.

Sermet Muhtar Alus, 1952'ye kadar olan dönemde Türk edebiyatında yerli renk gerçekçiliğini devam ettiren en önemli isimlerden biri olmasına rağmen, ne yazıkki yakın zamana kadar ihmal edilmiş[1], Türk edebiyatındaki gerçek yerini alamamıştır.

Bu makale, yazarın hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek isteyenlere ön bilgi mahiyetindedir.

1.Aile Çevresi

Sermet Muhtar Alus, 28 Mayıs 1887'de[2] İstanbul'un tarihî semtlerinden biri olan Saraçhanebaşı'nda doğdu.[3] Annesi Fatma Kevser Hanım(1872-1954), babası Ahmet Muhtar Paşa'dır.[4] Babasının "Muhtar" adına ilave olarak kendisine dedesi Osman Abid Paşa'nın "Osman"ı ve "Sermed" ismi uygun görülmüştür. Sermed, ebced hesabıyla kameri hicri takvimde 1304 yılına yani, yazarın doğduğu yıla tekabül etmekteydi.[5] Başlangıçta her üç adını daha sonra ise, özellikle yazılarında, Sermet Muhtar imzasını kullanmıştır.

Sermet Muhtar'ın babası Ahmet Muhtar Paşa 1861'de İstanbul'da doğmuştur. Babası kolağası Hasan Efendi'dir. 16 Mart 1926'daki ölümü üzerine Cumhuriyet gazetesinde çıkan "Bir Ziya'-ı Müessif" başlıklı yazıda Ahmet Muhtar Paşa'dan şöyle bahsedilir: *"Memleketin irfanına, tarih-i askerisine, topçuluğuna senelerce vakf-ı hayat etmiş ve güzide, âlim bir muallim sıfatıyla ordumuza pek mühim hıdemat ifa eylemiş olan Askerî Müze müdir-i sabıkı topçu ferikliğinden mütekaid Muhtar Paşa, "mühendishane-i berr-i hümayun" denilen eski topçu mertebesinde senelerce hocalık etmiş ve binlerle zabit rahle-i tedrisinden geçmiş bir üstat idi. Erkan-ı hazıra-i askeriyemizin heman kaffesinin*

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Meral DEMİRYÜREK: "Sermet Muhtar Alus Hayatı-Sanatı-Eserleri" Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi (Temmuz 2006).
2 Hicri takvime göre, 5 Ramazan 1304 Cumartesi günü doğmuştur.
3 Sermet Muhtar'ın doğduğu ev 1918'de yanan 800'den fazla evden biridir. Bkz. Sermet Muhtar ALUS: "Vefa Semti Hakkında", Aydede, 91-64 (15 Aralık 1948), 2.
4 Bazı kaynaklarda Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile karıştırılmakla birlikte doğrusu Ferik Ahmet Muhtar Paşa'dır.
5 Semavi EYİCE: "Unutulmuş Bir Yazar: Sermet Muhtar Alus", Şehir, 17 (Temmuz 1988), 56.

muallimi olan bu zat, Askerî Müze'yi hiç yoktan vücuda getirmiştir. Anadolulu halis ve öz Türk olan merhum… hayatını ulûm u fünûn-ı askeriyeye ve tarih-i harp telifatına hasreylemiştir…"[6] Ayrıca Külliyat-ı Fenn-i Esliha (2 cilt), Osmanlı Topçuları, Dumansız Barutlar ve Seri Ateşli Sahra Topları adlı eserleri vardır.[7] Erkan-ı Harbiye Mektebi müdürü Miralay Ahmet Sedat Bey, Ahmet Muhtar Paşa'nın cenaze töreninde, onun meziyetlerini *"...Muhtar Paşa merhum pürüzsüz, şaibesiz bir hayat-ı mesai ile çalışmıştı. Memleketin kurtuluşunda, istikbalinde merhumun büyük hissesi vardır..."*[8] şeklinde dile getirmiştir.

Sermet Muhtar'ın Çocukluk Resmi. (İstanbul Ansiklopedisi)

Fatma Kevser Hanım, Başbakan İsmet Paşa'ya yazdığı, 14 Eylül 1926 tarihli bir dilekçesinde ailesini *"Validemin pederi Silistre müdafi-i şehr müşir Rıfat Paşa, pederim merhum erkan-ı harbiye ferikanından Abid Paşa…"* şeklinde tanıtır.[9] Abid Paşa, askerlik mesleğindeki üstün başarısının yanı sıra, ansiklopedik malumatının genişliği ve tasavvuf ilmindeki derin bilgisiyle de tanınmış bir kumandandır.[10]

Anne Fatma Kevser Hanım da oğlu gibi, tek çocuktur ve devrin aydın kadınları içinde sayılmalıdır. Çünkü piyano çalar, "Hanımlara Mahsus Gazete" de yazılar yayımlar.[11] (F.K.) imzasıyla yayımlanan bu yazılarda örnek bir ev kadınının, eşin ve annenin nasıl olması gerektiği üzerinde durulduğu görülmektedir. 30 Teşrinisani 1311 tarihli "Bir Kadının Mesudiyeti Acaba Nasıl Hasıl Edilir?" başlıklı yazısında "süs kuklası" biçiminde ortalıkta gezen kadınlar için şunları söyler: *"Böyle kadınlar elbette zevclerine çocuklarına, hanelerine şevk ü gayretle hıdemat edemezler. Onların fikirleri süs, şıklık ile meşguldür; yoksa evladının tahsilini, zevcinin rahatını, evinin mesudiyetini düşünen kadın kabil değil böyle bir hale sülûk edemez…"*

6 "Bir Ziya-ı Müessif", Cumhuriyet (17 Mart 1926), 3.
7 Reşat Ekrem KOÇU: İstanbul Ansiklopedisi, I, (İstanbul, 1958), 397-398.
8 "Muhtar Paşa Merhum", Cumhuriyet (18 Mart 1926), 3.
9 BCA, 030 10 143 25 20
10 Reşat Ekrem KOÇU: İstanbul Ansiklopedisi, I, (İstanbul, 1958), 172.
11 Tarafımızdan Fatma Kevser Hanım'ın söz konusu gazetede1311 yılına ait toplam 5 yazısına tesadüf edilmiştir.

Sonraki yıllarda Sermet Muhtar, annesinin bu görüşünü destekler nitelikte birçok roman ve hikaye kahramanına yer verecektir.

Sermet Muhtar ve annesi, özellikle babasının ölümünden sonra hiç ayrılmazlar. Yazarın ölümüne kadar birlikte yaşarlar. Annesini çok seven, ona çok düşkün olan yazar, hayatı boyunca biraz da olsa, anne hakimiyeti altında kalmıştır.[12]

Sermet Muhtar'ın Gençlik Fotoğrafı (Sanat Dünyamız)

Fatma Kevser Hanım (1872-1954), oğlundan iki yıl sonra vefat etmiştir.[13]

Çocukluğundan itibaren, çok zengin bir kültürel etkiyle karşı karşıya gelen Sermet Muhtar'ın fikrî ve hissî teşekkülünde aile çevresinin çok büyük rolü olmuştur. Özellikle sürdürdüğü konak hayatı, onun ileriki zamanlarında meydana getireceği edebî çalışmalarında temel kaynağı oluşturmuştur. Çevresine dair yaptığı bütün gözlem ve tespitler, ailede varolan okuma merakıyla birleşince ortaya Sermet Muhtar'ın profili çıkacaktır.

2.Çocukluk Yılları

Hem anne hem de baba tarafından çok köklü ve kültürlü bir aile çevresine sahip olan Sermet Muhtar'ın çocukluğu, dedesi Abid Paşa'nın Saraçhanebaşı'ndaki ve Göztepe'deki konaklarında geçmiştir:*"Saraçhanebaşı, bizim eski semtimizdi; çocukluk ve ilk gençlik çağlarım orada, Firuzağa mahallesinde geçmişti..."*[14] *"Çocukluğum Kadıköy yakasında geçmişti; Göztepede otururduk..."*[15]

Abid Paşa'nın 1894 yılı temmuz ayında çeşitli sebeplere dayandırılan bir jurnal sonucunda Halep'e[16] sürgün edilmesi, Sermet Muhtar'ın çocukluk yıllarına ait en önemli anılarına vesile olur. Dedesinin II. Meşrutiyet'in ilanına

12 İsmail Türsan ve Ela Koşar ile 2 Eylül 2004'te İstanbul- Göztepe'de yapılan görüşme.
13 İsmail Türsan ve kızı Ela Koşar ile 2 Eylül 2004 tarihinde İstanbul- Göztepe'de yapılan görüşme.
14 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Mahallemiz", Akşam (9 Kasım 1949), 5,7 ; "Komşu Fatmanım", Akşam (17 Ağustos 1947), 4.
15 Sermet Muhtar ALUS: "Boğaziçi Uykuda", Akbaba, 92 (12 Teşrinievvel 1935), 9.
16 Asıl sürgün yeri olan Kerkük, Paşa'nın arkadaşı Süreyya Paşa'nın yardımıyla değiştirilir. Bkz.Reşat Ekrem KOÇU, a.g.y.

Sermet Muhtar'ın Okuduğu Mekteb-i Hukuk Binasının Bugünkü Görünümü.

Sermet Muhtar Ölümünden Kısa Bir Süre Önce Çok Sevdiği Mangalın Başında (Akşam Gazetesi, 4 Mayıs 1952)

kadar yaklaşık 15 yıl sürgün hayatı yaşamasına sebep olan amilleri Sermet Muhtar şöyle sıralar: *"...1894 zelzelesi olur olmaz Yıldız'dan evvel çoluk çocuğunu yoklayışı; zelzeleden ana duvarları çatlamış, çok tehlikeli hal almış Seraskerkapısına, Abdülhamidin marazisine mügayir olarak (çatlaktır) deyişi. Sonradan duyduk ki üçüncü sebep de (büyüklerle teması) imiş..."*[17] Büyüklerle temastan kasıt, Abid Paşa'nın eski dostlarından Girit fevkalade kumandanlığından sadrazamlığa getirilen Hakkı Paşa'nın hasta olan evlatlığının Göztepe'deki köşkte misafir edilmesi ve ikinci olarak, "İstihkam ve İnşaat Dairesi Reisi" olan Abid Paşa'nın tamir edilen Zincirlikuyu karakolunu gözden geçirmeğe gittiği sırada veliahd Reşat Efendi'nin de civardaki çiftliğinde bulunuyor olmasıdır.

Sermet Muhtar, 1897 yılında, daha 10 yaşında bir çocukken, annesi ve anneannesi ile birlikte İstanbul'a gitmesine izin verilmediği için Halep'te ameliyat olmak zorunda kalan hasta dedesini ziyarete gider. Bu yolculuk sırasında yaşadıklarını, yıllar sonra büyük bir canlılıkla gazete sütunlarında anlatır.[18] Belki de bunlardan en ilginci "Tacirin Veletleri"[19] adlı yazısıdır. Halep'ten dönüşte İskenderun'da, dedesinin tanıdığı, zengin bir aileyi ziyarete giderler. Ailenin çok yaramaz iki oğlu vardır. Bunlar çevrelerinde buldukları kedi, köpek, kuş gibi hayvanlara acımasızca, türlü eziyetler yaparlar ve aileleri bu duruma hiç müdahale etmez, seyirci kalır. Sermet Muhtar ve ailesi ise, bütün bu olup bitenleri hayretler içinde izler.

17 Sermet Muhtar ALUS: "Halebe Gidişimiz", Akşam (6 Şubat 1941), 4.
18 Sermet Muhtar ALUS: "Halebe Gidişimiz", Akşam (6 Şubat 1941), 4; "Denizde Sekiz Gün Sekiz Gece", Akşam (11 Şubat 1941), 4; "İskenderun'dan Halebe", Akşam (13 Şubat 1941), 4.
19 Akşam (18 Haziran 1947), 4.

Sermet Muhtar Karikatürü (İstanbul Ansiklopedisi)

Halep seyahatinden hastalanarak dönen Sermet Muhtar, "Sıtma"[20] adlı yazısında, Amik ovasında sıtmaya yakalandığını, ancak dönüşte İstanbul'da tedavi görerek, iyileştiğini anlatır. Bedenen çok fazla gelişmiş bir çocuk olmamasını bu hastalığına bağlar: *"..Bancağızda[21] vücutça fazla serpiliş gelişiş, boy bos olsa yürek yanmayacak. Halebe giderken Amik ovasında kaptığım sıtmadan kavruklaşmış, bir deri bir kemik olup çıkmışım..."*[22] O yıllarda çok sağlıklı, gürbüz bir çocuk olmadığını ortaya koyan daha başka ifadeleri de vardır: *"...Bir haftadır öksürükten dilim ağzıma girmiyor, doktorların kimi asabi gıcık diyor, kimi küçük dili uzamış diyor, kimi zatürree yapacak diyor. Yatak içinde bîmecal, kafeste kuş gibi çırpınıyordum... Meğerse halis muhlis boğmaca öksürüğü geçiriyormuşum..."*[23]

Nasıl gözlük kullanmaya başladığını anlattığı yazıları da sağlığı ile ilgili sayılabilir: *"...12, 13 yaşlarındaydım. İçimde heves de heves: Ben de gözlük taksam...Trende vapurda, seyirlerde rasladığım bütün gözlüklü gençlere ne gıpta, ne gıpta. O pırıl pırıl altın kenarlı, ipincecikaltın zincirli gözlüklere âdeta imreniyorum. Bizimkiler hiç o taraflı değil; hepsinde aynı ağız:*

-Allah muhtaç etmesin, görememezlik, sakatlık özenecek şey mi? Hem onları taşıyan çok kimselerin meramı süs, züppelik. Sen daha çocuksun? Bir gün arabada annemle beraber Yenicami sebilinin önünden geçiyorduk.

-Karşıki saat kaç? dedi. Bakıyorum bakıyorum, iyice görüp söyliyemiyorum. Annem pencereden uzandı. Şaşalamış.

-Ayol sekiz buçuk olduğunu görüp seçemiyor musun? diyor.

-Hayır!

---

20 Akşam (12 Şubat 1947), 4; Sermet Muhtar ALUS: 30 Sene Evvel İstanbul (İstanbul, 2005), 158.
21 "Benceğiz de" olmalı.
22 Sermet Muhtar ALUS: "Bir Vakitki Deniz Hamamları", Akşam (11 Haziran 1947), 4.
23 Sermet Muhtar ALUS: 30 Sene Evvel İstanbul (İstanbul, 2005), 176.

Sermet Muhtar İlk Eşi Semiha Hanım'la Birlikte. (Aile Albümünden)

-Etme!"[24]

Bunun üzerine o zamanın meşhur doktoru Esmeryan'a muayene olur, kendisine iki numara miyop teşhisi konur ve gözlük verilir. Gözlüğünü ilk taktığı zamanki duygularını şöyle ifade eder: *"...Hekimin bana tayin ettiği silindirik camlar tıpatıp uygun gelmez mi? Handiyse iğne deliğinden Hindistan'ı seyredeceğim.."* [25] Gözlük, sigara ve kurşun kalemle birlikte Sermet Muhtar'ın hayatı boyunca ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Aile çevresinin tesiriyle, çok küçük yaşlardan itibaren kültürel faaliyetleri takip eden Sermet Muhtar için en önemli eğlence kaynaklarından biri tiyatrodur:*"...o seneler on bir, on iki yaşında kadardık. Yazın her Cuma Mınakyanın Zamboğlu bahçesindeki tiyatrosunda buluşur; annelerimiz kafesli localarda otururlar; ikimiz*[26] *orkestranın arkasına dizilmiş koltuklara yan yana büzülür, (La dam o Kamelya), (Dalila), (Fanfan Klodine) gibi hissi dramlara, (Balmumucu), (Paris Paçavracısı), (Kara değirmen cinayeti) gibi cinai melodramlara kulak kesilirdik..."*[27]

Dedesinin Şehzadebaşı'ndaki konağı, onun tiyatro faaliyetlerine kolayca ulaşmasında bir basamak olmuştur. Çünkü Şehzadebaşı'ndaki Direklerarası özellikle ramazan aylarında geleneksel eğlence yerlerinin başında gelir: *"...Abdürrezzakın (Handehanei Osmanî)si Kel Hasanın (Hayalhanei Osmanî)si, Mınakyanın (Osmanlı Dram Tiyatrosu), malûm a, ramazanlarda Şehzadebaşı'nda toplanırlardı..."*[28] Bu eğlence yerlerine gidebilmek için her çocuğun izin koparabilme çabasını kendi anılarından genelleştirerek dile getirir: *"...Hava karlı, yağışlı değilse, keskin soğuk yoksa, iftar sofrasından kalkar kalkmaz çocuklar annelerine haminnelerine sokulurlardı:*

24 Sermet Muhtar ALUS: "Gözlük Yüzünden Başıma Gelenler", Akşam (SEK)
25 Sermet Muhtar ALUS: "Said Paşa Geçidi", Akşam (3 Eylül 1947), 4; 30 Sene Evvel İstanbul (İstanbul, 2005), 186-187; "Gözlük Yüzünden Başıma Gelenler", Akşam (SEK)
26 Yanındaki kişi, çocukluk arkadaşı Tahsin Nahit'tir.
27 Sermet Muhtar ALUS: "Cağaloğlu'nda Mesut Bey Konağı", Akşam (2 Ağustos 1950), 5.
28 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Tiyatrolardan Hatıralar", Akşam (19 Kasım 1947), 4.

Kevser Hanım, Ahmet Muhtar Paşa ve Kucağında Torunu Elhan. Yerde Oturan ise Sermet Muhtar. (Aile Albümünden)

-Bu gece Kel Hasan (Cahud yahut Gelin odası) oynuyor. Tam 11 perde, 7 tablo. Ne olur izin ver anneciğim, gidelim!

-Küçük İsmail (Canavar ininde bir kadının 10 günlük hayatı)nı oynayacak. Kapıdaki ilâna (yani afişe) koskoca ayının resmini bile yapmışlar. Gidip görsek haminneciğim !

-Şevki'de bu akşam (Çifte köy düğünü) var. Daimaki gibi suratını boyayıp ibişliğe çıkmayacakmış; sırmalı çepkenler, poturlar giyip çiftlik sahibinin oğlu olacakmış !

Yalvara yakara izin koparılır, sevinçten zıp zıp zıplanır; emektar uşak loca bileti almağa yollanırdı..."[29]

Çocukluk dönemine ait önemli ayrıntılardan biri de sünnet oluşudur ki daha çok gelen hediyeler vasıtasıyla hatırlar: *"...1898 de, sünnetliğimde gelen hediyeler içinde bir fotoğraf albümü vardı ki dışındaki delikten ufacık anahtarla saat gibi kurulur, çengeli kıvrılıp açılınca tininitinini, ardarda iki hava çalardı: Biri yine Paloma, öbürü La Mascotte opereti..."* [30]

Hatırladığı hediyelerden bir bölümü de, her yıl yılbaşı kutlamaları münasebetiyle dedesinin arkadaşlarından gelenlerdir: *"...Belçikalı askeri muharrir ve Türkçe de dahil, 12 dille okuma ve yazmasiyle agah General Neyt, Brükselden her sene koca koca kitaplar gönderirdi. Kongo ülkesine, Orta Afrikadaki Ruwenzori dağlarına, Okyanusya adalarına dair..."*[31]

Düzenli olarak tiyatroya gitmesi ve çeşitli vesilelerle gelen hediyelerin muhteviyatı, bize, Sermet Muhtar'ın, çocukluk döneminden itibaren batı kültürünün değişik kaynaklarıyla karşılaşan biri olduğunu göstermektedir. Dola-

29 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Tiyatrolardan Hatıralar", Akşam (19 Kasım 1947), 4.
30 Sermet Muhtar ALUS: "Paloma", Akşam (12 Kasım 1947), 4.
31 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Yılbaşılara Dair", Akşam (29 Aralık 1946), 4.

yısıyla daha küçük yaşlardan itibaren böyle bir etkinin var olması, onun fikrî teşekkülünde belirleyici rol oynamıştır. Ancak o, sadece batıdan değil, geleneksel yapıdan da bir o kadar etkilenmiştir. Yine kendi satırlarından öğrendiğimize göre, semai kahvelerine giden, devrin geleneksel tiyatro oyunlarını ve oyuncularını (Kel Hasan, Kavuklu Hamdi, Abdi, Küçük İsmail, Katip Salih, Peruz Hanım, Minyon Virjini,..) takip eden hatta Karagöz tasvirleri toplayan biridir: *"...Çocukluk bu ya, birer ikişer derken deve derisinden hayli Karagöz toplamıştım. Her çeşidi mevcut, lakin kabaklı kız noksan... on, on bir yaşında iken erkek, kız beş altı akran toplandık mı bir odaya çekilir tiyatro oynamağa kalkışırdık..."*[32]

Sermet Muhtar Tek Çocuğu Elhan'la Birlikte. (Aile Albümünden)

Yazar, çocukluk yıllarında oyun peşinde koşan hareketli bir çocuk olmaktan ziyade, biraz da aile çevresindeki entellektüel atmosferin tesiriyle, ağırbaşlı bir çocukluk geçirmiştir. Ancak bu durum gençlik yıllarında, değişmiş arkadaş çevresi genişleyen Sermet Muhtar, edebiyatla ve jimnastikle ilgilenmiş, içkili eğlencelere devama başlamıştır.[33]

3.Öğrenimi

Sermet Muhtar, eğitimine eve gelen hocalardan özel dersler alarak başlamıştır. Çünkü dedesinin sürgünde olması nedeniyle evlerinde bir matem havası vardır: *"O vakitki âdet üzere ilâhilerle, âminlerle mektebe başlamak bana nasip olmadı. Yani fesimin üstünde elmas boroş, boynumda sırmalı cüz kesesi, sırtımda yepyeni elbise, kurulduğum arabanın iki yanında ve arkasında ilâhici ve aminci çocuklar, en öndeki bevvabın başında oturacağım pufla minderle mektebi boylayamadım. Zira büyük babam Halebe sürüldüğü için evimizin yas ve matemi devamdaydı..."*

"...Bir defa besmele desin, dedeciği yakında Halep'ten gelince cemiyetlisini de yaparız..."[34] diyerek mahalledeki caminin imamı eve çağrılır.

32 Sermet Muhtar ALUS: "Kabak Kantosu", Akşam (13 Eylül 1950), 5.
33 Sermet Muhtar ALUS: "Cağaloğlu'nda Mesut Bey Konağı", Akşam (2 Ağustos 1950), 5; "İdmancı Beyin Başına Gelen", Akşam (1 Haziran 1947), 4.
34 Sermet Muhtar ALUS: "İlk ve İkinci Hocam", Akşam (4 Mart 1941), 4.

Sermet Muhtar, 1311 (1895) yılı sonbaharında, Saraçhanebaşı'ndaki evlerinde Firuzağa camiinin imamı Mustafa Efendi'den ilk ders aldığı günleri şöyle hatırlar:*"…hafiz Mustafa Efendi, bana ilk besmeleyi dedirten, elifbe cüzünü okutan hocadır. Sakalına sinmiş enfiyenin sası sası, mestlerinin ekşi ekşi kokusu hâlâ burnumdadır… Gün aşırı derse gelir, mütmadiyen esner; ben, süt kardeşim Ali hatta, hocaefendiye kahve getiren ahiretlik kız da esneye esneye biterdik…"*[35] Daha sonra Göztepe'ye yazlığa taşınmaları üzerine eğitimine orada devam edilir ve kendisinin "ilk gerçek hocam" diye nitelendirdiği o dönemde kız-erkek karma eğitim veren Taş Mektep hocalarından İlimyeli Arif Efendi'den[36] dersler alır.[37] Aldığı derslerin neler olduğuna dair tafsilatı, evlerine gelen dedesinin, büyük amca ve dayılarının ileri gelenlerden ahbaplarına verdiği cevaplardan öğreniyoruz: *"On on iki yaşlarındaki çağlarım. Sofadan geçerken gözlerine iliştim mi, hemen içeriden bana seslenirler:*

-Gel buraya nuruaynım, öp elimizi…Çok yaşa, berhudar ol, nice nice payelere er, emi !..den sonra:

-Beş dakika dakika otur biraz görüşelim ?..

Sorguları hiç değişmez:

-Mektebe devam ediyoruz ya?

-Evde okuyorum, efendim.

-Oh, o da âlâ.. neler okuyorsun ?

Sayarım:

-Kıraat, imla, kavaid, ilmihal, Arabî, Farisî, hesap,coğrafya…"[38] Bu derslere ilave olarak Fransızca, Almanca ve resim dersleri alan yazar; daha çocuk yaşlarda, Alman Imhoff Paşa tarafından Almancaya çevrilen Hüseyin Rahmi'nin "Mutallaka" romanını (Die Geschidene) okuyacak seviyede Almanca bilir.[39]

19. yüzyıl sonu İstanbul'unda, varlıklı olmanın icaplarından kabul edilen evdeki çocuğa "enstitütris" yani mürebbiye tutma modasına Sermet Muhtar'ın ailesi de uyar: *"...Gene çocukluğumda, zamane modası icabı, Asmalımescitteki madam Filomen'in Müstahdemin idarehanesinden biri bana, öbürü da-*

35 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Mahallemiz", Akşam (9 Kasım 1949), 5,7.
36 Bazı yazılarında Muhacir Arif Efendi diye söz etmektedir.
37 Sermet Muhtar ALUS: "Bugünden Dünden (Göztepe'deki Taş Mektepten Hatıralar), Aydede, 91-53 (6 Kasım 1948), 2; "Kem Nazara Dair", Akşam (12 Ekim 1947), 4 ; "İlkokullarda Coğrafya", Akşam (2 Kasım 1949), 4.
38 Sermet Muhtar ALUS: "Eski ve Yeni Dedikodular", Yeni Sabah (22 İkinciteşrin 1942), 3.
39 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Yılbaşılara Dair", Aydede, 91-68 (29 Aralık 1948), 2 ; "Eski Yılbaşılara Dair", Akşam (29 Aralık 1946), 4; "Eski Yılbaşılara Dair", Akbaba, 74 (27 Aralık 1962), 7 (Bu yazı yazarın ölümünden 10 yıl sonra tekrar yayımlanmış oluyor.)

yızademe sözüm ona iki enstitütris tutmuşlardı..”[40] *“..zürafa boylu, ve uzun boyunlu, 45, 50’lik, Avusturyalı bir madam çıkageldi. Adı da Elizabet. Ben o zamanlar 11, 12 yaşlarındayım...”*[41] Sermet Muhtar’ın anlattıklarından enstitütrisler hakkında olumlu bir izlenime sahip olmadığı sonucuna varıyoruz.

Sermet Muhtar’ın düzenli bir şekilde okula devamı Galatasaray Lisesi’nin son sınıfına kaydının yapılmasıyla başlamıştır.[42] Oradan 1906 yılında mezun olmuştur.[43] Lise yıllarına ait anıları daha ziyade o devredeki arkadaşlarını ve hocalarını anlattığı yazılarında görülmektedir. “35 Yıl Evvelki Demlerinde” serisi içinde anlattığı bir anısında arkadaşı Aziz Fikret ile Beyoğlu’nda içki içmelerini ve kızları görmek için kadın terzisine gidişlerini anlatır.[44]

“...Mekteb-i Hukuk’a[45] *1906 eylülünde devama...”*[46] başlayan ve 1910 yılında birincilikle[47] mezun olan[48] yazar, o yıllarda oldukça başarılı bir öğrenci olduğunu kaydeder: *“...Mektepte pek havyar kesenlerden değildim; geçirdiğimiz imtihanlarda hep dolgun numara almıştım..”*[49] Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra bütün hevesi Avrupa’da hukuk doktorası yapmak[50] olan Sermet Muhtar, bu arzusunu gerçekleştiremez. Askeri Müze’nin açtığı sınavı kazanarak “Umur-ı Fenniye ve Tarihiye Katibi”[51] olarak göreve başlar.

Okumaya karşı ilgi ve alakası çok derin olan Sermet Muhtar’ın, Fransız edebiyatının önemli temsilcilerini, özellikle Jules Verne’i, daha çocuk yaşlardan itibaren okumaya başladığını görüyoruz: *“…Okumayı yeni söktüğüm kitap karıştırmağa henüz başladığım sıralar merakla, tadına doyamayıp elimden bırakamayarak okuduğum ilk belli başlı kitap, merhumun*[52] *Jules Verne’den Türkçeye çevirdiği (İki Sene Mektep Tatili)dir…”*[53]

Ayrıca felsefe ve içtimaiyata merak etmiş F. Alcan’ın “Bibliothéque de philosophie contemrporaine “e dahil bütün kitapları okumuş, Fransa’da çıkan Il-

40 Sermet Muhtar ALUS: “Eski Balatlılara Dair”, Akşam (22 Kanunuevvel 1943), 5.
41 Sermet Muhtar ALUS: “Eski Enstitütrisler”, Akşam (11 Haziran 1941), 4.
42 Semavi EYİCE: a.g.m.
43 Cemalettin BİLDİK: “Paşazade Muharrir Sermet Muhtarla Bir Konuşma”, Akşam (4 Mayıs 1952), 3, 8; (5 Mayıs 1952), 3, 7.
44 Sermet Muhtar ALUS: “35 Yıl Evvelki Demlerinde”, Akbaba, 310 (28 Birincikânun 1939), 10.
45 Mekteb-i hukuk binası günümüzde Cağaloğlu Anadolu Moda Tasarımı Meslek Lisesi-Moda ve Sanat Eğitim Merkezi olarak kullanılmaktadır.
46 Sermet Muhtar ALUS: “Mekteb-i Hukukta Edebiyatçı Gençler”, Akşam (4 Mayıs 1947), 4.
47 Galatasaray Sultanisi ve Mekteb-i Hukuk’u birincilikle bitirmiştir. Bkz. Yusuf Ziya ORTAÇ: Bizim Yokuş (İstanbul, 1966), 317.
48 Cemalettin BİLDİK: a.g.y.
49 Sermet Muhtar ALUS: “Kem Nazara Dair”, Akşam (12 Ekim 1947), 4.
50 Cemalettin BİLDİK: a.g.y.
51 O. Sermed Moukhtar; Musée Militaire Ottoman Guide (İstanbul, 1920), kapak
52 Ahmet İhsan Tokgöz’den söz ediliyor.
53 Sermet Muhtar ALUS: “Üstat Ahmet İhsan”, Yeni Sabah (10 İkincikânun 1943), 3.

Sermet Muhtar'ın Kızı Elhan (sağda) Nazım Hikmet'in de (ortada) Bulunduğu Bir Grupla Beraber. (Aile Albümünden)

lustration mecmuasının fasiküllerinin hemen hepsini edinmiştir.[54]

Batı edebiyatı kadar Türk edebiyatının devrinde önemli sayılan eserlerini de takip ettiğini yine yazılarından çıkarmak mümkündür. Özellikle Servet-i Fünun devrine ait eserleri (Rubab-ı Şikeste, Aşk-ı Memnu, Mai ve Siyah...) sık sık zikreder.

Bazı yazılarının dipnotlarından ve eserlerinde bahsettiği eserlerin künyesinden onun çok geniş bir arşiv ve kütüphaneye sahip olduğunu kestirmek hiç de güç değildir. Onun okul hayatı ömrü boyunca devam etmiştir. Sonsuz bir öğrenme isteği vardır: *"...Gördüğü herşeyi ilk defa görüyormuş gibi daima hayrete kapılan bakışlarında, elle tutulmaz, gözle görülmez bir meçhule karşı ürperen tecessüsü sezebilirdiniz..."*[55]

4.Aile Hayatı

Çocukluğundan itibaren süt kardeşlerin, beslemelerin, emektarların, akrabaların ve aile fertlerinin bulunduğu çok geniş bir aile ortamında büyüyen Sermet Muhtar, üç kez evlenmiştir.

İlk evliliğini Rumeli Orduları Müşiri Hakkı Paşa'nın torunu, Dr. Rüştü Bey'in kızı ve şair Necdet Rüştü Efe'nin kızkardeşi olan Semiha Hanım ile yapmıştır. Bu evlilikten 1917 yılında Sermet Muhtar'ın tek çocuğu olan Elhan dünyaya gelmiştir. Elhan Hanım'ın ismi Cenap Şehabettin'in "Elhan-ı Şita" adlı şiirinden mülhemdir.

Bir müddet sonra eşinden ayrılan Sermet Muhtar kızını annesine bırakmamış, Elhan 1939 yılında evlenene kadar baba-kız mutlu bir hayat sürdürmüşlerdir. Hatta bir müddet Fransız lisesinde okuyan kızının eğitimini kendisi ik-

54 Reşat Ekrem KOÇU: İstanbul Ansiklopedisi, II, (yer-tarih yok), 755-756.
55 Adnan TAHİR: "Acı Şeyler, Fakat...", Akşam (5 Haziran 1952), 3.

mal etmiş, ona Emile Zola'nın eserlerini okuyacak kadar Fransızca öğrettiği gibi, sosyal hayatın icaplarını da yine bizzat kendisi göstermiştir. Elhan Hanım tıpkı babası gibi sanata mütemayil biridir: Karikatür çizer, edebî yazılar kaleme alır, piyano çalar.

Sermet Muhtar, ikinci evliliğini Nasfet Hanım ile üçüncü evliliğini ise Behiye Hanım ile yapmıştır. Behiye Hanım'ın kendisinden ayrılması üzerine bir daha evlenmemiştir.[56] "Şarkıların Türkülerin Dili; Nerelerde Söylendikleri..."[57] başlıklı yazısında ayrılık sonrası iç dünyasına değinir: *"...Karımdan henüz ayrılmış; acılı, üzüntülü zamanlarımdı. Kıyılarda, kırlarda saatler geçirir, defterime resimler yapar sandalda balık tutar, eve dönerdim.."* Bu satırların dışında eşinden ve kızından ancak satır aralarında adları geçecek şekilde bahsetmiştir. Kızına sevgisini bu kısacık ifadelerde dahi görmek mümkündür: *"Dünyada herkesten ve herşeyden çok sevdiğim biricik kızımın doğduğu günden beri..."*[58]

Bugün, Sermet Muhtar'ın soyundan iki torunu hayattadır: Ela Koşar ve Leyla Atalık. Ayrıca torunlarının çocukları vardır: Ela Hanım'ın Fettah ve Elhan adlarında bir oğlu bir kızı, Leyla Hanım'ın ise, Asena adında bir oğlu vardır.

Sermet Muhtar'ın kızı Elhan Türsan, Aralık 1996'da vefat etmiştir, damadı İsmail Türsan 1913 doğumlu olup halen hayattadır ve İstanbul Göztepe'de yaşamaktadır.

5.Memuriyetleri

Sermet Muhtar'ın düzenli iş hayatı Askerî Müze'de çalıştığı dönemle sınırlıdır. Askerî Müze'ye "Umur-ı Fenniye ve Tarihiye Katibi"[59] olarak alınır. Müzedeki görevi Fransızca ve Türkçe birer rehber hazırlamak üzerinedir. Söz konusu rehberler, üç cilt halinde, 1920 ve 1922 yıllarında yayımlanmıştır. Yazar, babası Ahmet Muhtar Paşa'nın 1926 yılındaki ölümünden bir iki gün sonra buradaki görevinden ayrılmıştır.[60] Daha sonra herhangi bir işte düzenli olarak çalışmamış, özellikle hayatının son döneminde geçimini gazete ve dergilere yazdığı yazılarla sağlamıştır.

56 Sermet Muhtar'ın damadı İsmail Türsan ile 2 Eylül 2004 tarihinde İstanbul- Göztepe'de yapılan görüşme.
57 Yeni Sabah (24 İkincikânun 1943), 3.
58 Sermet Muhtar ALUS: 30 Sene Evvel İstanbul (İstanbul, 2005), 178.
59 O. Sermed Moukhtar: Musée Militaire Ottoman Guide (İstanbul, 1920), kapak.
60 Cemalettin BİLDİK: a.g.y.

6.Mizacı

Çok geniş bir arkadaş ve dost çevresine sahip olan Sermet Muhtar hakkında yazılanlar ve kendisinin, yazılarının satır aralarında ortaya koyduğu karakter hususiyetleri bize dışa dönük, nüktedan, hoş sohbet, nazik, iyi kalpli, hayatın nimetlerinden faydalanmayı bilen bir insanın ipuçlarını vermektedir.

Sosyal tarafı güçlü olan yazarın, çevresinde arkadaşları, dostları varken sohbetine doyum olmaz. Damadı İsmail Türsan'ın deyimiyle o, "meclisârâ" biridir. Böyle zamanlarda yaptığı nükteler kitaplara girmiştir: *"...Gazeteler, bir kaç apartman soyan genç ve güzel bir kızın yakalandığını yazdılar. Sermet Muhtar Alus bu olayı okuduktan sonra:*

-Gözünü sevdiğim zenginlik, dedi, hırsızı bile güzel oluyor."[61]

Kız kardeşinin eşi olması hasebiyle yazarla aralarında akrabalık da bulunan Necdet Rüştü Efe, Sermet Muhtar'ın özelliklerini şöyle özetlemektedir: *"...Alim, dilbilir ve asîl bir kimse olan aziz dostum, büyük insan Sermet Muhtar Alus; aynı zamanda –aylarca sürse bile- huzurunda doyulmayacak bir hoşsohbet ve ince bir nükteci idi.*

Sevimli yüzünde alâka uyandıran uyanık gözleri zekâsının sonsuzluğunu anlatır, konuştukça herkesi kendine çeker ve dostluk çerçevesine girilince bir daha ayrılınmazdı. Kibardı... Bağışlayıcı ve büyük kalpli idi...Cömertti ve ikramcı idi.

Sermet Muhtar'ın kalender ve aldırmaz halini görenler önce tepeden bakmak isterlerse de; billûr ahlâkını, kar beyazı alnını ve şefkatli kalbini görünce alçalmaya başlar ve hele bilgisinin sınırsızlığını sezince tane olurlardı ayaklarının altında..."[62]

"Bu büyük zekânın, en küçük aklın bile alamayacağı merakları, kuşkuları, korkuları vardı." diye yazanYusuf Ziya Ortaç ve ayrıca Ercüment Ekrem Talu, onun bir vehminden söz ederler: Sermet Muhtar, yolda yürürken ansızın düşüp ölmekten korktuğu için yalnız başına dışarı çıkmaz[63] ve düşüp bayılacak olursa, yüzüne serpsinler diye cebinde su taşır.[64]

Sermet Muhtar, yazılarında şahsî hususiyetlerine dair ipuçları verdiği gibi; meraklarından, alışkanlıklarından, sevdiklerinden, sevmediklerinden de yeri

61 Necdet Rüştü EFE: Türk Nüktecileri (yer- tarih yok),36.
62 Necdet Rüştü EFE: Türk Nüktecileri (yer- tarih yok), 34.
63 Ercüment Ekrem TALU: "Sermed Muhtar Merhum", Son Posta (22 Mayıs 1952), 2.
64 Yusuf Ziya ORTAÇ: Bizim Yokuş (İstanbul, 1966), 318-319.

geldikçe bahsetmiştir. Ancak hiçbir zaman zayıf yönünü, maddî sıkıntılarını, iç dünyasındaki buhranları dışa yansıtmamıştır. Özellikle ilk eşinden ayrıldığı dönemdeki üzüntülerini ve hayatının değişik devrelerinde çekmiş olduğu maddî sıkıntıyı göstermemek için elinden gelen bütün gayreti göstermiştir.[65]

Birçok insan gibi Sermet Muhtar'ın da uyku problemi vardır: *"Oldum olasıya vakti gelip de yatağa girdim mi bir kitaba, bir mecmuaya, gazeteye göz gezdirmeden uyuyamam. Gece uyanacak olsam, kolay kolay kirpik kavuşturamam. Mum halaya dönerim..."*[66] *"Birkaç yıldan beri erkenci oldum. Sabahleyin ortalık aydınlanmadan uyanıp kalkıyor, saat dokuza gelince de yatağa girip biraz şunu bunu okuyup uykuya dalıyorum..."*[67] Uykusunun kaçtığı zamanlarda vaktini okuyarak ya da yazarak değerlendiren yazar için, kalem kadar vazgeçilmez olan bir diğer şey sigaradır: *"...Oooh! Sindire sindire keyifli keyifli içtim. Tabiat bu ya, kahveyi pek sevmem; varsa olur, yoksa da. Gelgelelim sabahleyin çaya can atarım. İkinci fincaniyle kahvaltımı etmeden –o da kızarmış incecik bir dilim ekmek- cigarayı da ağzıma almam; tüttürmeden kafamı toplıyamam...kalemi ele aldım mı cigarasız olamam..."*[68] *"...Ben de o kafiledenim. Yazı yazarken şayed dudaklarımın kenarında cigara yoksa haddin varsa kalem yürüt..."*[69]

Sigara ve içki alışkanlığını ölümüne değin sürdüren Sermet Muhtar'ın, son yıllarında dahi evinin yakınındaki salaş meyhaneye ara sıra gittiğini oranın müdavimleri ifade etmişlerdir.[70] Ancak onun sarhoş olup etrafa sataşması söz konusu değildir, sadece içki içmeyi sever, içkiden keyif alır.[71]

Etrafındaki her konuya, her ayrıntıya büyük bir merak duygusuyla, öğrenme hevesiyle yaklaşan Sermet Muhtar, özellikle İstanbul'un geçmiş zamanlarını anlattığı seri yazılarında bu özelliğini sık sık ortaya koymuştur. Denizle alakalı olarak, vapurlara ve balıklara olan merakı onun en çok sözünü ettiği konular arasındadır.

65 Bkz.Yusuf, Ziya ORTAÇ: a.g.e, s. 316; Cemalettin BİLDİK: a.g.y.
66 Sermet Muhtar ALUS: "Saatsizlik ve Cigarasızlık Yüzünden", Akşam (7 Aralık 1949), 4 ; "Saatsizlik Yüzünden", Yeni Sabah (13 Birincikânun 1942), 3.
67 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Tiyatrolardan Hatıralar", Akşam (19 Kasım 1947), 4.
68 Sermet Muhtar ALUS: "Saatsizlik ve Cigarasızlık Yüzünden", Akşam (7 Aralık 1949), 4.
69 Sermet Muhtar ALUS: "Sigara", Aydede, 91-32 (25 Ağustos 1948), 2.
70 Semavi EYİCE: a.g.m., s. 60.
71 İsmail Türsan'ın 9 Ocak 2005 tarihli mektubu.

Basının acı bir kayıbı

Sermet Muhtar Alus dün vefat etti

Merhum Sermet Muhtar Alus

Sermet Muhtar'ın Akşam Gazetesindeki Vefat Haberi. (Akşam Gazetesi, 21 Mayıs 1952)

"...Bazı yazılarımda araya kattığım gibi, bende vapur merakı küçüklüğümden beri mevcuttur. On on bir yaşlarındayken Kadıköyünün tontonlarını, Haydarpaşanın yerinde sayanlarını, bunlardan çok halice olan adalara işliyenleri, bacalarının, güvertelerinin, davlumbazlarının şeklini uzaktan seçer seçmez, düdüklerini işitir işitmez hemen kestirir, söylerdim..."[72] Hatta sırf merakını gidermek için gidiş-dönüş bilet alarak inceleme amaçlı yolculuk yapar: *"...Baştan kıça, yukardan aşağıya tekrar tekrar gezip durdum. Bileti gidip gelme almışım, çıkmadan gerisin geri döneceğim.."*[73] İlgisinin sadece gözlemle de sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır: *"...1907 yazında bir sandal edinmiştim. Çifte havuzlarda manifaturacı Şişman Yankonun hususi balıkçıları göz kulak olur; sık sık binip kürek çeker, gezintiler yapar, balık da tutardık..."*[74] Balık avı, balık türleri, İstanbul'un balıkları gibi konularda birçok yazısı vardır.

Sermet Muhtar'ın, ilgisini çekmeyen konu yoktur denilse abartılmış olmaz. Zaten yazılarının başlıklarına bakmak dahi bu çeşitliliği vermeye kafidir. Sermet Muhtar, sırf konuşma biçimini gözlemleyebilmek için evinin önünden geçen satıcıyı durdurarak sohbet eden[75], karşılaştığı bir dostuna veya okuyucularına, okuduklarını, gördüklerini yahut başından geçmiş bir vakayı meddah edasıyla nakleden bir "mîr-i kelam"dır.[76]

7.Ölümü

Bir "paşazade" olarak dünyaya gelen ve konaklarda özel öğretmenler nezaretinde eğitim görerek büyüyen Sermet Muhtar ve ailesinin daha 1915'lerde maddi sıkıntı çekmeye başladığı şu satırlardan anlaşılmaktadır: *"...kocaman bir odada kocaman bir masa etrafına ağır, oymalı, yüzleri aşınmış sandalyeler dizilmişti...Ama, bu zengin dekor içinde ne fakir bir sofra idi bu: Ortada bir şişe rakı, bir sürahi su, bir kristal tabakta yeşil salata, peynir, zeytin, ek-*

72 Sermet Muhtar ALUS: "Bir Zamanlar İstanbul'a Gelip Giden Seyyah Vapurları ve Seyyahlar, Akşam (SEK)
73 Sermet Muhtar ALUS: "Neveser Vapurundan Hatıralar", Akşam (30 Nisan 1947), 4.
74 Sermet Muhtar ALUS: „Kem Nazara Dair", Akşam (12 Ekim 1947), 4.
75 Sermet Muhtar'ın damadı İsmail Türsan ile 2 Eylül 2004 tarihinde İstanbul- Göztepe'de yapılan görüşme.
76 Sermet Muhtar ALUS: "Güzel Konuşanlar", Akşam (5 Mart 1947), 4.

mek...Yemek mi? Büyük bir sahanda, adam başına tek yumurta !...Sonradan öğrendim: Bu köşk, Osmanlı İmparatorluğundan bir küçük örnekti. İmparatorluk, bütün gelir kaynakları ile nasıl Düyun-ı Umumiye'nin pençesinde ise, bu köşkte sarrafların, tefecilerin pençesinde idi..."[77]

Fatma Kevser Hanım'ın eşi Ahmet Muhtar Paşa'nın ölümünden sadece altı ay sonra, 14 Eylül 1926 tarihinde, devrin başbakanı İsmet İnönü'ye hitaben yazdığı dilekçedeki Göztepe'deki köşklerinin sanatoryum yapılmak üzere satın alınması yolundaki isteği, yaşanan maddî sıkıntının somut belgelerinden biridir. Söz konusu dilekçede Fatma Kevser Hanım içinde bulundukları durumu şöyle dile getirir: *"...Epeyce müddettir ailevî felaketlere inzimâm eyleyen zevcimin hastalığı münasebetiyle fazla masraflar, külfetler etmeğe mecburiyet hasıl olduğundan ceddim ve pederimden intikal eyleyen üç parçadan ibaret emlakimi kamilen terhin etmiştim. Bugün oturduğum hanemin bile faizini tediyeden aciz bir vaziyetteyim. Temin-i idare ve maişetimiz ancak merhum zevcimden henüz tahsis olunacak eramil maaşıyla mülkümün icar ettiğim kısmından temin olunacak paraya tevakkuf etmektedir. Merhum zevcimi ebediyyen kaybetmekten mütevellid acı ve elem daha henüz pek sıcak iken yaşadığım bu buhranlı ve ıstıraplı hayat, sonra müşkilat-ı maişet, gece ve gündüz rahat ve huzurumu selb ediyor. Son derece de teessür içindeyim; adeta bitabım..."* Sonuç olarak, devrin maarif vekili Necati Bey, başbakanlığa, mevzu bahis köşkün tahsisat yetersizliği nedeniyle satın alınmasının mümkün olmadığını bildirmiştir.[78]

Bu karar üzerine Sermet Muhtar ve annesi, geçimlerini temin edebilmek için önceki yıllarda[79] da yaptıkları gibi köşkün bir bölümünü kiralama yoluna gitmişlerdir: *"...1927 yılının baharındayız. Yazları kiraya verdiğimiz selamlık bölüğüne bir müşteri çıktı. Kerli ferli taşralı rivayetine göre memleketinin eşrafından saçlı sakallı, 55lik bir zat...Lafın kısası, 7 odalı bölüğün sezonluğunu 60 liraya verdik..."*[80] Ancak ileriki yıllarda köşkün satılması tekrar gündeme gelmiş olmalı ki bir yazısında Sermet Muhtar, alıcılardan söz eder: *"...Bundan 10 yıl evvel, Göztepe'deki evimize bir alıcı çıktı. Müteahhit, kalantur, kelle kulaklı, iri yarı bir adam. Gene o ayarda iki arkadaşını da yanına almış, hususi otomobille yanaştılar, girdiler içeri. Asıl müşteri, dışarıdan binaya göz gezdirir gezdirmez dudak büktü:*

77 Yusuf Ziya ORTAÇ: Bizim Yokuş (İstanbul, 1966), 316.
78 BCA, 030 10 143 25 20
79 Yusuf Ziya Ortaç 1915 yılında selamlık bölüğünün şair Mükerrem Ali'ye kiralanmış olduğunu yazmaktadır. Bkz.Yusuf Ziya ORTAÇ: a.g.e, s. 316.
80 Sermet Muhtar ALUS: "Dut", Akşam (19 Haziran 1946), 4.

-Yapı sağlama, dayanıklıya benziyor amma metelik etmez; zira ahşap...”[81] Köşkün, 1936 yılı içinde satılmış olması kuvvetle muhtemeldir.[82]

Ölümünden kısa bir süre önce Sermet Muhtar ile yapılan röportajda, babasından kalan mirastan söz edilirken, Göztepe'deki köşk ve Şehzadebaşı'ndaki konağın satıldığını, geriye sadece bir arsa ve Beyoğlu'nda o zaman oturdukları evin kaldığını anlatır.[83]

12 Şubat 1940 tarihli bir başka dilekçede ise, Sermet Muhtar, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine eserlerini gönderek yayımlanmaları ve belirli sayıda halk evlerine satın alınmaları yönündeki talebini dile getirir. Ancak olumlu bir cevap alamaz.[84]

Hayatlarının en parlak ve görkemli devresinde kapılarını herkese açan hatta yedi çocuğu himaye edip büyüten, onları evlendiren[85] Ahmet Muhtar Paşa ailesi, son yıllarını sefalet içinde geçirmiştir. *“...nimetlere boğulan tabur tabur dalkavuk misafirler; üstadın serveti bittikten sonra kapısını çalmaz olmuşlardı(r).”*[86]

Beyoğlu Küçükparmakkapı'daki evinde çekilen son fotoğraflarında Sermet Muhtar, mangal başında eski kıyafetiyle ısınmaya çalışırken görüntülenmiştir. O tarihte, gerek kendisinin gerekse annesinin, her ne kadar saklamaya çalışsalar da, büyük bir maddî sıkıntı ve ilgisizlikle karşı karşıya oldukları görülmektedir.

16 Kasım 1949'da Akşam gazetesinde yayımlanan “Haydarpaşa'nın Eski Üçüzleri” başlıklı yazısında “Bağdat” adlı vapurun o günkü halini görünce geçmişteki parlak günlerini hatırlar, mukayese eder: *“...Zavallıcığı o haliyle görünce adeta garipsedim. Gençliğinde gayet şık, kıl pıranga, kadınların baş tacı bir delikanlı iken yaşlanınca yakadan atılan, züğürtleyip eski moda kostümlerinden mahrum, mintan ve pantolonla ekmek parasını çıkarayım diye hamallık etmeğe kalkışan bir eski dosta rastlamış gibi oldum. İnan olsun üzüldüm, yüreğim sızladı...”* Sanki bu satırlarda Sermet Muhtar, kendini anlatmaktadır. O da, tıpkı “Bağdat” vapuru gibi son yıllarında kaleminin gücüyle ancak ayakta durabilmiştir.

---

81 Sermet Muhtar, ALUS: “Çama ve Çamlığa Dair Fıkralar”, Akşam (16 Haziran 1946), 5.

82 Yazarın ailesinin ifadesine göre köşk, Elhan Hanım 18-19 yaşlarındayken satılmıştır. Bu da,1936'ya yakın bir zamana denk gelmektedir.

83 Cemalettin BİLDİK: a.g.y.

84 BCA 490 01 854 373 1

85 Bunlardan biri Hadi adlı zencidir. Hadi'nin oğlu Dündar Tunç 1920 doğumlu olup halen Almanya'da yaşamaktadır ve F. Kevser Hanım'dan hâlâ “haminne” diye söz etmektedir.(Dündar Tunç ile 31 Mart 2005 tarihli telefon görüşmesi.)

86 Necdet Rüştü EFE: a.g.e., s. 34.

1952 yılı Mayıs ayı başlarında uzun süredir evden dahi çıkamayan damar sertliği ve tansiyon düşüklüğünden muzdarip olan Sermet Muhtar, 20 Mayıs 1952 Salı günü öğleden sonra saat beşte kalp krizinden[87] vefat etmiştir.[88]

Yıllarca yazı yazdığı Akşam gazetesinde çıkan cenaze haberine göre, Sermet Muhtar *"...Beyoğlunda Parmakkapı'daki evinden alınmış ve Bayezite getirilerek ikindiyi müteakip cenaze namazı kılındıktan sonra Silivrikapıda medfun bulunan pederinin yanında ebediyete terkedilmiştir..."*[89]

Cenaze töreninin yazarın kıymetini ortaya koyacak mahiyette olmadığı, hatta çok az kişinin törene iştirak ettiği yönünde ifadeler vardır. *"Gazeteler onun seneler süren yazılarıyle tirajlarını yükseltip günlerini gün etmişler ve ölümünde cenazesini kaldırmak sehavetini (!) gösteren bir akşam gazetesinin zengin sahibi ona –maalesef- belediyenin ikinci sınıf, yani daha ucuz bir merasimi layık görmüştü. Halbuki Sermet Muhtar; pîr aşkına diyebileceğimiz bir ücretle o gazeteye ne şaheserler yağdırmıştı..."*[90]

Adnan Tahir, yazarın ölümü üzerine bir öz eleştiride bulunur: *"...cenazende ancak otuz kırk kişi vardı...Biz sana layık olduğun kıymeti belki de veremedik..."*[91]

O dönemin gazete ve dergileri tarandığında Sermet Muhtar'ın ölümü üzerine yazılan yazıların çok fazla olmadığı görülmektedir. Tespit edebildiklerimiz ise, şunlardan ibarettir: Akşam gazetesinde Şevket Rado "Sözün Gelişi" köşesinde "Sermet Muhtar Alus"[92], Vâ-Nû "Akşamdan Akşama" köşesinde "Sermet Muhtar'ın Kelime Tabir ve Cümleleri"[93] ve Adnan Tahir'in "Acı Şeyler, Fakat..."[94] başlıklı yazıları; Son Posta'da "Bugün de Bu" köşesinde Ercüment Ekrem'in "Sermed Muhtar Merhum"[95] ve Hürriyet gazetesinde Hikmet Feridun Es'in "İstanbul En Renkli Muharririni Kaybetti"[96] başlıklı yazıları; Cumhuriyet gazetesi ve Resimli Tarih Mecmuası'nda kısa birer taziye yazısı vardır.

Toprağa veriliş haberinin çıktığı günkü Akşam gazetesinde, Sermet Muhtar'ın Eski Zamanın Meraklı Vakaları serisindeki "Anika" adlı tefrikası hâlâ

87 İsmail Türsan ile 2 Eylül 2004 tarihinde İstanbul- Göztepe'de yapılan görüşmede yazarın kalp krizinden değil beyin kanamasından öldüğünü ifade etmiştir.
88 "Basının Acı Kaybı", Akşam (21 Mayıs 1952), 1, 2.
89 "Sermet Muhtar Toprağa Verildi", Akşam (22 Mayıs 1952), 1-2.
90 Necdet Rüştü EFE: a.g.e., s. 34.
91 Adnan TAHİR: a.g.y.
92 Akşam, 22 Mayıs 1952, s. 2.
93 Akşam, 23 Mayıs 1952, s. 3.
94 Akşam, 5 Haziran 1952, s. 3.
95 Son Posta, 22 Mayıs 1952, s. 2.
96 Hürriyet, 22 Mayıs 1952, s. 3.

devam ediyordu ve metnin içinde hem yazarın çizilmiş bir resmi hem de bir veda yazısı vardı: *"...Sermet Muhtarı kaybetttik. O parmaklarının arasındaki kalemi bırakmağa imkan bulamadan hayat onu bırakıverdi. Ona kendi eseri içinde Tanrıdan rahmet dilemek hem hazin hem güzel bir tesadüf. Allah rahmet eylesin..."*[97]

8.Beslendiği Kültür Kaynakları

Çok küçük yaşlarda, Fransızca öğrenmeye başlayan Sermet Muhtar, Galatasaray Lisesi'nde okumuş olmanın da etkisiyle batı kültürüyle erken yaşlarda tanışmıştır.

Galatasaray Lisesi'nde okuyan gençlerin Fransız edebiyatına ilgisini gösteren şu satırlar Sermet Muhtar'ın çevresini tanımamızda oldukça önemli bir ipucunu vermektedir: *"...Şimdi sıra Fransız edebiyatındadır. İstediğin kadar dört nala at koşturacak bir saha. Şu bapta da sürekli sözler olur. "Rostand", "Albert Samain", "Fernand Gregh", "Henry Bataille", "Catulle Mandes", "Faguet", hatta içlerinden biriyle yaşıt olan genç "Jean Cocteau" filan gibi isimler söylenir, "poéme"ler, "sonnet"ler, "Cyrano"dan, "Aiglon"dan parçalar okunur..."*[98]

Daha çocukluk yıllarında başlamış olan Avrupaî hayat tarzının bir uzantısı olarak, ailesi yabancı eğitmenlerden yardım almıştır. Sermet Muhtar, o yıllara ait anılarında tatlısu frengi bir enstitütristen masallar, şarkılar dinlediğini şöyle anlatır:*"...madam Blanche bizleri etrafina toplar; Perrault'nun (Kırmızı Kukuleteli Kız), (Mavi Sakallı), (Parmak Çocuk) gibi mahut masallarını anlatırken...Palomaya atlardı: Le jour, en quittant la terre pour l'océan..."*[99] Daha on yaşında bir çocukken ezbere Fransızca şiirler okuduğunu ise, Halep yolculuğunu anlattığı anılarından öğreniyoruz: *" …yarım yamalak fransızcama bir memnuniyet ki. Aşka gelip Lafonten'in (Ağustos Böceği ve Karınca), (Tilki ile Karga) hikayelerini taklitlerini yapa yapa okuyuş…"*[100] Buna ilave olarak onun Fransızca dergi ve gazeteleri takip ettiğini yine anılarından hareketle çıkarmak mümkündür: *"…tren Yeşilköyde durunca dolaşan Rum müvezziden (Petit Journal)in haftalık renk renk resimli ilavesini aldımdı. Hiç unutmam o nüshada Rus-Japon harbinin Tsuschima deniz cengi, zırhlıların batışı,… manzaraları vardı…"*[101]

97 Sermet Muhtar ALUS: "Anika", Akşam (22 Mayıs 1952), 3.
98 Sermet Muhtar ALUS: 30 Sene Evvel İstanbul (İstanbul, 2005), 140.
99 Sermet Muhtar ALUS: "Paloma", Akşam (12 Kasım 1947), 4.
100 Sermet Muhtar ALUS: "Denizde Sekiz Gün Sekiz Gece", Akşam (11 Şubat 1941), 4.
101 Sermet Muhtar ALUS: "Dünkü Florya", Akşam (22 Haziran 1947), 4.

Yusuf Ziya Ortaç anılarında Sermet Muhtar'dan söz ederken, onun bilgisi ve kütüphanesinin zenginliği karşısında hayrete düştüğünü dile getirmekten kaçınmaz: *"…Bir gün elimizde Larousse, birkaç arkadaş imtihan ettik onu: Rastgele açtığımız sayfalardan kelimeler soruyorduk. Size inanılması güç bir şey söyliyeyim mi?... Her kelimeyi Larousse gibi açıkladı bize…Korktuk !*

Ama Sermet, yalnızca Fransızca değil, galiba Fransızcasına yakın, belki de Fransızcası kadar Almanca da bilirdi…

Sonra?... Biraz İngilizce, biraz da İtalyanca: Londra'da ve Roma'da dilsiz kalmayacak kadar!

Raflarda, sandıklarda, dolaplarda kitap dolu idi. Hele Fransız edebiyatının sahne eserleri, belki de eksiksizdi evinde…"[102]

Özellikle Fransızca'ya o kadar hakimdir ki, 1920-1922 yılları arasında Askerî Müze için Fransızca Rehber, 1930 yılında Türkçe-Fransızca bir sözlük yazmış, ayrıca bazı piyesleri Fransızcadan Türkçeye adapte etmiştir. Bunların dışında birçok yazısında Fransızca eserlerden yararlandığını belirtmiş, bazen de bu eserlerden uzun sayılabilecek çeviri alıntılar yapmıştır.

T. Gautier, Matmazel de Melfort gibi İstanbul'u ziyaret eden ve izlenimlerini yazan kişilerin eserlerinden zaman zaman yararlandığı[103] görülen Sermet Muhtar'ın, yazılarında en sık sözünü ettiği kişilerden biri Fransız yazar Jules Verne ve onun roman kahramanlarıdır: *"...Ahmet İhsan merhumun Jules Verne'den tercüme ettiği fenni romanlar arasında bir de (Çinde Seyahat) vardır. Orada (Konfo) nam kişizade, uşağı (Sün)ün bir kabahatini gördü mü, ceza olsun diye, hemen makası alıp kabahatin derecesine göre iki parmak, üç parmak, bir karış saçını kesiverir; herif de etinden et kopuyormuş gibi ter ter tepinir. Romanda görenler şaşakalırlardı..."*[104] Benzetmeler için bile ondan yararlanır: *"…Bitli Nuri. Gelgelelim mesleğinin o kadar erbabı ki, adeta enderlerden dehri sayılanlardan. Jül Vern'in (Kaptan Grant'ın Çocukları) romanındaki Paganel'in tıpkı eşi…"*[105]

Batı kültürüne olan yakınlığı sadece yabancı dillere olan hakimiyetiyle sınırlı kalmayan yazar, güzel sanatların çeşitli dallarıyla da ilgilenmiştir.

"Zevkle dinlenecek kadar"[106] piyano çalan, alaturka ve alafranga müzikten anlayan Sermet Muhtar, yıllar sonra bile şarkı sözlerini tereddütsüz hatırla-

102 Yusuf Ziya ORTAÇ: Bizim Yokuş (İstanbul, 1966), 317.
103 Bkz. Fransız Yazlık Sefarethanesi, Reşat Ekrem KOÇU: İstanbul Ansiklopedisi, XI, (İstanbul, 1971), 5834-5835.
104 Sermet Muhtar ALUS: "Erkekte Saç", Akşam (10 Şubat 1946), 4, 6.
105 Sermet Muhtar ALUS: "İlkokullarda Coğrafya", Akşam (2 Kasım 1949), 4.
106 Yusuf Ziya ORTAÇ: a.g.e, s. 318.

yabilecek bir müzik hafızasına sahiptir. Yazılarında zaman zaman eski şarkı, türkü, kanto, operet ve marşlara yer verir. Bunun kendisinde bıraktığı tesiri şöyle dile getirir: *"Bazı eski türküler, şarkılar geçmiş zamanları, uzun yılların arkasında kaybolan, unutulup giden demleri ne de tatlı tatlı hatıra getirir; insan, sanki o günler geri gelmiş, aralarında yaşıyormuş zannına kapılır…"*[107]

Gerçekten de ele aldığı şarkı sözlerini mutlaka geçmişteki bir anıyla bağlantılı olarak anlatır. Meselâ; 1917 yılında Beyoğlu'nda oturan yeni evli bir arkadaşının eşini şöyle hatırlar: *"…O zamanlar Viyana Opereti, mâhut primadonnası Miloviç, Halep Çarşısındaki tiyatroda temsiller verirdi. (Çardaş), (İstanbul Gülü), (Şen Dul) operetleri ortalıkta moda. Yenge hanım piyanoda bunlardan morsolar, ardından utla şarkılar çalar; ekseriya ufak bir poker çevirir, hoş vakit geçirirdik…"*[108]

Bir şarkı onu çocukluğuna götürür: *"…(Atfetme sakın hançeri müjganını nagâh)ı her duyuşumda 45 yıl evvelki konakların baş piyano ustası Makrik Papazyan hanımı hatırlamamak kabil değil. Kızına ithafen (Mon plaisir) adiyle bir polka da yapmış, Beyoğlu'nda bastırtmıştı. Dayızademe her hafta taşınır; (Bakire duası), (Aşk serzenişleri), (Kuş cıvıltıları) gibi morsolar meşkettirir; işini bitirince… pek sevdiği bu şarkıya girişirdi."*[109]

Radyoda duyduğu bir şarkıyla II. Meşrutiyet yıllarına gider: *"…Namık Kemal'in (Amalimiz efkarımız ikbali vatandır) şarkısını birkaç ay evvel radyoda işitince meşrutiyetin ilk günleri, caddelerdeki nümayişler (yaşasın hürriyet! Kahrolsun istibdad. Yere batsın hafiyeler!) bağırtıları hâlâ kulaklarımda çınlıyor sandım. Karşımda (Vatan yahut Silistre) piyesinde İslambeyliğe çıkan ilk İslam sanatkar Raşit Rıza biraderimizin o zamanki civanın civanı hayali…"*[110]

Sermet Muhtar, müziğe olan ilgisine ilaveten, ilk gençlik yıllarında resim dersleri almıştır: *"...Ressam Üsküdarlı Ali Rıza Bey... 1904 yılında kolağası rütbesinde iken bize gelir; beni resme alıştırır.."*[111] Yağlı boya ve karakalem resim yapmak, karikatür çizmek onun uğraşları arasındadır. Hatta bunlarda o kadar başarılıdır ki, bugün yağlıboya resimlerinden, tespit edebildiğimiz, dört tanesi [Belgrat Seferi'nden Dönüş (1912), Elçi Kabul Sahnesi (1918), Kırım Savaşı'nda Osmanlı Kapısı (1919), Kaykırat Muharebesi (1920-22)] Harbiye Askerî Müze'de

107 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Türküler, Şarkılar Bana Neler Hatırlatıyor?", Akşam (5 Ekim 1947), 3.
108 Sermet Muhtar ALUS: "Sahneye Çıkan İlk Türk Kızı: Afife", Akşam (6 Eylül 1950), 5.
109 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Türküler, Şarkılar Bana Neler Hatırlatıyor?", Akşam (5 Ekim 1947), 3.
110 Sermet Muhtar ALUS: "Şarkıların Türkülerin Dili Nerelerde Söylendikleri -2-", Yeni Sabah (24 İkincikânun 1943), 3.
111 Sermet Muhtar ALUS: "Dünküler, Bugünküler", Akşam (SEK)

Annesi Bayan Kevser oğluna: «Sermet! Mademki resmin çekilecek şu yakanı bari kapa» diyor

Sermet Muhtar Son Fotoğraflarından Birinde Annesiyle Birlikte. (Akşam Gazetesi, 5 Mayıs 1952)

sergilenmektedir.[112] Ayrıca yazdığı eserlerin büyük bir bölümünü kendi resimlemiştir. Resme olan merakını bir yazısında *"…Resme hele ruhlu bir fırçadan çıkanına –adlı sanlı bir üstad mahsûlü olmasa dabayılırım. Karşısına geçer, uzun uzun bakar, bir türlü doyamam…"*[113] şeklinde dile getirmiştir. Yaptığı bütün resimlerde (S) harfi ve altında yılı belirten bir imza kullanmıştır. Bu imza 1928 yılında Latin kökenli Türk alfabesine geçilmeden önceki dönemlerinde de kullandığı bir imzadır. Söz konusu (S) imzanın başkasına ait olduğu yönündeki bilgi doğru değildir.[114] Çünkü kendine has bir resim üslûbu olan Sermet Muhtar, yarattığı kahramanların tipik özelliklerini veren, yazdığı ayrıntıyı neredeyse bire bir yansıtan karikatürize resimler çizmiştir. Böyle bir yol izlemesinin sebebi olarak, kendisinin çocukluk döneminde okuduğu kitapların resimsiz olması ve kahramanların fizikî görünümlerini merak etmesi gösterilebilir. Çünkü Jules Verne'den okumuş olduğu kitaplar, daha sonra resimli olarak çıktığında onları hemen almış, hatta "Issız Ada" adlı eseri film yapıldığında artık ileri yaşlarına ulaşmış olsa da gidip büyük bir merakla izlemiştir: *"…Hiç unutmam içimdeki kayguyu: (Seksen günde devriâlem) ile (Gizli Ada)nın ne diye resimleri yok? Filyas Fok, uşak Paspartu, polis hafiyesi Fiks ne şekilde adamlardı? Milbendis Sirus Smit, genç Harber, zenci Nap nasıldı? Niçin resimlerini yapmamışlar acaba? Yıllardan sonra Beyoğlundaki kitapçı Vays'da bu iki romanın resim dolu Fransızcalarını görünce sevinçten kabıma sığamaz olmuş, hemen ikisini de almış haftalarca elimden bırakamamıştım. İnanır mısınız iki ay evvel sinemada (Issız Ada) filminin oynandığını da duyar duymaz görmeğe koştum. Seyrederken çocukluğumu tekrar yaşar gibi oldum…"*[115]

112Harbiye Askerî Müze Envanter Numaraları : 315, 636, 640, 878

113 Sermet Muhtar ALUS: "İstanbul'un Bir Vakitki Resim Sergileri", Yeni Sabah (7 Şubat 1943), 3.

114 Turgut ÇEVİKER; Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918), (İstanbul, 1988), 90-91.

115 Sermet Muhtar ALUS: "Üstad Ahmet İhsan", Yeni Sabah (10 İkincikânun 1943), 3.

Ailesinin ifadesine göre, son yıllarda resim yapmayı bırakmış olan yazar, resimle ilgisini ölümüne kadar sürdürmüştür.1951 yılı Ocak ayından itibaren Akşam gazetesine yazmış olduğu "Eski Zamanın Meraklı Vakaları" adlı seri hikayelerin ortak özelliği resimli olmalarıdır. Resimler Salih Erimez ve Çetin Özkırım adlı ressamlar tarafından çizilmiştir. Sermet Muhtar'ın 20 Mayıs 1952 tarihindeki ölümünden sonra, Akşam gazetesi elinde hazır bulunan resimli hikayeleri yayımlamaya devam etmiştir. Son hikaye "İdmancı Fehim Bey" adını taşımaktadır ve 16 Haziran 1952 günü son bulur.

Resme ilave olarak, babası gibi, fotoğrafla da ilgilenen yazar, evlerinde oldukça konforlu bir "chambre noire"ın yani karanlık oda ve türlü türlü fotoğrafçılık alet edavatının varlığından söz eder. Önceleri, devrin baskısı sebebiyle, ev içi fotoğrafları çeken Sermet Muhtar, II. Meşrutiyet'in ilanıyla gazetelerdeki çalışmalarına bağlı olarak, fotoğrafçılığı dışarıda sürdürmeye başlar: *"...Meşrutiyet ilan edildi. Bir iki gazetede ve mecmuada ufak tefek yazılarım ve sözüm yabana karikatürlerim çıkıyor, fotoğrafçılığı da biraz kavramışım ya, dürbinli, portatif makinemle köprü üstünde ilk otomobiller, Eminönü meydanının genişleyen köşesi, yeni Haydarpaşa istasyonu gibi şayan-ı dikkat resimler çekiyorum..."*[116] Çektiği fotoğraflardan biri yüzünden, önce tartaklanan sonra da karakolluk olan yazar, "muhadderat-ı İslamiyenin" yani Müslüman kadınların fotoğrafa çıkmış olabileceği zannıyla suçlanır, hatta tutuklanması istenir. Sermet Muhtar'ın *"Bir fotoğrafçı filmi yıkasın; eğer bir kadının eteğinin ucu görünecek olursa içeri tıkılmayı maalmemnuniye kabul..."* etmesi ve sonuçta fotoğrafta sadece tramvayın çıkması kurtulmasını sağlar.[117]

Sermet Muhtar, D'allegio adlı İstanbullu bir Rumla fotoğrafçılık nedeniyle dost olmuş ve birlikte İstanbul'un değişik yerlerinde fotoğraflar çekmişlerdir. Ayrıca Ahmet Muhtar Paşa'nın idaresindeki Aya İrini'de silahlar üzerine bir çalışma yaparlar.[118] O dönemden günümüze Ahmet Muhtar Paşa'yı Askerî Müze mehter takımı ile gösteren, 31 Kânun-ı evvel 1330 (1915) tarihli bir fotoğraf kalmıştır.[119]

Batı özellikle Fransız kültürüne olan yakınlığı Sermet Muhtar'ı geleneksel kültürden uzaklaştırmamıştır, aksine her iki kutbu gerek şahsiyetinde gerek-

116 Sermet Muhtar ALUS: 30 Sene Evvel İstanbul (İstanbul, 2005), 198.
117 Sermet Muhtar ALUS: 30 Sene Evvel İstanbul (İstanbul, 2005), 199-200.
118 Semavi Eyice ile 18 Nisan 2005 tarihinde İstanbul- Bostancı'da yapılan görüşme.
119 Semavi EYİCE: a.g.m.

se eserlerinde mezc etme yoluna giden yazar, Türk edebiyatını özellikle yaşadığı devrin edebiyatını da çok iyi bilir. Servet-i Fünun edebiyatının tesirlerinin hüküm sürdüğü çocukluk ve gençlik dönemlerinde Tevfik Fikret, Halit Ziya, Mehmet Rauf, Saffet Nezihi gibi devrin yazarlarını okuduğunun izlerini eserlerinde görmek mümkündür: *"...O zaman Edebiyat-ı Cedide'nin, Fikret veya Halit Ziya'nın tesiri altında olmayan genç var mıydı?.."*[120]

Bazı roman kahramanlarının ya da anlattığı tanıdık kızlarının elinde o dönemde popüler olan eserlerden biri vardır. Hatta gerçek hayatla romanlar arasında paralellikler kurulduğu vakidir.[121]

Mesela "Bebek Emine" adlı roman kahramanının okuduğu kitaplar Ahmet Mithat Efendi'nin Hasan Mellah, Paris'te Bir Türk adlı romanlarıdır; ayrıca Monte Kristo ve Lord Hop'u okumuştur.Ziya Paşa, Recaizade Ekrem, Abdülhak Hamid, Muallim Naci ise okuduğu şairlerdir.[122] Harp Zengininin Gelini'ndeki Suat ise, Monte Kristo ve Lord Hop'a ilave olarak Zavallı Necdet, Teehhül Âleminde romanlarını okur.

Sermet Muhtar, yıllar önce çok moda olan bir melodiden söz ederken o devrin edebiyatından örnek verir: *"…Halid Ziya Uşaklıgil, rahmetli bile (Mai ve Siyah) romanında, bilmem kime, galiba Kristal kafeşantanındaki bir şantöze düdük gibi sesle Palomayı söyletmiştir…"*[123]

Sermet Muhtar'ın yazılarında adları en sık geçen Türk yazarlarının başında Ahmet Rasim gelmektedir. Onun eserlerini okuduğu verdiği örneklerden anlaşılmaktadır. Mesela eski Haydarpaşa çayırından bahsederken *"…Ahmet Rasim merhum (Şehir Mektupları)nda buraya züğürtler yaylası adını takmıştı…"*[124] diye açıklamada bulunur. Yine bir yazısında *"…Ahmet Rasim merhumun sık sık diline doladığı (İlaveli Lugati Osmaniye)de meddah şöyle tarif edilmiştir:.."*[125] şeklinde yazarı kaynak gösterir.

Ahmet Rasim'e çok sık yer verilmesi tesadüf değildir. Çünkü Sermet Muhtar'ın özellikle yarı-kurmaca metinlerine seçmiş olduğu konular ve bunların üslûp özellikleri bize Ahmet Rasim'i hatırlatmaktadır. Bu benzerlikten hareket eden Yeni Sabah gazetesi şöyle bir mukayesede bulunur: *"Evvelki günkü nüshamızda "Eski Yılbaşı Geceleri" hakkında üstad Ahmet Rasim merhumun*

120 Sermet Muhtar ALUS: 30 Sene Evvel İstanbul (İstanbul, 2005), 138-139.
121 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Romanlardan Hatıralar I", Aydede, 91-50 (27 Ekim 1948), 2; "Eski Romanlardan Hatıralar II", Aydede, 91-51 (30 Ekim 1948), 2.
122 Sermet Muhtar ALUS: "Bebek Emine -28-", Vatan (30 Mayıs 1943), 2.
123 Sermet Muhtar ALUS: "Paloma", Akşam (12 Kasım 1947), 4.
124 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Haydarpaşa", Akşam (27 Eylül 1950), 4.
125 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Meddahlar", Yeni Sabah (4 Birinciteşrin 1942), 3.

güzel bir yazısını neşretmiştik. Bu yılbaşı gecesinin nasıl geçtiğini de, zamanımızın Ahmet Rasimi diyebileceğimiz, kıymetli arkadaşımız Sermet Muhtar Alus'un kudretli kaleminden dinleyelim…"[126]

Sermet Muhtar'ın beslendiği kültür kaynaklarından bir diğeri ise, tiyatrodur. Gerek batılı anlayışla sergilenen piyesler, gerek Karagöz, Ortaoyunu gibi geleneksel seyirlik oyunlar onun her dönemde alakasını çekmiş ve eserlerine konu olmuştur.

Çocukluk ve ilk gençlik dönemlerini kapsayan hayatının ilk 21 yılı, II. Abdülhamit'in hüküm sürdüğü yıllarda geçen ve çağdaşı birçok kişi gibi bu durumdan derinden etkilenmiş olan Sermet Muhtar, eserlerinde söz konusu devre dair önemli ayrıntılara yer vermiştir.

Sermet Muhtar'ın II. Abdülhamit istibdadıyla tanışması, dedesinin padişahın gadrine uğrayarak Halep'e sürgün edilmesiyle olmuştur. Ailesindeki telaşı, korkuyu yedi yaşında bir çocuğun gözüyle görmüştür. Ailenin geçirdiği tedirginlik o kadar büyüktür ki her an yeni bir yıkımla karşılaşacaklarını düşünüp diken üstünde yaşarlar. Hatta sırf bu yüzden, evlerine gelen saray görevlisi padişahın ihsanını getirdiği halde endişeleri, tam olarak ortadan kalkmaz. Yine aynı sebepten, Ahmet Muhtar Paşa'nın, ailesinin peşinden, ziyaret için, Halep'e gitmesi tehlikeli görülür.[127] Sermet Muhtar ve ailesinin Halep'te bulundukları dönemde orada tanıştıkları, görüştükleri kişilerin çoğunun Abid Paşa gibi sürgün edilmiş paşalar olması onun için ayrı bir tecrübedir.

Sermet Muhtar'ın çocukluk dönemine dair gözlemlerinden biri de, sokakta veliahtla selamlaştığını gören hafiyeler tarafından sorgulanmaları nedeniyle ailesinin yaşadığı korkudur.

Yazar, Mekteb-i Hukuk'taki öğrencilik yıllarında, bu korku halini arkadaşlarında da gözlemler: *"...Bir gün bahçede çamın altında başbaşa vermiş çene çalıyorduk. Kimdi, bir türlü hatırıma gelmiyor, soluk soluğa geldi. Selamünaleyküm demeden:*

-Haberiniz var mı? Selanikteki (Çocuk Bahçesi) mecmuası kapatılmış, oraya ateşli yazılar yazan mülâzım Ömer Naci de Avrupaya kaçmış, demesin mi? Hepimizde hoşafın yağı kesildi, etekler tutuştu. Etraf kalabalık; dışardan bir hafiye sokulduysa bu havadisi duydu gitti. Korkudan bir araya toplanamaz olmuş, dut yemiş bülbüle dönmüştük."[128] Bu suskunlukları uzun süre devam et-

126 Yeni Sabah, 3 İkinci kânun 1943, s. 3.
127 Buna rağmen Ahmet Muhtar Paşa'nın izinli olarak Halep'e gittiği anlaşılmaktadır. Bkz. Sermet Muhtar ALUS: "Keçecizade İzzet Fuat Paşa'ya Dair", Akşam (29 Teşrinisani 1944), 4.
128 Sermet Muhtar ALUS: "Mektebi Hukukta Edebiyatçı Gençler", Akşam (4 Mayıs 1947), 4.

mez, yaptıkları ev toplantılarında -sokağı iyice dinledikten sonra- II. Abdülhamit ve istibdad hakkında bol bol konuşurlar. O dönemde "toplanmak" fiilini dahi kullanamadıklarını ifade eden Sermet Muhtar, yazısını kaleme aldığı cumhuriyet Türkiyesinde, alışkanlıkla hâlâ "biraraya gelmek" fiilini tercih etmektedir. Bu fiil gibi netameli birçok kelime vardır. Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Cahit Yalçın gibi bazı yazarlar anılarında bunlardan sık sık söz ederler. Tıpkı onlar gibi Sermet Muhtar da yazılarında yeri geldikçe uzun bir liste oluşturan bu tür yasak kelimeleri sayar döker. Yazarın bahsettiği söz konusu kelimeler arasında, "burun, kanbur, pinti, yıldız, birader, hal', meşrutiyet, kanun-ı esasi, meclis-i mebusan, mebus, meşveret, ihtilal, inkılap; bazı özel isimler Hamid, Ahmet Mithat[129], Hüseyin Avni, Ahmet Rıza..." gibi örneklere rastlanmaktadır.

Devrin hastalığı haline gelen jurnallenme korkusu, günlük hayatın en basit ihtiyaçlarını karşılamada bile sıkıntıya yol açmıştır. Sermet Muhtar bunu yaşamış biridir. Gençliğinde bir ara akranları ile jimnastiğe merak salmış ve aletli jimnastik için gerekli olan ağırlıkları yaptırmak istediklerinde *"...Aklınızı mı oynattınız çocuklar ? Onun idman güllesi olduğunu kime anlatacaksın? Bomba diye vallahi sizi yakalar, deliğe tıkarlar..."* şeklindeki ikazların tesiri ve yanlış anlamaya bağlı olarak gelişen olaylar sonucu korkulu anlar geçirmişlerdir.[130] Bir başka zaman ise, daktiloya merak saran Sermet Muhtar yine mutad korkuyla burun buruna gelir: *"...Devir Abdülhamit devri. Şeytan da dürtmede: Dükkandan alıp çıkarken ya hafiyelerden birinin gözüne ilişirse: gidip yetiştirirse. (El yazını belli etmiyerek Avrupadaki erbabı fesat ile mi muhabereye girişeceksin) diye sıygaya çekerlerse; tantonu boylarsak..."*[131]

Yazara göre, Padişahın vehmi sonunda bütün toplumu vehimli hale getirir:*"...Devrin sonlarında cendere darlaştıkça darlaşarak büsbütün zıvanadan çıktı. Buluttan nem kapılmasın, fincancı katırları ürkmesin diye herkes akla karayı seçerdi..."* [132]

II. Abdülhamit devrinin bütün olumsuzluklarına yarı-kurmaca metinlerinde teferruatlı bir biçimde yer veren yazar, Kıvırcık Paşa ve Sülün Bey'in Hatıraları romanlarında padişahı roman kahramanlarından biri olarak almıştır. Bu konu Sermet Muhtar'ın "Sanat Eserleri" bahsinde ele alınacaktır.

129 Ahmet Mithat Efendi yasağın dışındadır.
130 Sermet Muhtar ALUS: "Bir İdman Güllesinin Hikayesi", Akşam, (SEK)
131 Sermet Muhtar ALUS: "Yazı Makinesi", Akşam (14 Teşrinisani 1944), 4.
132 Sermet Muhtar ALUS: "Sabık Devirdeki Netameli Kelimeler Yazı Yazmanın Güçlüğü Buluttan Nem Kapış", Akşam (SEK)

Söz konusu olan bütün bu tesirler, yazarın sürdürmüş olduğu son dönem Osmanlı konak hayatının sonucudur. Bu sebeple, 1900'lü yılların getirmiş olduğu yerli-yabancı bütün siyasal, sosyal ve kültürel etkiler, Sermet Muhtar'ın şahsiyetinde bir sentez halinde kendini göstermiştir.

Özellikle bugün yaşananlardan hareket ederek geçmişi anlatan Sermet Muhtar'ın, eserlerine kaynaklık eden unsurları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1)Çocukluk ve gençlik anıları

2)Aile çevresinde yaşananlar

3) Akraba, dost, arkadaş, tanıdık çevresine ait ayrıntılar

4)Yaşadığı devrin hususiyetleri

5)İstanbul'a dair hususiyetler

6)Okuduğu kitaplar

9.Edebiyat Dünyasıyla Tanışması

Doğu ve batı edebiyatının çeşitli örneklerini çok küçük yaşlardan itibaren tanımaya başlamış olan Sermet Muhtar, okul hayatı boyunca gerek hocaları gerekse arkadaşları vasıtasıyla hep edebiyat çevrelerinin içinde olmuştur.

İlk yazılarını 1907 yılında "Çocuklara Mahsus Gazete"de "Necat" takma adıyla yazmaya başlayan[133] Sermet Muhtar'ın edebiyat dünyasıyla tanışması daha öncesine dayanır. Arkadaşı İzzet Melih'i tanıtırken lise yıllarında edebiyata olan ilgilerini anlatır:*"...Büyük bahçede arada bir başbaşa gelirler, Tevfik Fikretler, Uşşakizadeler, Cenab Şahabeddinler bahis mevzuu olur, yazdıklarını birbirlerine okurlardı..."*[134]

Galatasaray Lisesi'nden bir başka arkadaşı olan Ercüment Ekrem o dönemi şöyle anlatır: *"... Mektebin verimli yılları idi. Ahmet Haşimin, Namık İsmailin, şair Tahsin Nahidin, Emin Bülendin, Müfit Ratibin, Refik Halidin, Refi Cevadın ve daha da bu gibilerin yetiştikleri feyizli devir. Teneffüslerde hep biraraya gelir edebiyattan, felsefeden, tiyatrodan konuşurduk.*

Sermed de aramıza katılır keskin nükteleri, zarif esprisi ile meclise neşe verirdi..."[135] Bu tür toplantılar okulla sınırlı kalmamış, gruplar halinde birbirlerinin evinde biraraya gelen gençler –devrin bütün korku ve sindirme politi-

133 Cemalettin BİLDİK: a.g.y.
134 Sermet Muhtar ALUS: "Otuz Yıl Evvelki Demlerinde İzzet Melih", Akbaba, 303 (7 Birincikânun 1939), 8.
135 Ercüment Ekrem TALU: a.g.y.

kalarına rağmen- edebiyattan hatta siyasetten konuşmaya devam etmişlerdir: *"...misafirlikler esnasında Muhtar Paşa konağı veyahut köşkü bir akademiye dönerdi. Her mevzu üzerinde o devre göre cesurane sayılacak mübaheseler cereyan ederdi..."*[136] Söz konusu evlerden bir diğeri, Sermet Muhtar'ın çocukluk arkadaşı olan ve hem Mekteb-i Sultani'de hem Mekteb-i Hukuk'ta birlikte okuduğu Tahsin Nahid'in evidir: *"...O devirde Tahsin'in evi de, bazı evler gibi, edebiyata düşkün gençlerin birbirine tesadüf ettikleri yerler meyanında idi... Bu nevhevesan müteadditti. Tahsin'in evinde en çok Emin Bülend, akrabası Halet, Raif Necdet Bey, Romanyalı Süleyman gibi karakteristik şahsiyetlere ve bir iki gence tesadüf ediliyordu..."*[137] Kendi yazdıkları şiirleri, mensureleri okuyan bu gençler arasında Sermet Muhtar da ilk edebî ürünlerini arkadaşlarına sergiler: *"...Ben de gayrete gelirim. O zaman ortada pek ismi geçen bir mahdum veyahut damat bey hakkında yazdığım mizahî parçaları okurum..."*[138]

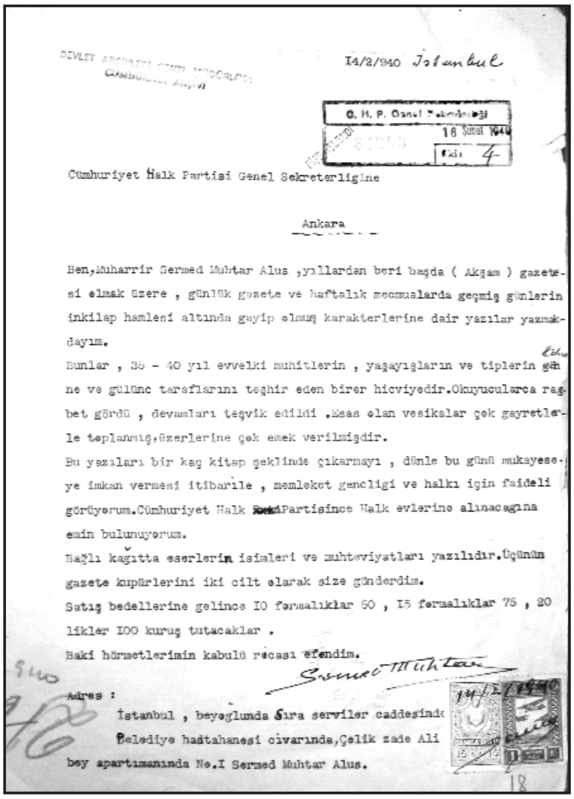

14/2/940 İstanbul

C. H. P. Genel Sekreterliği
16 Şubat 1940
Ek: 4

Cümhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterligine

Ankara

Ben, Muharrir Sermed Muhtar Alus, yıllardan beri başda (Akşam) gazetesi olmak üzere, günlük gazete ve haftalık mecmualarda geçmiş günlerin inkilap hamlesi altında gayip olmuş karakterlerine dair yazılar yazmakdayım.

Bunlar, 35 - 40 yıl evvelki muhitlerin, yaşayışların ve tiplerin gizli ne ve gülünc taraflarını teşhir eden birer hicviyedir. Okuyucularca rağbet gördü, devamları teşvik edildi. Esas olan vesikalar çok gayretlerle toplanmış, üzerlerine çok emek verilmişdir.

Bu yazıları bir kaç kitap şeklinde çıkarmayı, dünle bu günü mukayeseye imkan vermesi itibarile, memleket gencligi ve halkı için faideli görüyorum. Cümhuriyet Halk Partisince Halk evlerine alınacagına emin bulunuyorum.

Bağlı kağıtta eserlerim isimleri ve muhteviyatları yazılıdır. Üçünün gazete kupürlerini iki cilt olarak size gönderdim.

Satış bedellerine gelince IO formalıklar 50, I5 formalıklar 75, 20 likler I00 kuruş tutacaklar.

Baki hürmetlerimin kabulü recası efendim.

Sermed Muhtar

Adres :
İstanbul, beyoglunda Sıra serviler caddesinde Belediye hastahanesi civarında, Çelik zade Ali bey apartımanında No.I Sermed Muhtar Alus.

18

Sermet Muhtar Alus'un CHP'yeYazdığı 14 Şubat 1940 Tarihli Dilekçe.

Sermet Muhtar'ın edebiyat ve edebiyat çevreleri ile olan münasebeti, hukuk eğitimi aldığı yıllarda artarak devam eder. Okulda, ileride Türk edebiyatında önemli yerler alacak olan isimlerin olduğu görülür. Mesela Servet-i Fünun temsilsici Ahmet Şuayib, onun Mekteb-i Hukuk'ta idare hukuku muallim muavinidir. İbrahim Alaeddin Gövsa, Behçet Yazar, Burhan Felek, Fuat Köprülü okul arkadaşlarıdır.[139]

---

136 Ercüment Ekrem TALU: a.g.y.
137 Sermet Muhtar ALUS: 30 Sene Evvel İstanbul (İstanbul, 2005), 137.
138 Sermet Muhtar ALUS: 30 Sene Evvel İstanbul (İstanbul, 2005), 139.
139 Sermet Muhtar ALUS: "Akşam, Mektebi Hukukta Edebiyatçı Gençler", Akşam (4 Mayıs 1947), 4.

Sermet Muhtar'ın İlk Gazetecilik Tecrübesi: Elüfürük

"Hanımlara Mahsus Gazete"nin başyazarı olan ve Mekteb-i Hukuk'ta okuyan M. Ziyaeddin Şakir, arkadaşlarının yazılarını gazetesinde yayımlar. Ancak o dönemde yerli hikaye yayımı yasak olduğundan hikayeleri yabancı ülkede geçer gibi "Türkçeden Frenkçeye" adapte etmişlerdir. Üstelik bir de takma kadın isimleri kullanmışlardır. Sermet Muhtar'ın takma ismi[140] Samiha Necat'tır.[141]

II. Meşrutiyet'in ilanıyla doğan özgürlük ortamında her önüne gelenin gazete-dergi çıkarması ve büyük paralar kazanması, Sermet Muhtar ve iki arkadaşının da bu işe heveslenmelerine sebep olur. Arkadaşının babasının *"...Ebülhüda'ya*[142] *dair küçük boyda, gazete kılıklı bir varaka çıkarın; adını (Elüfürük) koyun. İçine Arapça bozuntusu birkaç yazı, bir iki de resim, ötekilerin hepsini bastırdınız gitti !.."*[143] tavsiyesi doğrultusunda 1908 temmuzunda "Elüfürük"ü çıkarma çalışmalarına başlarlar: *"...Alaca karanlıkta hemen lambayı yaktırıp kalemleri kağıdları ortaya koyup sıvandık. Said Hikmet uydurmasyon bir Arapça makale ile şiir çırpıştırdı; Osman Kemal bir kaç havadis ekledi; ben de Fransalı Paul Fesch'in o sıralarda İstanbula yeni gelen kitabından*[144] *sabık devir ricalinin portrelerini kopye ederek bazı karikatürler karaladım...Ertesi değil daha öbür gün Köprü, Karaköy, Eminönü (Elüfürük !) sesleriyle inlemede. Müvezzilerin etrafı ıskarça.*

-Bey birader, efendi amca, hanım abla kuruşu vereceksin !.. diye dayatanlar. Mevcutlarını tüketenlerde de:

140 Sermet Muhtar'ın "Necat" takma ismini dedesinin arkadaşı Cevad Paşa'nın evlatlığı Necat'tan ilham aldığını tahmin ediyoruz.

141 Sermet Muhtar ALUS: "Mektebi Hukukta Edebiyatçı Gençler", Akşam (4 Mayıs 1947), 4.

142 Rufai şeyhi Ebülhüda: II. Abdülhamit'e İslamcılık politikası takip etmenin gerekli olduğunu telkin eden şeyhlerden biri. Bkz. Enver Ziya KARAL: Osmanlı Tarihi, VIII, (Ankara, 1983), 544.

143 Sermet Muhtar ALUS: "Elüfürük'ü Nasıl Çıkardık?", Akşam (4 Eylül 1941), 4.

144 Constantinople aux derniers jours. d'Abdül Hamid- 1907, Paris.

Sermet Muhtar ve Cemaleddin Bildik Röportaj Esnasında. (Akşam Gazetesi, 4 Mayıs 1952)

-İki taneciğim kaldı; çeyreği sökülen alır!.

(Elüfürük) alârivayetin tekrar tekrar, bilmem kaç kere basılmamış mı? On binlerce gitmekle beraber gene arayan arayana..."[145]

Gazetenin ilk sayısının (10 Eylül 1324) çok ilgi görmesi üzerine, ismi için imtiyaz hakkı almak istediklerinde Sermet Muhtar ve arkadaşlarının yaşları tutmaz. Bunun üzerine Sermet Muhtar'ın dedesinin kahyası Bolulu İzzet Efendi adına izin alınır, imtiyaz sahibi o olur. Gazetenin başyazarı Said Hikmet, müdürü Osman Cemal, ressamı Sermet Muhtar'tır. Nuruosmaniye caddesine yakın bir mahalde iki oda tutularak bir idarehane haline getirilmeye çalışılır. Kağıt ve matbaa temini için uğraşırken bir yandan da işin gösterişinin tadını çıkarırlar: *"...Boru değil, o güne o gün gazete sahibi, muharriri, ressamıyız. Fıyakalarımızı görmeyin.*

İdare odasındaki yazıhanenin önünde müdür Osman Kemal ağzında kalıp sigarası, ayak ayak üstüne atmış. Sellemehüsselâm dalanlara köpürmede:

-Kapı vurulmadan, (Entrez !) denilmeden girilmez; meşgulüm !

Sahibi imtiyaz Mehmet İzzet efendi, eski terbiye icabı yanımızda sigara bile içmez, elinde varsa avucunda gizlerken şimdi köşedeki koltukta nargile fokurdatmada.

Karşıki odada masanın bir başında Said Hikmet, öbür başında ben, fesleri, ceketleri atmış, ha babam faaliyetteyiz. Zırt zırt gelenlere:

-Pardon kardeşim, affet iki gözüm işimiz çok. Daha provaları da tashih edeceğiz. Haydarpaşanın 12,35 (ezanî saat) son vapurunda bol bol görüşürüz olmaz mı?.."[146]

Ancak imtiyazlı olarak çıkardıkları ilk nüsha bekledikleri rağbeti görmez. *"...Ya herrü ya merrü bir hamle daha ederek ikinci nüshayı 16 sahife*

145 Sermet Muhtar ALUS: "Elüfürük'ü Nasıl Çıkardık?", Akşam (4 Eylül 1941), 4.
146 A.g.e., s. 4, 6.

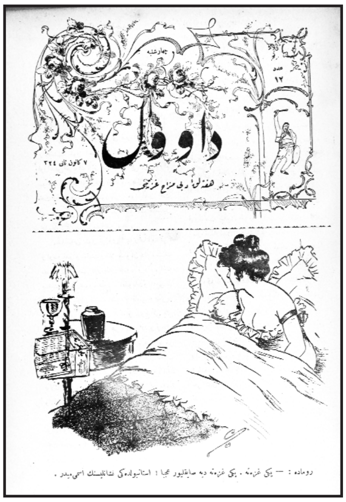

Sermet Muhtar'ın Davul Gazetesindeki Bir Karikatürü. (7 Kânûnusani 1324)

çıkardık. Ayvaz kasap hep bir hesap..Bu işe turfanda vaktinde girişenler turnayı gözünden vurmuş, bizlere akıntıya kürek çekmek düşmüştü. Nemize gerek gazetecilik? Hepimiz Hukuk talebesiyiz. Tahsillerimize devam edecek gençleriz.

Üçüncü sayıdan sonra (kârı, cakası başkalarının olsun!) deyip yakayı kurtardık."[147]

Böylece Sermet Muhtar'ın ilk gazetecilik tecrübesi kısa sürede hüsranla sonuçlanır.

Elüfürük ile aynı dönemde çıkan bir diğer mizahî gazete Davul'dur. Sermet Muhtar, 1909 yılında, Davul için bazı karikatürler ve imzasız yazılar hazırlar. O günlerden geriye Sermet Muhtar'ın Elüfürük ve Davul için çizmiş olduğu karikatürler kalmıştır. Bu iki yayın organında yazılarının olduğunu ifade etse de, imzasız oldukları için tespit etmek güçtür.

"Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz, Yahya Kemal, Nazım Hikmet, Naci Sadullah ile sık sık bir araya..."[148] gelen Sermet Muhtar'ın düzenli olarak yazmaya başlaması yine bu arkadaşlardan biri, Yusuf Ziya Ortaç, vasıtasıyla olmuştur: *"...Sermet işsizdi. Ama Sermet, işsizliğin bunaltısı içinde idi... Nihayet bir gün zorla elinden aldığımız bir yazı, ona Bizim Yokuş'un kapısını açtı ve Sermet Muhtar, Akşam gazetesinin temelli imzalarından biri oldu..."*[149]

1931 yılından itibaren, devrin birçok gazete ve dergisinde Sermet Muhtar'ın yazılarına rastlamak mümkündür. Artan bir tempoyla sürekli yazan, hatta öldüğünde geriye daha yayımlanacak yazılar bırakan yazarın, en uzun süreli çalıştığı gazete Akşam gazetesi olmuştur.

1943 yılında, onun bir ara, Cemal Nadir tarafından tesis edilmiş olan Amcabey dergisinin imtiyaz sahipliğini üstlendiğini görüyoruz.[150] Aynı dönemde neşriyat müdürlüğünü Rıza Yücer'in yaptığı bu yayın organı II. Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuz şartlar sonucu, maalesef uzun soluklu olamamıştır. Ancak Sermet Muhtar'ın "kiralık sahife"de ve diğer sayfalarda çıkan çok sayıdaki yazısıyla -yayımlandığı sürece- Amcabey'i zenginleştirdiği, desteklediği aşikardır. Ayrıca *"…Amcabey'de Cemal Nadir'in yazı arkadaşları arasında bu-*

147 A.g.e., s. 6.
148 İsmail Türsan'ın tarafımıza yazmış olduğu 9 Ocak 2005 tarihli mektup.
149 Yusuf Ziya ORTAÇ: Bizim Yokuş (İstanbul, 1966), 318.
150 Amcabey, 24 Temmuz 1943, C. II, s. 11

lunan Reşat Ekrem Koçu ve üstad Sermed Muhtar Alus, bir sohbette, o günleri ömürlerinin iftihar hanesine kaydettiklerini söylemişlerdir…"[151]

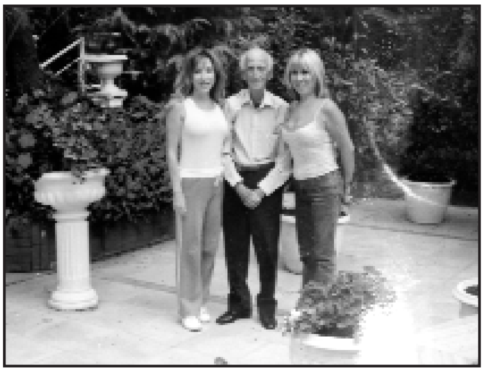

Sermet Muhtar'ın Hayatta Olan Yakınlarından Damadı ve Torunları.

Devrin edebiyat çevresinde yakından tanıdığı isimlerden ikisi Refik Halit Karay ve Ahmet Refik Altınay'dır. Özellikle Refik Halit'in yazılarını okuduğu ve zaman zaman onlara ilave veya göndermeler yaptığı görülmektedir: *"...Kıymetli edip ve üstat, Refik Halid Karay dostumuzun geçenki hafta (Hafta Konuşması)nda bahsettiği sakız leblebici Ruma gelelim..."*[152] Sadece yazılarını takip etmediği ailece görüştükleri ise şu ifadelerden anlaşılmaktadır: *"...Refik Halid Karay üstadın pederi Halid Bey merhum kuş meraklısıydı. Kozyatağı'ndaki köşkünde, havuzun üstündeki koskocaman mükemmel kuşhanesi kanaryaların en makbul cinsleriyle doluydu.20 yıl evvel bir ziyaretimizde rahmetli bir çiftini verecek olmuştu da..."*[153]

Ahmet Refik'in ise evlerine gelip giden biri olduğu, sürekli görüştükleri şu ifadelerden anlaşılmaktadır: *"...1935 yazını Büyükadada geçirdiğimiz sıralar...neşede yarenlikte ağabeyisinden geri kalmaz, tarihçi Ahmet Refik merhum da beraber sık sık buluşur, hoş vakitler geçirirdik..."*[154] *"...Eski dostumuz Ahmet Refik merhum, Esved bacıyı çok sever, karşısına alıp saatlerce konuşur, ölümünden az evveline kadar yeminler ederdi:*

-(Esved Bacı) başlığıyle mükemmel üç sütunluk bir makale yazacağım !..."[155] Söz konusu yazıyı yazmak Sermet Muhtar'a nasip olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi'nin toplum üzerindeki bütün yıkıcı etkilerini bizzat müşahede eden Sermet Muhtar; gördüklerini, duyduklarını ve yaşadıklarını sonraki yıllarda anlatmıştır. Özellikle romanlarında ve piyeslerinde savaşın getirdiği şartları kendi lehine kullanan sonradan görme "harp zenginleri"ni ince bir mizahla hicvetmiştir. Buna mukabil, İstanbul yaşayışının bütün zenginliğini, geleneksel yapısını nikbin bir üslupla vermeyi de ihmal etmemiştir.

151 Reşat Ekrem KOÇU: İstanbul Ansiklopedisi, II, (yer-tarih yok), 764.
152 Sermet Muhtar ALUS: "Eski Tiyatrolardan Hatıralar", Akşam (19 Kasım 1947), 4.
153 Sermet Muhtar ALUS: "Kanarya", Akşam (SEK)
154 Sermet Muhtar ALUS: "Eski İstanbul'un Meşhur Lokantaları", Akşam (8 Haziran 1942), 4.
155 Sermet Muhtar ALUS: "Esved Bacı", Akşam (27 Haziran 1941), 4.

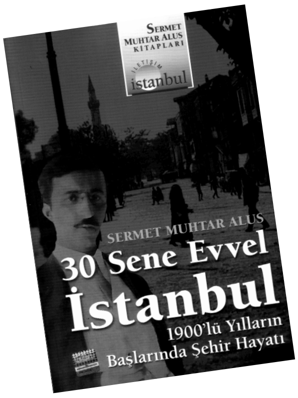

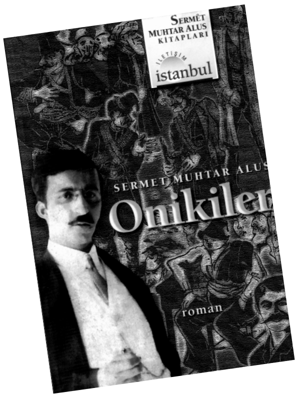

EKLER

SERMET MUHTAR ALUS'UN ESERLERİ HAKKINDA BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

A-KİTAPLAR

Romanlar

1)Kıvırcık Paşa, Akşam Kitaphanesi, İstanbul 1933, 224 s.
2)Pembe Maşlahlı Hanım, Akşam Kitabhanesi, İstanbul 1933, 243 s.
3)Harp Zengininin Gelini, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1934, 400 s.
4)Eski Çapkın Anlatıyor, Tasvir Neşriyatı, tarihsiz, 189 s.[156]
5)Onikiler, İletişim Yayınları, İstanbul 1999

Piyesler

1)Helal Mal, Naşiri: İtimat Kütüphanesi, Kader Matbaası, 1334, 48 s.[157]

Anı-Sohbet Kitapları

1)İstanbul Yazıları, İstanbul Belediyesi Yayınları, İstanbul 1994
2)İstanbul Kazan Ben Kepçe, İletişim Yayınları, İstanbul 1995
3)Masal Olanlar, İletişim Yayınları, İstanbul 1997
4)Eski Günlerde, İletişim Yayınları, İstanbul 2001
5)30 Sene Evvel İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul 2005

156 1945 yılı olmalıdır. Çünkü 1935'teki tefrikada "40 Yıl Evvelki Yosma Zamparanın Kılığı" alt başlığı kitapta "50 Yıl Evvelki Yosma Zamparanın Kılığı" şeklinde düzeltilmiştir.
157 17 Teşrinievvel 1334-9 Teşrinisani 1334 tarihli Temaşa dergisinin 10.-11. sayılarında tefrika edilir.

Öğretici Kitaplar

1)Askerî Müze Rehberi I-II-III (Türkçe-Fransızca), Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1920-1922

2)Yeniçeriler ve Eski Türk Ordusu, Muallim Ahmet Halit Kitabhanesi, İstanbul 1933

3)Türkçe-Fransızca Yeni Lugat, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1935

B-GAZETE VE DERGİLERDE YAYIMLANAN YAZILAR

Akbaba Dergisindeki Yazılar

1934 Yılı. Cilt: 2

1)Yıldızlar Barıştı, 15 İkinciteşrin 1934- 20 Birincikânun 1934 tarihleri arasında altı sayı devam eden tefrika resimli romandır.)

1935 Yılı. Cilt: 4

1)Boğaziçi Uykuda, 12 Teşrinievvel 1935, S. 92, s. 9-10

2)Zorla Güzellik Olmaz, 30 Teşrinisani 1935, S. 99, s. 16-17

1936 Yılı. Cilt: 4 -5

1)Anahtar, 7 Kânunusani 1936, S. 100, s. 13-14

1936 Yılı. Cilt: 5

1)Eski Tipler: 1, Kerime Hanfendiler, 15 Şubat 1936, S. 110, s. 15-16

2)34 Yıl Evvel Bir Donanma Gecesi I, 9 Mayıs 1936, S. 122, s. 11-14[158]

3) 34 Yıl Evvel Bir Donanma Gecesi II, 19 Mayıs 1936, S. 123, s. 11-14

4) 34 Yıl Evvel Bir Donanma Gecesi III, 23 Mayıs 1936, S. 124, s. 9-10

5)Ödünç, 13 Haziran 1936, S. 127, s. 14-15

6)Kavuşan Sevgililer, 20 Haziran 1936, S. 128, s. 16-17

7)Park Otelde Bir Düğün, 4 Temmuz 1936, s. 13-14

1936 Yılı. Cilt: 6

1)Pişkin Misafir, 18 Temmuz 1936, S. 132, s. 17

2)Yalancı Kolye, 3 Birinciteşrin 1936, S. 143, s. 10

3)Can Ciğer Dost, 10 Birinciteşrin 1936, S. 144, s. 12-13

4)Köşkteki Kiracıların Esrarı, 24 Birinciteşrin 1936, S. 146, s. 17

1938 Yılı. Cilt: 12

1)Nemseli Anna, 15 Birincikânun 1938, S. 258, s. 6-7

[158] Akbaba'nın 2 Mayıs 1936 tarihli 121. sayısının 13. sayfasında tanıtım yazısı vardır.

1939 Yılı. Cilt: 13
1)Kadıköy Vapurunda, 26 Birinciteşrin 1939, S. 303, s. 8

1961-1962 Yılı. Cilt:1-2-3
Pembe Maşlahlı Hanım romanı, Akşam gazetesindeki ilk tefrikasından 28 yıl sonra, Akbaba dergisi tarafından tekrar yayımlanmıştır. Dergide roman için iki tanıtım yazısı çıkmıştır. Bunlardan birincisi, 23 Kasım 1961 tarihli 17. sayının 15. sayfasındadır.İkinci tanıtım ise, 30 Kasım 1961 tarihli 18. sayının 13. sayfasındadır.
Pembe Maşlahlı Hanım'ın Akbaba dergisindeki tefrikası, 7 Aralık 1961 tarihli 19. sayıda (s. 16-17) 1 numaralı tefrika ile başlamış ve 9 Mayıs 1963 tarihli 93. sayıdaki (s. 14) 72. tefrika ile son bulmuştur.
1939 Yılı.(<u>Otuz Beş Yıl Evvelki Demlerinde</u> başlığı altında) Cilt:13
1)İzzet Melih, 7 Birinciteşrin 1939, S. 303, s. 8
2)Ali Sami, 14 Birincikânun 1939, S. 307, s. 11
3)333 Şevki, 21 Birincikânun 1939, S. 309, s. 11
4)Aziz Fikret, 28 Birincikânun 1939, S. 310, s. 10
5)İpekçi Kâni, 4 İkincikânun 1940, S. 311,
6)Selim Sırrı, 11 İkincikânun 1940, S. 312, s. 10
7)Dişçi Sami, 18 İkincikânun 1940, S. 313, s. 10
8)Dr. Mahmut Ata, 25 ikincikânun 1940, S. 314, s. 11

1940 Yılı.(<u>Otuz Beş Yıl Evvelki Demlerinde</u> başlığı altında) Cilt: 14
1)Operatör Cemil Bey, 1 Şubat 1940, S. 315, s. 10
2)Ahmet Faruki, 8 Şubat 1940, S. 316, s. 10
3)Doktor Hazım Paşa, 15 Şubat 1940, S. 317, s. 10
4)Mekteb-i Hukuk (Kavanin-i Maliye) Muallimi Zühtü Bey, 29 Şubat 1940, S. 319, s. 6

<u>Akşam Gazetesi'ndeki Yazılar</u>
1931 Yılı.
1)Kıvırcık Paşa, 11 Teşrinisani 1931, Tefrika no: 31, s. 5

1932 Yılı.
1)**<u>Eski Defterdekiler</u>** (Her Kadının Sevilecek Hali Vardır, Yeter ki...), 3 Mart 1932, 6.
2)Harb Zengininin Gelini, 4 Teşrinievvel 1932, Tefrika no: 48, s. 5
3) Harb Zengininin Gelini, 5 Teşrinievvel 1932, Tefrika no: 49, s. 5

4) Harb Zengininin Gelini, 18 Teşrinievvel 1932, tefrika no: 62, s. 5
5) Harb Zengininin Gelini, 8 Teşrinisani 1932, Tefrika no: 82, s. 5

1932 Yılı (Eski Defterdekiler başlığı altında)

1) (?) . 3 Mart 1932 tarihli yazı. (Gazete yırtıldığından yazının ismi görülemedi.)
2)Senede 15 Kat Elbise, 20 Potin, 80 Kravat Alırdık!, 5 Mart 1932, s.8
3)Çok Koşarım, 10 Mart 1933, s.6
4)Erkek Erkek Olmalı, Vurduğu Vurduk Kırdığı..., 12 Mart 1932, s.8
5)Locada Yelpazeyi Sıkça Sallmak, Çok Seviyorum Demekti, 15 Mart 1932, s.8
6)Pehlivanı Gafil Avladım ve Kaz Kandı Oyunu ile Derhal Yendim,22 Mart 1932, s. 8
7)Apartmanın Müziç Ciheti Karı Koca Kavgalarını Aşağıdan Dinlemek, 24 Mart 1932, s. 6
8)Tekrar 25 Yaşında Olmak mı ? Kat'iyyen İstemem, 26 Mart 1932, s. 8
9)Alman Bıyıkları Ne Hoştu, Onlar Erkeğin Şöhreti İdi, 27 Mart 1932, s. 6
10)Bana Erkek Bahsi Etmeyin Bence Erkeklerin Hepsi Hercai, Hepsi Vefasız, 29 Mart 1932, s. 8
11)Ördek Avındaki Keyfi ve Zevki Bilseniz, Ne Tatlıdır, Balık Avına Gelince, 31 Mart 1932, s. 6
12)Kışın Apartman Daha İyidir, Yazın da Ev..., 2 Nisan 1932, s. 8
13) Doktor Bir İnsanın Kalbini, Ruhunu Herkesten Ziyade Anlar, 3 Nisan 1932, s. 8
14)Şemsiye ile Bastonla, Gözle Parolalar Vardı, Bunlarla Anlaşılırdı, 5 Nisan 1932, s. 8
15)Başlıca Merakım Artistlik Dram Artistliği İdi, 7 Nisan 1932, s. 6
16)Fikrimi Değiştirdim Her Kadın Boya Kullanmalıdır, 9 Nisan 1932, s. 8
17) Kağıthane Üzerine Seyir Yeri Var mıydı? Araba ile Zevki Başka, Kayıkla Başka..., 10 Nisan 1932, s. 6
18)O Vakitler Melodram Modası Vardı Kseviye dö Montepen Revaçta İdi, 26 Nisan 1932, s. 8

1932 Yılı. (Masal Olanlar başlığı altında)

1)Eski Düğünler Bir Âlemdi, 28 Nisan 1932
2)Eski Zamanın Gelin Hamamları, Hamamda Çalgı, Çengi ve Eğlenceler, 30 Nisan 1932, s. 8
3)Eski Zamanda Mektebe Başlanış Nasıldı? Alay Nasıl Teşkil Edilirdi?, 1 Mayıs 1932

4)Hacı Tehniyesi Nedir, Hacdan Gelenler Nasıl İstikbal Edilirdi (Karşılanırdı), 3 Mayıs 1932
5)Eski Kına Geceleri, 5 Mayıs 1932
6)Güvey Koymaya Götürüş, 7 Mayıs 1932
7)Eski Meyhane Âlemleri, 8 Mayıs 1932
8)Görücü, 10 Mayıs 1932
9)Hıdırellezde Niyet Çekmek, 12 Mayıs 1932
10)Hanımların Huzura Çıkışı, 14 Mayıs 1932
11)Gelin Paçası, 15 Mayıs 1932
12)Eski Doğumlar, 17 Mayıs 1932
13)Nişan Takma Merasimi, 19 Mayıs 1932
14)Odeon'da Maskeli Balo, 21 Mayıs 1932
15)Sokak Köpekleri, 22 Mayıs 1932
16)Kurşun Dökmek, 24 Mayıs 1932
17)Eski Bohçacılar, 26 Mayıs 1932
18)Babalı Araplar, 29 Mayıs 1932
19)Piyano Ustası Nasıl Tutulurdu?, 31 Mayıs 1932
20)Eski Skating Palas, 2 Haziran 1932
21)Şeyhülislam Kapısında Nafaka Davası, 4 Haziran 1932
22)Eski Fesler, 5 Haziran 1932
23)Eski Arabalar, 7 Haziran 1932
24)Enstitütris Nasıl Tutulurdu?, 9 Haziran 1932
25)Eski Haremağaları, 11 Haziran 1932
26)Bazı Eski Seyir Yerleri, 12 Haziran 1932
27)Gene Bazı Eski Seyir Yerleri, 14 Haziran 1932
28)Eski Eğlenceler, 16 Haziran 1932
29)Eski Kadın Kıyafetleri, 18 Haziran 1932
30)Eski Erkek Kıyafetleri, 19 Haziran 1932
31)Kağıthane'de Mekteplilere Kuzu Ziyafeti, 21 Haziran 1932
32)Eskiden Kaleme Nasıl Gidilirdi?, 23 Haziran 1932
33)Eski Meraklılar, 25 Haziran 1932
34)Eski Meczuplar, 26 Haziran 1932
35)Eski Kayık Yarışları, 28 Haziran 1932
36)Eski Bayram Yerleri, 30 Haziran 1932
37)Eski Niyet Kuyuları, 2 Temmuz 1932
38)Eski Mahalle Baskınları, 3 Temmuz 1932
39)Eski Mirasyediler, 5 Temmuz 1932
40)Eski Göztepe, 7 Temmuz 1932

41)Eski Caddebostanı ve Suadiye, 9 Temmuz 1932
42)Eski Ev İlaçları, 10 Temmuz 1932
43)O Zamanın İdmancılıkları, 12 Temmuz 1932
44)Nasıl Baştan Çıkılırdı?, 14 Temmuz 1932
45)75 Sene Evvelki Sünnet Düğünü, 17 Temmuz 1932
46)75 Sene Evvel Fuat Paşa Yalısı'nda, 19 Temmuz 1932
47)Eski Bir İstanbul Konağını Ziyaret, 21 Temmuz 1932
48)75 Sene Evvel Beyoğlu, 24 Temmuz 1932
49)75 Sene Evvelki Sultan Düğünleri, 26 Temmuz 1932
50)75 Sene Evvelki Sefaret Resm-i Kabulleri, 28 Temmuz 1932
51)75 Sene Evvel Bir Ziyafet, 31 Temmuz 1932
52)75 Sene Evvelki Kapalı Çarşılar, 2 Ağustos 1932
53)75 Sene Evvelki Yangınlar, 4 Ağustos 1932
54)75 Sene Evvelki Vezirler, Fuat, Âli Paşalar, Madrit Sefirliği, 7 Ağustos 1932
55)Eski Osmanbey Gazinosu, 9 Ağustos 1932
56)Eski Yüz ve Vücut Tuvaletleri, 11 Ağustos 1932
57)Abdülhamit Devrinde Ekâbirden Birinin Konağına Ricaya Gidiş, 14 Ağustos 1932
58)Eski Paşaların Bazı Merakları, Garip Tabiatları ve Hususiyetleri, 16 Ağustos 1932
59)Eski Paşaların Bazı Merakları, Garip Tabiatları ve Hususiyetleri, 18 Ağustos 1932

1933 Yılı (Eski Hikâyeler başlığı altında)

1)İmamın Havalanması, 23 Şubat 1933- 8 Mart 1933 tarihleri arasında on dört sayı devam eden tefrikadır.
2)Kuyumcunun Havalanması, 9 Mart 1933- 22 Mart 1933 tarihleri arasında on dört sayı devam eden tefrikadır.
3)Hanımefendinin Havalanması, 23 Mart 1933- 8 Nisan 1933 tarihli on dört sayı devam eden tefrikadır.
4)Hacı Babanın Havalanması, 13 Nisan 1933- 28 Nisan 1933 tarihleri arasında on altı sayı devam eden tefrikadır.

1933 Yılı (Pembe Maşlahlı Hanım. Roman)

29 Nisan 1933 tarihinde romanın tanıtımına ve reklamına başlanmaktadır.

Roman 1 numaralı tefrikayla 4 Mayıs 1933 tarihli Akşam gazetesinde (s.5) başlamış ve 17 Ağustos 1933 tarihli 108. tefrikayla sona ermiştir.[159]

1933 Yılı.

1)Pembe Maşlahlı Hanım, 2 Temmuz 1933, tefrika no: 62, s. 5

2) Pembe Maşlahlı Hanım, 14 Temmuz 1933, tefrika no: 74, s. 5

3)Sülün Bey'in Hatıraları, 13 Eylül 1933, Tefrika no: 14, s. 5

4) Sülün Bey'in Hatıraları, 20 Eylül 1933, Tefrika no. 21, s. 5

5) Sülün Bey'in Hatıraları, 26 Teşrinievvel 1933, Tefrika no: 56, s. 5

1933 Yılı (Sülün Bey'in Hatıraları başlığı altında)

Roman 1 numaralı tefrikayla 31 Ağustos 1933 tarihinde başlamış ve 28 Kânûnuevvel 1933 tarihli 119. tefrikayla sona ermiştir.

1934 Yılı.

Rüküş Hanımlar romanının, reklam ve tanıtımına 1 Kânûnusani 1934'te başlanmıştır.

Roman 1 numaralı tefrikayla 4 Kânûnusani 1934 tarihinde başlamış ve 11 Mayıs 1934 tarihli 121. tefrikayla sona ermiştir.

1938 Yılı.

1) Nanemolla, 12 Mart 1938- 6 Ağustos 1938 tarihleri arasında 140 sayı devam eden resimli roman tefrikasıdır.

1939 Yılı (İstanbul Kazan Ben Kepçe Başlığı Altında)

1)Beyoğlu Belediye Dairesinin Önünden Galatasaray'a, SEK

2)Tünel Meydanı'ndan Taksim'e, SEK

3)Şişhane Karakolu'ndan Tarlabaşı'na, SEK

4)Taksim Meydanı, Ayaspaşa, Talimhane, Pangaltı, SEK

5)Eski Taksim Bahçesi, SEK

6)Galata'dan Tophane'ye Doğru, SEK

7)Karaköy'den Tophane'ye Doğru, SEK

8)Haliç'teki Köprüler, SEK

9)Yüksek Kaldırım, Tekke, Kuledibi, SEK

---

159 Pembe Maşlahlı Hanım romanı, Akşam gazetesindeki ilk tefrikasından 28 yıl sonra, Akbaba dergisi tarafından tekrar yayımlanmıştır. Pembe Maşlahlı Hanım'ın Akbaba dergisindeki tefrikası, 7 Aralık 1961 tarihli 19. sayıda (s. 16-17) 1 numaralı tefrika ile başlamış ve 9 Mayıs 1963 tarihli 93. sayıdaki (s. 14) 72. tefrika ile son bulmuştur.

10)Eski Kadıköy, Haydarpaşa, Anadolu Hattı ve Ada Vapurları, SEK
11)Bayram Yerleri, SEK
12)Nişantaşı, Teşvikiye, SEK
13)Eski Kıraathaneler, SEK
14)Beyazıt'tan Saraçhanebaşı'na, SEK
15)Beyazıd'dan Aksaray'a, 3 Kânun-ı sani 1939, s.11
16)Ayasofya ve Sultan Ahmet Civarları, 8 Kânın-ı sani 1939, s.8,14
17)Aksaray'dan Topkapı'ya, 10 Kânun-ı sani 1939, s.11
18)Aksaray'dan Silivrikapısı'na, 15 Kânun-ı sani 1939, s.8
19)Aksaray'dan Yedikule'ye, 17 Kânun-ı sani 1939, s.11
20)Haliç, 22 Kânun-ı sani 1939, s.8
21)Bakırköy, 24 Kânun-ı sani 1939, s.8
22)Boğaziçi, 29 Kânun-ı sani 1939, s.8
23)Boğaziçi:Balta Limanı'ndan Yeni Mahalleye, 7 Şubat 1939, s.10
24)Beykoz'dan Kanlıca'ya, 9 Şubat 1939, s.6,11
25)Anadolu Hisarı'ndan Kuzguncuk'a, 12 Şubat 1939, s.8
26)Üsküdar, 14 Şubat 1939, s.10
27)Selimiye'den Çamlıcalara,19 Şubat 1939, s.8
28)Kadıköy, 22 Şubat 1939, s.8
29)Yoğurtçu'dan Bağdat Caddesi Boyu, 26 Şubat 1939, s.8
30)Haydarpaşa ve Hat Boyu, 28 Şubat 1939, s.9
31)Köprü'den Adalar'a, 5 Mart 1939, s.8
32)Büyükada, 7 Mart 1939, s.11

1939 Yılı (Kırk Yıl Evvelkiler Başlığı Altında)
1)Kavuklu Hamdi,Pişekârları, Zenneleri, Taklitleri, 14 Mart 1939, s.10,11
2)Komikî Şehir Hasan ve Kumpanyası, 19 Mart 1939, s.8
3)Komik Abdi, 22 Mart 1939, s.7
4)Piyasadaki Kemanîler, Kemençeciler, 26 Mart 1939, s.8
5)Piyasa'daki Udîler, 28 Mart 1939, s.8
6)Piyasadaki Hanendeler, 2 Nisan 1939, s.8
7)Hususî Hanendeler, 4 Nisan 1939, s.8
8)Hususî Sazendeler, 9 Nisan 1939, s.9
9)Mukallidler, 11 Nisan 1939, s.10
10)Hokkabazlar, 20 Nisan 1939, s.7
11)Çengiler, 25 Nisan 1939, s.10
12)Hocalar, Bakıcılar, Üfürükçüler, 2 Mayıs 1939, s.11
13)Yıldız Sarayı'nda Operetçiler, 4 Mayıs 1939, s.6

14)Hafızlar, 14 Mayıs 1939, s.8
15)Beyoğlu'nun Bazı Maruf Simaları, 16 Mayıs 1939, s.10
16)Seyir Yerindeki Musallatlar ve Sailler, 22 Mayıs 1939, s.12
17)Tulumba Reisleri ve Omuzdaşlar, 25 Mayıs 1939, s.8
18)Kaldırım Kabadayıları, 1 Haziran 1939, s.8
19)At, Araba Meraklıları, 13 Haziran 1939, s.10

1940 Yılı (Eski Günlerde Başlığı Altında)
1)İstanbul'da İlk Ramazanlar, 20 Teşrin-i evvel 1939, SEK
2)Ramazanda Kilerler, 22 Teşrin-i evvel 1939, SEK
3)Ramazan İftarları, Diş Kiraları, 24 Teşrin-i evvel 1939, SEK
4)Mahyalar, Sahurlar, 28 Teşrin-i evvel 1939, SEK
5)Ramazanda Camiler, 4 Teşrin-i sani 1939, SEK
6)Ramazan Gecelerinde Ev Oyunları, 6 Teşrin-i sani 1939, SEK
7)Ev Toplantılarında Dil, Yazma, Okuma Marifetleri, 15 Teşrin-i sani 1939
8)Gece Toplantılarında El ve Beden Marifetleri, 25 Teşrin-i sani 1939, SEK
9)Sinema: Biraz Tarihi, İstanbul'a Düşüşü, 4 Kânun-ı evvel 1939, SEK
10)Sinemalar: Meşhur Filmleri, Yıldızları, 9 Kânun-ı evvel 1939, SEK
11)Eyüp Oyuncakları, 16 Kânun-ı evvel 1939, SEK
12)Mahalle Çocuklarının Oyunu, 25 Kânun-ı evvel 1939, SEK
13)İstanbul'da Zelzeleler, 310 Hareket-i Arzı, 8 Kânun-ı sani 1940, s.6
14)Meşhur Yemekler I, 15 Kânun-ı sani 1940, SEK
15)Meşhur Yemekler II, 19 Kânun-ı sani 1940, s.6
16)Kurban Bayramları, 23 Kânun-ı sani 1940, s.4
17)İstanbul'da Şimendifer, Tünel, 29 Kânun-ı sani 1940, s.4
18)İstanbul'da Atlı Tramvaylar, 3 Şubat 1940, s.6
19)İstanbul'un Kira Arabaları, 7 Şubat 1940, s.8
20)Şirket-i Hayriye; Tarihçesi, Vapurları, 12 Şubat 1940, s.6
21)Otomobil;Biraz Tarihçesi, İstanbul'a Gelişi, 19 Şubat 1941, s.4
22)Selamlar, Müsafalar, El Öpmeler, 24 Şubat 1940, s.6
23)Ziyaretler, Misafirlikler, 27 Şubat 1940, s.5
24)Resmi Ziyaretler, 4 Mart 1940, s.4
25)Ahbaba Davetler, Hastayı Yoklama, 9 Mart 1940, s.6
26)Ev Dışında İhtiyarlara Hürmet, 16 Mart 1940, s.6
27)Boğaziçi'nde Kazıklı Yalılar, 23 Mart 1940, s.6
28)İstanbul'da Bentler, 25 Mart 1940, s.4
29)Nisan Ayı, 1 Nisan 1940, s.4
30)İstanbul Rıhtımları, 6 Nisan 1940, s.6

31)İstanbul'un Balıkları, 13 Nisan 1940, s.7
32)Balık Avı ve Edevatı, 15 Nisan 1940, s.7
33)İstanbul'un İyi Suları, 22 Nisan 1940, s.6
34)Baharda Sayfiyelere Nasıl Taşınılırdı?, 29 Nisan 1940, s.6
35)Sayfiyelerde Sivrisinek, 6 Mayıs 1940, s.4
36)Pire, Tahtakurusu, 13 Mayıs 1940, s.s4.[160]

1941 Yılı (Gördüklerim Duyduklarım Başlığı Altında)
1)İstanbul'da Enfülenza, 30 Kânun-ı sani 1941, s.4
2)Büyükadaya Tebdil-i Havaya Gidişimiz, 2 Şubat 1941, s.4
3)Halep'e Gidişimiz, 6 Şubat 1941, s.4
4)Denizde Sekiz Gün Sekiz Gece, 11 Şubat 1941, s.4
5)İskenderun'dan Halep'e, 13 Şubat 1942, s.4
6)Halep'teki Sürgünler, 16 Şubat 1941, s.4
7)Halep'in Umumi Bahçelerinde, 21 Şubat 1941, s.4
8)Halepli Necip Efendi'nin Hikâyesi, 25 Şubat 1941, 4
9)Nesibe Hanımın Evlatlığı, 28 Şubat 1941, s.4
10)İlk ve İkinci Hocam, 4 Mart 1941, s.4
11)Eski İdadiler, 11 Mart 1941, s.4
12)Mekteb-i Mülkiye, 18 Mart 1941, s.4
13)Eski Mühendishane Mektebi, 21 Mart 1941, s.4
14)Eski Mekteb-i Harbiye, 25 Mart 1941,s.4
15)Eski Mekteb-i Hukuk, 28 Mart 1941, s.4
16)Mekteb-i Sultani "Eski Galatasaray Lisesi", 1 Nisan 1941, s.4
17)Şişman Melek Hanım, 4 Nisan 1941, s.4
18)Küçük Aktarın Kızı, 9 Nisan 1941, s.7
19)Bir Afacan Sünnet Çocuğu, 12 Nisan 1941, s.4
20)Baron Şeyh Rüstem, 15 Nisan 1941,s.4
21)İstimbotla Marmara Safamız, 19 Nisan 1941, s.4
22)Eşyayı Ayniye Gümrüğü, 22 Nisan 1941, s.4
23)Bir Zır Deli, Hınzır Deli, 26 Nisan 1941, s.4
24)Bir Tövbekarın Anlattıkları, 1 Mayıs 1941, s.4
25)Beylerbeyi'nden Beşiktaş Sarayına, 4 Mayıs 1941, s.4
26)Çocuklukta Başımdan Geçen Kazalar, 12 Mayıs 1941, s.6,7
27)Darısı Düşman Başına, 16 Mayıs 1941, s.4

[160] Akşam Gazetesinin 46. cildi (1 Temmuz 1940-30 Eylül 1940) taranmış ancak yazarın herhangi bir yazısına rastlanmamıştır.

28)Bir Vezir Köşkünde Eğlenti, 20 Mayıs 1941, s.4
29)Mühürdarın Oğlu, 24 Mayıs 1941, s.4
30)Güzelin Bahtı Olmaz, 28 Mayıs 1941, s.4
31)Halazademin Otomobili, 31 Mayıs 1941, s.4
32)Emektarımız Hadi, 4 Haziran 1941, s.4
33)Dişçi Heydeler..., 7 Haziran 1941, s.4.
34)Eski Enstitütrisler, 11 Haziran 1941, s.4.
35)İstanbul'da Sefaret İstasyonerleri, 14 Haziran 1941, s.4.
36)Alman Hocası, 18 Haziran 1941, s.4
37)Hürmüz Hanım, 23 Haziran 1941, s.4.
38)Esved Bacı, 27 Haziran 1941, s.4.
39)Sapıtan Doktor, 1 Temmuz 1941, s.4.
40)Yirmi Yıl Süren Sevda, 3 Temmuz 1941, s.4.
41)Eyüplü Fatmanımın Yüzünden, 8 Temmuz 1941, s.4
42)Temizlik Meraklısı, 10 Temmuz 1941, s.4
43)Küplü Şeyh Efendi, 16 Temmuz 1941, s.4
44)Bir Sünnet Düğünü Gecesi, 19 Temmuz 1941, s.4
45)Kanbur Sadi, 25 Temmuz 1941, s.4
46)Maymun İştahlı, 29 Temmuz 1941, s.4
47)Minnacığın Talihsizliği, 2 Ağustos 1941, s.4
48)Halazademin İki Menkıbesi, 5 Ağustos 1941, s.6,7
49)Mınakyanın Meşhur Aktörü Binemeciyan, 31 Ağustos 1941, s.4
50)(El Üfürük)ü Nasıl Çıkardık?, 4 Eylül 1941, s.4,6
519(Ben Bolu'da Kaymakamken) Hikâyesi ve Madam Despina, 11 Eylül 1941, s.4
52)İşaretizma,İtnabizma,Tereddüdizma, 18 Eylül 1941, s.4
53)Meselizma, Hurafetizma,Mekanizma, 25 eylül 1941, s.4
54)Halepli Ebu zeki Efendi, 2 Teşrin-i evvel 1941, s.6
55)Eski At Cambazhaneleri, 9 Teşrin-i evvel 1941, s.4
56)Barut Alay Beyi, 15 Teşrin-i evvel 1941, s.4
57)Eski Şeker Bayramı Arifelerinde, 21 Teşrin-i evvel 1941, s.2
58)Eski Bayram Fıkraları, 29 Teşrin-i evvel 1941, s.4
59)Muradına Eremeyen Adam, 5 Teşrin-i sani 1941, s.4
60)Hevesi Kursağında Kalan Adam, 11 Teşrin-i sani 1941, s.7
61)Kaç Kişinin Çilesi, 19 Teşrin-i sani 1941, s.6,7
62)Rahmetli Zeki Ağa, 24 Teşrin-i sani 1941, s.4
63)Şaban Ağanın Anası, 3 Kânun-ı evvel 1941, s.6,7
64)Habbanımın Oğlu, 10 Kânun-ı evvel 1941, s.6,7
65)Dadımla Üvey Kızının Hikâyesi, 22 Kânun-ı evvel 1941, s.6,7

1942 Yılı (<u>Gördüklerim Duyduklarım</u> Başlığı Altında)

1)Tosun Bey'in Başına Gelen, 1 Kânun-ı sani 1942, s.6,7
2)Cafer Efendi'nin Süt Ninesi, 7 Kânun-ı sani 1942, s.4,7
3)Yusuf Ağabeyin Hikâyesi, 17 Kânun-ı sani 1942, s.6,7
4)Boşadığını Alıp Mesut Olan, 21 Kânun-ı sani 1942, s.6,7
5)Boşadığını Alıp Pişman Olan, 26 Kânun-ı sani 1942, s.4
6)Kadının Fendi, 31 Kânun-ı sani 1942, s.6,7
7)Kokonalı Molla, 9 Şubat 1942, s.6,7
8)Balıkçı Mehmet Bey, 23 Şubat 1942, s.6,7
9)Merhametten Maraz Çıkar, 25 Şubat 1942, s.6
10)Evimizde Bir Karagöz Oyunu, 2 Mart 1942, s.6
11)Çaçaron Zehranımın Kızı, 14 Mart 1942, s.4, 5
12)Kurt Ali Bey'in Bir Kurtluğu, 25 Mart 1942, s.4
13)Kurt Ali Bey'in Bir Hikâyesi Daha, 30 Mart 1942, s.6,7
14)35 Yıl Evvelki Bir Nisan Balığı, 6 Nisan 1942, s.6
15)Şamlı Cemile ve Necibe Hemşirelerin Yüzünden, 13 Nisan 1942, s.5, 6
16)Merzuk Değil Baş Belası Mahluk, 16 Nisan 1942, s.6
17)İyiliğe Kemlik, 2 Mayıs 1942, s.5,6
18)Yağlıkçı Haşim Efendi İle Mirasçıları, 4 Mayıs 1942, s.6,7
19)Boncukla Yavruları, 6 Mayıs 1942, s.6
20) Deli Atiye İle Deli Safiye, 9 Mayıs 1942, s.4
21)Alemdağı Safası mı Cefası mı?, 13 Mayıs 1942, s.6,7
22)Eski İstanbul'da Apartman, Asansör, Kalorifer, 18 Mayıs 1942, s.6, 7
23)İstanbul'da İlk Elektirik, 25 Mayıs 1942, s.6,7
24)İstanbul'da Para Bozdurma Derdi,Sarraflar, Paraların Çeşidi ve Geçeri, 27 Mayıs 1942, s.6,7
25)Eski Lügat Defterimdeki Antika Kelimeler; Doğrular, Yanlışlar, 4 Haziran 1942, s.4
26)Eski İstanbul'un Meşhur Lokantaları, 8 Haziran 1942, s.4, 6
27)Hokkabazlığa, Manyetizma ve Hipnotizmaya Dair Bazı Hatıralar, 22 Haziran 1942,s.4
28).Mekteplerde Eski Tevzii Mükafatlar, 29 Haziran 1942, s.4
29)Sandıkburnu, 8 Temmuz 1942, s.5
30)Boşuna Bir Azap, 15 Temmuz 1942, s.2
31)Langa Bostanları, 20 Temmuz 1942, s.5, 6
32)Eski Telefonların Cilvelerinden, 3 Ağustos 1942, s.5, 6
33)İstanbul Semasında İlk Teyyareler, 10 Ağustos, 1942, s.5, 6
34)Küçük Ali Bey'in Bahtiyarlığı, 19 Ağustos 1942, s.5,6

1943 Yılı (<u>Gördüklerim Duyduklarım</u> Başlığı Altında)

1)Bir Vakitki Meraklı Sürprizli Oyuncaklar, 5 Mayıs 1943, s.4
2)65 Sene Evvelki Galata Köprüsü, 30 Mayıs 1943, s.5
3)Eski Günlerde Memleketimizde Posta Nakli: Tatarlar, 26 Haziran 1943, 5, 6
4)1828 ve 1910 Gözü ile İstikbalin Büyük Şehirlerine İki Bakış, 3 Temmuz 1943, s.5,6
5)10 Temmuz 1894'deki İstanbul'un Büyük Zelzelesi, 10 Temmuz 1943, s.5,6
6)66 Yıl Evvel 8 ve 18 Temmuz'daki Plevne Savaşları, 17 Temmuz 1943, s.5,6.[161]
7)Eski At Yarışları, 20 Temmuz 1943, s.5
8)Köy Düğünü, 27 Temmuz 1943, s.5,6
9)24 Temmuz 1923'teki Lozan Zaferi, 13 Temmuz 1878'deki Berlin Felaketi, 31 Temmuz 1943, s.5,6.[162]
10)Üzüm ve Bir Vakitki Bağlar, 17 Temmuz 1943, s.5,7
11)Bir Çamlıca Gezintisi,Libade Yolu ile Göztepeye Dönüş: Çocukluk Günlerimden Bazı Hatıraları Yâd, 31 Ağustos 1943, s.5

1944 Yılı (<u>Gördüklerim Duyduklarım</u> Başlığı Altında)

1)İstanbul'un Geçmiş Günlerinde Reçel, 5 Nisan 1944, s.3,4.
2)İstanbul'un Geçmiş Günlerinde Dondurma, 11 Nisan 1944, s.5,6.
3)İstanbul'un Geçmiş Günlerinde Çikolata ve Kakao, 15 Nisan 1944, s.5,6.
4)İstanbul'un Geçmiş Günlerinde Bira,19 Nisan 1944, s.4,7.
5)İstanbul'un Geçmiş Günlerinde Şarap, 22 Nisan 1944, 5,6.
6)İstanbul'un Geçmiş Günlerinde Rakı, 2 Mayıs 1944,s.4.
7)Caddebostanı'ndaki Ragıp Paşa Köşküne Dair Hatıralar, 4 Mayıs 1944, s.5,6.
8)Geçmiş Günlerde Tütün, 13 Mayıs 1944, s.5.
9)Geçmiş Günlerde Kahve, 17 Mayıs 1944, s.4,7.
10)Geçmiş Günlerde Kahvehaneler, 20 Mayıs 1944, s.5,6.
11)Anadolu Yakasındaki Eski Büyük Köşkler Kimlerindi? –I-, 24 Mayıs 1944, s.4,7.
12)Anadolu Yakasındaki Eski Büyük Köşkler Kimlerindi? -2-, 25 Mayıs 1944, s.4.
13)Anadolu Yakasındaki Eski Büyük Köşkler Kimlerindi? -3-, 1 Haziran 1944, s.4.
14)Anadolu Yakasındaki Eski Büyük Köşkler Kimlerindi? -4-, 6 Haziran 1944, s.4.
15)Anadolu Yakasındaki Eski Büyük Köşkler Kimlerindi? -5-, 7 Haziran 1944, s.6.
16)Anadolu Yakasındaki Eski Büyük Köşkler Kimlerindi? -6-, 8 Haziran 1944, s. 6.

---

161 Bu yazı Gördüklerim Duyduklarım başlığı altında yayımlanmamıştır.
162 Bu yazı Gördüklerim Duyduklarım başlığı altında yayımlanmamıştır.

17)Galatasaray Lisesi'ndeki 38 Yıl Evvelki Bakalorea İmtihanları, 22 Haziran 1944, s.5.
18)Göztepe'nin Taş Mektebi, 29 Haziran 1944, s.5,6.
19)Dönme Haççanım, 6 Temmuz 1944, s.5.
20)36 Yıl evvelki Mekteb-i Hukukun Doktora İmtihanları, 11 Temmuz 1944, s.2.
21)Sakala Dair, 16 Temmuz 1944, s.3.
22)Bıyığa Dair, 27 Temmuz 1944, s.4,6.
23)Ustura-Jilet, 3 Ağustos 1944, s.4.

1944 Yılı (Dünden Bugünden Başlığı Altında)
1)Kurşun Kalem, 24 Teşrin-i evvel 1944, s.5
2)Kalem, 31 Teşrin-i evvel 1944, s.5.
3)Dolma Kalem, 5 Teşrin-i sani 1944, s.6.
4)Mürekkep, 8 Teşrin-i sani 1944, s.4.
5)Yazı Makinesi, 14 Teşrin-i sani 1944, s.4,7.
6)Maden Suları, 21 Teşrin-i sani 1944, s.4
7)Keçecizade İzzet Fuat Paşa'ya Dair, 29 Teşrin-i sani 1945, s.4.
8)Kaplıcalar, 13 Kanun-ı evvel 1944, s.6,7.
9)Defterdeki Antika İlaçlar,Fıkralar, 19 Kanun-ı evvel 1944, s.4,7.
10)Evde, Atta, Avrattaki Uğur, 21 Kanun-ı evvel 1944, s.4.
11) Evde, Atta, Avrattaki Uğur -2-, 26 Kanun-ı evvel 1944, s.6

1945 Yılı (Dünden Bugünden Başlığı Altında)
1)Eski Ricale Dair Fıkralar, 4 Ocak 1945, s. 4.
2)Geçen Asrın Meşhurlarına Dair Fıkralar, 11 Ocak 1945, s.6.
3)Geçen Asrın Meşhurlarına Dair Fıkralar, 16 Ocak 1945, s.6.
4)Ocak Ayında Bugünkü ve 42 Yıl Evvelki Göztepe, 24 Ocak 1945, s.4,7.
5)Rüyalar ve Tabirleri I, 13 Şubat 1945, s.4.
6)Rüyalar ve Tabirleri II, 15 Şubat 1945, s.6,7.
7)Kulak Çınlamaları, Vücut Seğirmeleri, 20 Şubat 1945, s.4.
8)Kıyafetname, Physiognomonia, 25 Şubat 1945, s.6.
9)Erenköy Kız Lisesi Binasına Dair Hatıralar, 15 Mart 1945, s.6,7.
10)Erenköy Kız Lisesi Yatakhane Binasına Dair Hatıralar, 21 Mart 1945, s.6.
11)Köprünün Eski Kadıköy İskelesinde Şekerci İsmail Ağa'nın Dükkânı, 7 Nisan 1945, s.6.
12)Kuyumcu Atanik Ağa, 15 Nisan 1945, s.6.

1946 Yılı.
1)Midilli,6 Nisan 1946, s.4,6.
2)Peruka, İğreti Saç, 14 Nisan 1946, s.6.
3)Frenk Gömleği, 21 Nisan 1946, s.6.
4)Sitte-i Sevir, 24 Nisan 1946, s.4.
5)Kâğıt Helvası, 28 Nisan 1946, s.6.
6)Kalamış Koyu, 5 Mayıs 946, s.4.
7)Gazoz, 9 Mayıs 1946, s.4.
8)Marul, 14 Mayıs, 1946, s.5.
9)Karbonat, 16 Mayıs 1946, s.6.
10)Salatalık, 19 Mayıs 1946, s.6.
11)Çilek, 22 Mayıs 1946, s.4,5.
12)Kiraz, 26 Mayıs 1946, s.6.
13)Erik, 29 Mayıs 1946, s.4.
14)Çiroz, 2 Haziran 1946, s.4.
15)Kayısı 5 Haziran 1946, s.4,5.
16)Bülbül, 11 Haziran 1946, s.5.
17)Çam, 13 Haziran 1946, s.4.
18)Çama ve Çamlığa Dair Fıkralar, 16 Haziran 1946, s.4.
19)Dut, 19 Haziran 1946, s.4.
20)Domates, 23 Haziran 1946, s.4.
21)Sardalya-Ateş Balığı, 26 Haziran 1946, s.5.
22)Patlıcan, 30 Haziran 1946, s.4.
23)Dünyaca Meşhur Tektaş Pırlantalar, 2 Ekim 1946, s.4.
24)İnci, 6 Ekim 1946, s.6,7.
25)Pastırma, 13 Ekim 1946, s.6,7.
26)Yemek Pişirme Meraklıları, 16 Ekim 1946, s.4,6.
27)Kayıplara Karışan Satıcılar, 20 Ekim 1946, s.4.
28)Bunlar da Kayıplara Karıştı, 23 Ekim 1946, s.4.
29)Eski Zamanın Zenaat Sahiplerinden Bazıları, 27 Ekim 1946, s.4.
30)Kâğıt Kavafları, 230 Ekim 1946, s.4
31)Bir Vakitki Kapıcılar, Ayvazlar, 3 Kasım 1946, s.6,7.
32)Bir Vakitki At Cambazları ve Araba Yapanlar, 10 Ksım 1946, s.7
33)Bir Vakitki Rehavi Çalgılar, 13 Kasım 1946, s.4.
34)45 Yıl Evvelki Resim Sergileri, 17 Kasım 1946, s.4.
35)Kuru Fasulye, 20 Kasım 1946, s.4.

36)Renkler, 24 Kasım 1946, s.4.
37)Bestivisal Oyunu, 27 Kasım 1946, s.4.
38)Peçiç Oyunu, 1 Aralık 1946, s.4.
39)Tavla Oyunu, 4 Aralık 1946, s.4,7.
40)İskambil Oyunu, 8 Aralık 1946, s.4.
41)Bilardo, 18 Aralık 1946, s.4.
42)Poker, 22 Aralık 1946, s.4.
43)Satranç Oyunu, 25 Aralık 1946, s.4.
22)Eski Yılbaşılarına Dair, 29 Aralık 1946, s.4.

1947 Yılı (Dünden Bugünden Başlığı Altında)
1)Eski Yılbaşılarından Birkaç Hatıra ve Menkıbe, 1 Ocak 1947, s.4,7.
2)50 Yıl Evvelki Beyoğlu'nun Harikulâde Güzel İki Kadını, 5 Ocak 1947, s.4,7.
3)50 Yıl Evvelki Beyoğlu'nun Öbür Güzel Kadını, 8 Ocak 1947, s.4,7.
4)(Automate)ler, 12 Ocak 1947, s.4,7.
5)Boğmaca, 19 Ocak 1947, s.4.
6)Verem, 22 Ocak 1947, s.4.
7)İstiska, 26 Ocak 1947, s.4,7.
8)Pırasa, 29 Ocak 1947, s.4.
9)Lodos, 2 Şubat 1947, s.4,7.
10)Poyraz, 5 Şubat 1947, s.4,6.
11)Uskumru, 9 Şubat 1947, s.4,7.
12)Sıtma, 12 Şubat 1947, s.4,5.
13)Portakal, 19 Şubat 1947, s.4.
14)Salep, 23 Şubat 1947, s.4.
15)Az Konuşanlar, 26 Şubat 1945, s.4,6.
16)Yakında Tarihe Karışacak Tokatlıyan, 2 Mart 1947, s.4.
17)Güzel Konuşanlar, 5 Mart 1947, s.4.
18)Lakapların Çeşidi 9 Mart 1947, s.4,7.
19)Yine Eski Lakaplar, 12 Mart 1947, s.4,5.
20)Huylu Zatlar, 19 Mart 1947, s.4.
21)Huylu Hatunlar, 23 Mart 1947, s.4,6.
22)Persenk Müptelaları, 26 Mart 1947, 4,6.
23)Eski Mesirelerde Lakaplı Hanımlar, 30 Mart 1947, s.4,7.
24)Eski Mesirelerde Lakaplı Beyler, 2 Nisan 1947, s.4,6.
25)Güçlü Kuvvetliler, 6 Nisan 1957, s.4,7.
26)Boğazlılar, 9 Nisan 1947, s.4,5.

27)Eski Kâğıthanede Bir Alem, 16 Nisan 1947, s.4,5.
28)Güreş Meraklıları, 20 Nisan 1947, s.4,7.
29)Tulumbacılığa Meraklılar, 23 Nisan 1947, s.4.
30)Vapurdaki Nişanlılar, 27 Nisan 1947, s.4.
31)Neveser Vapurundan Hatıralar, 30 Nisan 1947, s.4.
32)Mekteb-i Hukukta Edebiyatçı Gençler, 4 Mayıs 1947, s.4.
33)Kırk Yıl Evvel Bir Kayışdağı Alemi, 7 Mayıs 1947, s.4,6.
34)Erkeğe Güven Olmaz, 11 Mayıs 1947, s.4.
35)Kadına da Güven Olmaz, 14 mayıs 1947, s.4,6.
36)Enişte Efendi'nin Evlatlığı, 18 Mayıs 1947, s.4,6.
37)Vezirzâdenin Haremi, 21 Mayıs 1947, s.4.
38)Pembe Mektubun Yüzünden, 25 Mayıs 1947, s.4,5.
39)İdmancı Beyin Başına Gelen, 1 Haziran 1947, s.4.
40)İnanma Dostuna, 4 Haziran 1947, s.4,5.
41)Rıfatlü Damat Bey, 8 Haziran 1947, s.4.
42)Bir Vakitki Hususi Deniz Hamamları, 11 Haziran 1947, s.4.
43)Nikâhtaki Keramet, 15 Haziran 1947, s.4.
44)Tacirin Veletleri, 18 Haziran 1947, s.4.
45)Dünkü Florya, 25 Haziran 1947, s.4.
46)Bugünkü Florya, 25 Haziran 1947, s.4.
47)Demirhane Müdürü, 9 Temmuz 1947, s.4.
48)Tepebaşı'na Dair, 13 Temmuz 1947, s.4,7.
49)Baba Yadiğârı Köşkün Hikâyesi, 16 Temmuz 1947, s.4.
50)Emin Efendi'nin Eminliği, 20 Temmuz 1947, s.4.
51)Eski Ramzanların Arifesinde, 23 Temmuz 1947, s.4.
52)Eski Ramazanlarda Mahyalar, 27 Temmuz 1947, s.4.
53)Eski Ramazanlara Dair Fıkralar, 30 Temmuz 1947, s.3.
54)İki Ramazan Hikâyesi, 3 Ağustos 1947, s.4,7.
55)Eski Konaklarda İftar, 6 Ağustos 1947, s.4,5.
56)Yıldız Sarayındaki İftarlar;Küçük Evlilerin İftarları, 10 Ağustos 1947, s.4,6.
57)Ramazanda Camilerde Neler Görülürdü?, 13 Ağustos 1947, s.4,5.
58)Komşu Fatmanım, 17 Ağustos 1947, s.4.
59)Çırçır Suyu, 24 Ağustos 1947, s.4.
60)Yuşa Tepesi, 27 Ağustos 1947, s.4.
61)Kızkulesi, 31 Ağustos 1947, s.4.
62)Sait Paşa Geçidi, 3 Eylül 1947, s.4.
63)Haçopula Geçidinden Hatıralar, 7 Eylül 1947, s.6,7.
64)Halep Çarşısından Hatıralar, 10 Eylül 1947, s.4.

65)Bir Vakitki Kibar Anaforcular, 14 Eylül 1947, s.4.
66)Eski İstanbul'un Meşhur Kadın Terzileri, 17 Eylül 1947, s.4.
67)Eski İstanbul'un Meşhur Erkek Terzileri, 24 Eylül 1947, s.4.
68)Tarihe Karışan Çalgılar, 28 Eylül 1947, s.4.
69)Bazı Kişilere Çıkarılan Türküler, Şarkılar, 1 Ekim 1947, s.4.
70)Eski Türküler,Şarkılar Bana Neler Hatırlatıyor?, 5 Ekim 1947, s.4.
71)Gene Eski Şarkılardan Hatıralar, 8 Ekim 1947, s.4.
72)Kem Nazara Dair, 12 Ekim 1947, s.4.
73)Horoz Dövüşleri, 16 Ekim 1947, s.5.
74)Karaköy'deki Poğaçacı, 19 Ekim 1947, s.4.
75)Fareden Ödü Kopan Zorba Komiser, 22 Ekim 1947, s.4.
76)1864'deki Büyük Kolera, 29 Ekim 1947, s.4.
77)50 Yıl Evvel Türküsü Çıkarılan Anika'nın Hikâyesi, 2 Kasım 1947, s.4.
78)Eski Beyoğlu Barları, 5 Kasım 1947, s.4.
79)Ruzu Kasım, 9 Kasım 1947, s.4.
80)Paloma, 12 Kasım 1947, s.4.
81)70 Yıl Evvelin Hanendesi Beşiktaşlı Sofi, 16 Kasım 1947, s.4
82)Eski Tiyatrolardan Hatıralar, 19 Kasım 1947, s.4.
83)Muharrem ve Aşure, 23 Kasım 1947, s.4.
84)Kocayan ve Kocamayan Gönül, 27 Kasım 1947, s.4,6.

1949 Yılı. (Bugünden Dünden Başlığı Altında)
1)İstanbul'da İlk ve İkinci Sergi, 26 Ekim 1949, s.4.
2)İlkokullarda Coğrafya, 2 Kasım 1949, s.4.
3)Eski Mahallemiz, 9 Kasım 1949, s.5,7.
4)Haydarpaşa'nın Eski Üçüzleri, 16 Kasım 1949, s.5,7.
5)Kasım, 23 Kasım 1949, s.5,7.
6)Dr. Mahmut Ata Bayata, 1 Aralık 1949, s.4.
7)Saatsizlik ve Sigarasızlık Yüzünden, 7 Aralık 1949, s.4.
8)Balıkyağı, 14 Aralık 1949, s.5.
9)Lavantalar, 21 Aralık 1949, s.4.
10)Sobalar, 28 Aralık 1949, s.5.

1950 Yılı. (Bugünden Dünden Başlığı Altında)
1)Jules Verne'nin Romanları, 25 Ocak 1950, s. 4
2)Mart İçinde, 1 Mart 1950, s. 5
3) Bir Gezintiden İlhamlar, 8 Mart 1950, s.5
4)Mart Ayı Tarihe Neler Geçirdi?, 15 Mart 1950, s. 4

5)Nesibe Teyzenin Komşusu, 29 Mart 1950, s. 4
6)Dört Çamlar, 12 Nisan 1950, s. 5
7) Çifte Havuzlar, 19 Nisan 1950, s. 5
8)Fenerbahçeyi Dolaşırken, 3 Mayıs 1950, s. 5
9)Mayıs Ayında, 10 Mayıs 1950, s. 4
10)Akaju Saçtan İlhamlar, 17 Mayıs 1950, s. 4
11)Şaşkınbakkal, 24 Mayıs 1950, s. 4
12)Karaman Çiftliği, 31 Mayıs 1950, s. 5
13)Letafet Apartmanı, 7 Haziran 1950, s. 5
14)Zavallı Kastor, 14 Haziran 1950, s. 4
15)İstanbul'da Eski Güreşler, 21 Haziran 1950, s. 5
16) 50 Yıl Evvelki Ramazanlarda, 28 Haziran 1950, s. 5
17)Leonidas'ın Varyete Kumpanyası, 5 Temmuz 1950, s. 5
18)27 Yıl Evvelki Çubuklu, 12 Temmuz 1950, s. 4
19)Sarıyer ve Suları, 19 Temmuz 1950, s. 5
20)İstanbul Sergisinde Rastladığım Bazı Müstahzarlar, 26 Temmuz 1950, s.4
21)Cağaloğlu'nda Mesut Bey Konağı, 2 Ağustos 1950, s. 5
22)Eski Beyoğlu Mutasarrıflığı, 9 Ağustos 1950, s. 5
23) Aşk Gangsteri, 16 Ağustos 1950, s. 5
24)Eski Yazılar, Hatttatlar, 23 Ağustos 1950, s. 5
25)Zağfer Hanımefendi'nin Kızı, 30 Ağustos 1950, s. 5
26)Sahneye Çıkan İlk Türk Kızı: Afife Jale, 6 Eylül 1950, s. 5
27)Kabak Kantosu, 13 Eylül 1950, s. 5
28)Sirkeci'den Bakırköyü'ne, 20 Eylül 1950, s. 5
29)Eski Haydarpaşa, 27 Eylül 1950, s. 4 Ocak 1951
30)Yuşa Tepesi, 4 Ekim 1950, s. 4
31)Çalgılı Kahveler, 11 Ekim 1950, s. 4
32)Eski Konaklarda Dönme Dolap, 18 Ekim 1950, s. 4
33)Eski Konaklarda Selamlık Bölüğü, 27 Ekim 1950, s. 5
34)Eski Konaklarda Harem Bölüğü, 1 Kasım 1950, s. 5
35)Selamlık Bölüğünde Hatırlı Çanak Yalayıcılar, 8 Kasım 1950, s. 5
36)Tarabya'da Fransız Sefarethanesi, 15 Kasım 1950, s. 5
37)Grip Salgını, 22 Kasım 1950, s. 5
38)Kem Nazara Dair, 29 Kasım 1950, s. 5
39)Çapa'da Derviş Paşa Konağı, 6 Aralık 1950, s. 5
40)Feneryolu'nda Eski Fuat Paşa Bahçesi'nden İlhamlar, 13 Aralık 1950, s. 5
41)Yılın En Uzun Geceleri, 20 Aralık 1950, s.5

1950 Yılı. (Eski Zamanın Meraklı Vakaları Başlığı Altında)

1)Beyoğlu Dilberi Kamelya'nın Katli, (15 Aralık 1950- 17 Aralık 1950 tarihleri arasında üç sayı devam eden tefrikadır.)

2)Galata Köprüsünde Bir Facia, (18 Aralık 1950- 19 Aralık 1950 tarihleri arasında iki sayı devam eden tefrikadır.)

3)Kantocu Peruz'un Dağa Kaldırılışı, 24 Aralık 1950- 27 Aralık 1950 tarihleri arasında üç sayı devam eden tefrikadır.)

1951 Yılı. (Eski Zamanın Meraklı Vakaları Başlığı Altında)

1)Nazlı'nın Başına Gelenler, (12 Ocak 1951- 15 Ocak 1951 tarihleri arasında dört sayı devam eden ancak sonlanmayan tefrikadır.)

2)Sandıkçı Mustafa'yı Kim Öldürdü, (27 Ocak 1951- 1 Şubat 1951 tarihleri arasında altı sayı devam eden tefrikadır.)

3)İstanbul'un Kabadayı Çapkınlarından İstinyeli Salim, 14 Şubat 1951- 16 Şubat 1951 tarihleri arasında üç sayı devam eden tefrikadır.)

4)Bostan Kuyusundaki Ceset, (21 Şubat 1951- 27 Şubat 1951 tarihleri arasında yedi sayı devam eden tefrikadır.)

5)Müthiş Bir Kaza Yüzünden Açılan Kısmet, (14 Mart 1951- 20 Mart 1951 tarihleri arasında yedi sayı devam eden tefrikadır.)

6)Kara Leman'ın Alyanak Ali Bey'le Evlenmesi ve Akıbeti, 24 Mart 1951- 5 Nisan 1951 tarihleri arasında on sayı devam eden tefrikadır.

7)Mehmet Paşa'nın Oğlu ile Mahmut Paşa'nın Gelini, 11 Nisan 1951-19 Nisan 1951 tarihleri arasında sekiz sayı devam eden tefrikadır.

8)Nemseli Anna, 15 Eylül 1951- 24 Eylül 1951 tarihleri arasında on sayı devam eden tefrikadır.

9)Eyüplü Fatma, 25 Eylül 1951- 3 Ekim 1951 tarihleri arasında dokuz sayı devam eden tefrikadır.

10)Mercan, 5 Ekim 1951- 13 Ekim 1951 tarihleri arasında dokuz sayı devam eden tefrikadır.

11)Göztepe Dilberi, 14 Ekim 1951- 23 Ekim 1951 tarihleri arasında on sayı devam eden tefrikadır.

12)Fehim Paşa'nın Margariti, 24 Ekim 1951- 2 Kasım 1951 tarihleri arasında on sayı devam eden tefrikadır.)

13)Şen Dul, 3 Kasım 1951- 12 Kasım 1951 tarihleri arasında on sayı devam eden tefrikadır.)

14)Gazanfer Paşa, 13 Kasım 1951- 4 Aralık 1951 tarihleri arasında yirmi bir sayı devam eden tefrikadır.

15)Bir Boşanma, 8 Aralık 1951- 16 Aralık 1951 tarihleri arasında dokuz sayı devam eden tefrikadır.

16)Erkeğe Güven Olmaz, 22 Aralık- 31 Aralık 1951 tarihleri arasında on sayı devam eden tefrikadır.

1951 Yılı. (Bugünden Dünden Başlığı Altında)
1)Erbain, 17 Ocak 1951, s. 4
2) Şubat, 24 Ocak 1951, s. 5
3)Mınakyan'ın Tiyatrosunda Lam Dam O Kamelya, 7 Şubat 1951, s. 5
4)Çinekop Bolluğu, 22 Şubat 1951, s. 4
5)Bohçacı Kadınlar, 1 Mart 1951, s. 4
6)Eski Kadın Hekimleri, Lavtalar, 7 Mart 1951, s. 4, 8
7)Eski Ricale Dair Bazı Menkıbeler, 15 Mart 1951, s. 5
8)İstanbul'da Seyyahlar, 21 Mart 1951, s. 5
9)Çerkeşli İkbal, 29 Mart 1951, s. 4
10)Toygarlı Ali Bey'in İşgüzarlığı, 12 Nisan 1951, s. 4
11)Nisan, 29 Nisan 1951, s. 4
12)Ruzu Hızır, 7 Mayıs 1951, s. 4, 7
13)Kağıthane Bülbülleri, 11 Mayıs 1951, s. 4
14)Langanın Hıyarı, 22 Mayıs 1951, s. 4
15)Dondurma, 24 Mayıs 1951, s. 4
16)Marmelat Reçel, 4 Haziran 1951, s. 4
17)Kilosu Seksene Çiğ Bal, 10 Haziran 1951, s. 4
18)Mevsimin Nazlı Meyvası Çilek, 13 Haziran 1951, s. 4
19)Sivrisinek, 24 Haziran 1951, s. 4
20).Pire Tahtakurusu, 1 Temmuz 1951, s. 4, 7
21)Kızkulesi, 10 Temmuz 1951, s. 4
22)Poyraz, 16 Temmuz 1951, s. 4
23)Domates, 31 Temmuz 1951, s. 4, 7
24)Şemsiye, 6 Ağustos 1951, s. 4

1952 Yılı. (Eski Zamanın Meraklı Vakaları Başlığı Altında)
1)Pembe Mektup, 19 Ocak 1952- 27 Ocak 1952 tarihleri arasında dokuz sayı devam eden tefrikadır.
2)Saraya Giden Dilber, 2 Şubat 1952- 11 Şubat 1952 tarihleri arasında dokuz sayı devam eden tefrikadır.
3)Kokonalı Molla, 3Mart 1952- 12 Ocak 1952 tarihleri arasında on sayı devam eden tefrikadır.
4)İnanma Dostuna, 26 Nisan 1952- 6 Mayıs 1952 tarihleri arasında on sayı devam eden tefrikadır.

5)Anika, 17 Mayıs 1952- 27 Mayıs 1952 tarihleri arasında on bir sayı devam eden tefrikadır.
6)İdmancı Fehim Bey, 7 Haziran 1952- 16 Haziran 1952 tarihleri arasında on sayı devam eden tefrikadır.

Amcabey Dergisi'ndeki Yazılar

1)Şahende Hala, 27 Şubat 1943- 26 Haziran 1943 tarihleri arasında on sekiz sayı devam eden tefrikadır.
2)Abdurrahman Şeref Efendi, 6 Mart 1943, S. 14, s. 3
3)Ahmet Nuri Bey, 3 Nisan 1943, S. 8, s. 2-3
4)Pazvant, 1 Mayıs 1943, S. 22, s. 2-3
5)Kiralık Köşk, 26 Haziran 1943, S. 30, s. 2-3
6)Mangal, 3 Temmuz 1943, S. 31, s. 3
7)Banker Arif, 10 Temmuz 1943- 22 Sonkânun 1944 tarihleri arasında yirmi dokuz sayı devam eden tefrikadır.
8)Dünden Bugünden, 2 İlkteşrin 1943, S. 44, s. 8,11
9)Dünden Bugünden, 23 İlkteşrin 1943, S. 47, s. 8
10) Dünden Bugünden, 30 İlkteşrin 1943, S. 48, s. 8
11) Dünden Bugünden, 13 Sonteşrin 1943, S. 50, s. 8
12) Dünden Bugünden, 20 Sonteşrin 1943, S. 51, s. 8
13)Kiralık Sahife: Taksim'den Galatasaray'a, 20 Sonteşrin 1943, S. 51, s.10
14)Dünden, 27 Sonteşrin 1943,S. 52, s. 8
15) Dünden, 11 İlkkânun 1943, S. 54, s. 8
16) Dünden, 18 İlkkânun 1943, S. 55, s. 8
17) Dünden Bugünden, 8 Sonkânun 1943, S. 58, s. 8
18) Dünden, 15 Sonkânun 1943, S. 59, s. 8
19) Dünden, 29 Sonkânun 1943, S. 61, s. 8
20)Dönek Adam, 5 Şubat 1944, S. 62, s. 9
21) Dünden Bugünden, 12 Şubat 1944, S. 63, s. 8
22)Bir Evlenmenin Hikayesi, 12 Şubat 1944, S. 63, s. 9, 11
23)Sofu Adam, 19 Şubat 1944, S. 64, s. 9, 11
24) Dünden Bugünden, 26 Şubat 1944, S. 65, s. 8
25)15 Yılın Azizliği, 4 Mart 1944, S. 66, s. 6, 11
26) Dünden Bugünden, 4 Mart 1944, S. 66, s. 8
27)Boşuna Nefes, 11 Mart 1944, S. 67, s. 8
28)İsim Gününe Hazırlık, 25 Mart 1944, S. 69, s. 8,11

Ayda Bir Dergisindeki Yazılar

1935 Yılı.

1)Eski Zamparalar, 1 Teşrinievvel 1935, S. 2, s. 45-47, 74

2)Eski Yalılar, 1 Kânunuevvel 1935, S. 4, s. 22-25

1936 Yılı.

3)Nezir Bey'in Kızı, 1 Şubat 1936, S. 6, s. 30-32

4)Kağıthane, 1 Nisan 1936, S. 8, s. 18-22

5)Pembe Mektup, 1 Teşrinievvel 1936, S. 13, s. 57-59

Aydede Dergisindeki Yazılar

1948 Yılı. (Bugünden Dünden başlığı altında)

1)Eski Bayramlara Dair Üç Fıkra, 4 Ağustos 1948, S. 91-26, s. 5

2)Fıkırdak Ayşanım, 11 Ağustos 1948, S. 91-28, s. 2

3)Cadde Bostanı, 14 Ağustos 1948, S. 91-29, s. 2

4)Bolbedros, 18 Ağustos 1948, S. 91-30, s. 2

5)Komik-i Şehir Hasan, 21 Ağustos 1948, S. 91-31, s. 2

6)Sigara, 25 Ağustos 1948, S. 91-32, s. 2

7)Komşunun Tavuğu, 28 Ağustos 1948, S. 91-33, s. 2

8)Gazi Osman Paşa Marşı, 1 Eylül 1948, S. 91-34, s. 2

9)Kavuklu Hamdi ve Ortaoyunu, 4 Eylül 1948, S. 91-35, s. 2

10)Ud Ustası Sürur Efendi, 8 Eylül 1948, S. 91-36, s. 2

11)Haydarpaşa Deniz Hamamları, 11 Eylül 1948, S. 91-37, s.7

12)Dört Çamlar, 15 Eylül 1948, S. 91-38, s. 2

13)Sevip de Dostunu Alma Boşanıp da Kocana Varma, 18 Eylül 1948, S. 91-39, s. 2

14)Pembe Gül, 22 Eylül 1948, S. 91-40, s. 2

15)Mecidiyeli Manyo, 25 Eylül 1948, S. 91-41, s. 2

16)Otel Belvü, 29 Eylül 1948, S. 91-42, s. 2

17)Udhuke Perdaz-ı Şehir Abdurrezzak, 2 Ekim 1948, S. 91-43, s. 2

18)Eski Kantolar ve Kantocular, 6 Ekim 1948, S. 91-44, s. 2

19) Eski Kantolar ve Kantocular II, 9 Ekim 1948, S. 91-45, s. 2

20)Ali Efendi Lokantası, 13 Ekim 1948, S. 91-46, s. 2

21)Hep Aşağı, 16 Ekim 1948, S. 91-47, s. 2

22)Bir Vaktin Güzel Erkekleri, 20 Ekim 1948, S. 91-48, s. 2

23) Bir Vaktin Güzel Erkekleri II, 23 Ekim 1948, S. 91-49, s. 2

24)Eski Romanlardan Hatıralar I, 27 Ekim 1948, S. 91-50, s. 2

25) Eski Romanlardan Hatıralar II, 30 Ekim 1948, S. 91-51, s. 2

26)Arif'in Kıraathanesi, 3 Kasım 1948, S. 91-52, s. 2
27)Göztepe'deki Taş Mektepten Hatıralar, 6 Kasım 1948, S. 91-53, s. 2
28)Bozdoğan Kemeri, 10 Kasım 1948, S. 91-54, s. 2
29)Evkaf Müdiriyeti Binasından Hatıralar, 13 Kasım 1948, S. 91-55, s. 2
30)Grip, 17 Kasım 1948, S. 91-56, s. 2
31)Palabıyık, 20 Kasım 1948, S. 91-57, s. 2
32)Muharremde Aşure Pişirişimiz, 24 Kasım 1948, S. 91-58, s. 2
33)Merak Ettiren Doktor Bey, 27 kasım 1948, S. 91-59, s. 2
34)Kalender Köşkü ve Gazinosu, 1 Aralık 1948, S. 91-60, s. 2
35)İstanbul'da Kış ve Kar, 4 Aralık 1948, S. 91-61, s. 2
36)Tandır-Mangal-Soba-Kalorifer, 8 Aralık 1948, S. 91-62, s. 2
37)Şişman Melek Hanım, 11 Aralık 1948, S. 91-63, s. 2
38)Vefa Semti Hakkında, 15 Aralık 1948, S. 91-64, s. 2
39)Şebi Yelda, 18 Aralık 1948, S. 91-65, s. 2
40)Kışın Sayılı Aylarından Berdelacuz-Hamsin-Erbain, 22 Aralık 1948, S. 91-66, s. 2
41)Noel, 25 Aralık 1948, S. 91-67, s. 2
42)Eski Yılbaşılara Dair, 29 Aralık 1948, S. 91-68, s. 2

1949 Yılı. (<u>Bugünden Dünden</u> başlığı altında)
1)Çiçek Aşısına Çiçek Bozukluğuna Dair, 1 Ocak 1949, S. 91-69, s. 2
2)Kapalı Çarşı, 5 Ocak 1949, S. 91-70, s. 2
3)Küçük Çamlıca Sırtlarında Bir Yılbaşı Gecesi, 8 Ocak 1949, S. 91-71, s. 2
4)Mahmutpaşa Yokuşu, 12 Ocak 1949, S. 91-71, s. 2
5)Hürmüz Hanım, 15 Ocak 1949, S. 91-73, s. 2

1949 Yılı.
1)Molla Beyin Baldızı, (15 Ocak 1949- 16 Temmuz 1949 tarihleri arasında kırk iki sayı devam eden tefrikadır.)
2)47 Sene Evvel Bir 19 Ağustos Gecesi, 23 Temmuz 1949- 1 Ekim 1949 tarihleri arasında on bir sayı devam eden tefrikadır.)
3)Azak Sinemasının Cemaziyelevveli, 10 Eylül 1949, s. 9.

<u>Cumhuriyet Gazetesindeki Yazılar</u>
1935 Yılı.
1)Onikiler, (9 Haziran 1935- 27 Ağustos 1935 tarihleri arasında yetmiş dokuz sayı devam tefrika halk romanıdır.)

[163] Bu maddenin sonunda şu not vardır: "*Bibl: sermet Muhtar Alus, Not: Ahmet Rasim Muharrir Bu Ya,; Aka Gündüz, hayattan Hikâyeler*".

2)Dünün Genci Anlatıyor, (3 Birincikânun 1935- 29 İkincikânun 1936 tarihleri arasında elli sekiz sayı devam eden tefrika romandır.)

İstanbul Belediye Mecmuası'ndaki Yazılar

1)İstanbul Mesireleri, Ağustos 1941, S. 192, s. 321-323, 327

Resimli Tarih Mecmuası'ndaki Yazılar

1950 Yılı.

1)Margrit Fehim Paşa, Şubat 1950, S. 2,
2)Mınakyan'ın Osmanlı Tiyatrosu, Mart 1950, S. 3, s. 104- 110
3)Kel Hasan'ın "Hayalhane-i Osmani" Kumpanyası, Mayıs 1950, S. 5, s. 186-189
4)Eski Millî Tiyatromuz: Ortaoyunu, Temmuz 1950, S. 7, s. 266-268, 280
5)Karagöz, Ağustos 1950, S. 8, s. 298-300
6)II. Abdülhamit Devrinde Erkek Kıyafetleri, Aralık 1950, S. 12,

1951 Yılı.

1)II. Abdülhamit Devrinde Kadın Kıyafetleri, Ocak 1951, S. 123,
2)Eski Kuşdili, Yoğurtçu, Kurbağalıdere, Şubat 1951, S. 14, s. 592-594
3)Eski Galata'nın Eğlence Yerleri, Mart 1951, S. 15, s. 640-642
4)Eski Beyoğlu Âdet ve Âlemleri, Nisan 1951, S. 16, s. 688-690
5)İkinci Abdülhamit'in Cuma Selamlıkları, Ağustos 1951, S. 20, s. 912-915
6)II. Abdülhamit'in Muayedeleri, Eylül 1951, S. 21, s. 968-970
7)Göksu ve Âlemleri, Ekim 1951, S. 22, s.

1952 Yılı.

1)Kağıthanede Mekteplilere Kuzu Ziyafetleri, Nisan 1952, S. 28,
2)II.Abdülhamit'in Cülus Donanmaları, Haziran 1952, S. 30,
3)Askeri Müzemiz, Temmuz 1952, S. 31
4)Eski Rütbeler, Elkablar, Nişan ve Madalyalar, Eylül 1952, S. 33

Şair Dergisindeki Yazılar

1)Ev İlacı, Şair dergisinin 27 Şubat 1919 tarihli 12. sayısından 20 Mart 1919 tarihli 15. sayısına kadar dört sayı halinde tefrika edilir.

Tan Gazetesindeki Yazılar

1936 Yılı. (Eski Konaklar Bize Neler Anlatıyor? Başlığı altında)

1) Eski Konaklar Bize Neler Anlatıyor?, 22 İlkteşrin 1936, s. 9
2) Eski Konaklar Bize Neler Anlatıyor?, 25 Ekim 1936, s. 7

3)Bebek'te Mısırlı Prens Halim Paşa Yalısı, 27 Ekim 1936, s. 9
4)Mabeyinci Faik Bey'in Bebek'teki Meşhur Yalısı, 1 Kasım 1936, s. 9
5)Kanlıca'da Keçecizade Fuat Paşa Yalısı, 3 Kasım 1936, s. 7
6)Fransız Sefarethanesi, 5 Kasım 1936, s. 7
7)Bahriye Nazırı Hasan Paşa Yalısı, 8 Kasım 1936, s. 9,
8)Rumelihisarı'nda Müşir Zeki Paşa Yalısı, 11 Kasım 1936, s. 7
9) Tarabya'daki Kalender Köşkü, 16 Kasım 1936, s. 9
10)Abraham Paşa'nın Yalısı ve Konağı, 21 Kasım 1936, s. 7
11)Saip Paşa'nın Ortaköy'deki Yalısı ve Konağı, 24 Kasım 1936, s. 7
12)Afif Paşa Yalısı, 8 Aralık 1936, s. 9

Tarih Hazinesi Dergisindeki Yazılar

1950 Yılı.

1)Osmanlı Tiyatrosunun Birinci Aktristi Yeranuhi Karakaşyan, 15 Kasım 1950, S. 1, s. 44-45
2)Eski Beyoğlu'nda Sedyeler, 1 Aralık 1950, S. 2, s. 64-65

1951 Yılı.

1)Esir Pazarından Beşiktaş Sarayına, 15 Ocak 1951, S. 5, s. 232-233
2)Spor Tarihimizden Kadıköyü'nde İlk Futbol, 31 Ocak 1951, S. 6, s. 274-275, 305
3)Şirketi Hayriye, 15-28 Şubat 1951, S. 7, s. 358-359, 362
4)?, 1 Nisan 1951, S. 10, s. 426-427
5)II. Abdülhamit Devrinin Son Yıllarında Kağıthane, Mayıs 1951, S. 10, s. 484-486
6)Eski İstanbul'da Çingeneler, Haziran 1951, S. 11, s. 527-529
7)İstanbul'da İlk Otomobiller, Haziran 1951, S. 11, s. 533-535
8)Abdülhamit Zamanında Meşhur Bir Düğün, Temmuz 1951, S. 12, s. 595-596, 620
9)Galata Rıhtımı, Kasım 1951, S. 13, s. 635-637
10)Eyüp Oyuncakları, Aralık 1951, S. 14, s. 701-702

1952 Yılı.

1)Yıldız Sarayında Opera ve Operetçiler, Nisan 1952, S. 15, s. 785-787

164 Sermet Muhtar bu maddeye Patlıcan ile ilgili olarak ek yazmıştır.
165 Sermet Muhtar bu maddeye ek yazmıştır.

Vakit (Kurun) Gazetesindeki Yazılar

1936-1937 Yılları.

1)Kırkından Sonra romanının reklam ve tanıtımı 1935 yılının son günlerinde başlamış olmalı. Son tanıtım 1 İkincikânûn 1936 (s.1) tarihinde çıkmıştır.

Roman 1 Kânûnusani 1936 tarihli 1 numaralı tefrikayla başlamış ve 17 Nisan 1936 tarihli 106. tefrikayla bitmiştir.

2)Anasını Gör Kızını Al romanının reklam ve tanıtımlarına 26 Eylül 1936 (s.1) tarihinde başlanmıştır.

Roman, 29 Birinciteşrin 1936 tarihli 1 numaralı tefrikayla başlamış ve 13 Şubat 1937 tarihli 105. tefrikayla sona ermiştir.

Vatan Gazetesindeki Yazılar

1943 Yılı.

1)Bebek Emine, 2 Mayıs 1943- 4 Temmuz 1943 tarihleri arasında kırk dokuz sayı devam eden tefrika romandır.

Yedigün Dergisindeki Yazılar

1934 Yılı (Bir Varmış Bir Yokmuş başlığı altında)

1)Sait Hikmet Merhum, 13 Haziran 1934, S. 66, s. 8-10

2)Kambur Sadi, 20 Haziran 1934, S. 67, s. 11-13

3)Eski Mektebi Hukuk Muallimlerinden İbrahim Hakkı Bey, 27 Haziran 1934, S. 68, s. 11-13

4)Kantocuların Kadinnesi Peruz, 11 Temmuz 1934, S. 70, s. 10-11, 17

5)Kel Hasan, 18 Temmuz 1934, S. 71, s. 10-11, 22

6)Eski Kibar Konaklarında Saz Ustaları, 25 Temmuz 1934, S. 72, s. 10-11, 18

7)Bir Paşazadenin 24 Saati, 1 Ağustos 1934, S. 73, s. 9-11

8)Kerime Hanımefendinin Yedi Döşeği Etrafında, 15 Ağustos 1934, S. 75, s. 12-13, 22

9)Konak Kahyaları, 22 Ağustos 1934, S. 76, s. 10-11, 22

10)İstanbul'un Eski Greta Garbo'su ve Ramon Novaro'su Kimlerdi?, 5 Eylül 1934, S. 78, s. 12-13, 22

1934 Yılı (Bir Varmış Bir Yokmuş başlığı altında)

1)Eski Deniz Hamamları, 19 Eylül 1934, S. 80, s. 12-13, 23

2)Bir Alemdağı Âlemi, 3 Birinci teşrin 1934, S. 82, s. 12-13, 25

Yeni Mecmua'daki Yazılar

1939 Yılı.

1.Eski Boğaziçi Mesireleri, 5 Mayıs 1939, c. I, s. 25

166 Sermet Muhtar bu maddeye ek yazmıştır.

2.Eski Konakların Selamlık Daireleri ve Kahve Ocakları, 12 Mayıs 1939, c. I, s. 20
3.Apukurya, 26 Mayıs 1939, c. I, s. 24
4. Dönme Dolap Cilveleri, 2 Haziran 1939, c. I, s. 26
5.Kocakarı İlaçları, 9 Haziran 1939, c. I, s. 13
6.Büyü ve Nazarlıklar, 16 Haziran 1939, c. I, s. 24
7. Rüfai Dergahında, 21 Haziran 1939, c. I, s. 27
8.Niyet Kuyuları, 7 Temmuz 1939, c. I, s. 25
9.İlahilerle Mektebe Başlanış, 14 Temmuz 1939, c. I, s. 22-23, 32
10.Semai Kahveleri, 21 Temmuz 1939, c. I, s. 26-27, 34
11.Eski Tulumbacılar, 28 Temmuz 1939, c. I, s. 27
12.Eski Deniz Safaları, 4 Ağustos 1939, c. I, s. 24
13.Sulara Gidiş, 11 Ağustos 1939, c. I, s. 26
14.Nasıl Tanışır Nasıl Sevişirlerdi, 18 Ağustos 1939, c. I, s. 12
15.Eski Yangınlar, 25 Ağustos 1939, c. I, s. 13, 25
16.Pazar Yerleri, 1 Eylül 1939, c. I, s. 28
17.Cuma Selamlığı, 8 Eylül 1939, c. I, s. 20
18.Kuş Dili Piyasaları, 29 Kânûnuevvel 1939, c. II, s. 18, 19

Yeni Sabah Gazetesindeki Yazılar
1942 Yılı. (Eski Ramazan Geceleri başlığı altında)
1)Hayalî Katip Salih, 27 Eylül 1942, s. 1
2)Üç Şöhretli Hayalci Daha, 2 Birinciteşrin 1942, s. 3
3)Eski Meddahlar, 4 Birinciteşrin 1942, s. 3
4)Eski Şeker Bayramı Arefelerinde, 11 Birinciteşrin 1942, s. 3
5)Eski Horoz Dövüşleri, 19 Birinciteşrin 1942, s. 3
6)Temizlik Delileri, 26 Birinciteşrin 1942, s. 3
7)Eski ve Yeni Dedikodular, 22 İkinciteşrin 1942, s. 3
8)Aşureyi Nasıl Pişirdik? Helvayı Nasıl Pişirmişler, 29 İkinciteşrin 1942, s. 3
9)Pastırma Sucuk Babında, 7 Birincikânun 1942, s. 3

1942 Yılı. (Pazar Sohbeti başlığı altında)
1)Saatsizlik Yüzünden, 13 Birincikânun 1942, s. 3
2)Eski Yılbaşı Arifeleri, 27 Birincikânun 1942, s. 3
1943 Yılı. (Pazar Sohbeti başlığı altında)
1)Bu Yılbaşı Gecesi, 3 İkincikânun 1943, s. 3

167 Sermet Muhtar bu maddeye ek yazmıştır.

2)Üstad Ahmet İhsan, 10 İkincikânun 1943, s. 3
3)Şarkıların Türkülerin Dili, Nerelerde Söylendikleri, 17 İkincikânun 1943, s. 3
4) Şarkıların Türkülerin Dili, Nerelerde Söylendikleri II, 24 İkincikânun 1943, 3
5)İstanbul'un Geçirdiği Sayılı Kışlar, 31 İkincikânun 1943, s. 3
6)İstanbul'un Bir Vakitki Resim Sergileri, 7 Şubat 1943, s. 3
7)Bir Vakitki Fotoğrafçılar, 14 Şubat 1943, s. 3
8)Eski Sahne Yıldızları, 21 Şubat 1943, s. 3
9)Çabuk Kocayan ve Kocamayan Gönül, 28 Şubat 1943, s. 3
10)Mart Ayı Tarihe Neler Geçirdi?, 7 Mart 1943, s. 3
11)Babıali Caddesinde, 14 Mart 1943, s. 3

Sermet Muhtar Alus'un Reşat Ekrem Koçu Tarafından Yayımlanan İstanbul Ansiklopedisi İçin Yazdığı Ansiklopedi Maddeleri

Sermet Muhtar Alus, Reşat Ekrem Koçu tarafından yayımlanan İstanbul Ansiklopedisi'e pek çok madde yazarak önemli bir katkıda bulunmuştur. Bazı maddelerde açık olarak onun imzası bulunurken bazı maddelerin altına da ilgili maddenin yazımında onun notlarından istifade edildiği not olarak ilave edilmiştir.

Söz konusu ansiklopedide Sermet Muhtar Alus imzasıyla yayımlanan veya onun notlarından istifade edildiği belirtilen ansiklopedi maddeleri şunlardır:

İstanbul Ansiklopedisi, I. Cilt, İstanbul 1958.
1.Arap Abdullah, s.29-30.[163]
2.Abdullah Biraderler, s.36.
3.Abdülhak Molla Yalısı, s.85.
4.Acemin Evi, s.184-186.
5.Adile Sultan, s.216-217.
6.Küçük Afet, s.222-223.
7.Afitap Kırtasiye Mağazası, s.227-228.
8.Şişman Agavni, s.252.
9.Kemani Ağya, s.262.
10.Arap Ahmet, s.229.
11.Arap, Yalancı Borazan, Ahmet, s.299-300.
12.Şişko Ahmet, s.316.

163 Bu maddenin sonunda şu not vardır: "Bibl: sermet Muhtar Alus, Not: Ahmet Rasim Muharrir Bu Ya,; Aka Gündüz, hayattan Hikâyeler".

13.Domates Ahmet Bey, s.330.
14.Mirasyedi Ahmet Bey, s.331.
15.Tombalak Ahmet Bey, s.333-334.
16.Ahmet Celaleddin Paşa (Çerkes, serhafiye), s.334-335.
17.Ahmet Husûsî, s.373.
18.Ahmet Necip Efendi, s.401-402.
19.Akkâmlar, s.527.
20.Alafranga Baloz, s.576.

İstanbul Ansiklopedisi, II. Cilt, İstanbul 1959.
21.Aleko, s.588-589.
22.Ali Bey (Çolak), s.626-627.
23.Ali Efendi Lokantası, 658.
24.Ali Paşa (Horoz), s.688.
25.Ali Rıza(Sepetçi), s.701-702.
26.Ali Şamil Paşa, s.716-717.
27.Alus, Sermet Muhtar, s.755-756.
28. Amcabey Mecmuası, s.762-274.
29.Anadolu Birahanesi, s.801.
30.Anastas (Kız), s.838.
31.Anbarlı Çiftliği, s.840-842.
32.Anber Dudu, s.842.
33.Angurya Çiftliği, s.461-862.
34.Anika, s.862.
35.Antika Talyan, s.880-882.
36.Antuan Andre, s.882.
37.Antronik (Hakkak), s.882.
38.Arabis, s.954.
39.Araksi Hanım, s.964.
40.Arif (Komik), s.980.
41.Arif Bey, s.985.
42.Arifi bey, s.1006-1007.
43.Arifin kahvesi, s.1007.
44.Arkadi Gazinosu, s.1012.
45.Arziye Hanım, s.1078.
46.Asadur (Kumaşçı, manifaturacı), s.1086-1088.
47. Asaf (Bülbül), s.1088.
49.Asaf Bey, s.1088.

50.Asalı Molla, s.1093-1094.
51.Astikzade Boğos, s.1131-1132.
52.Aşir Efendi (hafız9, s.1162.

İstanbul Ansiklopedisi, III. Cilt, (tarih ve yer yok).
53.Aşkî Kemani), s.1170-1171.
54.Atanik, 1196.
55.Atanasyan (Madam), s.1195.
56.Atina (Pansiyoncu Madam), s.1297-1298.
57.Atlıkarınca, s.1313-1314.
58.Atyarışları, s.1341.
59. Auziere Birahane ve Lokantası, s.1342.
60. Avni Paşa (Şerif Mehmet), s.1356.
61.Ayak berberleri, s.1391.
62.Ciğerciler, Paçacılar, s.1395.
63.Bozacılar, s.1394.
64.Destancılar, s.1397-1398.
65.Fodulacılar, Fodlacılar, s.1400.
66.Hassacı, Patiskacılar, s.1401.
67.Kâğıthelvacılar, s.1402.
68.Kebep Kestaneciler, unnabcılar, s.1403.
69.Koz Helvacılar, s.1404.
70.Köprüstü Bülbülcüler ve Balıkçılar, s.1404-1405.
71.Macuncular, s.1405-1406.
72.Mahallebiciler, s.1406-1407.
73.Makaracı, İğneciler, s.1407.
74.Manavcılar,[164] s.1411.
75.Midye Dolmacıları, Midye Tavacıları, s.1411-1412.
76.Peynirli Pideciler, s.1413.
77. Sakalar, s.1414.
78. Pilavcılar,Kuskusçular, s.1414.[165]
79.Sucular, s.1415.
80. Şamişi Tatlıcı ve Kurabiyeciler, s.1416-1417.
81.Şarkı ve Kantolar, s.1417.
82.Şekerciler, s.1417.

164 Sermet Muhtar bu maddeye Patlıcan ile ilgili olarak ek yazmıştır.
165 Sermet Muhtar bu maddeye ek yazmıştır.

83.Şerbetçiler, s.1418-1419.
84.Taze Cevizciler, s.s.1419.
85.Tenekeciler, 1420.
86.Aynalı bakıcı, s.1608-1609.
87. Aynalı meyhaneciler, s.1617.
88.Azaryan Efendi, (Manuk) (1850-1922), s.1672.
89.Aziz, (Çerkez), s.1696.

İstanbul Ansiklopedisi, IV. Cilt, İstanbul 1960.
90.Badveli (tatiyos), s.1787-1788.
91.Balaban(Nikoli), s.1945-1946.
92.Balabani, s.1949.

İstanbul Ansiklopedisi, V. Cilt, İstanbul 1961.
93.Bayzar hanım, s.2324.
94.Bebekde Hekimbaşı Yalısı, s.2334-2336.
95.Behçet (Çeşmemeydanlı), s.2379.
96.Behram Efendi (İskeçeli), s.2389-2390.
97.Tophanelioğlu Belediye Bahçesi, s.2458.
98. Belvü Gazinosu ve Oteli, s.2489.
99. Berggren, s.1540.
100.Beyoğlu Mutasarrıflığının Eski Binası, s.1715-1716.
101.Binemeciyan (Agavni-zebed), s.2794.
102.Binemeciyan (Eliza)[166], s. 2795.
103.Binemeciyan Onnik, s.2795-2796.
104.Binemeciyan Rupen, s.2796.
105. Bingazi Vapuru, s.2796.
106.Binnaz Hanım, s.2803.
107.Blanche (madam), s.2836.
108.Blanchong, s.2836-2837.
109. Blum Paşa, s.2839.

İstanbul Ansiklopedisi, VI. Cilt, İstanbul 1963.
110.Boğçacı kadınlar, s.2938-2942.

166 Sermet Muhtar bu maddeye ek yazmıştır.

111.Bonifay, s.2968.
112.Boyacıoğlu, s.3033.
113. Canbedenyan, s.3368.
114. cavid Bey (İbrahim), s.3395-3396.
115. Celal İsmail Paşa, s.3421.

İstanbul Ansiklopedisi, VII. Cilt, İstanbul 1965.
116.Corci (Horoz), s.3608.

İstanbul Ansiklopedisi, VIII. Cilt, İstanbul 1966.
117.Delisaraylı, s.4362.
118.Despina (Çıplak), s.4517.
119.Destan, Destan Satıcıları, s.4523-4524.
120.Dillizade, s.4580-4581.

İstanbul Ansiklopedisi, IX. Cilt, İstanbul 1968.
121.Dost gecesi, Dost Sofrası, s.4714-4715.
122.Döşek Vozgunculuğu, s.4733.
123.Ebe, Ebeler, s.4840-4841.
124.Edhem (Üsküdarlı, s.4905.
125.Emine Hanım, s.5068-5070.
126.Enstitütrisler, Mürebbiyeler, s.5127-5129.

İstanbul Ansiklopedisi, X. Cilt, İstanbul 1968.
127.Evlenme Düğünleri, Eski Düğünler, s.5413-5415.
128.Faik Bey (İdmancılar Şeyhi), s.5494.
129.Fatma (Şakırşukurun), s.5494.
130.Fehimpaşa (Margaratte)[167], s.5603-5605.

İstanbul Ansiklopedisi, XI. Cilt, İstanbul 1971.
131.Fataki Eczanesi, s.5823.
132.Fotyatis, s.5827.
133.Fransız Yazlık Sefarethanesi, s.5834-5835.
134.Fuat Bey, (Operatör), s.5844.
135.Fuatpaşa Gelini Hanım, s.5852.

167 Sermet Muhtar bu maddeye ek yazmıştır.

Özet: Sermet Muhtar Alus popüler bir yazar ve yerli gerçekçiliğin Cumhuriyet devrindeki en önemli temsilcilerindendir. Yazarın yaşamının önemli safhalarını, beslendiği kültür kaynaklarını ve edebiyat dünyasıyla tanışmasını içeren bu çalışmada hayatta olan akrabalarından ve hakkında yazılanlardan da istifade edilmiştir. Çalışma kapsamlı bir bibliyografya ile tamamlanmıştır.
Anahtar Sözcükler: Sermet Muhtar, bibliyografya, biyografi, popüler edebiyat, İstanbul, mizah

Sermet Muhtar Alus: a Bibliographical Essay on his Life and Works

Abstract: Sermet Muhtar Alus was a popular writer and one of the leading agents of the local realism. Important phases of his life, local cultural resources that fed and shaped his world and his approach to the literary world are analyzed in this study. This is done through the information provided by his still living relatives and those written about him. The study ends with an extensive bibliography.
Keywords: Sermet Muhtar, bibliography, biography, İstanbul, comedy, Turkish literature

"Süryani'de haşerata müvekkel bir melek ismi. Güve dokunmasın diye eskiden bu ismi kitapların zahrına yazarlardı…" ***Lügat-ı Cûdî***; İbrahim Cûdî

"Zehirli mi'de-nüvis (maydanoz), kurbağa otu, kağıt arasına konursa güve yemez..."
Türkçeden Türkçeye Lûgat; Veled Çelebi İzbudak

Yüzyıllar boyunca kitapları börtü böcekten korudu Kebikeç, 10 yıldır da yayın hayatında...

SATIN ALMAK İSTEDİĞİNİZ SAYILARI İŞARETLEYİNİZ

☐ **Sayı: 1** Dosya: Üretim Tarzı Tartışmalar; Ek: Hep Bu Topraktan, İnceleme- Bibliyografya

☐ **Sayı: 2** Dosya: Basın-Yayın Tarihi; Ek: Türkiye Basın-Yayın Tarihi Bibliyografyası

☐ **Sayı: 3** Dosya: Halkevleri; Ek: Çorumlu, İnceleme-Bibliyografya

☐ **Sayı: 4** Dosya: İzmir; Ek: Dersim (Tunceli) Bibliyografyası

☐ **Sayı: 5** Dosya: Türkiye'de İşçi Hareketleri; Ek: Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi

☐ **Sayı: 6** Dosya: Tarihi Türk Dillerinin Sözlükleri; Ek: Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri

☐ **Sayı: 7-8** Dosya: Günümüz Türk Dillerinin Sözlükleri; Ek: Gustav Meyer, Turkische Studien

☐ **Sayı: 9** Dosya: Ankara; Ek: Ankara İli Halk Kültürü Bibliyografyası

☐ **Sayı: 10** Dosya: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Ek: Avram Galanti / Vatandaş Türkçe Konuş

☐ **Sayı: 11** Dosya: Demiryolları

☐ **Sayı: 12** Dosya: Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp

☐ **Sayı: 13** Dosya: Cinsellik

☐ **Sayı: 14** Dosyasız Yazılar

☐ **Sayı: 15** Dosya: Eskişehir

☐ **Sayı: 16** Dosya: Meçhul Şahıslar Ansiklopedisi

☐ **Sayı: 17** Dosya: Anadolu'nun Nabatat ve Hayvanatı

☐ **Sayı: 18** Dosya: Anadolu'nun Nebatat ve Hayvanatı II

☐ **Sayı: 19** Dosya: Bir Ömre Bedel Çocukluğumuz

☐ **Sayı: 20** Dosya: Dünya'nın Merkezi Mahallemiz

☐ **Sayı: 21** Dosya: Çukurova

Her sayı 27,50 YTL'dir. Ancak kısa bir süreliğine bu formu kullanarak her bir sayıyı 17,50 YTL'den temin edebilirsiniz. Kebikeç'in herhangi üç sayısından alana Kebikeç Yayınları'ndan çıkmış kitaplardan oluşan bir set hediye edilir.

POLONYALI AZERİ GELİNİ VANDA RESULZADE

Bülent DANIŞOĞLU

Leyla Hanım'ı 1970'li yıllarda tanıdım. Kızılırmak Sokak'ta, şimdi Ankapol Sineması'nın bulunduğu yerdeki apartmanın bodrum katında oturuyordu. Sokağa taşındığımız günden beri, her gün köpeğinin tasmasından tutarak titrek adımlarla yürüdüğünü görürdük. Zayıf, açık tenli, güler yüzlü, yaşlı ama gözleri parıldayan bir kadındı. Mahalle esnafı ona 'madam' diye hitap ederdi. Aksanından Türk olmadığı anlaşılıyordu. Sonra bir gün annem onu evimize davet etti. Madam'ın adının Leyla olduğunu o zaman öğrendim. Zaten kendisi de bir süre sonra adının Vanda'dan Leyla'ya dönüşmesinin hikayesini anlatmıştı. Sevgili kocası ona Leyla ile Mecnun'u anlatmış ve adının Leyla olmasını istemişti. Kocası, yani Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade.

Leyla Hanım'ı anlatmak için önce Mehmet Emin Resulzade'den, Leyla Hanım'ın deyişiyle Emin Bey'den söz etmek gerekiyor. Leyla Hanım'la tanışmamızdan birkaç yıl sonra ölümüne kadar, sohbetlerimizde Emin Bey sık sık konu olurdu. O sıralar Emin Bey hakkında hiçbir şey duymamıştım. Yıllar sonra Sovyetler Birliği yıkılıp, Azerbaycan Cumhuriyeti yeniden kurulduğunda

adı duyulmaya başladı. Meydanlara, üniversitelere Mehmet Emin Resulzade adı verildi. Emin Bey'in adını her duyduğumda Leyla Hanım aklıma geldi, bu günleri görseydi ne kadar mutlu olacağını düşündüm. Ama bu yazıyla ilgili çalışmalara başladıktan sonra, artık o kadar emin değilim.

Mehmet Emin Resulzade 1884 yılında Bakü'de doğmuş. Siyaset ve edebiyatla ilgili bir genç olarak, 1903 yılından itibaren *Şarki Rus* gazetesinden başlayarak çeşitli gazete ve dergilerde yazı yazmış, makaleleri, şiirleri yayımlanmış. 1904 yılında Neriman Nerimanov ile birlikte, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi ile bağlantılı Himmet örgütünün kurucu ve yöneticilerinden olmuş. 1905-1908 yılları arasında sol görüşlü *Tekamül* ve *Yoldaş* dergilerinde yazılar yazmış, *Tekamül*'ün yazı işleri müdürlüğünü yapmış. 1908 yılında Azerbaycan'ın özerkliğine ilişkin görüşler içeren *Karanlıkta Işıklar* adlı oyunu sahnelenmiş. Bu dönem Kafkas halklarının Rus Çarlığı'na karşı birlikte mücadele verdiği ve sosyalist fikirlerin gençler arasında yayılmaya başladığı dönem. Resulzade bu sıralar, siyasi çalışmaları sırasında –o dönemde kod adı Koba olan- Stalin ile tanışmış ve söylentiye göre 'neft' işçileri grevini örgütlerken polisin elinden kurtulmasına yardımcı olmuş.

Siyasi mücadele, çok yaygın olarak görüldüğü gibi, Himmet yöneticilerinin de ülkeden kaçmasına yol açmış. Resulzade 1909 yılında İran'a kaçarak, buradaki devrimci örgütlerde çalışmış. Tebriz ayaklanmasında önemli rol üstlenmiş. Meşrutiyetin ilanından sonra, İran'daki sosyalist hareketin Tahran'da çıkardığı *İran-ı Nev* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yapmış. 1910 yılında İran Demokrat Partisi'nin kurucularından ve Merkez Komite üyelerinden olmuş. 1911 yılında Rusya'nın İran'a girmesi ve İran Hükümetine yaptığı bas-

kılar sonucu yeniden sürgün dönemi başlamış. Bu sefer İstanbul'a kaçmış. 1911-1915 yılları arasında Türk Ocakları'nda faaliyet göstermiş, *Türk Yurdu* dergisinde yazıları çıkmış. Zeki Velidi Togan, Ziya Gökalp gibi isimlerle birlikte çalıştığı bu dönemde Türk milliyetçiliğine eğiliminin ağırlık kazanmaya başladığı anlaşılıyor.

Resulzade İstanbul'da iken, 1913 yılında Azerbaycan'da Müsavat Partisi kuruluyor. Müsavat Partisi ulusal ya da dinsel tutum ayrımı gözetmeksizin bütün Müslüman halkların birleşmesi çağrısı yapıyor. Partinin programında özerk ya da bağımsız Azerbaycan'dan söz edilmediği gibi, Türklük kavramı da yer almıyor. Türklük kavramı 1915 yılında Resulzade Baku'ya dönüp, *Açık Söz* gazetesini çıkarmaya başladıktan sonra yaygınlaşıyor. Dilin sadeleşmesi çalışmaları başlıyor. 'Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak' sloganı yayılıyor. Müsavat Partisi'nin İslamcılıktan Türkçülüğe dönüşümü de bu sıralar oluyor.

Resulzade siyasi hayatına Rusya'da sosyalist olarak başlayan bir politikacı. İran'da yaşadığı dönemde Azeriliği öne çıkarmayan, tüm İran için reform talep eden bir partinin yöneticisi. Son dönemde milliyetçiliğe yönelmesi Rusya ve İran gibi büyük ülkeleri dönüştürmeye yönelik çabalarının başarısızlığının yol açtığı umutsuzluk mu yoksa içinde her zaman var olan bir eğilimin açığa çıkması mı bilmiyorum. Ama burada Leyla Hanım'la ilgili bir parantez açmak gerekiyor. Hangi seçim olduğunu hatırlamıyorum ama 1970'li yıllardaydı. Leyla Hanım'a hangi partiye oy vereceğini sormuştum. Ecevit'e oy vereceğini söylemişti. Sebebini sorduğumda da "Söyledikleri Emin Bey'in düşüncelerine çok benziyor" demişti.

1917 yılında Müsavat Partisi ilk kurultayını yapıyor ve Resulzade oy birliği ile genel başkan seçiliyor. Parti artık İslamcı değil laik milliyetçi bir çizgidedir ve Rusya'da federatif bir yapı kurulmasını savunmaktadır. Ancak Ekim Devrimi'nden sonra ülkenin her tarafı gibi Kafkasya da karışmıştır. Kafkasya'nın çok uluslu yapısını yansıtan Bakü Komünü ulusal eğilimleri kırarak sınıfsal temele dayalı bir birlik kurmada başarısız olmuştur. Önce Gürcistan ve Ermenistan, ardından Azerbaycan bağımsızlığını ilan eder. Resulzade 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Milli Şurası Başkanı sıfatı ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu açıklar. Gence geçici başkent olarak kullanılmaktadır. Azeri önderlerin arasındaki çatışmaların yanı sıra Ermenistan ile çarpışmalar da başlamıştır. Bu sıralar Osmanlı ordusu da Kafkasya'ya girmiştir. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, İslam Ordusu adıyla Türk askerler ve Azeri gönüllülerden oluşan bir orduyla ilerlemektedir. Bir yandan da Bakü Komünü ile Müsavatçıların çatışmaları sürmektedir.

Nuri Paşa komutasındaki ordu 1918 Eylül'ünde Bakü'ye girer. Bakü Azerbaycan'ın başkenti olur. Azerbaycan bu dönemde Sovyetler Birliği, Osmanlı, İngiliz, Alman devletlerinin türlü çeşitli çatışmalarına ve pazarlıklarına sahne olmaktadır. Resulzade'nin cumhurbaşkanlığındaki Azerbaycan'da hükümetin başına Feth Ali Han Hoyski atanır. Bu atamada Müsavat Partisi'nin etkisini zayıflatmak ve Türkiye'ye daha yakın kişileri güçlendirmek amacının güdüldüğü iddiaları vardır. Azeriliğin tanımlanması, Türklük, Osmanlılık ile ilişkileri gibi tartışmaların yanı sıra Müsavat Partisi'nin sağ ve sol kanatları arasındaki çekişmeler de sürmektedir. Nitekim toprak reformu yasasının hazırlanmasına karşın reformun yapılamaması hükümetin zayıflamasının nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. İki yıldan az yaşayan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin büyük Batılı devletler tarafından tanınmasına, Paris Konferansı'na katılmasına rağmen ekonomik sorunları çözemediği ve Sovyet, Osmanlı, İngiltere devletlerinin baskıları altında kaldığı anlaşılıyor.

27 Nisan 1920 tarihinde Sovyet ordusu Bakü'ye girmek üzereyken, Meclis'te düzenlenen olağanüstü oturumda hükümet düşürülür ve iktidar Neriman Nerimanov başkanlığındaki Azeri komünistlere geçer. Tutuklamalar başlar. Resulzade Bakü'den kaçıp bir süre saklansa da yakalanır, diğer muhaliflerle birlikte hapse atılır. Bu arada devreye Stalin girer. Stalin Azerbaycan'dadır ve yeni Azeri yönetimi tarafından tutuklanan eski dostu ile görüşmek ister. Resulzade bu görüşme ile başlayan ve sonra da uzun süre devam eden sohbetlerini 1954'de yayımladığı anılarında anlatıyor. Sohbetler, bekleneceği gibi, büyük ölçüde siyaset ağırlıklı ama Eskimo kadınları ile Kafkasyalı kadınların cinsel ahlak anlayışlarının kıyaslanması gibi 'erkek muhabbetleri' de eksik değil. Yine de 'tayin-i mukadderat hukuku' tartışmaları hepsinin önüne geçiyor. İlginç diyaloglar var. Stalin küçük ülkelerin bağımsız kalamayacağını, er geç bir büyük ülkeyle anlaşacağını söylüyor. Resulzade bağımsız olurlarsa Sovyetler ile anlaşabileceklerini ancak bağımlılığı kabul edemeyeceklerini söylüyor, Sovyetleri Almanlar yönetmeye kalkışsa ne yapacaklarını soruyor. Stalin gülümseyerek, "Bizden daha iyi yaparlar" cevabını veriyor. Sonuçta Stalin gençlik yoldaşına kendisiyle beraber Moskova'ya gelmesini öneriyor. Bakü'de kaldığı sürece can güvenliğinin bulunmayacağını, Azeri yöneticilerinin er geç ondan kurtulmak isteyeceğini söylüyor. Resuloğlu bu öneriyi kabul ediyor ve aynı trenle Moskova'ya gidiyorlar.

Moskova'da bir ara Resulzade'nin Türkiye'ye gönderilmesi söz konusu oluyor. O sıralar bazı muhaliflerin yurtdışına çıkarılması mümkün. Ancak Ukraynalı bir muhalifin çıkar çıkmaz Sovyetler aleyhine faaliyete başlaması ne-

deniyle bu uygulamadan vazgeçiliyor. Moskova'da Resulzade'ye kalacak ev veriliyor, Şark Dilleri Enstitüsü'nde Fars ve Rus dilleri dersleri vermesi sağlanıyor. Kendisinden yeni kurulacak bir şarkiyat cemiyetinin ve 'Şark Milletleri Komünist Üniversitesi'nin başına geçmesi isteniyor ama reddediyor. Moskova'da geçen iki yıl içinde Stalin, Sultan Galiyev, Enver Paşa gibi kişilerle görüşmeler yapıyor. 1922 yılında Bakü'de Müsavat Partisi'nin illegal örgütlenmesini sağladığı haberi gelince kaçmaya karar veriyor. Şark Dilleri Enstitüsü'nde araştırma yapmak bahanesiyle Leningrad'a geliyor. Buradan bir kayıkla Finlandiya'ya kaçıyor.

Leyla Hanım bana Resulzade'nin kaçışı ile ilgili daha farklı bir hikaye anlatmıştı. Onun anlattıklarına göre, Resulzade'nin ülseri var. Moskova'da gözaltındayken hastalanıyor. Stalin bu hastalıktan endişeleniyor. Resulzade öldüğü takdirde bunun doğal bir ölüm olduğuna kimseyi inandıramayacağından ve Azerbaycan'da çıkabilecek bir ayaklanmaya engel olamayacağından korkuyor. Resulzade Finlandiya'da bir hastaneye yatırılıyor. Hastanede İngiliz ajanları Resulzade ile ilişki kuruyor. Kendisini kaçırmayı ve yurtdışında sürdüreceği bağımsızlık mücadelesini desteklemeyi öneriyorlar. Bunun karşılığında, bağımsızlıktan sonra Bakü petrollerinin işletilmesinde imtiyaz istiyorlar. Resulzade bu pazarlıktan çok rahatsız olmasına rağmen anlaşmayı kabul ediyor ve bir gece kayıkla hastaneden kaçırılıyor.

Emin Bey'in anılarıyla Leyla Hanım'ın anlattıklarının neden böyle farklı olduğunu bilmiyorum. Gerçi Resulzade anılarında, Tahran'da *İran-ı Nev* gazetesinin yöneticiliğini yaparken İngiltere Sefareti'nin askeri ataşesi 'Stoks' ile tanıştığını, Rusya'nın 'azimkar muhalifi' olan bu kişinin Birinci Dünya Savaşı'nda Azerbaycan'daki İngiliz kuvvetleri komutanının siyasi müşaviri olduğu-

nu ve o dönemde de görüştüklerini söylüyor. Stalin'in bu adamdan nefret ettiğinden de söz ediyor. Ama Sovyetler'den kaçışını anlatırken İngilizlerden bahsetmiyor. Öte yandan, Leyla Hanım bana hikayesini anlattığında hayli yaşlı bir kadındı. Kendisine anlatılanları yanlış hatırlamış olabilir. Anlattıkları –daha sonra söz edeceğim- Pilsudski'nin Rusya'dan kaçış hikayesine de biraz benziyor.

Resulzade Türkiye'ye gelip Azerbaycan'ın bağımsızlığı için siyasal çalışmalara başlıyor. *Yeni Kafkasya*, *Azeri Türkü*, *Odlu Yurt*, *Bildiriş* dergileri onun yönetiminde çıkıyor. Azerbaycan ve Kafkasya üzerine, biri Fransızca ve biri Rusça olmak üzere bir dizi kitap yazıyor. Bu çalışmaları Sovyetler Birliği'ni rahatsız ediyor. Stalin'in talebi üzerine, o sıralar Sovyetler ile yakın olan ilişkilerin bozulmaması için, Atatürk Resulzade'den yurtdışına çıkmasını istiyor. Kendisi ile aynı kaderi paylaşan Tatar lider Ayaz İshaki ile birlikte Türkiye'yi terk edip, Polonya'ya gidiyorlar. Rastladığım kaynaklarda bu göçün tarihleri pek net değil, 1927 ile 1931 arasında değişiyor.

Leyla Hanım'ın anlattıkları burada da bazı farklar içeriyor. Leyla Hanım'a göre Emin Bey İngiltere'de bir dernek kurup siyasi çalışmalarını sürdürür. Fakat İngilizlerin kontrolünde çalışmaktan memnun değildir. Fransa'ya geçer ve Paris'te *Journal Prometheus* adlı bir dergi çıkarır. Daha sonra Polonya'ya geçer.

Resulzade'nin neden Polonya'ya geçtiği, Paris'te çıkardığı derginin adından anlaşılıyor. O yıllarda Polonya'nın lideri olan Mareşal Pilsudski, Rusya ve Sovyetler Birliği sınırları içindeki Rus olmayan halkların işbirliğini amaçlayan Promethean projesinin uygulanması için çalışmaktadır.

Hikayemiz Pilsudski hakkında kısa bir bilgi verilmesini gerektiriyor. Polonya'nın bağımsızlık savaşının lideri ve cumhurbaşkanı Jozef Pilsudski 1867 yılında, Rusya'ya bağlı olan topraklarda, asil bir ailenin çocuğu olarak doğar. Lehçe konuşmanın yasaklandığı, yoğun bir Ruslaştırma programının uygulandığı bir dönem. Rusya'dan bağımsızlığı savunan milliyetçi bir aileden gelen Pilsudski ailesinin izinden gider, Rusya'daki Narodniklerle ilişkili bir örgüte girer ve siyasal nedenlerle üniversiteden atılır. 19 yaşında Çar III. Alexander'e karşı başarısız bir suikast girişimi nedeniyle tutuklanır ve Sibirya'da beş yıl sürgüne mahkum edilir. Tutuklanma nedeni de ilginç. Sonradan ünlü bir antropolog olan ağabeyi Bronislav Pilsudski, Lenin'in ağabeyi Alexander Ulyanov ile yakın arkadaştır ve suikastı birlikte planlamışlardır. Jozef Pilsudski sürgünden sonra Polonya Sosyalist Partisi'ne girer, illegal *Robotnik* (İşçi) dergisini çıkarır. Partinin başkanlığına seçildikten sonra sosyalist ve milliyet-

çi fikirleri içeren bir çizgi izler. 1900 yılında yeniden tutuklanınca, akıl sağlığının bozulduğu izlenimi uyandırarak St. Petersburg'da (Leningrad) bir hastaneye yatırılmayı başarır ve buradan yurtdışına kaçar. 1904 yılında Bojowki adlı bir gerilla örgütü kurarak bombalamalar, soygunlar, suikastlar içeren silahlı mücadeleye başlar. Aynı yıl, Rusya (daha sonra Sovyetler Birliği) sınırları içinde yaşayan ve Rus olmayan bütün halkların bağımsızlığını ve dayanışmasını hedefleyen Promethean projesini hazırlar. Promethean projesi çalışmaları İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam eder. Pilsudski, sayıları Birinci Dünya Savaşı başlarında 12.000'e ulaşan silahlı militanlarıyla Ruslara karşı savaşır ve 1918 yılında kurulan bağımsız Polonya Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı olur. 1921 yılında anayasanın kabulüyle iktidarı kaybeder ama 1926'da bir askeri darbe ile yönetimi ele geçirir. 1935 yılında ölene kadar Polonya'yı diktatörlükle yönetir.

Pilsudski Promethean hareketi kapsamında Rusya'daki Rus olmayan bütün halkların lider kadroları ile ilişki kurmuştur. Azeriler de bu halkların arasındadır. 1926 yılında Pilsudski'nin yeniden iktidara gelmesiyle proje yeniden harekete geçirilmiştir. Resulzade'nin 1927 yılında Polonya'ya geçmesi muhtemelen bununla ilgilidir. Resulzade'nin yazı yazdığı *Prometheus* adlı aylık dergi Promethean hareketi tarafından Paris'te yayımlanmaktadır. Pilsudski ile Resulzade'nin Varşova'da görüşmeler yaptıkları bilinmektedir.

Leyla Hanım'ın Mareşal Pilsudski'nin yeğeni olduğunu bir Azeri web sitesinden öğrendim. Daha sonra Resulzade'nin torunu Reis Resulzade'nin, dedesinin hayatına dair yazdığı yazıda, Varşova'da Pilsudski'nin yeğeni Vanda'ya aşık olduğunu ve birlikte yaşadıklarını yazdığını gördüm. İnternette Resulzade'nin yaşamı ile ilgili ayrıntılı bilgi veren çok sayıda Azerice ve Türkçe web sitesi var ama nedense hiç biri Leyla Hanım'dan söz etmiyor. Yalnızca birinde "Polonya'da Pilsudski'nin kardaşının kızıyla yaşadı" diye bir ifadeye rastladım. Oysa Vanda onun Türkiye'de ölene kadar birlikte yaşadığı eşiydi. Azerilerin Vanda'nın var olduğunun bilinmesini pek istemedikleri anlaşılıyor. Bunun nedeni Azeri milliyetçiliğinin babası Resulzade'nin bir Polonyalı kadınla evlenmiş olması mı, yoksa ona dinini değiştirmesi için baskı yapmaması ve ölene kadar Hıristiyan kalmasına izin vermesi mi, bilmiyorum.

Leyla Hanım'ın bana Pilsudski'den söz ettiğini hatırlamıyorum. Belki de söz etmişti ama ben o yıllarda Pilsudski'yi tanımadığım için anlamamıştım. Ailesinin kuşaklar boyu Rus egemenliğine karşı mücadele ettiğini anlatmıştı. Büyük babasının ayak bileklerindeki pranga izlerinin ölene kadar geçmediğini söylemişti. Babasının Polonya'nın bağımsızlığı için mücadele eden bir önde-

rin emrinde çalıştığını ve Sibirya'ya sürgüne gidip geldiğini anlatmıştı. Mareşal Pilsudski'nin küçük yaşta ölenler hariç, kız ve erkek dokuz kardeşi var. Bunlardan Bronislav Sibirya'ya sürülmüş, Adam ve Jan da siyasi hareketin içinde yer almış, diğerleri hakkında bilgi edinemedim. Leyla Hanım'ın hangisinin çocuğu olduğunu bilemiyorum. Hakkında bilgi edinmek için Polonya Büyükelçiliği'ne yazdım, Büyükelçi ilgilendi ancak bilgi almak mümkün olmadı.

Vanda 19. yüzyıl sonlarında veya 20. yüzyıl başlarında doğmuş olmalı. Çocukluğu ve gençliği Polonya'nın Rus Çarlığı'na bağlı olduğu dönemde geçmiş. Lehçeyi yalnızca evlerinde konuşabildikleri, ev dışında Rusça konuşmak zorunda kaldıkları bir dönem. Rusça'yı çok iyi bildiği halde nefret etmesi de bu yüzden. Bu yüzden yıllar sonra Ankara'da yaşarken, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde ders vermesi istendiğinde, mevcut işinden daha yüksek ücret önerildiği halde derhal reddetmiş. Ama Rusça'ya düşmanlığı Ruslara düşmanlık anlamına gelmiyor, hayatının son döneminde bir Rus kadınla arkadaş olmuştu.

Leyla Hanım'ın eğitimli, nitelikli bir kadın olduğu her halinden belliydi. Varşova'da Fransız Filolojisi'nden mezun olmuş. Öğrencilik yıllarında, kendi tabiriyle 'revolüsyoner'miş. Tatlı tatlı gülümseyerek "Hepimiz revolüsyoner-

dik" derdi. Bir gün Leyla Hanım'la sokakta karşılaşmıştık. Üzerimdeki parkayı işaret ederek, "Biz de mujik kasketi takardık" demişti. Mujik kasketi takmakla birlikte, soylu ailesinin ona rahat bir hayat sağladığı belli. Üç kere Viyana'ya, ayrıca Paris, Berlin ve Londra'ya gittiğini anlatmıştı.

Gençlik yıllarına ait anlattığı bir olay da kardeşiyle ilgili. Rusya'da mimarlık eğitimi alan kardeşi –her ne sebeptense- işçi kılığına girerek kaçmaya çalışıyor. Ama kontrol sırasında ellerinin nasırlı olmaması onu ele veriyor ve öldürülüyor.

Leyla Hanım Emin Bey'le tanışmadan önce başka biriyle evlenmiş ve boşanmış. Emin Bey'le büyük bir aşk yaşayarak evlendiğini söylemişti. İkinci Dünya Savaşı'na kadar Varşova'da yaşıyorlar. Bu arada Emin Bey'in siyasi faaliyetleri devam ediyor. *İstiklal* ve *Kurtuluş* dergilerini çıkarıyor. 1934 yılında Brüksel'e gidip, Kafkas Konfederasyonu Paktı'nı imzalıyor. Azerbaycan'a ilişkin yazdığı kitaplar Almanca ve Lehçe dillerinde yayımlanıyor.

1939 yılında Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle birlikte düzenleri bozuluyor. Leyla Hanım'ın ailesi bu sefer Alman işgalcilere karşı verilen bağımsızlık mücadelesine katılmıştır. Bildirilerin hazırlanması ve toplantılar için en uygun yer olarak onların evi seçiliyor. Çünkü Resulzade Varşova'da Türk gazeteci sıfatıyla bulunmaktadır ve onun evinin aranması olasılığı Polonyalılara göre çok düşüktür. Leyla Hanım'ın kız kardeşinin kocası Polonya ordusunun subaylarındandır ve işgal ordusuna sabotajlar düzenlemektedir. Bir gün gestapo evini basıyor ve ailesinin önünde onu öldürüyor. Bu olayın üzerine Polonya'dan kaçmak zorunda kalıyorlar.

Polonya'dan kaçtıktan sonra Romanya'ya yerleşiyorlar. Resulzade 1942 yılında Hitler'in daveti üzerine, diğer Kafkas halklarının temsilcileriyle birlikte Berlin'e gidiyor. Kafkasya ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı üzerine görüşmeler yapılıyor ancak anlaşma sağlanamıyor. Resulzade'den Alman ordusunda yer alan Azeri birliklerine bir konuşma yapması isteniyor. Naziler yapılan konuşmadan memnun kalmıyor ve Resulzade'nin Almanya'yı 24 saat içinde terk etmesini istiyor. Resulzade Romanya'ya döndükten sonra Nazilere karşı bir bildiri kaleme alıyor.

Romanya'da da uzun süre kalamıyorlar. Sovyet ordularının Romanya'ya yaklaşması üzerine, önce Yugoslavya'ya, oradan Macaristan'a kaçıyorlar. Hem Sovyet hem Alman ordularından kaçmaya çalışan çiftin sığınabileceği tek yer İsviçre'dir. Ancak İsviçre ordusu, savaşa bulaşmak endişesiyle sınırları tutmuş, hiçbir mülteciyi kabul etmemektedir. Kalabalık bir grupla birlikte, İsviçre sınır muhafızlarının kendilerine çevrilmiş mitralyözleri karşısında, üç ay kadar dağlarda yaşıyorlar. Bekleyenlerin sayısı her geçen gün biraz daha aza-

lıyor ama onlar, gidecek başka yerleri olmadığından, kalıyorlar. Leyla Hanım her gün tek başına bir tepeye çıkıp müttefik askerlerini bekliyor. Nitekim askerlerin gelişini ilk gören ve heyecanla koşup diğerlerine haber veren o oluyor. Leyla Hanım onlarla karşılaşan Amerikalı askerlerin şaşkınlığını ve kendilerine ikram ettikleri çikolatanın tadını unutamadığını söylerken gülüyordu.

1947 yılında, o sıralar Türkiye'nin Bern büyükelçisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yardımıyla, Türkiye'ye geliyorlar, Ankara'ya yerleşiyorlar. Emin Bey siyasi faaliyetlerine devam etmekle birlikte, Azerbaycan tarihi ve edebiyatı ile ilgili çalışmalara ağırlık veriyor. Azeri şairi Nizami ile ilgili önemli bir kitap yazıyor. *Türk Ansiklopedisi*'nde bazı maddeleri hazırlıyor. Leyla Hanım da Milli Kütüphane'de çalışmaya başlıyor.

Türkiye'ye ilk geldikleri sıralarda yaşadıkları bir olay, mücadeleci tavırlarının pek değişmediğini gösteriyor. Ankara'yı bilenler bilir, Polonya Sefareti Kuğulu Park'ın karşısında, konumuyla, bahçesiyle kentin en güzel sefaretlerinden biridir. Almanlar Polonya'yı işgal ettiklerinde bu sefarete de el koymak istedikleri, buna karşılık İnönü'nün "Biz Polonya'yı geçen sefer 200 yıl bekledik, yine bekleriz" diye izin vermediği söylenir. Sefaret binasının içi de çok güzelmiş ve değerli tablolarla doluymuş. 1948 yılında Polonya'da sosyalist yönetim kurulunca, eski büyükelçi "komünistler sanata karşıdır" diyerek, bu değerli tabloları götürmüş. Büyükelçinin İnönü ile arasındaki dostluğa güvenerek bu harekete cesaret ettiği söyleniyormuş. Emin Bey ve Leyla Hanım bir kokteylde bu büyükelçi ile karşılaşmışlar ve "O tablolar Polonya halkının malıdır, onları çalmaya hakkınız yok" diye bağırarak salonu terk etmişler.

Leyla Hanım, kocası öldükten sonra da Ankara'da yaşamayı sürdürmüş. Polonya'daki kardeşleri ve akrabalarıyla ilişkiyi kesmemiş, sürekli yazışmış. Polonya'nın kıtlık çektiği dönemlerde onlara gıda maddeleri göndermeyi ihmal etmemiş. Memleketindeki yakınlarının da onu unutmadıklarını biliyorum çünkü yeğenleri onu ziyarete geldiklerinde Leyla Hanım'ı tanıyordum. Yeğenlerini bizim eve getirdi, tanıştırdı. O zamanlar kadınların elini öpme adeti Türkiye'ye girmemişti. Polonyalılar elini öptüğünde annemin ne kadar şaşırdığını hatırlıyorum. Onlara Ankara'yı gezdirdik. Leyla Hanım çok mutluydu. Onu bir de yıllardır özlediği Varşova'dan dönüşünde bu kadar mutlu görmüştüm. Akrabalarının çağrısı üzerine gitmiş ve üç ay kalmıştı. Her hafta sonu Varşova'nın yakınlarındaki bir parka gidip Chopin dinlediğini anlatmıştı. "Varşova hiç bozulmamış, hâlâ çok güzel" diyordu. Üstelik Polonya'daki düzeni de beğenmişti. Polonyalıların bütün ihtiyaçlarını karşıladıklarını, rahatlarının yerinde olduğunu söylüyordu.

Leyla Hanım'ı tanıdığımızda Milli Kütüphane'den emekli olmuştu. Emekli maaşıyla, bir apartmanın rutubetli bodrum katında çok yoksul bir yaşam sürüyordu. Her pazar İtalya Sefareti'nin bahçesindeki Katolik kilisesine giderdi. Azeri derneklerinden birileri zaman zaman onu ziyaret ediyordu ama hiç kimseden yardım kabul etmiyordu. İki yan apartman komşusu olduğumuzdan bize sık sık gelirdi. Geldiğinde de bir sedire uzanıp güneşlenmeyi ihmal etmezdi. Penceresinin önünden geçerken "hu hu" diye seslendiğini duyup kafamı çevirince gülümseyen yüzünü görürdüm. Bütün sorunlarına rağmen her zaman neşeli, her zaman şakacıydı. İkide bir kiraya zam isteyen ve köpeğinden şikayet eden ev sahibinden 'Çar' diye söz ederdi. Kurtulamadığı sırt ağrılarının adı da 'Stalin'di. Köpeği öldükten kısa bir süre sonra penceresine bir kedi gelmişti. Leyla Hanım ölene kadar "yalnızlığımı anladı ve bana yoldaş olmaya geldi" dediği kedisiyle birlikte yaşadı. Bir gün yatağında sessizce öldü.

Leyla Hanım'ın ölümünü bir iki gün sonra haber aldık. Evindeki belgeleri Azeri derneklerinden gelen birilerinin aldığını söylediler. Bu belgelerin kullanılıp kullanılmadığını bilmiyorum. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nın web sitesinde bir öğretim üyesi, Resulzade'nin arşivinin çeşitli kişilere dağıldığını, kimde hangi belgenin bulunduğunun bilinmediğini yazıyor ve bu konuda Müsavatçıların çok ketum davrandığından şikayet ediyor. Leyla Hanım'ın ölümünden sonra olduğu gibi, Resulzade'nin arkadaşı Kerim Oder öldüğünde de bazı arkadaşları evine gelerek belgeleri eşinden almışlar. Sürgündeki bir örgütlenme için bu anlaşılabilir bir tavır. Ama doğrusu bir Azeri web sitesinde "… Memmed Emin 1955-il martın 6-da gece saat on bire on daqiqa kalmış üç defa 'Azerbaycan… Azerbaycan… Azerbaycan…' deyerek ebediyete qovuştu" yazıldığını görünce, bir mit yaratma çabasını sezmemek de mümkün değil.

Vanda/Leyla sevgi dolu, iyi bir kadındı. Umarım bir gün Azeriler ona da rahmet yollar.

Özet: Bu yazı 1918 yılında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk ve tek cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade'nin Polonya asıllı eşi Leyla Hanım'ın anlattıklarına dayalı olarak yazılmıştır. Leyla Hanım'ın, hayatının son döneminde Ankara'da yaşarken, eşinin ve kendisinin yaşamına ilişkin anlattığı olaylar Azeri kaynaklarında yazılanlarla karşılaştırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Resulzade Mehmet Emin, Azerbaycan, Müsavat Partisi, Stalin, Pilsudski, Polonya.

VANDA RESULZADE, Polish Bride of the Azeri

Abstract: Based upon the story of Leyla Hanım, the wife of Mehmet Emin Resulzade, the first and last president of the Azerbeycan Republic of 1918, the article provides a narrative of their marriage in comparison with the Azeri sources.

Keywords: Resulzade Mehmet Emin, Azerbaycan, Müsavat Party, Stalin, Pilsudski, Poland.

POSTA MALZEMELERİNİN ANLATTIĞI; BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ANKARA ESİR KAMPI

Mehmet AKAN*

Osmanlı İmparatorluğu'nun 11 Kasım 1914'de Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle başlayan süreçte İmparatorluk ordusu yedi ayrı cephede savaştı. Savaşın ilk yıllarında gerek Irak cephesinde gerekse Çanakkale'de Biritanya ordularına karşı büyük bir başarı gösteren Osmanlı ordusu binlerce İngilizi esir aldı. Yalnız Kuttülammare'de, 29 Nisan 1916'da General Townsend başta olmak üzere 5 general, 481 subay ve onbinin üzerinde asker esir alınmıştır. M.S.B. arşiv belgelerine göre alınan esirler için çoğunluğu Anadolu'da; Eskişehir, Afyonkarahisar, Ankara, Kocaeli, Bursa, Samatya, Tavşanlı, Kastamonu, Konya, Kırşehir, Kütahya, Manisa, Yozgat, Musul, Toros, Res'ülayn, Amanos, Sivas, Koçhisar, Zara, Merzifon, Kayseri, Giresun, Şam, Halep, Adana, Tarsus, Bağdat, Cizre, Nusaybin olmak üzere 30 yerde ve 11 ayrı hastane ve ordu karargahında esir kampı kurulmuştur. Bu kamplardaki esir sayılarına gelince; 9 Ocak 1916'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne İstanbul Başkumandanlık Karargahı'ndan gönderilen bir yazıya göre kamplarda toplam 10.628 esir vardı. Bunun 2.163'ü İngiliz subay ve erleri, 8.437'si Hintli su-

* Endüstriyel tasarımcı, koleksiyoner. studiotasarim@gmail.com

bay ve erleriydi. Ayrıca 118 Fransız subayı da esir kamplarındaydı. Bu resmî yazıda bu bilgilerin İngiliz ve Fransızlara ulaştırılmak üzere A.B.D. elçiliğine de iletildiği, karşı taraftan Türk esirlerin durumları hakkında bir bilgi gelmediği takdirde bir daha bilgi verilmeyeceği yazılıdır. Yazının tarihi itibariyle bu sayının ağırlıklı olarak Çanakkale'de esir alınan askerler olduğunu düşündürmektedir.

Konunun biz koleksiyonerleri ilgilendiren kısmı, bu esirlerin aileleri ile nasıl haberleştikleridir. Esirlerin aileleriyle haberleşmesi bütün savaşlarda sorun olmuştur. 1870-71'deki Alman-Fransız savaşında ve daha sonra 1907 Londra, Lahey Antlaşmaları uyarınca bu aracılığı Kızılhaç teşkilatı üstlenmiştir. 1912'de ise Washington yardım cemiyetleri konferansında alınan karar uyarınca Türkiye'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti Dersaadet merkezi bu haberleşmede aracılık rolünü üstlenmiştir. Yardım teşkilatlarının aracılığı, savaşan ülkelerin posta teşkilatları biribirleriyle ilişkiyi kestiklerinden üçüncü ülkelerin aracılığıyla olmuştur. İlk olarak savaşta tarafsız kalan İsviçre'nin posta idaresi, esir haberleşmelerinde aracılık edebileceğini açıklamış, bu istek 9 Mart 1915'de kabul edilmiştir. Romanya posta idaresi aracılığıyla da Rusya'daki Türk ve Türkiye'deki Rus esirlerin karşılıklı posta işlemleri 20 Nisan 1915'den itibaren başlamıştır. Esirlerle ilgili olarak İngiltere ve Fransa nezdinde aracı olan A.B.D. hükümetinin araya girmesiyle de 30 Kasım 1915'den itibaren karşılıklı esir postalaları, esir olarak tutulan siviller içinde başlamıştır. Türkiye'deki esir kamplarından toplanan mektuplar önce İstanbul'a, Hilal-i Ahmer genel merkezine ulaştırılmış, daha sonra aracı üçüncü ülke posta teşkilatına teslim edilmiştir. Esir mektuplarından U.P.U. kuralları uyarınca posta ücreti alınmamaktaydı. Çok nadir de olsa pullu rastlanan malzeme, alıcının savaşın tarafları dışındaki bir ülkede ikamet etmesi sebebiyle varış yerinde takselenmiş örneklerdir.

Yazımızın başlığında belirttiğimiz 30 esir kampının bir çoğundan yollanmış malzeme mevcut olmakla beraber, bir çok kamptan postalanmış malzemeye henüz rastlanmamıştır, örneğin diğer bir koleksiyon konum olan Doğu Anadolu'daki Nusaybin ve Cizre'den postalanmış esir mektubuna hiç rastlamış değilim.

Araştırmamızın ana başlığı olan Ankara'daki İngiliz esir kampına gelince; 1915'de Ankara yaklaşık 30.000 nüfusu ile Anadolu içlerinde güvenli bir konuma sahipti (**Resim 1**). Bağdat tren yolu hattı üzerinde bulunması da ulaşım avantajı sağlıyordu. İngiliz esirleri, 1915'in ortalarından itibaren trenle Eskişehir üzerinden Ankara'ya getirilmeye başlandı.

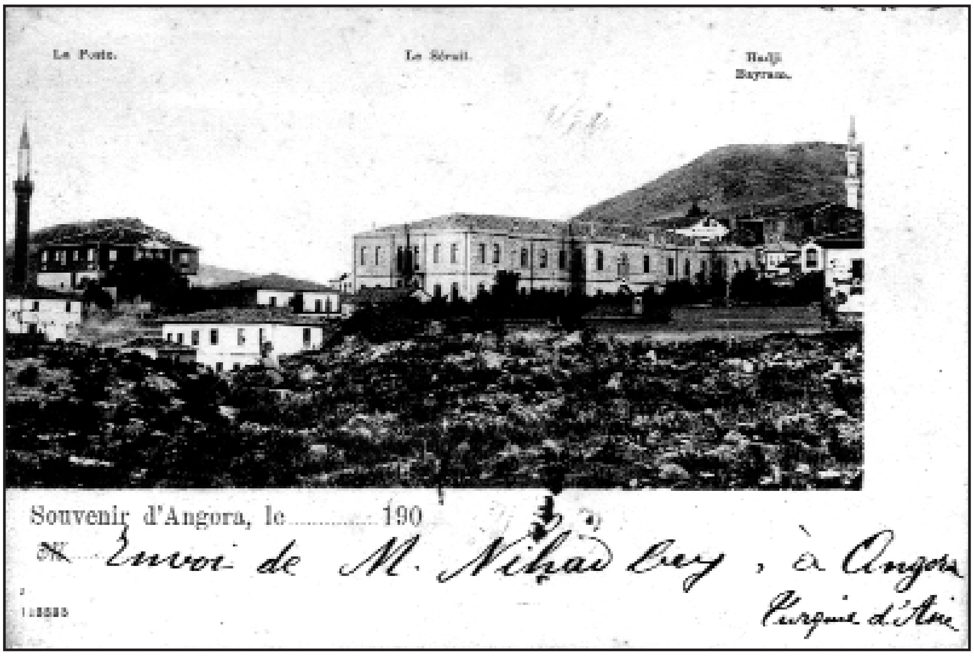

(Resim 1)

1836 Yılına kadar sancak merkezi olan Ankara, bu tarihte vilayet merkezi olmuş, Tanzimatla birlikte değişen idari taksimatta merkezliğini korumuş fakat 1848-1850 arası ve 1855-1859 arası tekrar sancak merkezliğine dönüştürülmüştür. 1860'da bağlı sancakları genişleyerek Cumhuriyet'e kadar vilayet merkezi olarak kalmıştır. 1890'ların sonuna kadar Vilayet Konağı, 1824 yılında Ankara ahalisinin 4.000 kuruşa Ümmühan Hanım'dan aldığı konaktır. Yukarıdaki kartpostalda sol baştaki postanenin sağında görülmektedir. Konak yıkılarak yerine 1897'de hizmete giren bugünkü vilayet konağı yapılmıştır. Vilayet konağını gösteren bu kartpostal, Nihat Bey tarafından, Fransa'da yaşayan bir hanıma 1907 yılında, o dönemde moda olan kartpostal değiş tokuşu talebiyle postalanmıştır.

Genelkurmay arşiv belgelerine göre 9 Ocak 1916 tarihi itibariyle Ankara vilayetinde 460 İngiliz esiri mevcuttur ve bunların tümü erdir. Esir sayısının doğruluğunu bilemiyoruz, fakat elimizdeki resimli posta kartları, döküman ve esir mektuplarından Ankara'da İngiliz ve Fransız subaylarının da olduğunu anlıyoruz. Esir postaları konusunda çok önemli bir koleksiyonu olan Sayın Kemal Giray'ın İngiliz kaynaklarından yaptığı araştırmaya göre; Ankara esir kampı bir geçiş merkezi gibiydi, şehrin içinde herhangi bir kamp yoktu. Kızılhaç'ın çevre kamplarda bulunan esirler için açtığı bir hastane mevcut idi (Bu hastane, o tarihte Ankara'daki tek hastane olan Gureba Hastanesi içinde olmalı) **(Resim 2)**

(Resim 2)

Rütbeli subaylar Ankara merkezde kalmışlardır. Kızılhaç'ın Anadolu'daki esir kampları için çıkardığı seri kartpostalların 1 ve 2 numaralısı Ankara'yı göstermektedir. **(Resim 3-4)**

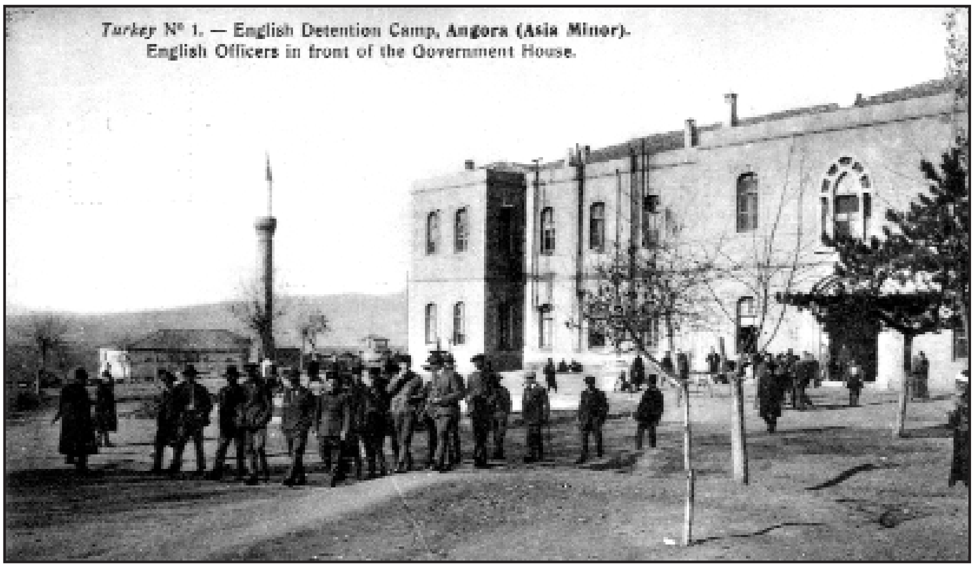

(Resim 3)

(Resim 4)

Kartlardan anlaşıldığına göre rütbeli subaylar katı esir muamelesi görmeksizin halkın içinde yaşamaktadır. Aynı şekilde *Harb Mecmuası*'nın 1916 tarihli 9. sayısında basılan Ankara'daki İngiliz ve Fransız esirlerin fotoğrafı bu görüşümüzü güçlendiriyor. **(Resim 5)**

Subayların Ankara'da nerede tutulduklarını tesadüfen öğrenmiş bulunuyoruz; daha sonra PTT genel müdürlüğü de yapmış olan Refik Halit Karay *Deli* adlı anı kitabının 39 ve 40. sayfalarında 1916 Temmuz'unda Ankara'ya geldiğini, o zaman Ankara'nın tek oteli olan Taşhan'a (Hotel Angora'ya) kalmak üzere gittiğinde otelin tamamen üst rütbeli İngiliz esir subaylarıyla dolu olduğunu ve yer bulamadığını yazıyor **(Resim 6)**.

(Resim 5)

Resim altı: ***"Ankara'da üserâ garnizonunda İngiliz ve Fransız esir zabitân çarşıda"***

(Resim 6) *Taşhan, Hotel d'Angora, Karaoğlan Çarşısı. Demiryolunun Ankara'ya ulaşması sonucunda değişen ticari yapı 1890'ların sonunda Karaoğlan Çarşısı'nı şehrin cazibe merkezi yapmıştır. Bu dönemde açılan Taşhan ve önündeki meydan şehrin yeni merkezi olmuştur. Dört köşe olan hanın iç avlusunda hayvanların barınağı vardı. Hanın bir bölümünde yer alan Hotel d'Angora, dönemin kalınabilir tek yeriydi.*

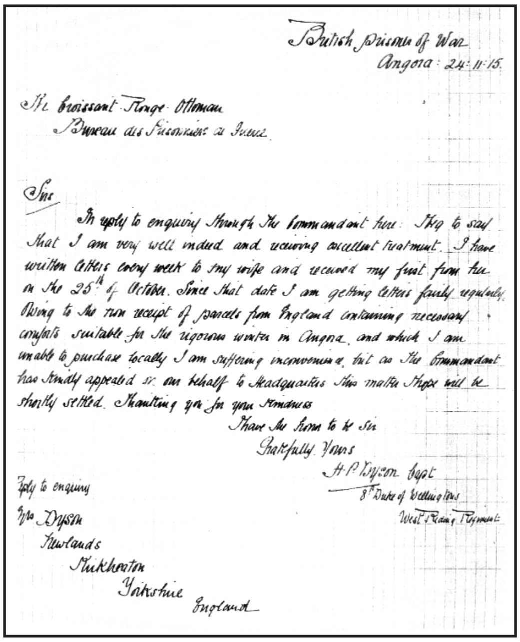

British Prisoner of War
Angora 24.11.15.

The Croissant Rouge Ottoman
Bureau des Prisonniers de Guerre

Sir

In reply to enquiry through the Commandant here I beg to say that I am very well indeed and receiving excellent treatment. I have written letters every week to my wife and received my first from her on the 25th of October. Since that date I am getting letters fairly regularly. Owing to the non receipt of parcels from England containing necessary comforts suitable for the rigorous winter in Angora, and which I am unable to purchase locally I am suffering inconvenience, but as the Commandant has kindly appealed on our behalf to Headquarters this matter I hope will be shortly settled. Thanking you for your kindness

I have the honour to be Sir
Gratefully Yours
H.P. Dyson Capt
8th Duke of Wellingtons
West Riding Regiment

Reply to enquiry
Mrs Dyson
Newlands
Mirkheaton
Yorkshire
England

(Resim 7)

M.S.B arşivinde bulunan ve Osmanlı Hilal-i Ahmeri Savaş Esirleri Dairesi'ne 24.11.1915'te Ankara'da esir olarak bulunan Sir H. P. Dyson tarafından yazılan bir mektup, subayların durumu hakkında bize bilgi veriyor: "*Baylar, buradaki idare hakkında soruşturmaya ait cevaptır. Şunu söylemeliyim ki, ben çok iyiyim ve iyi muamele görmekteyim. Her hafta düzenli olarak karıma mektup yazabilmekteyim ve ondan ilk mektubumu da geçtiğimiz 25 Ekim tarihinde aldım. Bu tarihten itibaren düzenli olarak mektup almaktayım. Öte yandan*

ingiltere'den bana gönderilen ve içinde Ankara'nın müthiş soğuğuna karşı gerekli şeylerin olduğu ve burada bulamadığım paraları da aldım. Şartların tüm olumsuzluğuna rağmen, buradaki idare, karargaha karşı bizim adımıza bu ricada bulundu. Gösterilen nezakete teşekkür ederim" **(Resim 7)**

Sayın Kemal Giray'ın verdiği bilgiye göre, erler subaylar kadar şanslı değildi. Ankara'ya gelen erler Çankırı, Yozgat, Kastamonu gibi çevre kamplara aktarılıyordu. Bu kamplar esir kampından çok çalışma kampıydı. İngiliz esirler, Ankara–Erzurum demiryolu inşaatında çalıştırılmıştır. Bu yolla 1917 başlarında çalışmak icin 76 esir Ankara'ya geldi ve bu sayı 1917 Ağustos'unda 300'e kadar çıktı. Bunların hepsi Ankara-Erzurum demiryolu inşaatında kullanıldı.

Çankırı, Yozgat, Afyon gibi kamplarla ilgili bol miktarda malzeme bulunsa da Ankara çıkışlı esir mektupları son derece nadirdir, bugüne kadar ancak 10 kadarına rastlayabildik. Bunun sebebi yukarıda da belirttiğimiz gibi, Ankara'nın sadece çok az sayıda subayın bulunduğu bir geçiş merkezi olmasıdır. Sayın Kemal Giray'ın koleksiyonunda olan ve 21 Ağustos 1915'te postalanmış kart bilinen en eski tarihli malzemedir. **(Resim 8)**

Kart, 14 Ağustos 1915'te Gelibolu'da ağlara takılıp batan Mariotte adlı Fransız denizaltısının esir alınan komutanı Mr. A. Fabre tarafından yollanmıştır. Anlaşılan esir komutan çok kısa bir sürede Ankara'ya ulaştırılmıştır.

(Resim 8) *Kemal Giray Koleksiyonundan*

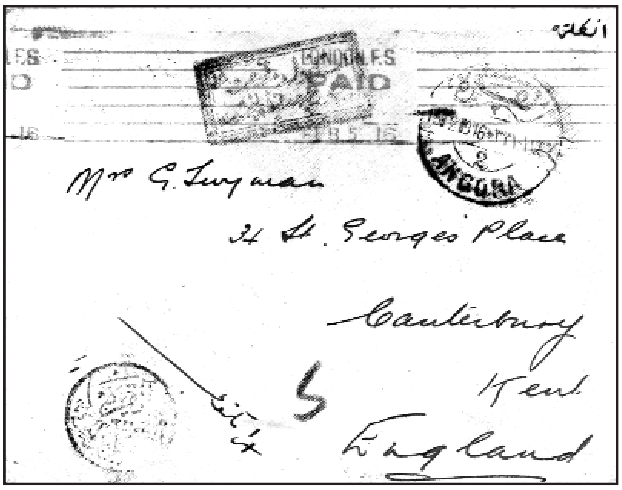

(Resim 9)

Üzerinde posta damgası olmamasından, bu tarihte bir posta sisteminin de tam olarak kurulmadığını anlıyoruz.

Eylül 1915'e gelince, koleksiyonumda yer alan bir zarftan düzenli bir posta sisteminin kurulduğunu görüyoruz. **(Resim 9)**

Mektup 28 Eylül 1915'te 4. Worcester Bölüğü'nde teğmen olan John Svone tarafından ailesine yazılmış. Svone; "Yalnız 4 satıra izin var" diye başlayan mektubunda; dün Ankara'ya geldiğini, iyi olduğunu, ilaç ve kıyafet istediğini yazıyor. Mektup, 29 Eylül'de 'Angora 2' posta damgası ile yola çıkmış. 1 Ekim'de İstanbul'a ulaşmış. 6 Ekim'de Galata makina damgası ile damgalanarak 1 Aralık'ta Londra'ya ulaşmış. Turuncu renkteki 'London F. S. Paid' (ödenmiş) damgası bu zarftan herhangi bir post ücretinin alınmayacağını gösteriyor. Zarfın ön yüzündeki Eski Türkçe damga ise bu güne kadar hiç bir katalogda 'record' edilmemiş türde bir Ankara askeri sansür damgasıdır. Bu damgayı değerli filatelist dostumuz Ziya Ağaoğlu, yuvarlağın içini 'Ankara', ay şeklindeki etrafındaki yazıyı ise 'Merkez Kumandanlığı'olarak okudu.

Ankara'da mevcut iki komutanlıktan Merkez (Jandarma) hükümet meydanında, Liva ise şehrin dışındaydı. Ankara çıkışlı diğer bir örnek ise 5 Eylül 1915'te Çanakkale'de Alman UB14 denizaltısı tarafından torpidolanmış olan İngiliz E 7 denizaltısında görevli teğmen M. Twyman'ın yolladığı mektuptur. 15 Ocak 1916'da Ankara 2 nolu posta damgası ile damgalanmış olan zarf, 17 Ocak'ta İstan-

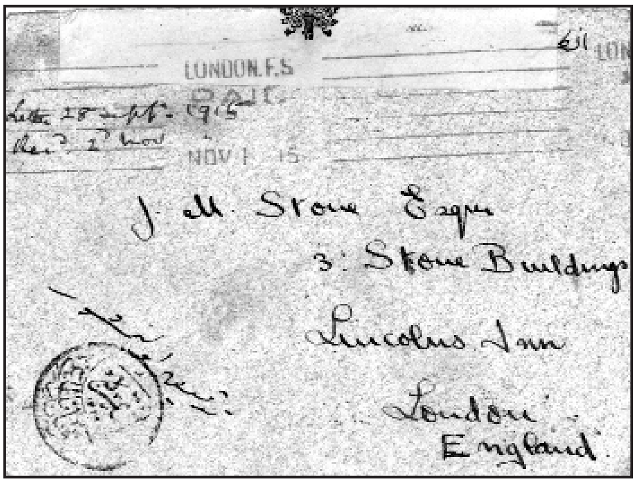

(Resim 10)

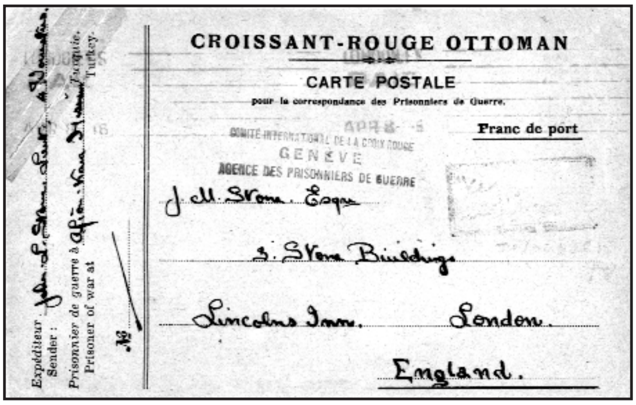

(Resim 11)

bul'a ulaşmış, 5 Şubat'ta ise Londra'ya varmıştır. Bu zarfta Ankara merkez çıkışlı en son tarihtir. **(Resim 10)**

Koleksiyonumdaki bir diğer esir kartından Teğmen John Svone'un (Resim 9'daki zarfın sahibi) 12 Mart 1916'da Afyonkarahisar'dan yolladığı karttan teğmenin artık Ankara'da olmadığını ve Afyon'a yollandığını anlıyoruz. Kuvvetle muhtemel ki, 1916 yılı içinde Ankara'da, Taşhan'da kalan üst rütbeli subaylar dışında hiçbir esir kalmamıştır. Ankara sadece bir geçiş merkezi oldu ve esirler çevre merkezlere yollandı. **(Resim 11)**

Yukarıdaki bilgiler, başlı başına bir koleksiyon konusu olan ve henüz çok az çalışılmış bulunan Türkiye'deki esir kamplarının en ilginçlerinden biri olan Ankara esir kampıyla ilgili ilk verilerdir. Şüphesiz bu bilgiler ham ve eksik. Bu konuda bilgisi veya malzemesi olanları paylaşmaya davet eder, benimle studiotasarim@gmail.com mail adresimden temasa geçmelerini rica ederim.

Özet: Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Ankara esir kampı hakkında bilgiler, yazarın özel koleksiyonunda yer alan posta damgaları ve kartpostalların izi sürülerek, ilk defa derli toplu ve görsel malzeme eşliğinde yayınlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ankara, posta, damga, kartpostal, Birinci Dünya Savaşı, esir kampları.

Told by the postal material: Ankara Prisoner Camp in the First World War

Abstract: The present study deals with the story of the war of prisoners camp in Ankara during the First World War. The story is told through the postcards and stamps from the private collection of the author.

Keywords: Ankara, postal material, stamps, First World War, prisoners camp.

MEHMET AKAN
ANKARA
studiotasarim@gmail.com -

Tel 0 532 2123717

1840-1940 dönemi Türk Posta ve Sosyal Tarih koleksiyonuna girebilecek malzeme ve dökümanlarla,aşağıda belirtilen konulardaki malzemelere alıcıyım.

Konular:

ωANKARA,
ωHATAY DEVLETİ,
ωDOĞU ANADOLU (Osmanlı Dönemi)
ωPUL BASKILI POSTA KARTLARI (antiye),
ωDAMGA PULLU EVRAKLAR

Aranan Malzemeler:

γ.Postadan Geçmiş Zarf ve Kartlar
γ.Kartpostal,Postakartları(antiye).
γ.Fotograflar
γ.Firma Kartları, Faturalar
γ.Reklam Kartları
γ.Zarf Kapama logoları,Vinyetler
γ.Kimlik,Diploma,Kartvizit, Biletler
γ.Piyango
γ.Yardım Cemiyetlerine ait Makbuzlar
γ.Gazeteler,Broşürler
γ.Damga vs Pullu Evraklar
γ.Pul Baskı Numuneleri ve Eseleler

ABONE FORMU

Kebikeç

insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Dergimizin yurtiçi yıllık abonelik bedeli, 2 sayı için 55.00YTL'dir. Bu formu kullanarak indirimli 50,00 YTL'ye abone olabilirsiniz. Ödemeyi aşağıda belirtilen şekillerde yapabilirsiniz

KREDİ KARTI İLE ÖDEME EMRİ

Lütfen formu doldurup fakslayınız: Faks No: 0312-425 93 77

Satın aldığım kitapların bedeli olan ....YTL'yi Kredi kartı hesabıma alacak kaydediniz.

Kart No: ....

Son Kullanma tarihi : ..../........... Güvenlik Numarası (CVV2): ....

Adı - Soyadı :

Adres :

Telefon - Faks :..

E-mail :..

İmza :

İNTERNET

www.sanatkitabevi.com.tr adresindeki sanal mağazamızdan abonelik satın alabilirsiniz.

HAVALE ya da EFT İLE

Türkiye İş Bankası, Yenişehir Şb. Sanat Kitabevi adına : 4218 - 3432220
Garanti Bankası, Kızılay Şb., Sanat Kitabevi adına : 082 - 6202970

Havale/EFT sonrası lütfen dekontunuzla birlikte bu formu 0312-425 93 77 nolu faksımıza gönderiniz.

K k ç

ns n l ml r ç n k yn k r ştırm l rı r s

23. sayımızın dosya konusu

“Tarım Tarihi”

Okurlarımızdan ve yazarlarımızdan
katkılarını bekliyoruz.

YAZI KURALLARI

Kebikeç'te yayınlamak üzere gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması gerekmektedir.

Yazılar bilgisayar çıktısı ve PC uyumlu bilgisayar ile MS Word veya text formatında kaydedilerek disket ile birlikte gönderilmelidir. Yazı içerisinde transkripsiyon fontları kullanılmış ise bu font dosyaları da diskete eklenmelidir.

Dergiye gönderilecek yazı ve makalelerde kullanılacak belge, resim ve fotoğraf varsa, belgeler için siyah-beyaz, resim ve fotoğraf için renkli ve ikişer nüsha fotokopileri yazıyla birlikte gönderilmelidir.

Makalelerde uyulması gereken yazım teknikleri aşağıdaki gibidir:

Yazılarda yapılacak göndermeler parantez içinde yazar soyadı, basım tarihi ve atıfda bulunulan sayfa numarası şeklinde verilmeli (Kocabaşoğlu, 1989: 132), eserlerin tam künyesi, makale sonundaki kaynakçada, yazar soyadı ve adından sonra parantez içinde basım yılı yazılarak gösterilmelidir (Kocabaşoğlu, Uygur (1989) *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları,* İstanbul: Arba Y.) Yazar adı metin içinde geçiyorsa, parantez içinde yalnızca atıfda bulunulan eserin yayım yılı ve sayfa numarasını vermek yeterlidir (1989: 132). Bu tür göndermeler dışında gerekli görülen bütün açıklamalar asterisk (*) ile sayfa altına konulacaktır.

Tarih araştırmalarında sıkça başvurulan arşiv kaynakları ilk geçtiği yerde tam künye ile dipnotta gösterilmeli, müteakip atıflarda kısaltma şeklinde verilebildiğinde metinde parantez içinde yer almalıdır (BOA, Mühimme, 72: 35).

Kaynakçada yalnısca atıfta bulunulan eserler yer almalı, eğer kullanılmışsa arşiv kaynakları ayrı bir başlık altında belirtilmelidir.

Örnek için *Kebikeç*'in 10 (2000) sayısından itibaren kullanılan sisteme bakınız.

Türkiye'nin Kültür Dergisi

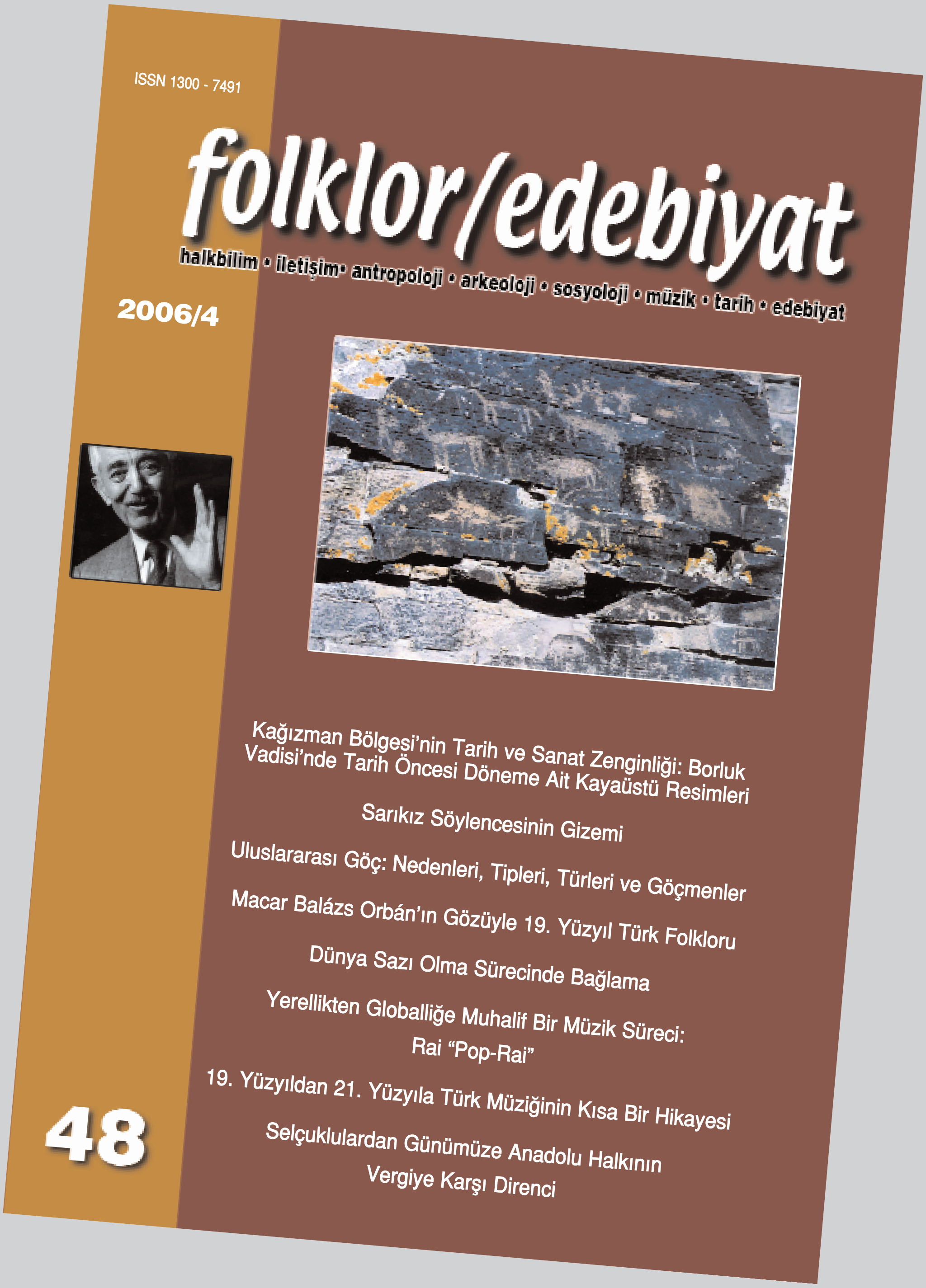
ISSN 1300 - 7491
folklor/edebiyat
halkbilim • iletişim • antropoloji • arkeoloji • sosyoloji • müzik • tarih • edebiyat
2006/4
Kağızman Bölgesi'nin Tarih ve Sanat Zenginliği: Borluk Vadisi'nde Tarih Öncesi Döneme Ait Kayaüstü Resimleri
Sarıkız Söylencesinin Gizemi
Uluslararası Göç: Nedenleri, Tipleri, Türleri ve Göçmenler
Macar Balázs Orbán'ın Gözüyle 19. Yüzyıl Türk Folkloru
Dünya Sazı Olma Sürecinde Bağlama
Yerellikten Globalliğe Muhalif Bir Müzik Süreci: Rai "Pop-Rai"
19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türk Müziğinin Kısa Bir Hikayesi
Selçuklulardan Günümüze Anadolu Halkının Vergiye Karşı Direnci
48

ürün yayınları

İletişim: (0.312) 425 39 20 • Faks: 417 57 23
e-posta: folkloredebiyat@superonline.com